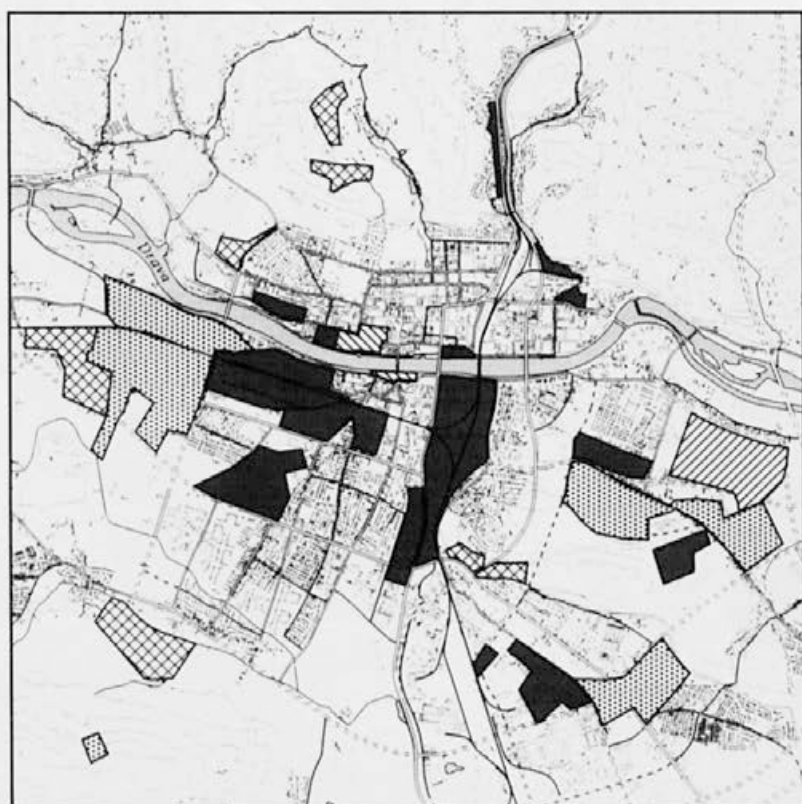

31 Č 1142699

RAFSKI LIK

69
1997

42695

ISSN 0350-3895

GEOGRAFSKI VESTNIK

GEOGRAPHICAL BULLETIN

BULLETIN GÉOGRAPHIQUE

ČASOPIS ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE

BULLETIN FOR GEOGRAPHY AND RELATED SCIENCES

BULLETIN POUR GÉOGRAPHIE ET SCIENCES ASSOCIÉES

69

1997

Izdala in založila Zveza geografskih društev Slovenije

Published by the Association of the Geographical Societies of Slovenia

Publié par l'Association des Sociétés de Géographie de la Slovénie

Ljubljana 1997

8198000833

Uredniški odbor — Editorial Board — Comité de rédaction

akad. prof. dr. Ivan Gams,
dr. Andrej Kranjc,
dr. Franc Lovrenčak,
dr. Karel Natek,
Milan Natek,
dr. Zlatko Pepeonik,
dr. Marjan Ravbar,
dr. Ugo Sauro,
dr. Metka Špes,
akad. prof. dr. Igor Vrišer,
dr. Walter Zsilincsar

Glavni in odgovorni urednik — Editor in Chief and Responsible Editor — Rédacteur en chef et Rédacteur responsable

dr. Franc Lovrenčak

Upravnik — Administrator — Administrateur
Dejan Cigale

Lektor — Language editor — Revu par
dr. Tomaž Sajovic

Prevod (v angleščino) — Translated (into English) by — Traduit (en anglais) par

Branka Klemenc

Izdano z denarno pomočjo
Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

KAZALO

UVODNIK

MARIJAN M. KLEMENČIČ: Za odličnost slovenske geografije	7
---	---

RAZPRAVE

ANA VOVK: Ekološko vrednotenje prsti v Dravinjskih gorica in dolini Dravinje	11
<i>Ecological Evaluation of Soils in the Dravinjske gorice and the Dravinja Valley</i>	27
IRENA REJEC BRANCELJ, SIMON KERMA: Vpliv poselitve in gospodarstva na kakovost vode v porečju Reke.....	31
<i>Impacts of Settlements and Economy on the Water Quality in the Reka River Basin</i>	43
DAMJANA POČKAJ HORVAT: Demografske značilnosti Maribora in njegova notranja členitev	45
<i>Demographic Characteristics of Maribor and its Internal Division</i>	70
VLADIMIR DROŽG: Nekatere značilnosti ustroja Maribora	73
<i>Certain Structural Features of Maribor</i>	91
MILAN BUFON: Države, narodi, manjšine: političnogeografski oris	93
<i>States, Nations, Minorities: a Politico-geographical Survey</i>	113
JERNEJ ZUPANČIČ: Slovenci v Avstriji — število, način poselitve, struktura, identiteta	115
<i>Slovenians in Austria — Their Number, Settling Pattern, Structure, Identity</i>	136
DRAGO KLADNIK: Nekateri prostorski vidiki telefonskega omrežja v Sloveniji	139
<i>Certain Spatial Aspects of Slovenian Telephone Network</i>	159

RAZGLEDI

ANDREJ KRANJC: Vloga slovenskih geografov v sodobnih raziskavah krasa	161
<i>The Role of Slovenian Geographers in Modern Karst Research</i>	166
IVAN GAMS: Slovenski geografi in komisija za kras pri Mednarodni geografski zvezi	169
<i>Slovenian Geographers and the Commission on Karst at the International Geographical Union</i>	172
FRANC LOVRENČAK: Prsti na Tajskem.....	173
<i>Soils in Thailand</i>	185

RAZISKOVALNE METODE

METKA ŠPES: Družbenogeografski vidik proučevanja okoljskih problemov	187
<i>Sociogeographical Aspect of Environmental Problems Investigation.....</i>	198

KNJIŽEVNOST

Iz slovenske geografske literature:

Igor Vrišer: Agrarna geografija; Metodologija ekonomske geografije (Andrej Černe)	203
Matjaž Klemenčič: Slovenes of Cleveland. The Creation of a New Nation and a New World Community. (Jernej Zupančič)	206
M. Dular, M. Roš, A. Trontelj, B. Kompare, T. Tišler: Izrazje s področja voda 208 (Valentina Brečko)	208
Dela 12, Socialnogeografski problemi (Valentina Brečko)	209
Acta carsologica 26/1, Karst Hydrogeological Investigations in South-Western Slovenia. (Metka Petrič)	211
France Habe in Magda Šilc-Telič: Mlini in žage na vodni pogon na Cerkniškem in Loškem polju ter Blokah nekoč in danes (Milan Natek).	213
S. Radovanovič, V. Varl, I. Žiberna: Podravje, Maribor, Ptuj A-Ž: priročnik za popotnika in poslovnega človeka. (Milan Natek)	214

Iz tuje geografske literature:

Slowenische Steiermark. Verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten (Jernej Zupančič)	218
Novejša hrvaška geografska periodika (Mirko Pak)	219
David Gillieson: Caves: Processes, Development and Management. (Andrej Kranjc)	222

KRONIKA

Jubilej prof. Slave Rakovec-Lipoglavšek (Milan Natek)	227
Sedemdeset let prof. dr. Darka Radinje (Ivan Gams)	228
Profesor dr. Janez Planina — sedemdesetletnik (Matjaž Jeršič)	231
Dr. Metod Vojvoda — šestdesetletnik (Jurij Kunaver)	231

<i>Priznanja</i>	235
------------------------	-----

Poročila o delu:

Poročilo o dejavnosti Oddelka za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani v šolskem letu 1995/96 (Anton Gosar)	237
--	-----

Poročilo o delu Oddelka za geografijo Pedagoške fakultete v Mariboru za leto 1996 (Vladimir Drozg)	239
Poročilo o delu Inštituta za geografijo za leto 1996 (Marjan Ravbar)	241
Poročilo o delu Geografskega inštituta ZRC SAZU v letu 1996 (Drago Perko)	243
Poročilo predsednika IO ZGDS za obdobje od 30. 3. 1995 do 27. 3. 1997 (Andrej Černe)	246
Poročilo o delovanju Slovenskega nacionalnega komiteja za geografijo v preteklem dveletnem obdobju: 1995–1997 (Anton Gosar)	247
Redna letna volilna skupščina Zveze geografskih društev Slovenije z dne 27. 3. 1997 (Dejan Rebernik)	249
Nagovor ob 75-letnici ZGDS (Milan Natek)	250
Ob 75-letnici ustanovitve Geografskega društva (Metka Špes)	254

ZBOROVANJA

4. mednarodni geomorfološki kongres v Bologni, 28. 8.–3. 9. 1997 (Jurij Kunaver)	259
Problems of Megacities: social inequalities, environmental risks and urban governance; Mexico, D.F. (Mirko Pak)	261
Poročilo o mednarodni konferenci CONGEO' 97 "Geografija podeželja in okolje" (Dušan Plut)	262
Poročilo o mednarodnem posvetu "Okoljska in komunalna problematika v Srednji in Vzhodni Evropi po političnih spremembah", Frohnleiten (Avstrija), 2. do 4. oktober 1997 (Dušan Plut)	263

Uvodnik

Za odličnost slovenske geografije

Vedno znova se obnavljajo razprave o ogroženosti slovenske geografije, o njenem zapostavljanju s strani drugih strok in financierjev, o nepoznavanju geografskih dosežkov v drugih strokah in v praksi, o omalovažujočem odnosu zlasti temeljnih ved do geografije, o prevzemanju geografskih vsebin s strani drugih strok itd.

Tovrstne tožbe imajo dve plati: objektivno in subjektivno. Nesporno dejstvo je, da je geograf v "merjenju moči" s kolegi iz drugih ved v slabšem položaju. Kemik, fizik, pravnik in drugi so strokovno suvereni. Predstavniki omenjenih ved pogosto na zelo neposreden način dovoljujejo posegati v razpravljanje o geografiji. Za to sta najbrž dva vzroka: dojemanje geografije na podlagi srednješolskega znanja in sintetični značaj geografije, ki "dovoljuje" predstavnikom sorodnih strok, da kritizirajo "neznatnost" geografije.

Na drugi strani pa geografi v marsičem podlegamo tovrstnim pritiskom okolja. Pri slovenskih geografih lahko opazimo vsaj dve akutni strokovni "bolezni": *nesamozavest* in *mimikrijo*. Nesamozavest v odnosu do kolegov iz drugih strok in predstavnikov prakse vodi v prilagajanje posameznikov strokovnemu okolju, v katerem delajo.

Ali je šibka samozavest slovenskih geografov tudi geografsko pogojena? Environmentalističnemu ali determinističnemu pogledu bi zelo ustrezala majhnost Slovenije kot pomembnega dejavnika za omenjeno obnašanje slovenskih geografov. Čeprav pogosto nekritično zavračamo vsak determinističen pogled (z njim lahko dobro osvetlimo nekatere družbenogospodarske pojave, kot na primer nadpovprečno število samomorov in psihičnih obolenj v ozkih, senčnih dolinah itn.), si na kratko oglejmo geografski vidik majhnosti Slovenije.

* * *

Prva geografska oznaka Slovenije, ki jo zasledimo v vsakdanjih pogovorih, posebno pri negeografih, je, da je majhna država. Pomembno pa je, da je v resnih geografskih prispevkih ta oznaka pogosto izpuščena in se na prvo mesto postavlja *pokrajinska pestrost* oz. *mozaičnost*. Na podlagi subjektivne ocene lahko rečemo, da slovenski geografi niso determinirani z majhnostjo Slovenije, ampak z *raznolikostjo* njenih pokrajin.

To spoznanje je zelo pomembno za strokovno usmerjenost slovenske geografije in za njen položaj v družbi kot "nacionalne vede".

Pokrajinske posebnosti so tradicionalni agrarni družbi pomenile izziv ne le za gospodarsko rabo, ampak tudi za vpetost celovitega življenja v pokrajino. Nastale so kulturne pokrajine, ki odražajo odtis gospodarskega, družbenega, kulturno-umetnostnega, pravnega itn. življenja ožjih in širših skupnosti v naravno okolje, pri čemer je prišlo do vzpostavitve močnega ravnotežja med naravo in družbo. Tradicionalna kulturna pokrajina na Krasu, v Alpah (planine), v Halozah, na Blokah in drugod kaže bogastvo krajevnih ali regionalnih dediščin, ki je nastala samo na konkretnem ozemlju s konkretnimi naravnimi okoliščinami in konkretno družbo. Proučevanje teh pokrajinskih značilnosti in posebnosti daje (tudi) geografiji pomen "nacionalne vede".

Globalizacija naj bi po mnenju nekaterih zmanjšala ali celo izničila poseben nacionalni pomen geografije; prepričani smo, da taka gledanja niso preveč prepričljiva. Procesom poenotenja sveta se uspešno upirajo krajevnne in regionalne skupnosti, ki skušajo ohraniti in razvijati krajevnne (regionalne) posebnosti, seveda v novi, posodobljeni preobleki. Ohranjanje in razvijanje pokrajinske identitete je izraz želje po skladnem razvoju narave in družbe. Tako smo zopet pri posebnem pomenu geografije za proučevanje slovenske identitete tudi v današnjem, sodobnem času. Hkrati pa nas globalizacijske težnje opozarjajo na možnost oslabitve ali celo izgube posebnosti slovenske pokrajine, kar zavisi od političnih dejavnikov oz. državne uprave.

* * *

Čeprav je slovenska geografija dosegla zavidljivo strokovno raven, se zdi, da se je šele dotaknila tem, ki bistveno opredeljujejo slovensko pokrajino: *pestrost, raznolikost, stičnost oz. povezovalnost* (pokrajinskih enot, narodnosti, političnih enot, kultur), *prehodnost, mejnost* itn.

Ne da bi želeli zanikati ali zmanjšati dosedanje dosežke na omenjenih področjih, je očitno, da je še zelo veliko možnosti pri proučevanju temeljnih "slovenskih" geografskih tem. Dosedanje obravnavanje naštetih tem se je še premalo ukvarjalo s funkcijskimi vidiki. Najbrž ni pretirana trditev, da se slovenska geografija še ni resno, predvsem teoretsko poglobljeno, spopadla z "enkratnostjo" slovenske pokrajine.

Slovenija bi lahko postala "laboratorij" za proučevanje navedenih (in še drugih) problemov. S primerjavo rezultatov slovenskih proučevanj z izsledki podobnih raziskav na drugih območjih bi slovenska geografija lahko prispevala k oblikovanju teoretičnih spoznanj, ki bi slovensko geografijo dvignile na višjo kakovostno raven.

Poleg izrazito "nacionalnih" geografskih tematik ponuja slovenska pokrajina še nekaj takih, s katerimi se lahko slovenska geografija enakovredno in suvereno vključi v mednarodno delitev dela, predvsem *kras* in *podeželje*.

Z nekaterimi temami je slovenska geografija močnejše, z drugimi pa šibkeje prodrla v mednarodno geografsko srenjo. Ko si za vspodbudo iščemo vzore, ne moremo mimo dosežkov skandinavskih držav, zlasti Finske, ki s kakovostnim strokovnim delom postavljajo mesto geografije ob bok odličnostim na drugih področjih (umetnosti, industriji, športu, blaginji itn.).

V čem naj bi torej bila odličnost slovenske geografije? Sodimo, da v *kakovostnem delu* (strogo upoštevanje zahtev znanstvenega dela), v *celostnem pristopu* pri geografskih proučevanjih in *izbiri tem*, ki imajo ključni (življenski) pomen za Slovenijo.

Politika razvoja raziskovalnega dela že izločuje slabo pripravljene raziskovalne programe s strokovno ne dovolj usposobljenimi izvajalci. Preusmeritev geografov na iskanje naročnikov za strokovno manj zahtevne projekte lahko pomeni "umiranje na obroke"; prepričani smo, da izkušnje, pridobljene pri temeljnih raziskavah dajejo uporabnim (aplikativnim) nalogam strokovno neoporečnost. S kakovostnim delom, ki zahteva upoštevanje tujih dosežkov, se povečuje strokovna samozavest. A tudi pri tem je dobro (samokritično) upoštevati svetopisemski rek: če stojiš, glej, da ne padeš! Dogodi se, da kdo na kakem področju doseže pomembne strokovne uspehe, zaradi katerih se prevzame in si prilasti strokovno avtoritarnost tudi na drugih področjih — sebi v posmeh, kolegom v oviro in stroki v škodo.

Kakor se z anekdotičnostjo pogovarjamo o *geografski kompleksnosti*, tako občasno zelo resno priznavamo, da daje geografiji le celovit pristop trajno "licenco" za njen obstoj kot znanstvene vede. Če vsaj malo poznamo razvoj narave in družbe (ter osnovno filozofijo geografije), moramo opaziti, da se v razvoju znanosti izmenjujejo obdobja specializacije in sinteze. To, kar znanost čuti kot slabost svoje narave, je izhodišče geografije. Zato ni presenetljivo, da je zaradi močne speciliziranosti znanosti večkrat preprost, a celovit geografski pristop zelo uspešen in dobrodošel, tako v strokovnih krogih kot v praksi.

Nekatere nacionalno pomembne teme so bile že naštet. Potrebna je *samoopredelitev* slovenske geografije: kaj je njena vsebina, njeno bistvo. Vsebino je treba vedno znova preverjati, saj razvoj poudarja vedno nove oziroma pred tem malo pomembne pokrajinske elemente. Po taki poti si bo geografija lažje priborila "nacionalni pomen", svetu pa ob posplošenem pogledu na Slovenijo pokazala posebnosti njene "majhnosti".

Marijan M. Klemenčič

Razprave

EKOLOŠKO VREDNOTENJE PRSTI V DRAVINJSKIH GORICAH IN DOLINI DRAVINJE

Ana Vovk*

Izvleček

Pomen ekološkega vrednotenja prsti je povezan s poudarjanjem pomena trajnostnega razvoja v zadnjem desetletju. Zaradi spoznanj o onesnaženosti in degradiranosti prsti se je pojavila potreba po varovanju in preprečevanju njenega nadaljnjega onesnaževanja.

Po izbranih merilih za ekološko vrednotenje prsti so bile številčno ocenjene posamezne lastnosti prevladujočih prsti v dolini reke Dravinje in njenih pritokov Brežnice in Ličnice (severovzhodno od Poljčan) ter potoka v Dravinjskih goricah severno od Poljčan. Dolinska dna so namreč izpostavljena vse večjim pritiskom zaradi intenzivne rabe kakor tudi uvajanja novih oblik rabe. Ker izbrane doline še kažejo "naravni" videz, nas je zanimalo, kaj bi se z njimi zgodilo, če bi se sedanja raba tal spremenila (prevladujejo vlagoljubni travniki). Z ekološkim vrednotenjem prsti lahko namreč ugotovimo odziv prsti na antropogene posege.

Ključne besede: ekološko vrednotenje prsti, obremenjevanje prsti, prsti v dolinah, varovanje prsti

ECOLOGICAL EVALUATION OF SOILS IN THE DRAVINJSKE GORICE AND THE DRAVINJA VALLEY

Abstract

The importance of ecological evaluation of soils is connected with the emphasized significance of sustainable development in the last decade. Owing to the apprehension of pollution and degradation of soils, a need became urgent to protect this natural sphere and prevent its further pollution.

Individual properties of prevailing soils in the valley of the Dravinja and its tributaries, the Brežnica and the Ličnica (northeast of Poljčane), and a brook in the Dravinjske gorice north of Poljčane, were numerically evaluated by applying certain selected criteria for the ecological evaluation of soil. Namely, the valley bottoms are

* Dr., doc., Oddelek za geografijo, Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 160, Univerza v Mariboru, 2000 Maribor, Slovenija.

exposed to the ever greater pressures due to intensive land use, as well as owing to some new forms of land use. Since the selected valleys still have "natural" appearances, our interest is focused on their possible changes were the current land use changed (prevailing are hydrophilous meadows). Namely, by means of the ecological evaluation of the soil, its responses to human interventions can be established.

Key words: Ecological evaluation of soil, Soil pollution, Soils in valleys, Soil protection.

1. Uvod

S pojmom ekološko vrednotenje prsti označujemo proučevanje zgornjega dela zemeljskega plašča z namenom, ugotoviti sposobnost prilagajanja prsti antropogenim posegom, ki povzročajo degradacijo oz. uničenje prsti. Ekološke raziskave prsti so prvi začeli izvajati v pedologiji. Prus je zapisal, da so ekološke sposobnosti prsti pogojene z lastnostmi tipov prsti, s sposobnostjo preperevanja matične kamnine in značilnostmi nekaterih drugih sestavin okolja, npr. podnebnimi razmerami in rabo tal (Prus, 1991). Navedeni vplivi se neposredno kažejo v lastnostih prsti, ki so postale osnova za ekološko vrednotenje prsti.

Zaradi spoznanj o ogroženosti te pomembne naravne sestavine se je v zadnjem času povečalo zanimanje za prsti iz vidika ekologije tudi v geografiji.

Ocena ekološkega vrednotenja prsti izvira iz številčnih podatkov o lastnostih prsti. Izbrane so zlasti tiste, v katerih se kažejo prepleteni vplivi pedogenetskih dejavnikov. Ekološka ocena prsti pove, kako so te občutljive na antropogene posege. Tiste prsti, ki kažejo največjo občutljivost, je treba posebej varovati in s tem preprečiti njihovo nadaljnje ogrožanje.

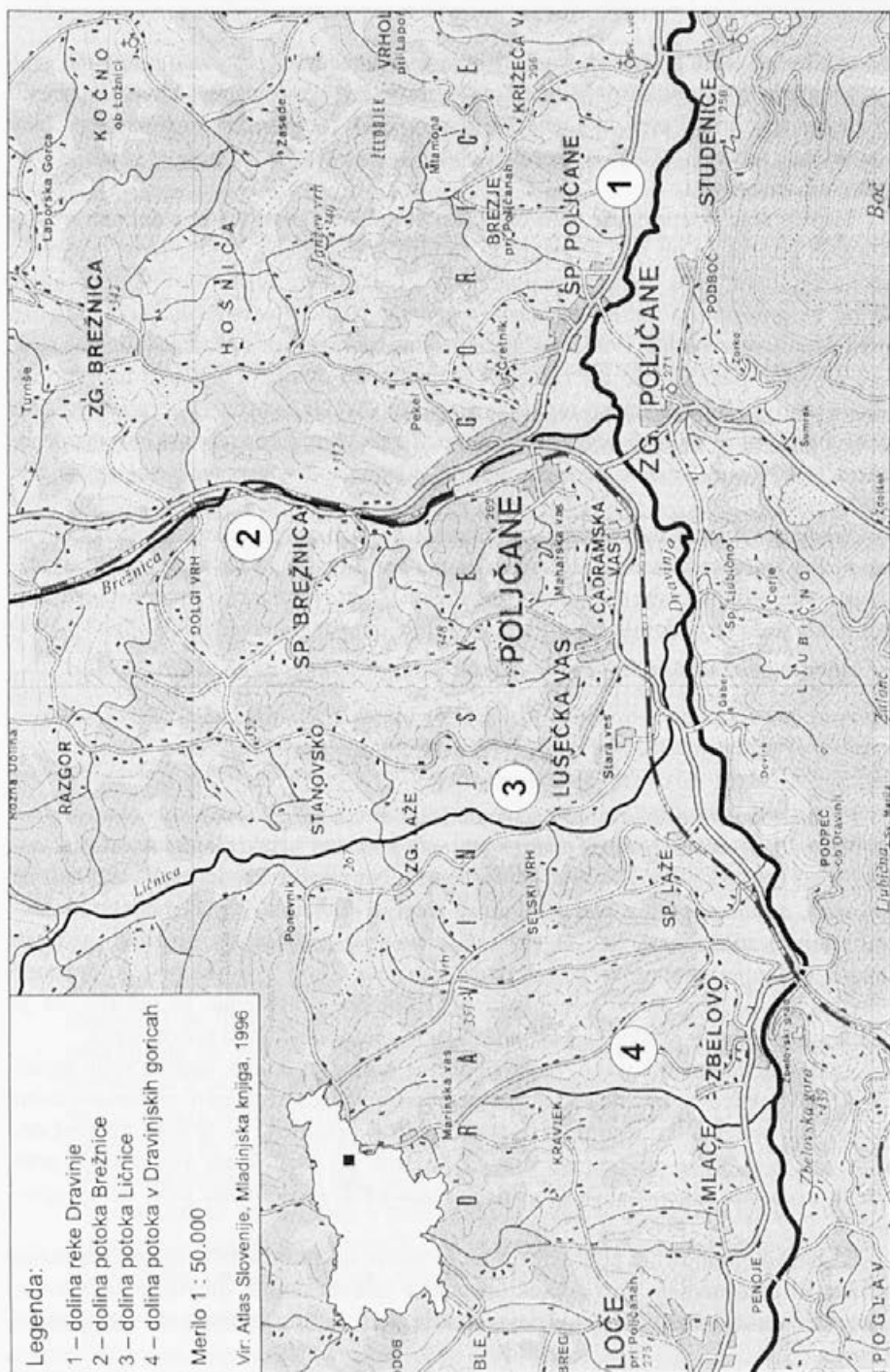
Lastnosti prsti, iz katerih sklepamo na ekološke razmere v prsti, so globina prsti, delež gline, poljska vodna kapaciteta, kationska izmenjalna kapaciteta ter nasičenost prsti z bazami. Navedene fizikalne in kemične lastnosti pomembno vplivajo na rast rastlin in življenje v prsti, zato sklepamo, da so pomembne pri vzdrževanju naravnega ravnovesja v pokrajini.

V prispevku o ranljivosti okolja (Ranljivost okolja, 1996) so bile prsti ekološko ovrednotene z ocenjevanjem regeneracijskih in nevtralizacijskih sposobnosti. Potreba po ekološkem vrednotenju ne le prsti, temveč vseh ostalih pokrajinskih sestavin (vode, reliefa, vegetacije) izvira iz Zakona o varstvu okolja (Zakon o varstvu okolja, 1993, člen 52). Izkušnje iz preteklosti so pokazale, da nepoznavanje in neupoštevanje naravnih omejitev negativno vpliva na kakovost življenja v okolju.

Merila za ekološko vrednotenje zraka, vode, reliefa in vegetacije so bili že preverjeni v različnih raziskavah, pojavilo pa se je vprašanje o enaki oceni prsti, za kar

Slika 1: Doline nekaterih izbranih vodotokov v Dravinskih goricah.

Fig. 1: The selected valleys in the Dravinske gorice.

pa ni bilo izdelanih primernih študij. Ker je prst pomembna sestavina pokrajine, smo se geografi lotili oblikovanja meril, s katerimi bi bilo mogoče številčno oceniti ekološke značilnosti prsti in s tem dobiti vpogled v (ne)ogroženost pokrajine. Tako ugotovimo, katera območja so posebej občutljiva za človekove posege in jih je zato potrebno zavarovati.

Namen tega prispevka je zato ekološko ovrednotiti prsti v štirih dolinah v Dravinjskih gorica in ob reki Dravinji, ki še niso antropogeno spremenjene (vodotoki so neregulirani, zato občasno poplavljaajo). Za izdelavo ocene so bili uporabljeni delno že postavljena merila za oceno regeneracijskih in nevtralizacijskih lastnosti prsti (Ranljivost okolja, 1996), nekatere pa smo nadomestili oz. zamenjali, kar se je kot smiselno pokazalo že pri raziskavi o ranljivosti okolja. Tako smo namesto reakcije prsti (pH) in vsebnosti organske snovi upoštevali nasičenost sorptivnega dela prsti z bazami in poljsko vodno kapaciteto. To pa zato, ker vsebnost baz in sposobnost zadrževanja vode v prsti omogočata sklepanje o vplivu teh lastnosti na živi svet v prsti.

Predpostavljamo, da so prsti v poplavnih dolinah zaradi posebnih fizikalnih in kemijskih lastnosti posebno občutljive na posege človeka in da je zato treba vsako spremembo njihove rabe tal skrbno načrtovati. Za konkretizacijo predpostavke smo uporabili podatke pedoloških profilov, ki so bili izkopani v navedenih dolinah (Vovk, 1995).

2. Metode dela

Pri dosedanjem ocenjevanju regeneracijskih in nevtralizacijskih sposobnosti prsti so bile podane ocene rezultat analize izbranih lastnosti prsti (globine, reakcije, navzočnosti organskih snovi v prsti ter kationske izmenjalne kapacitete). Rezultati so pokazali, da imajo prsti v vlažnih dolinah srednjo do visoko regeneracijsko in nevtralizacijsko sposobnost, ker so glinaste, vsebujejo pet odstotno organsko snov in imajo zadovoljivo kationsko izmenjalno kapaciteto. Zgolj z vidika prsti je ta ocena pravilna, če pa poskusimo ovrednotiti prsti kot del ekosistema, se pokaže, da je ocenjevanje regeneracijskih in nevtralizacijskih sposobnosti prsti preveč ozko.

Že desetletja namreč vemo, da so poplavne doline in doline, kjer se voda zaradi visoke podtalnice zadrži dalj časa, pomembna bivališča številnim in raznovrstnim bitjem. Sprememba lastnosti prsti (z osuševanjem) prizadene ne le prsti, temveč celotni živi svet, ki je odvisen od prsti. Zato smo pri ekološkem vrednotenju prsti merila za oceno regeneracijskih in nevtralizacijskih sposobnosti prsti delno spremenili.

Ekološko vrednotenje prsti temelji na točkovni oceni posameznega pedološkega profila, ki predstavlja prevladujoč tip prsti v izbrani dolini. Številčno smo analizirali sledeče lastnosti prsti in jih ovrednotili glede na občutljivost na antropogene posege:

- **Globino:** plitve prsti ležijo neposredno na matični podlagi in so še v nastajanju. V njih fizična obremenitev, vnos gnojil ali drugih kemičnih sredstev hitro spreminjajo lastnosti prsti. Plitvost profila pa ovira tudi širjenje koreninskega sistema in ovira rast rastlin. Sklepamo, da so zato plitve prsti bolj ekološko občutljive.
- **Delež gline:** prsti bogate z glino imajo veliko specifično površino, na katero se lahko vežejo različni elementi in tudi voda. Glinasti delci zadržujejo vodo, kar neposredno vpliva na manjšo prepustnost (Vovk, 1996). Višji delež gline v prsti povzroča "težko" teksturo, takšne prsti so posebej občutljive na način obdelave. Višji delež gline v prsti pomeni zato večjo ekološko občutljivost prsti.
- **Poljsko vodno kapaciteto (PVK):** opredeljuje skupno količino vode, ki jo prst lahko zadrži nasproti sili gravitacije in je pomemben podatek za izračun vodne bilance v prsti. Prsti z visoko PVK se kljub dolgotrajni suši ne izsušijo in omogočijo preskrbo rastlin z vodo. Prsti, ki lahko zadržijo le nekaj milimetrov vode, so odvisne od količine in razporeditve padavin. Višja sposobnost zadrževanja vode v prsti se kaže v vlažnih in mokrotnih prsteh. Takšne prsti pa so bolj občutljive na spreminjanje rabe, ker so na vlažna rastišča prilagojene številne in raznolike oblike življenja. Zato sklepamo, da so prsti z visoko PVK veliko bolj občutljive na spreminjanje rabe, torej imajo večjo ekološko občutljivost.
- **Kationsko izmenjalno kapaciteto (KIK):** izmenljivi del kationov na sorpcijskem kompleksu je kazalec hranilne sposobnosti prsti. Pomembno je vedeti, koliko kationov je izmenljivih, ker ti omogočajo preskrbo rastlin s hranili. Vezani kationi (npr. fiksacija kalija) so nekoristni za rastlinske korenine, ker jih ne morejo črpati. Prsti z visoko izmenjalno kapaciteto ublažijo posledice pretiranega vnosa umetnih gnojil in zaščitnih sredstev v prsti, zato sklepamo, da so manj ekološko občutljive.
- **Delež baz na sorpcijskem kompleksu:** od izmenljivega dela kationov pripada določen delež bazam in določen vodikovim ionom. Baze (kalij, natrij, kalcij in magnezij) so hranilna snov rastlinam, namreč imajo sposobnost vezanja in odcepljanja na prstni kompleks oz. iz njega. Prevelika nasičenost prstnega kompleksa z bazami je bodisi posledica karbonatne in bazične podlage bodisi dognojevanja prsti z bazičnimi gnojili. V kmetijstvu prstem, ki sicer na sorptivnem delu že vsebujejo baze, te še dodajo, in sicer zato, da bi izboljšali njihovo rodovitnosti. Višek baz, ki se več ne more vezati na kompleks, se izpere v podtalnico ali pa nakopiči v prsti. Zato je posebno pozornost treba nameniti ugotavljanju potreb po elementih. Večja sposobnost vezanja bazičnih elementov na prstni kompleks pomeni manjšo ekološko občutljivost prsti.

Na osnovi kombinacije navedenih lastnosti prsti smo oblikovali merila za razvrstitev prsti v tri skupine glede na ekološko občutljivost:

1. ekološko močno občutljive prsti:

<i>globina:</i>	pod 15 cm
<i>delež gline:</i>	nad 15 %
<i>PVK:</i>	nad 100 mm
<i>KIK:</i>	pod 10 me/100 g
<i>V %:</i>	pod 50 %

2. ekološko srednje občutljive prsti:

<i>globina:</i>	15–40 cm
<i>delež gline:</i>	5–15 %
<i>PVK:</i>	60–100 mm
<i>KIK:</i>	10–20 me/100 g
<i>V %:</i>	50–75 %

3. ekološko malo občutljive prsti

<i>globina:</i>	nad 40 cm
<i>delež gline:</i>	pod 5 %
<i>PVK:</i>	pod 60 mm
<i>KIK:</i>	nad 20 me/100 g
<i>V %:</i>	nad 75 %

Opredeljene kategorije za oceno ekološke občutljivosti prsti temeljijo na rezultatih že opravljene raziskave (Študija ranljivosti okolja, 1996) in podatkih o izkopanih profilih v izbranih dolinah v Dravinjskih goricah (Vovk, 1995).

3. Lastnosti prsti v dolinah vodotokov v Dravinjskih goricah in ob reki Dravinji

Pretirana raba tal preprečuje naravno nastajanje mineralnih in organskih sestavin, ki uravnavajo fizikalne in kemične lastnosti prsti, zato se v njih ruši naravno ravnotežje. Prsti, ki imajo naravne "ugodne lastnosti", so manj mehanično in kemično degradirane. Poznavanje ekološke občutljivosti prsti je pomembno pri načrtovanju posegov v pokrajino. To je še zlasti pomembno v dolinah, ki jih onesnaževanje najbolj prizadene, saj so že desetletja izpostavljene nasprotujočim se interesom. Ravninski relief privablja več dejavnosti, npr. Pesniško in Ščavniško dolino so pred leti poraščale močvirne travniške rastline, danes pa jih pokrivajo njive. Pokrajina ob Ledavi je bila zamočvirjena, ker pa so vodo po številnih prekopih speljali v stran, so danes tam njive. Čreti, močvirna pokrajina ob vznožju Pohorja, izgublja nekdanje značilnosti, kajti z reguliranjem potoka Polskave je ostal le še del mokrotne doline delno nespremenjen.

S spreminjanjem rabe tal v dolinah se je porušilo nekdanje naravno ravnotežje in že po nekaj letih se je pokazalo, da ni mogoče spreminjati namembnosti površin, ne da bi poznali "notranje lastnosti" vsakega dela pokrajine posebej.

V nadaljevanju so predstavljene nekatere pomembne lastnosti prsti v dolinah, kjer so se zaradi občasnih poplav razvile vlagoljubne rastlinske združbe. V Sloveniji se je ohranilo le še nekaj podobnih dolin, kajti večino potokov in rek so regulirali.

Uporabljene so naslednje oznake:

% P, % M, % G — delež peska v prsti, delež melja, delež glin

Kf — koeficient prepustnosti prsti za vodo

PVK — poljska vodna kapaciteta

KIK — kationska izmenjalna kapaciteta

V % — nasičenost sorptivnega dela prsti z bazami

GI — glinasta ilovica

IG — ilovnata glina

PGI — peščeno glinasta ilovica

PG — peščena glina

3.1 Prsti v dolini Dravinje

Kraj: dolina Dravinje pri Sp. Poljčanah

Lega profila: 20 m južno od struge reke

Relief in nadmorska višina: ravnina, 255 m

Tip prsti: obrečna, evtrična, plitva A–C

Tabela 1: Lastnosti prsti v dolini Dravinje (profil 1).

Table 1: Soil properties in the Dravinja valley (profile 1).

Hori- zont	Globina cm	% P	% M	% G	Teks- tura	Kf cm/sec*10 ⁻³	PVK mm	KIK me/100 g	V %
A	0–20	59,9	26,3	13,8	GI	3,19	111,8	16,6	98,8
C	20–51	47,8	34,2	18,0	GI	3,14	158,2	15,8	89,5

Približno 20 m južno od struge reke Dravinje je bil izkopen plitev profil obrečne prsti. Matična podlaga je rahlo nanešeno gradivo, ki ne vsebuje karbonatov in je po teksturi ilovnata. Reakcija prsti je nevtralna. Vpliv matične podlage na lastnosti prsti je odvisen od izvora prsti. Kjer so potoki nanegli gradivo na vznožju gričev, je prst debelejša in bolj glinasta. Prostornina trdih delcev je nadpovprečno visoka v horizontu A in znaša 81 %, kar dokazuje procese naplavljanja. Prostornina por je komaj 18,9 % in so popolnoma zapolnjene z vodo, pojavlja se celo višek vode, ki je prst ne more sprejeti. Delež vode z globino narašča zaradi vpliva podtalnice. Prsti so skeletne in plitve, kar jih uvršča v razred obrečnih prsti.

3.2 Prsti v dolini potoka Brežnice

Kraj: dolina Brežnice (severno od Poljčan)

Lega profila: 1 m od struge potoke

Relief in nadmorska višina: ravnina, 269 m

Tip prsti: hipoglej, evtrični, humozen, močan A–Go–Gr

Tabela 2: Lastnosti prsti v dolini Brežnice (profil 2).

Table 2: Soil properties in the Brežnica valley (profile 2).

Hori-zont	Globina cm	% P	% M	% G	Teks-tura	Kf cm/sec*10 ⁻³	PVK mm	KIK me/100 g	V %
Ah	0–10	59,0	20,7	20,2	PGI	4,31	46,7	25,7	91,7
Go1	10–35	56,0	21,5	22,5	PGI	3,78	110,5	18,8	93,1
Go2	35–84	42,2	26,6	31,2	IG	2,64	169,6	18,6	92,5
Gr	84–100	58,0	16,7	25,3	PG	4,11	59,6	10,5	95,2

Ob potoku Brežnici, ki priteče iz gozdnatega pobočja, je bil izkopen profil do globine 100 cm. Plitvemu horizontu Ah, ki je temno sivo rjav, sledi rjastolisast olivno rjav Go. Zgornji del profila je teksturno lažji, prepustnejši za vodo in bolj zračen. Pod 30 cm se prostornina zraka zaradi vode v profilu precej zmanjša. Posledično se zmanjša prepustnost profila. KIK je majhna, nasičenost sorptivnega dela prsti z bazami pa zelo visoka (povprečno 92 %). Zaradi zastajanja podtalne vode potekajo anaerobni procesi, ki zavirajo razpad organske snovi.

3.3 Prsti v dolini Ličnice

Kraj: dolina Ličnice (severno od Poljčan)

Lega profila: 20 m severno od potoka Ličnica

Relief in nadmorska višina: ravnina, 267 m

Tip prsti: obrečna, evtrična, srednje globoka A₁–A₂–C

Tabela 3: Lastnosti prsti v dolini Ličnice (profil 3).

Table 3: Soil properties in the Ličnica valley (profile 3).

Hori-zont	Globina cm	% P	% M	% G	Teks-tura	Kf cm/sec*10 ⁻³	PVK mm	KIK me/100 g	V %
A ₁	0–10	48,2	32,4	19,4	GI	4,16	51,3	15,0	72,1
A ₂	10–47	46,9	27,7	25,4	IG	5,17	174,5	12,9	73,1
C	47–55	51,4	20,3	21,9	IG	5,92	35,7	12,7	96,0

Dolino Ličnice pokrivajo izključno travniki, nikjer se ne pojavljajo njive, posa-

mezne hiše pa so na vznožju pobočij Dravinjskih goric. Potok meandrira in je zaraščen z jelševim grmičevjem. Plitev horizont A_1 je debel komaj 10 cm in je močno prekoreninjen. Po 10 cm se barva prsti spremeni v olivno rjavo, organske snovi je nekaj manj. Zgornji del profila ima veliko prostornino por, z globino pa se zmanjšuje, prav tako delež zraka, ki v A_1 zajema 37,2 %, v horizontu A_2 pa 27,8 %. Reakcija je v celotnem profilu zelo kislá. Prst ni oglejena, ker leži na prepustnih naplavinah.

3.4 Prsti v dolini potoka v Dravinjskih goricah pri Ločah

Kraj: vzhodno od Loč pri Poljčanah

Lega profila: 3 m od struge potoka

Relief in nadmorska višina: ravnina, 276 m

Tip prsti: obrečna, evtrična, zmerno oglejena, Ah–Go

Tabela 4: Lastnosti prsti ob potoku v Dravinjskih goricah (profil 4).

Table 4: Soil properties along the brook in the Dravinjske gorice (profile 4).

Hori-zont	Globina cm	% P	% M	% G	Teks-tura	Kf cm/sec*10 ⁻³	PVK mm	KIK mc/100 g	V %
Ah	0–10	61,7	32,5	5,9	I	4,30	66,0	4,3	97,4
Go	10–48	23,0	46,2	30,8	IG	2,32	205,2	2,3	85,6

Potok je zaraščen s hidrofilno vegetacijo in skoraj nedostopen. Prst je pod močnim vplivom vode, kar se vidi v barvi, konsistenci in strukturi. V horizontu Ah poteka proces humifikacije v anaerobnih razmerah. Izredno lahka prst v horizontu Ah vsebuje kar 39,78 % organske snovi, je nevtralna in močno zasičena z bazami. KIK je zelo nizka zaradi visokega deleža peska in malo gline in doseže komaj 4,3 mc/100 g prsti. Nasičenost z bazami je zelo visoka. Horizont Go ima povsem drugačne lastnosti, prostornina por je popolnoma zapolnjena z vodo. Poljska vodna kapaciteta kaže na vlažnost prsti. Prst je sivo olivne barve, ilovnato glinaste teksture in slabo prepustna za vodo, zato se kažejo procesi oglejevanja. Izstopa izredno nizka kationska izmenjalna kapaciteta. Močvirni travnik na rahlem Ah se mestoma ugreza kot goba.

4. Primerjava lastnosti prsti v izbranih dolinah

Prsti v izbranih dolinah imajo plitev zgornji horizont. Na neprepustni matični podlagi se izoblikujejo oglejeni horizonti, prsti, ki so se razvile na peščenih naplavinah pa ne kažejo vpliva podtalne vode, njihovi horizonti so slabo diferencirani.

V nadaljevanju smo primerjali le zgornje horizonte izkopanih prsti v izbranih dolinah, ker so se nekateri razvili neposredno na matični podlagi, ponekod pa se uveljavlja vpliv podtalne vode. Le globine prsti smo primerjali v celoti (skupaj s horizonti C, Go in Gr).

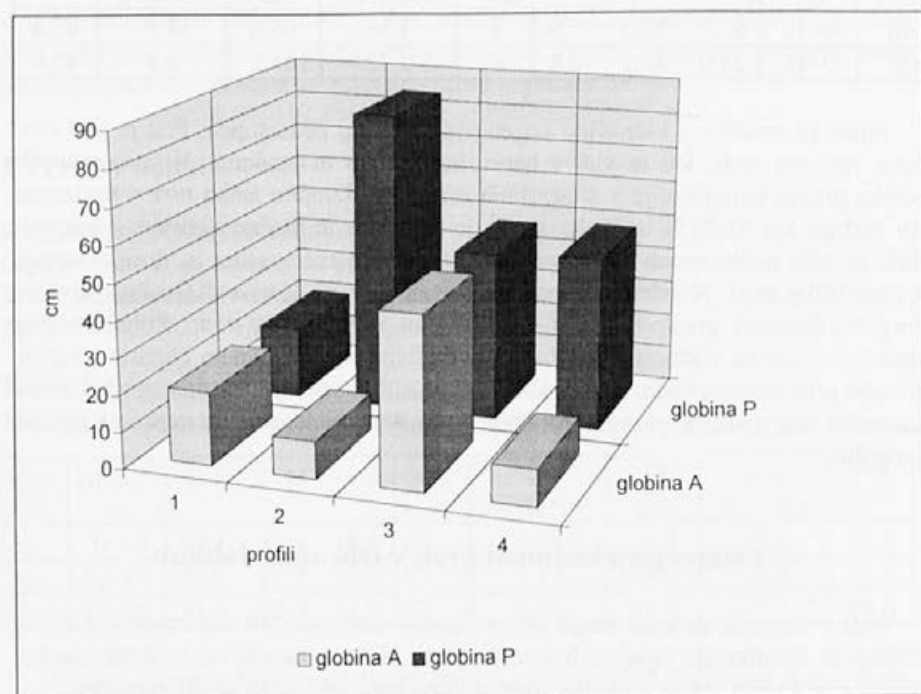
Primerjave lastnosti prsti kažejo, da se v podobnih podnebnih razmerah, na ravnini in pod vplivom vode razvijejo podobne prsti, ki pa niso enako občutljive na spreminjanje rabe. To pomeni, da v vsaki dolini veljajo posebne zakonitosti, ki jih moramo pri spreminjanju rabe tal upoštevati.

4.1 Globina prsti v dolinah

Zgornji horizonti so debeli od 20 do 40 cm. Oglejeni so razviti ob potoku Brežnica (profil 2) in potoku v Dravinjskih gorah (profil 4), izkopali smo jih do globine 40 cm oz. 100 cm. Prsti ob reki Dravinji (profil 1) in ob potoku Ličnica (profil 3) so se razvile na naplavinah brez vpliva podtalne vode. Z vidika globine so prsti v vseh štirih dolinah plitve in zato občutljive na spreminjanje rabe.

Grafikon 1: Globina horizontov A in celotnih profilov.

Graph 1: Depths of A horizons and the entire profiles.

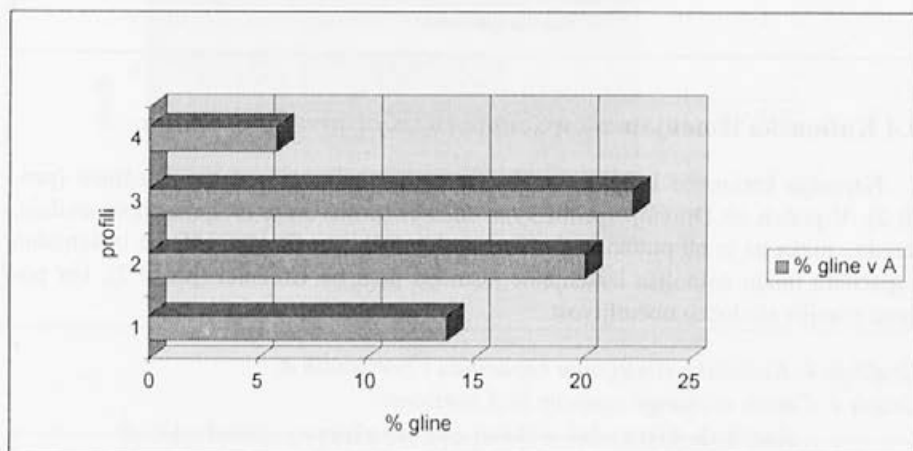

4.2 Delež gline v prsteh v dolinah

Rezultati kažejo razmeroma visoke deleže gline v dolinskih prsteh. Precej gline je v prsteh zgornjih horizontov v dolinah ob potokih Brežnica (profil 2) in Ličnica (profil 3). Te prsti so precej glinaste, kar je povezano z lapornatimi kamninami, ki sestavljajo del Dravinjskih goric, od koder se steka voda in naplavlja odnešen material. Zaradi občasnih poplav tekoče vode pa so prsti peščene ob Dravinji in ob potoku v Dravinjskih gorica. Iz vidika spreminjanje rabe tal glede na vsebnost gline so najbolj ogrožene prsti v dolini Ličnice (profil 3) in Brežnice (profil 2), manj pa v dolini ob potoku v Dravinjskih gorica (profil 4).

Grafikon 2: Delež gline v horizontih A.

Graph 2: Clay percentage in A horizons.

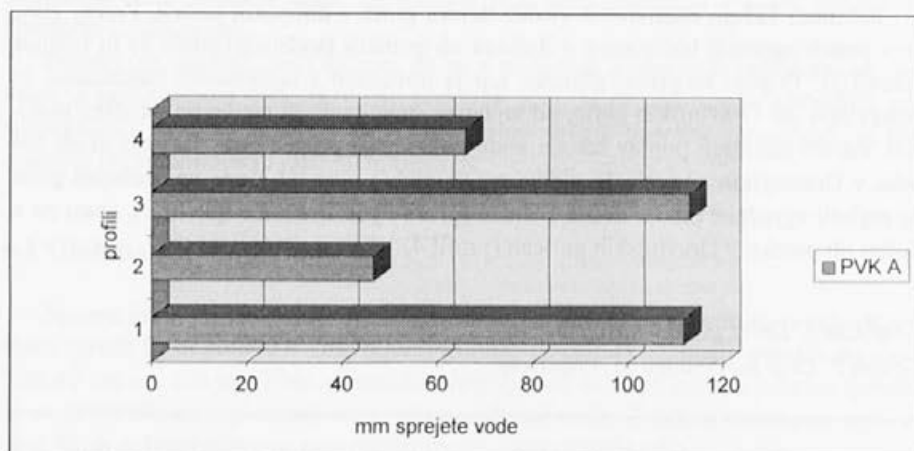

4.3 Poljska vodna kapaciteta (PVK) prsti v dolinah

Vrednost PVK je najbolj odvisna od globine, delno tudi od deleža gline in prisotnih organskih snovi v prsti. Najnižjo sposobnost zadrževanja vode ima zgornji horizont v dolini Brežnice, saj vsebujejo 59 % peska, zaradi česar ima veliko prepustnost za vodo. Prsti ob potoku v Dravinjskih gorica slabo zadržujejo vodo, saj vsebujejo malo glinastih delcev. Ob reki Dravinji (profil 1) in potoku Ličnici (profil 3) sprejmejo prsti veliko vode, ker sta horizonta A nekoliko globlja in obogatena z organsko snovjo. Z vidika ekološke občutljivosti je treba posebno pozornost nameniti zelo vlažnim rastiščem, takšna pa so ob Dravinji (profil 1) in Ličnici (profil 3).

Grafikon 3: Poljska vodna kapaciteta v horizontih A.

Graph 3: Field water capacity in A horizons.

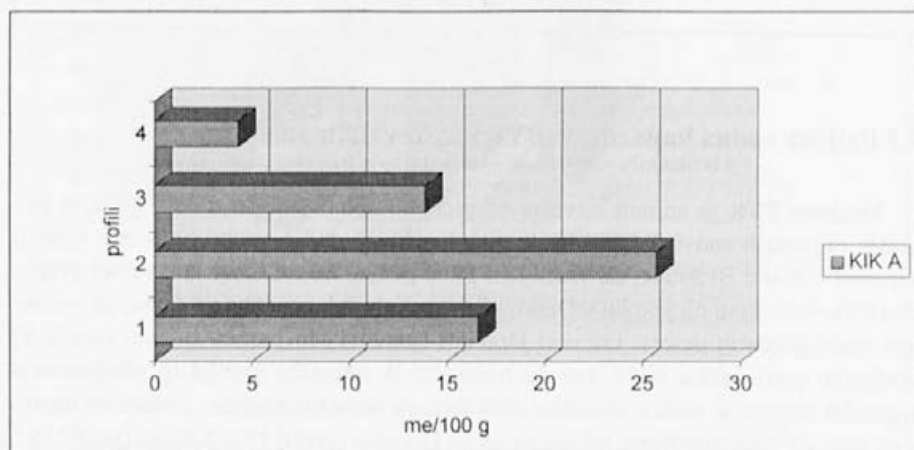

4.4 Kationska izmenjalna kapaciteta (KIK) v prsteh v dolinah

Največjo kationsko izmenjalno kapaciteto imajo prsti v dolini Brežnice (profil 2). V prsteh ob Dravinji (profil 3) in Ličnici (profil 3) je ta sposobnost srednja, izredno nizka pa je ob potoku v Dravinjskih gorica (profil 4). Glede na izmenjalno kapaciteto imajo najboljše izmenjalne lastnosti prsti ob Brežnici (profil 2), kar pomeni manjšo ekološko občutljivost.

Grafikon 4: Kationska izmenjalna kapaciteta v horizontih A.

Graph 4: Cation exchange capacity in A horizons.

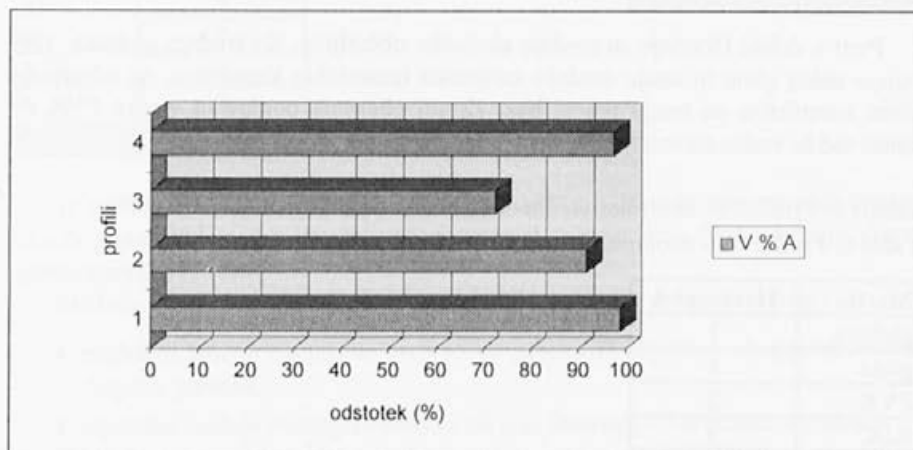

4.5 Nasičenost prsti z bazami v izbranih dolinah

Čeprav imajo prsti zelo različno kationsko izmenjalno kapaciteto, dosegajo baze v njih visok delež. To velja za prsti ob potoku Brežnica (profil 2), ob potoku v Dravinjskih gorica (profil 3) in ob Dravinji (profil 1). Ker dosega delež baz nad 50 %, jih imenujemo evtrične. Z vidika ekološke občutljivosti imajo prsti v izbranih dolinah ustrezen delež baz in so zato manj občutljive za človekove posege.

Grafikon 5: Nasičenost prsti z bazami v horizontih A.

Graph 5: Saturation of soil with bases in A horizons.

5. Ekološko ovrednotenje prsti v izbranih dolinah

Ekološka ocena je rezultat ovrednotenja izbranih lastnosti prsti glede na globino, delež gline, poljsko vodno kapaciteto in nasičenost prsti z bazami (po razredih, ki so postavljeni v metodološkem delu pogl. 2).

S povezavo petih izbranih lastnosti prsti smo oblikovali tri razrede glede na ekološko občutljivost:

- 1 — ekološko močno občutljive prsti,
- 2 — ekološko srednje občutljive prsti,
- 3 — ekološko malo občutljive prsti.

Prsti so ovrednotene primerjalno po izbranih dolinah. Skupna ocena (od 1 do 3) ni aritmetična sredina, temveč je rezultat skupne presoje vseh lastnosti in njihove pomembnosti.

Tabela 5: Profil 1 — ekološko vrednotenje prsti v dolini Dravinje pri Sp. Poljčanah.

Table 5: Profile 1 — ecological evaluation of soil in the Dravinja valley near Spodnje Poljčane.

Merila	Horizont A
globina	2
glina	2
PVK	1
KIK	2
V %	3
EV	2

Prsti v dolini Dravinje so srednje ekološko občutljive. So srednje globoke, vsebujejo nekaj gline in imajo srednjo kationsko izmenjalno kapaciteto, na adsorpcijskem kompleksu pa imajo precej baz. Zaradi občasnih poplav in visoke PVK so danes tod še vedno travniki.

Tabela 6: Profil 2 — ekološko vrednotenje prsti v dolini ob potoku Brežnica.

Table 6: Profile 2 — ecological evaluation of soil in the Brežnica valley.

Merila	Horizont A
globina	1
glina	1
PVK	2
KIK	3
V %	3
EV	1

Prsti so močno ekološko občutljive, saj so zelo plitve in vsebujejo precej gline. So oglejene in v podtalju se kaže vpliv podtalne vode. Zaradi plitvega horizonta A, pod katerim se že kaže vpliv podtalne vode, jim ne bi smeli spreminjati rabe.

Tabela 7: Profil 3 — ekološko vrednotenje prsti v dolini ob potoku Ličnica.

Table 7: Profile 3 — ecological evaluation of soil in the Ličnica valley.

Merila	Horizont A
globina	3
glina	1
PVK	2
KIK	2
V %	2
EV	2

Prsti ob Ličnici so srednje ekološko občutljive, ker so globoke in imajo ugodne kemijske in fizikalne lastnosti. Zaradi visokega deleža gline je rastišče mokrotno, zato se ljudje tod niso naselili.

Tabela 8: Profil 4 — ekološko vrednotenje prsti ob potoku v Dravinjskih gorica.

Table 8: Profile 4 — ecological evaluation of soil along the brook in the Dravinjske gorice.

Merila	Horizont A
globina	1
gline	3
PVK	1
KIK	1
V %	3
EV	1

Te prsti so ekološko občutljive, saj so zelo plitve, vlažne in imajo zaradi nižjega deleža glinastih delcev nizko kationsko izmenjalno kapaciteto. Tod uspevajo vlažnoljubni travniki.

Ekološko vrednotenje prsti glede na občutljivost za antropogene posege:

- ekološko močno občutljive prsti so ob potoku Brežnica in ob potoku v Dravinjskih gorica;
- ekološko srednje občutljive prsti so ob reki Dravinji in ob potoku Ličnica;
- ekološko malo občutljive prsti: izmed analiziranih primerov se nobene prsti ne uvrščajo v to skupino.

6. Sklepi

Ekološka občutljivost prsti je v veliki meri odvisna od naravnih dejavnikov, ki vplivajo na nastajanje in razvoj prsti. Ocenjevanje ekološke občutljivosti prsti temelji na upoštevanju njihovih prevladujočih lastnosti. Dosedanja proučevanja so pokazala, da je treba posebno pozornost nameniti globini prsti, teksturi in sicer deležu gline, sposobnosti za zadrževanje vode, kationski izmenjalni kapaciteti in nasičenosti prstnega kompleksa z bazami. Kombinacija teh lastnosti nam torej lahko pove, kako so prsti občutljive za "zunanje" posege. Celotna ekološka občutljivost prsti se oceni primerjalno glede na druge lastnosti in ni povprečno izračunana vrednost.

Rezultati so pokazali, da so analizirane prsti v dolinah v Dravinjskih gorica in ob Dravinji močno do srednje ekološko občutljive. Ekološko močno občutljive prsti so ob potoku Brežnica in ob potoku v Dravinjskih gorica pri Ločah. Ti dolini sta

močvirni, zato v celoti prevaduje vlagoljubno rastlinstvo. Osuševanje dolinskih prsti bi spremenilo sestavo sedanjih življenjskih združb, ki so vezane na vlažno rastišče.

Ekološko srednje občutljive prsti so ob reki Dravinji in ob Ličnici. Zaradi peščenih naplavin, na katerih je nastala prst, sta dolini občasno poplavljeni.

Vrednotenje prsti z ekološkega vidika se razlikuje od ocen regeneracijskih in nevtralizacijskih sposobnosti po uporabljenih merilih in po načinu vrednotenja. Medtem ko je študija ranljivosti (Ranljivost okolja, 1996) pokazala, da imajo prsti v dolinah razmeroma dobre regeneracijske in nevtralizacijske sposobnosti, ekološko vrednotenje prsti kaže, da so te prsti močno do srednje občutljive za posege človeka. Ta občutljivost se je pokazala domala povsod tam, kjer so z osuševanjem dolinskih prsti spremenili sedanjo rabo tal. Namesto prej raznolikih življenjskih združb so se pojavile osiromašene, gladina podtalne vode je upadla, njena kakovost pa se je bistveno poslabšala.

S pomočjo ekološkega vrednotenja prsti lahko zavarujemo tiste dele pokrajin, ki jih človek še ni povsem spremenil, in v njih ohranimo sedanje življenje. To je pomembno še zlasti zato, ker je v Sloveniji le še nekaj dolin z nereguliranimi vodotoki in ker so se pokazale velike slabosti pri že opravljenih osuševalnih delih.

Pričakujemo lahko, da so ekološko najbolj občutljive:

- plitve prsti, ker so nastale neposredno na naplavinah,
- prsti z večjo vsebnostjo gline, ker dolgo zadržujejo vodo in so življenjski prostor izrazito na vodo prilagojenim rastlinam in živalim. Ker so mokrotne prsti neprimerne za kmetijsko rabo, so jih v številnih dolinah v Sloveniji in po svetu osušili ter jim s tem odvzeli naravni pomen,
- prsti, revne s hranili; skromno rastišče za rastline pomenijo zlasti tiste, ki imajo malo bazičnih elementov. Prsti s slabo razvito rastlinsko odejo so bolj izpostavljene eroziji in se počasneje razvijajo.

Prsti so z ekološkega vidika še vedno slabo preučene, zato bi bilo koristno preveriti dosedanje ugotovitve in jih izpopolniti. Zgolj poznavanje prisotnosti škodljivih snovi v prsti in zavedanje, da so prsti občutljive za posege v pokrajino, še ne varuje to pomembno naravno sestavino okolja.

Viri in literatura

- Heeb, J., 1991: *Haushaltsbeziehungen in Landschaftsökosystemen*. Basel.
- Heinz, H., 1993: *Landschaftsökologie. Eine Einführung in die Grundbegriffe, Probleme und Methoden*. Ernst Klett Verlag, Stuttgart–Dresden.
- Kovačič, B., Kovačič A., Juvan S., 1993: Kartiranje biotopov ob Ložnici. Mišičev vodnarski dan. Ljubljana.
- Mosimann, T., 1984: *Landschaftsökologische Komplexanalyse*. Steiner Verlag, Wiesbaden.

- Plut, D., 1988: Degradacija okolja in regionalni razvoj Slovenije. Sbornik Praci 18, Brno 21–30.
- Tarman, K., 1991: Ekologija. Ljubljana.
- Strokovne podlage za določitev vsebine in metodologije izdelave študij ranljivosti okolja. Naročnik RS MOP, Ljubljana 1993.
- Prosen, A., 1993: Sonaravno urejanje podeželskega prostora, Ljubljana.
- Prus, T., 1991: Vrednotenje tal z vidika nekaterih kopenskih ekosistemov.
- Ranljivost okolja, 1996: (več avtorjev), Spodnje Podravje s Prlekijo, Možnosti regionalnega in prostorskega razvoja, 17. zborovanje slovenskih geografov, Ptuj, Zveza geografskih društev Slovenije.
- Skoberne, P., 1994: Gradivo za strategijo varstva narave v Sloveniji, Okolje v Sloveniji, Ljubljana, 48–58.
- Sukopp, H., Wittig, 1993: Stadtökologie. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.
- Sukopp, H., 1990: Stadtökologie. Das Beispiel Berlin. Dietrich Reimer Verlag, Berlin.
- Študija ranljivosti okolja, 1996: Vsebina in metodologija kot osnova za pripravo podzakonskega akta (delovno gradivo), Inštitut za geografijo, Ljubljana.
- Vovk, A., 1995: Pokrajinsko ekološke enote severovzhodne Slovenije. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Zakon o urejanju prostora, Ur.list SRS 1984, čl. 1.
- Zakon o varstvu okolja, Ur. list RS 1993, čl. 1.

Summary

Pedologists were the first to begin with ecological studies of soil properties. Owing to the comprehension of soil endangerment, the interest in this landscape-forming element has recently increased in geography, too.

The ecological evaluation proceeds from the numerous data on soil properties. Particularly those are selected, in which the intertwined influences of soil-forming factors are manifested. The ecological evaluation exposes the sensitivity of soils to human interventions. The soils of the highest sensitivity shall be protected very carefully.

The purpose of this article is to present the ecological evaluation of soils in four valleys in the Dravinjske gorice and by the river Dravinja, which have not been changed by man so far (the streams are unregulated and they flood periodically). The already set criteria for assessing the regenerative and neutralizing properties (Ranljivost okolja, 1996) were partly applied for this evaluation, while certain criteria were substituted or changed, as it had already been proved reasonable in the study on environmental vulnerability. Thus, instead of soil reaction (pH) and a content of organic matter, the saturation with bases of the adsorption complex and the field water capacity were taken into account.

The following soil properties were numerically analysed and evaluated as to the sensitivity to human interventions:

- depth: shallow soils lie directly on parent material and they are still formed. In them, physical pollution, the input of fertilizers or other chemicals are rapidly manifested as the changes in soil properties. The shallowness of profile also obstructs the spreading of roots and hinders the growth of plants. Therefore, our conclusion is that the shallow soils have higher ecological sensitivity;
- percentage of clay: soils rich in clay have a large specific area on which different elements and also water can be attached. Clay particles retain water, which directly results in weaker permeability of soil (Vovk, 1996). A larger percentage of clay in soil results in "heavy" texture, and such soils are especially sensitive to the mode of cultivation. Thus, a larger percentage of clay means the higher ecological sensitivity of soil;
- field water capacity (FWC): it determines the total amount of water which the soil can retain against the power of gravitation; it is a relevant datum for the calculation of water balance in the soil. The soils with high FWC do not dry in spite of long-lasting drought and they are good for supplying water to plants. The soils which can retain only a few millimeters of water depend on the quantity and distribution of precipitations. A higher capacity of water retention in the soil is manifested in moist soils. Such soils are sensitive to the change of use, since numerous and diverse forms of life are adapted to the moist ground. Our conclusion is that the soils with the high FWC are much more sensitive to the changes of use; thus, their ecological sensitivity is higher;
- Cation exchange capacity (CEC): the exchangeable part of cations in the adsorption complex is the indicator of nutritive capacity of the soil. It is important to know how many cations can be exchanged, since they determine the supply of nutritives to plants. The attached cations (e.g. fixation of kalium) are useless to plant roots since the latter can not absorb them. The soils with the high exchange capacity mitigate the effects of excessive input of fertilizers and protective means; thus, our conclusion is that these soils are ecologically less sensitive;
- percentage of bases in the adsorption complex: a certain percentage of the exchangeable part of cations belongs to bases, and a certain percentage to the hydrogen ions. The bases (kalium, natrium, calcium and magnesium) are the nutritive substances for plants only because they are capable to attach to and split of the soil complex. Too high saturation of the soil complex with bases is either the result of carbonate and basic parent material, or additional fertilizing of soils with basic substances. With the purpose of improving fertility, it happens quite often in agriculture that bases are added to the soils which already contain bases in the adsorption complex; thus, the surpluss of bases which can no more attach to the complex, is leached into the groundwater or accumulated

in the soil. Therefore, special attention shall be paid to establish the required quantities of the elements. A greater capacity of attaching basic elements on the soil complex represents a weaker ecological sensitivity of soil.

Based on the combinations of the foregoing properties, the criteria were established, for ranking the soils into 3 classes as to their ecological evaluation:

Class 1: ecologically highly sensitive soils:

depth:	<15 cm
clay percentage:	>15 %
FWC:	>100 mm
CEC:	<10 me/100g
V %:	<50 %

Class 2: ecologically medium sensitive soils:

depth:	15–40 cm
clay percentage:	5–15 %
FWC:	60–100 mm
CEC:	10–20 me/100g
V %:	50–75 %

Class 3: ecologically weakly sensitive soils:

depth:	>40 cm
clay percentage:	< 5 %
FWC:	<60 mm
CEC:	>20 me/100g
V %:	>75 %

The soils in the selected valleys have a shallow upper horizon. On the impermeable parent material, gleyish horizons were formed, while in the soils which developed on the sandy alluvium, the influence of groundwater is not manifested, and their horizons are poorly differentiated.

A comparison of soil properties shows that similar soils develop on the level grounds in the similar climatic conditions and under the influence of water; however, they are not equally sensitive. This means that each valley has its specific laws which have to be taken into consideration when the land use is to be changed.

The ecological evaluation results from the evaluation of the individual selected soil properties, such as: depth, clay percentage, field water capacity and saturation of soil with bases (classes are set in the methodological part).

By linking the five selected soil properties three classes of ecological sensitivity were established:

- 1 — ecologically highly sensitive soils,
- 2 — ecologically medium sensitive soils,
- 3 — ecologically weakly sensitive soils.

The soils are evaluated comparatively, by individual selected valleys. A common assessment (from 1 to 3) is not the arithmetic mean, but the result of a common judgement of all the properties and their significance.

The soils in the Dravinja valley are ecologically medium sensitive. They are medium deep, contain some clay and have medium CEC and quite a lot of bases on the soil complex. Owing to the periodic floods and the high FWC, meadows still grow there nowadays.

The soils in the Brežnica valley are ecologically highly sensitive, since they are very shallow and contain a lot of clay. They are gleyish and the influence of the groundwater is manifested in the bottom horizon. Due to the shallow A horizon, the land use should not be changed without a previous investigation, in spite of the favourable CEC and saturation with bases.

The soils along the Ličnica are ecologically medium sensitive, since they are deep and have favourable chemical and physical properties. Due to a large percentage of clay, the soils are moist and these areas are not inhabited.

The soils along the brook in the Dravinjske gorice are ecologically heavily endangered since they are very shallow, moist and have low CEC due to the lower percentage of clay particles. The hydrophilous meadows grow here.

This attempt of the ecological evaluation of soils has shown that the analysed soils in the valleys in the Dravinjske gorice and along the Dravinja are ecologically highly and medium sensitive. The ecologically highly sensitive soils occur along the brook Brežnica and along the brook in the Dravinjske gorice near Loče. These two valleys are swampy; therefore, the hydrophilous plants entirely prevail. Ecologically medium sensitive soils occur along the Dravinja and the Ličnica. The alluvium on which these soils are generated is not consolidated, therefore, water is not retained in soil. In contrast to the valleys of the Brežnica and the brook in the Dravinjske gorice, some explicitly hydrophilous plants can not be found here.

VPLIV POSELITVE IN GOSPODARSTVA NA KAKOVOST VODE V POREČJU REKE

Irena Rejec Brancelj*, Simon Kerma**

Izvleček

V prispevku je prikazan vpliv poselitve in gospodarstva na kakovost vode v porečju Reke. Pri pisanju sva uporabila obstoječe statistične zbirke in podatke iz lastnega terenskega dela, to je anketiranje kmetovalcev, glavnih industrijskih obratov in farm. Komunalna opremljenost krajev je slaba, z izjemo Ilirske Bistrice, ki pa nima čistilne naprave. Ugotovili smo, da je pri obremenjevanju voda pomemben vir živinoreja, saj kar v dveh tretjinah naselij tovrstno onesnaževanje presega tistega s strani prebivalstva. Poraba mineralnih gnojil in sredstev za varstvo rastlin ni visoka. Večina kmetovalcev se pri njihovi uporabi ravna po lastnih izkušnjah, vendar je takšen odnos premalo strokoven in okoljevarstveno vprašljiv. Vpliv industrije in prometa na kakovost vode se je zmanjšal.

Ključne besede: vpliv človeka na okolje, kmetijsko obremenjevanje, onesnaževanje voda, Brkini z dolino Reke, JZ Slovenija.

IMPACTS OF SETTLEMENTS AND ECONOMY ON THE WATER QUALITY IN THE REKA RIVER BASIN

Abstract

The paper discusses the impacts of settlements and economic activities on the water quality in the Reka river basin. Data were obtained from the existing statistical data bases as well as from the original field surveys performed among farmers, major industrial plants and large agricultural complexes. The region lacks a common sewer system. Ilirska Bistrica is the only exception to this; however, it lacks a processing plant. It has been established that the animal husbandry is the main source of pollution, since it exceeds the pollution caused by the people in two thirds of the settlements. The use of mineral fertilizers and other agrochemicals is moderate. Most of the farmers use them from their own experience; yet, such attitude is non-expert and questionable as to the environmental protection. The impacts of manufacturing industry and transport on the water quality have reduced.

Key words: Human impacts on environment, Agricultural pollution, Water pollution, the Brkini with the Reka valley, SW Slovenia.

* Mag. geografije, raziskovalka, Inštitut za geografijo, Trg francoske revolucije 7, 1000 Ljubljana, Slovenija.

** Študent geografije, Maistrova 13, Ilirska Bistrica, Slovenija.

Uvod

Škocjanska naravna in kulturna dediščina je tesno povezana z Reko, ki je s svojimi značilnostmi odsev pokrajine, ki k njej gravitira. Ta pokrajina so Brkini z dolino Reke, ki se v zgornjem toku razširi v Ilirskobistriško kotlino. V prispevku bomo poskusili odgovoriti na vprašanje, kakšen je vpliv poselitve in gospodarstva, zlasti kmetijstva, na okoljevarstvene značilnosti Reke. Reka je po kakovosti vode še vedno v 2.–3. kakovostnem razredu, nekateri parametri pa občasno celo presegajo mejne vrednosti tega razreda. Ugotoviti želimo, kateri so, poleg že znanih industrijskih vplivov, drugi vzroki za tolikšno obremenjenost reke. Prispevek naj opozori na prepletanje in součinkovanje številnih dejavnosti v porečju ter na njihov vpliv na samočistilne sposobnosti reke in celotne obravnavane pokrajine.

Obseg obravnavanega območja je prikazan na sliki 1. Poleg porečja Reke zajema tudi celotne Brkine, katerih južni del se odmaka v slepe doline na meji s Podgrajskim podoljem in od tam predvsem v reko Rižano. Skupaj obsega skoraj 300 km². Na severu pokrajine je Košana dolina pod Slavinskim ravnikom in Vremščico, na severovzhodu prehaja v strmi stopnji na višje kraške planote, na jugovzhodu v kraške uravnave na sosednjem Hrvaškem, na jugu v zakraselo Podgrajsko podolje in na severozahodu v Kras.

Reka je s svojim tokom in porečjem na vodoneprepusnem površju ter ponorom na stiku s kraškim svetom značilna reka robnega ali kontaktnega krasa. Od izvira na nadmorski višini 720 m do ponora v Škocjanskih jamah na 317 m n.v. preteče 51,6 km. V zaključnem delu je Vremška dolina, ki velja za največjo slepo dolino v Sloveniji.

Desna in leva stran porečja se reliefno bistveno razlikujeta. Medtem ko je leva stran v glavnem flišna in za vodo neprepustna, je desna bolj zakrasela. Prav zato je meja porečja natančno določena le na levem bregu s površinskim vodnim odtokom, medtem ko so meje na desnem bregu le približne. Površje v obravnavani pokrajini sestavlja v glavnem eocenski fliš (obsega 75,7 %), ki na robovih prehaja v apnenice različnih starosti (16,9 %) in na dnu Ilirskobistriške kotline v gline in melj (7,4 %).

Za velikost porečja Reke novejši podatki HMZ Slovenije (Rojšek, 1987) navajajo 337 km², od tega 214 km² ali dve tretjini na neprepustni flišni podlagi. To se kaže tudi v razvejenosti rečne mreže, ki je izrazito asimetrična. Več pritokov dobiva Reka z leve strani: med njimi je najdaljša Molja z 19 km, sledijo Padež z 9,5 km, Posrtev z 9 km in Sušica s 5 km. Na desni strani je najdaljši pritok Stržen z 8,5 km dolžine, Bistrica z vsega 2 km pa je najizdatnejši pritok Reke s pretokom 1,8 m³/s.

Skupna gostota rečne mreže je razmeroma velika, 1,56 km/km², po vodnatosti pa je šibka. Nestalni vodni tokovi imajo pogosto hudourniške značilnosti. Zaradi lege na prehodu med primorsko in celinsko Slovenijo je količina padavin v pokrajini razmeroma visoka. Značilno je naraščanje padavin od zahoda proti vzhodu (od 1400 do 1800 mm), zaradi njihove neenakomerne razporeditve pa prihaja tudi do daljših sušnih obdobj. Z vsakega kvadratnega kilometra odnese Reka 51 m³ raztopljenih mineralov; s celotnega porečja letno torej več kot 20.000 m³. Po večjih nalivih je za-

radi spiranja opazen tudi vpliv na kakovost rečne vode. Značilno je izdatno kolebanje vodnega pretoka med letom in med posameznimi leti. Razmerje med najmanjšim in največjim pretokom Reke je do 1 : 2500, kar je veliko in navadno značilno za kraška povirja. Posledici teh velikih razlik so občasno suhe struge in poplave. Najbolj vodnata je Reka v jesensko-zimskih mesecih z viškom v novembru, najmanj pa v poletnih, predvsem v avgustu. Drugotni višek je marca in aprila, ko se topi sneg na Snežniku. V poletnih mesecih je rečna struga precej prazna in tedaj prihaja do njene največje onesnaženosti. V srednjem toku poskušajo neugodne razmere blažiti z vodnima zadrževalnikoma Klivnik in Mola na potoku Klivniku. V zgornjem, povirnem in hudourniškem delu, kjer takšnih možnosti ni, je poslabšanje bolj izrazito.

Čeprav se je po letu 1990 z zmanjšanjem industrijskih odpadkov (izgradnja čistilne naprave pri Lesonitu, stečaj Tovarne organskih kislin) kakovost rečne vode izboljšala za dva razreda, se Reka še vedno uvršča med srednje onesnažene vode. Zanimiv je tudi njen degradacijski režim. Reka se uvršča med vodotoke, pri katerih onesnaževanje s tokom pojema. To je lastno vodam z enim virom onesnaževanja in pa tistim, ki dobivajo močnejše, manj onesnažene pritoke. Skupna ocena za Reko znaša 2.–3. kakovostni razred. V zgornjem toku se po analiziranih parametrih onesnaženost približuje 3. kakovostnemu razredu, v spodnjem toku pa 2. kakovostnemu razredu. Naravna regeneracija je torej še dovolj močna, da se med tokom rečna voda čisti. Razmere so najmanj ugodne v sušnih poletnih mesecih in po večjih nalivih. Obremenjeno je celotno porečje, najbolj pa v Ilirskobistriški kotlini.

Metode dela

Obremenjevanje okolja lahko ugotavljamo vzročno, z analizo dogajanj v porečju, in posledično, z analizami kakovosti rečne vode. V prispevku smo se lotili ugotavljanja prvega, torej vzrokov za obremenjenost Reke. Pri tem smo uporabili statistične podatke o prebivalstvu in živinoreji ter lastno terensko delo z anketiranjem kmetovalcev, glavnih industrijskih obratov in farm. V ta namen je bilo na podlagi vzorčenja opravljenih več kot 60 anket.

Vpliv poselitve na kakovost Reke

Razmeroma dobre razmere za kmetijstvo, zlasti v Brkinih, in ugodna prometna lega med velikima pristaniščima Reko in Trstom sta glavna vzroka goste poselitve tega območja v preteklosti. Poleg kmetijstva, ki se je osredotočilo v Brkinih, je v 19. stoletju na rast naselij vplival razvoj gozdarstva. To je še posebej veljalo za Bistrico in Trnovo. Poleg obsežnih zalog lesa s Snežniške planote je bila odločilen dejavnik poselitve bližina vode, primerne za poganjanje vodnih koles (mlini in žage ob Reki in pomembnejših pritokih). Na tej tradiciji se je razvilo edino mesto in občinsko sre-

dišče, Ilirska Bistrica. Vanjo so se ljudje začeli množičneje priseljevati po 2. svetovni vojni, in sicer zaradi oslabljenih gospodarskih vezi s Trstom, slabše prometne povezanosti in zaostajanja v razvoju infrastrukture. Tako je bil še leta 1991 delež notranjih migracij na območju Brkinov in Reške doline kar 40,7 %, kar kaže predvsem priseljevanje v Ilirsko Bistrico. V njej od srede 19. stoletja prebivalstvo postopoma narašča in je leta 1991 štela 4880 prebivalcev.

Število prebivalcev na podeželju je doseglo svoj višek v začetku 20. stoletja, od takrat pa stalno upada. V primerjavi z začetkom stoletja se je prepolovilo, prav tako gostota poselitve. Zmanjševanju števila prebivalstva je vse do 80. let botrovalo predvsem izseljevanje, v zadnjih 15 letih pa se je prepolovila rodnost, ki je že manjša od smrtnosti. Vzroki za odseljevanje so bili predvsem gospodarski; še v 50. letih je bila velik problem kmetijska prenaseljenost. V Ilirskobistriški kotlini je bilo tedaj 150 do 170 prebivalcev na ha orne površine, v Vremski dolini in v Brkinih pa do 220. Ker so se odseljevali predvsem mladi, je v Brkinih izrazito star demografski režim, medtem ko je v Ilirski Bistrici zrel do star. Delež kmečkega prebivalstva je ob zadnjem popisu v Brkinih znašal 15 %, v Ilirskobistriški kotlini pa je bil 3-krat nižji (slika 1). Ob tem je treba posebej poudariti, da zdaj pri preobrazbi pokrajine s kmetijsko rabo poleg kmečkega prebivalstva sodelujejo še polkmečka in nekmečka gospodinjstva. Izobrazbena sestava kaže, da ima le dobrih 40 % prebivalcev srednješolsko ali višjo izobrazbo, kar je precej manj od državnega povprečja (51 %).

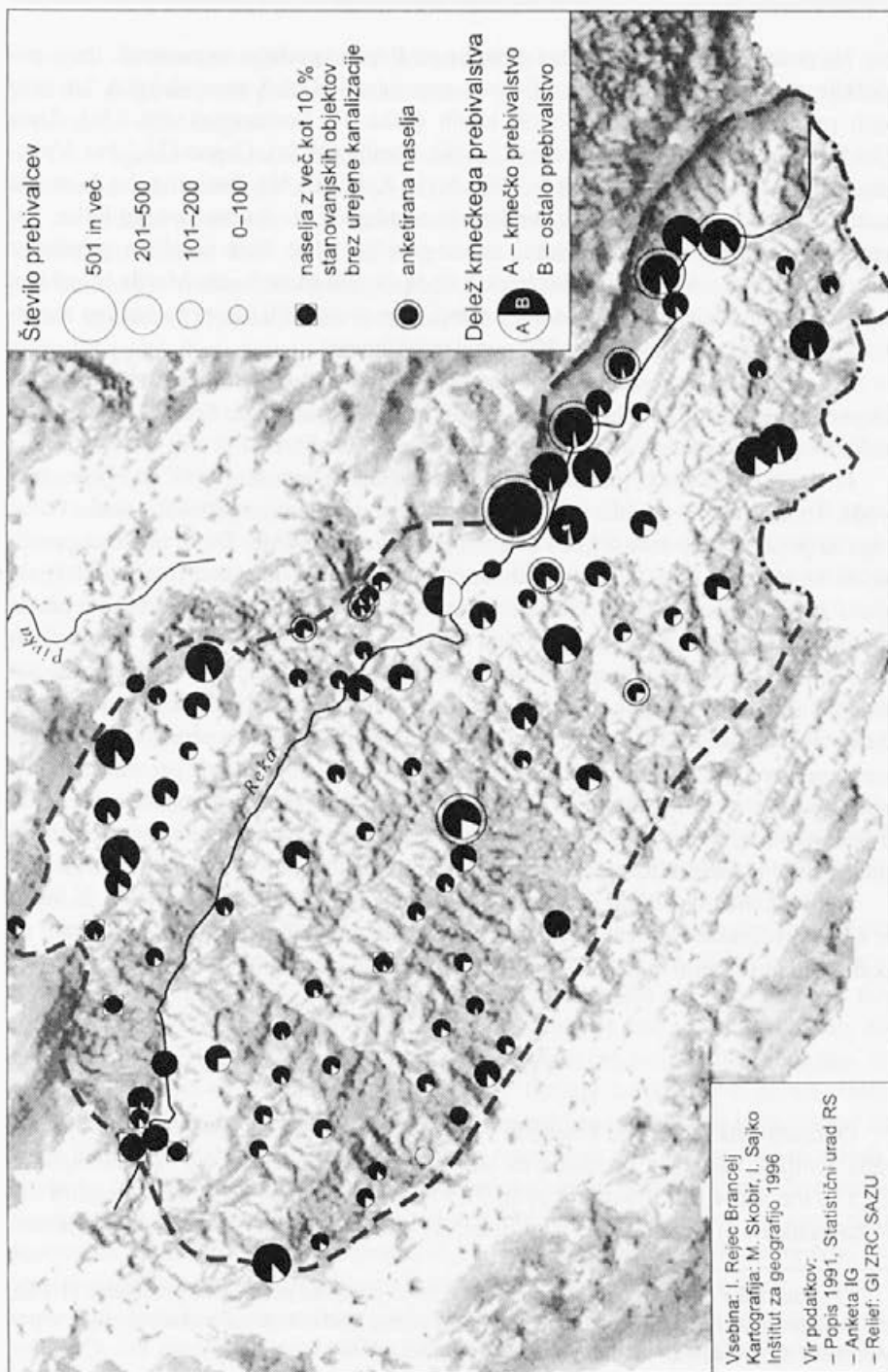
Zaposlitvena sestava se je v zadnjih 30. letih bistveno spremenila. Zaposlitev v primarnem sektorju se je zmanjšala na tretjino, v ostalih pa je narasla. Prevladuje delež zaposlenih v sekundarnem sektorju (38,4 %), sledita pa mu terciarni sektor s 26 % in kvartarni sektor s 15 % zaposlenih. Zanimivo je, da je delež zaposlenih v sekundarnem in terciarnem sektorju podoben na celotnem obravnavanem območju in kaže na močno dnevno migracijo v Ilirsko Bistrico. Ob zadnjem popisu se je dnevno prevažalo na delo dve tretjini vseh zaposlenih.

V obravnavani pokrajini živi 16.254 prebivalcev. Razporeditev prebivalcev in naselij kaže dvojnost med Ilirsko Bistrico na eni in drugimi naselji na drugi strani (slika 1). Med njimi nobeno ne preseže 500 prebivalcev. Večina krajev (89 %) ima celo manj kot 300 prebivalcev, vendar v njih živi dobra polovica prebivalcev. V Ilirski Bistrici živi tretjina vseh prebivalcev obravnavanega območja, njihovo število pa je že preseglo 5000.

Razpršenost poselitve je neugodna z vidika komunalnega urejanja naselij, saj zahteva znatno večja materialna sredstva za njihovo ureditev. Komunalna opremljenost stanovanj v Ilirski Bistrici je dobra, saj so praktično vsi objekti priključeni na kanalizacijo: izjema je le nekaj starejših kmetij na obrobju mesta. Vendar pa se nato odplake neprečiščene zlivajo neposredno v Reko, saj ni ustrezne čistilne naprave. To poleg industrije odločilno obremenjuje vode.

Slika 1: Območje Brkinov z dolino Reke.

Fig. 1: The Brkini with the Reka valley.

Na podeželju kanalizacijskega omrežja ni. Popisni podatki so pokazali, da je podeželje razmeroma dobro opremljeno z greznicami. Delež stanovanjskih hiš brez njih presega 10 % le v naslednjih krajih (slika 1): Podstenjšek (66,7 %), Tatre (36 %), Zavrhek (30,8 %), Mereče (25,9 %), Famlje (25 %), Čepno (21,2 %), Vremški Britof (17,4 %), Gornje Ležeče (16,1 %) in Kal (10,3 %). Zanimivo je, da so vsa našeta naselja, razen Tater in Zavrhka, ob osrednjem oz. spodnjem toku Reke. Zaradi prepustnosti kamnin na desni strani porečja lahko tem naseljem pripišemo potencialno večje ogrožanje podzemskih voda in tudi same Reke. Morda bi pri tem kazalo upoštevati izkušnje sosednjih Šembij, kjer so zgradili krajevno čistilno napravo z biodiskom z zmogljivostjo 300 populacijskih enot.

Pri greznicah na obravnavanem območju je pomembna tudi njihova vodotesnost in praznjenje, kar je še zlasti vprašljivo pri starejših greznicah. Seveda pa na podeželju ne smemo pozabiti na gnojne jame in njihovo ureditev.

Iz navedenega sledi, da ima prebivalstvo pomemben delež pri onesnaževanju voda. To imenujemo populacijsko, urbano ali komunalno onesnaževanje voda. Poleg tega se pojavljata še industrijsko in kmetijsko onesnaževanje. Da bi okvirno ocenili delež vsakega od njih, lahko uporabimo skupno osnovo, ki temelji na populacijski enoti (PE) onesnaževanja¹. Celotne bilance zaradi pomanjkanja podatkov nismo mogli narediti. Toda že iz razmerja med obremenjevanjem prebivalstva (16.254 E) in dela kmetijstva — živinoreje (41.000 E) vidimo, da je njun vpliv pomemben. Ko smo po naseljih primerjali obremenjevanje živinoreje in prebivalstva, smo ugotovili, da kar v dveh tretjinah krajev živinorejsko obremenjevanje voda presega obremenjevanje prebivalstva. To razmerje se povzpne celo na 1 : 10. Zato ne preseneča, da so vode že pred večjimi industrijskimi obrati, npr. pred Ilirsko Bistrico, onesnažene do 3. kakovostnega razreda. V preteklosti je bila pozornost namenjena razumljivo zgolj industrijskemu onesnaževanju. Zdaj pa bo treba ukrepati tudi pri obeh drugih virih.

Naj na koncu omenimo še ravnanje s komunalnimi odpadki. Leta 1993 je imelo le 62 % prebivalcev urejeno zbiranje in odvoz komunalnih odpadkov. To je zlasti na podeželju povzročilo množico neurejenih odlagališč odpadkov.

Vpliv kmetijstva

Obravnavana regija ima kmetijski videz. Po podatkih katastra iz leta 1994 je bila raba zemljišč naslednja (grafikon na sliki 2): 9 % je bilo njiv, 1,3 % sadovnjakov, 25,5 % travnikov, 22,5 % pašnikov in 37,3 % gozda. Čeprav so podatki katastra deloma zastareli in nezanesljivi, nam pokažejo osnovno razmerje med obdelovalnimi

¹ Populacijska enota je onesnaženost vode, ki jo povzroči posamezni prebivalec (1 PE), druge dejavnosti po tej metodologiji dobijo ustrezne koeficiente za preračunavanje v populacijske ekvivalente (Metodologija za ..., UL SRS, 1976).

zemljišči, ki smo ga ugotovili tudi pri terenskem delu. Velikost posesti skoraj pri polovici gospodinjstev presega 10 ha, vendar je posest razdrobljena in delež obdelovalnih zemljišč majhen.

Da bi ugotovili nekatere značilnosti današnje kmetijske pridelave in odnosa kmetovalcev do okolja na tem območju, smo med njimi izvedli anketo (anketirana naselja so prikazana na sliki 1). Med anketiranimi gospodinjstvi je bila polovica nekmečkih, četrtna čistih kmečkih in četrtna mešanih. Po starostni sestavi so bila približno enakovredno zastopana gospodinjstva z mlado, zrelo in starajočo se starostno strukturo. Tretjina je bila generacijskih gospodinjstev in slaba desetina ostarelih. Po izobrazbeni sestavi prevladujejo gospodinjstva, kjer ima polovica članov dvo- ali triletno poklicno šolo. Odstotek gospodinjstev z osnovno in srednjo šolo je enak, slaba desetina pa je gospodinjstev z višjo in visoko šolo. Posestna sestava anketiranih gospodinjstev se ujema z značilno strukturo obravnavane regije: nekoliko več je njiv (14,3 %) ter travnikov (27,8 %) in nekoliko manj gozda (32,9 %).

Več kot polovica gospodinjstev živi na mešanih kmečkih gospodarstvih, na katerih se ukvarjajo s poljedelstvom in živinorejo. Četrtna jih je usmerjenih v živinorejo, zlasti v pridelavo mleka. Skoraj polovica anketiranih kmetij presežne pridelke prodaja tudi na trgu. To pomeni intenzivnejšo pridelavo, pri kateri je pomemben tudi gospodarski učinek. Zaradi tega so kmetije dobro opremljene s kmetijskimi stroji. Na več kot dveh tretjinah anketiranih kmetij imajo enega do dva traktorja, motokultivator, razne priključke, kosilnico, obračalnik, nakladalko in voz. Tretjina kmetij ima trosilec gnojja, petina sadilec koruze, sadilec krompirja in gnojnično cisterno ter desetina kombajn.

Večina kmetov gnoji obdelovalna zemljišča kombinirano s hlevskim gnojem, gnojnico in z mineralnimi gnojili. Hlevski gnoj uporabljajo večinoma za gnojenje njiv in travnikov, čeprav te navadno polivajo z gnojnico. Povprečna poraba gnojja znaša 25 m³ na ha njiv. Manjše količine gnojja pa prodajo tudi v Koprsko Primorje.

Ker je na razpolago dovolj hlevskega gnojja, je povprečna poraba mineralnih gnojil le 130 kg na ha obdelovalnih zemljišč. Vendar so med kmetijami velike razlike. Nekatere mineralnih gnojil skoraj ne uporabljajo, tretjina pa jih porabi več kot 1000 kg letno. Količina porabljenih mineralnih gnojil je bolj kot od velikosti ali usmerjenosti kmetij odvisna od tržnosti pridelave. Kmetije, ki pridelke prodajajo, so največji porabniki. Med mineralnimi gnojili je tretjina kompleksnih gnojil, zlasti NPK 15:15:15 in KAN. Druga najpogostejše uporabljana gnojila so urea, soliter in druga kompleksna gnojila. Dve tretjini količin mineralnih gnojil uporabijo na njivah, petina na travnikih, z njimi pa gnojijo tudi sadovnjake in pašnike. Prevladuje osnovno gnojenje pred setvijo ali ob njej, skoraj polovica kmetovalcev pa gnoji tudi dopolnilno. Količino mineralnih gnojil, ki jih trosijo po obdelovalnih zemljiščih, tri četrtine kmetovalcev določa po lastnih izkušnjah in le 15 % si jih pomaga z analizami prsti. Seveda je mineralnim gnojilom treba prišteti še uporabo gnojja in gnojevke. Če kot skupni imenovalac uporabimo hranilne snovi v gnojilih (npr. dušik),

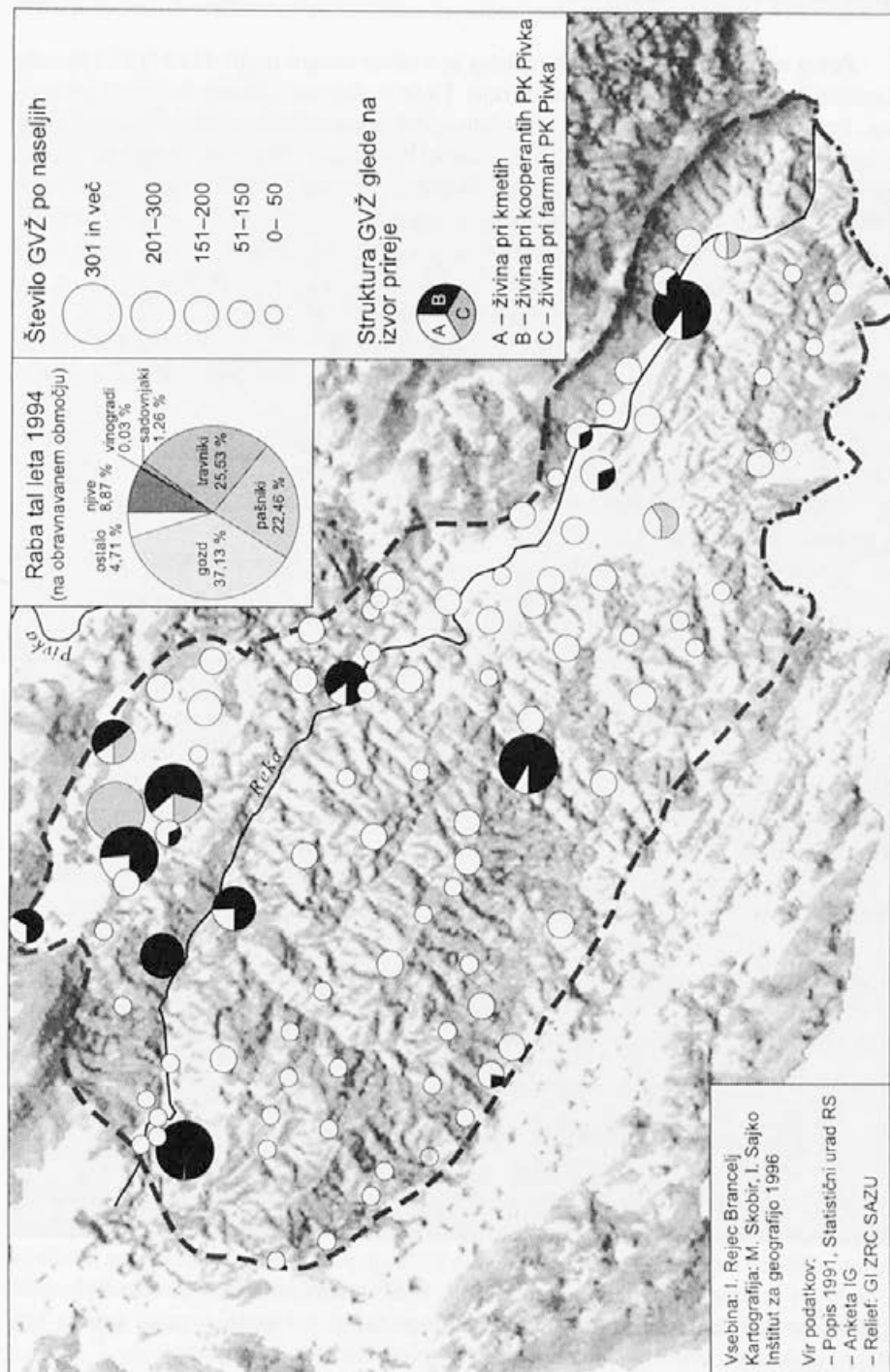
vidimo, da na večini kmetij dobijo šestkrat več hranilnih snovi iz organskih kot iz mineralnih gnojil. Tako prva kot druga pa se ob razmeroma namočenemu podnebnju intenzivno izpirajo iz prsti.

Štiri desetine vprašanih kmetovalcev uporablja sredstva za varstvo rastlin. Povprečna poraba na hektar obdelovalnih zemljišč ni visoka in znaša 0,5 kg. Tudi v uporabljeni količini sredstev za varstvo rastlin so med kmetovalci velike razlike, tržna pridelava pa tudi tu povečuje porabo. V odgovorih so kmetovalci našli 34 različnih vrst uporabljenih sredstev, od tega po 11 vrst insekticidov in fungicidov ter 10 vrst herbicidov. Več kot polovica uporabljenih sredstev je fungicidov (najpogostejše uporabljani so topaz, captan, dithan in ridomil). Pri vseh je navedeno, da je pri njihovi uporabi treba preprečiti onesnaženje voda. Sledijo herbicidi s četrtinskim in insekticidi s petinskim deležem od vseh porabljenih sredstev za varstvo rastlin. Večina kmetovalcev se pri uporabi sredstev za varstvo rastlin ravna po lastnih izkušnjah, le redki se o tem posvetujejo s pospeševalno službo. Četrtnina vprašanih je nejasno ali nepravilno pojasnila pomen izraza karenca. Tako se zastavlja vprašanje ustreznega ravnanja z njimi in celo neoporečnosti pridelkov, vsaj občasno. Pri uporabi sredstev za varstvo rastlin se le polovica vprašanih zavaruje z zaščitno obleko, rokavicami in masko. Nobene zaščite ne uporablja petina kmetovalcev. Dve tretjini kmetovalcev je na vprašanje, kaj naredijo z ostanki sredstev za varstvo rastlin, odgovorilo, da nima ostankov teh sredstev. To je v neskladju z dejstvom, da se povečini sami odločajo o tem, s čim bodo škropili in koliko, zastavljajo pa se tudi še druga vprašanja, npr. kaj v resnici naredijo s presežki. Kmetovalci tudi skoraj ne zaznavajo vplivov teh sredstev na okolje. Četrtnina jih je prepričana, da vplivajo na prst, in desetina, da vplivajo na kakovost pridelkov. Vplivov na vode niso omenili. Izkušnje iz sosednjih območij pa narekujejo v prihodnje previdno ravnanje tudi na proučevanem območju. Kljub še nižji stopnji kmetijske dejavnosti v Podgrajskem podolju, so analize pesticidov v izviru Rižane pokazale njihov obstoj in povišane vrednosti (Zupan s sod., 1992), narekujejo previdno ravnanje v prihodnosti tudi na proučevanem območju.

Najpomembnejša kmetijska panoga v Brkinih z Reško dolino je živinoreja. Anketirani kmetovalci so skupaj redili 258 glav velike živine (GVŽ), povprečno torej 5,2 GVŽ na gospodinjstvo ali 0,86 GVŽ na ha obdelovalnih zemljišč, kar dosega povprečje Slovenije (slika 2). V sestavi GVŽ prevladuje govedo starejše od dveh let (123 GVŽ), sledijo mlado govedo do 2 let starosti (41 GVŽ), konji (27,6 GVŽ), teleta (26,4 GVŽ), prašiči (15,1 GVŽ), perutnina (14,6 GVŽ) in drobnica (10,1 GVŽ). Dve tretjini hlevov za živino je na nastil, drugi so kombinirani na nastil in odtok. Tri petine gospodinjstev ima greznico. Vendar je večina greznic majhnih — do 5 m³. 8 greznic ima do 10 m³ prostornine, 6 greznic do 20 m³, 4 do 30 m³ in 4 nad 30 m³. Tudi ustrezno urejene gnojne jame so bolj redek pojav.

Slika 2: Kmetijske značilnosti Brkinov z dolino Reke.

Fig. 2: Agricultural characteristics of the Brkini with the Reka valley.

Poleg reje živine na kmetijah (skupaj je v obravnavani regiji 4820 GVŽ) je treba omeniti še farmsko in kooperantsko rejo. Ta je v glavnem usmerjena v rejo perutnine. Perutninski kombinat Pivka je v letu 1995 gojil perutnino na 7 lastnih farmah (Zabiče, Mala Bukovica, Ravne, Kal, Sušica, Ravenca in Neverke) in pri več kooperantih. Na farmah so redili perutnino, preračunano v 6415 GVŽ, največ brojlerjev (5865 GVŽ) in nesnic. Po podatkih kombinata nimajo dokazov za vpliv farm in klavnice na kakovost vode, med vplivi na okolje pa navajajo le smrad. Gnoj, ki ga sestavljata žagovina in iztrebki, odvažajo na polja. Imajo tudi biološko čistilno napravo, za katero pa je predvidena sanacija in modernizacija.

Kooperantov Pivke je 23 in so v 77 zrejah vzredili 910.032 živali ali 4549 GVŽ. Najdemo jih v krajih Buje, Dolnja Bitnja, Dolnji Zemon, Dolnja Košana, Kal, Kutezevo, Nova Sušica, Slivje, Stara Sušica, Suhorje, Trpčane, Volče, Vrbovo, Zajelšje in Zavrhek. Najmanjše število zrejenih živali na kooperantski farmi je 3817 in največje 21.000 na eno vzrejo. Po avstrijski zakonodaji morajo imeti vsi objekti z več kot 2000 živalmi svojo čistilno napravo (Bricelj s sod., 1988) in v to kategorijo so uvrščeni vsi obravnavani objekti kooperantov.

Vse živinorejske reje v obravnavani regiji zredijo letno za 15.784 glav velike živine ali 1,2 GVŽ na hektar obdelovalnih zemljišč. Kot vidimo, je živinorejska gostota v Brkinih z Reško dolino kar visoka. Naj na koncu pregleda živinoreje še enkrat opozorimo na neustrezno ureditev gnojnih jam, zlasti pri večjih rejcih, ter odsotnost čistilnih naprav odpadnih voda pri kooperantih in na farmah.

Glavni pridelki analiziranih gospodinjstev so na proučevanem območju že tradicionalni. Najpomembnejša je pridelava sena, ki ga prodajajo tudi v okoliške pokrajine in mleka, za katerega je organiziran odkup. Po pridelanih količinah takoj za njima izstopa krompir, ki ga pridelujejo skoraj vsi vprašani kmetovalci. Sledijo zeljeve, koruza in pesa. V Ilirski Bistrici imajo zeljarno z zmogljivostjo 1200 ton svežega zelja. Večjega pomena je pridelovanje lucerne, črne detelje, silažne koruze in silirane trave. Žita je malo, največ je pšenice, ječmena in ovs. V preteklosti poznano sadjarstvo, zlasti pridelava jabolk in češpelj, zopet pridobiva pomen. Ponovno se obnavljajo nasadi drevja (po podatkih krajevne pospeševalne službe 27 ha jablan in 4 ha češpelj) in spet se uvajajo stare sorte. Glavni problem kmetijstva v obravnavani regiji je izguba trga v Kvarnerju na Hrvaškem, ki jo je povzročila nova državna meja.

Vpliv industrije in prometa

V nasprotju z minulimi desetletji je današnji vpliv industrije na Reko manjši. Tovarna Lesonit je vpeljala suhi postopek proizvodnje ivernih plošč in zgradila lastno čistilno napravo. Tovarna organskih kislin je prenehala z delovanjem. Podjetje Transport je uredilo lovilec mineralnih olj. Pred dokončno sodbo bi bilo treba pregledati še delovanje nekaterih novonastalih podjetij, o katerih nam ni uspelo pridobiti podatkov. Vendar sklepamo, da so ti vplivi bistveno zmanjšani.

Slika 3: Ponor Reke pod naseljem Škocjan.

Fig. 3: The Reka sinking underground beneath the rock wall with the Škocjan village on the top.

Obseg prometa na magistralni cesti Postojna–Reka se je po letu 1990 prepolovil, vendar se v zadnjem času ponovno krepi in cesta postaja ena od bolj obremenjenih pri nas. Promet se zlasti zgosti v poletni sezoni, ko preusmerjajo vozila tudi na sosednje magistralne ceste. Z večjimi obremenitvami cest se pojavlja večja nevarnost tudi za obremenjevanje Reke, zlasti zaradi tovrnega prometa.

Sklep

V preteklosti je bila glavni krivec za slabo kakovost vode Reke industrija oz. industrijsko onesnaževanje. Po njenih tehnoloških spremembah in z zmanjšanjem obsega proizvodnje so se razmere bistveno izboljšale. Reka se zdaj nahaja v 2–3. kakovostnem razredu. V ospredje pa so stopili tudi drugi viri onesnaževanja, prebivalstvo (zlasti komunalna urejenost naselij) in kmetijsko obremenjevanje. Gostota poselitve na obravnavanem območju ni velika, vendar se v razporeditvi prebivalcev pokaže dvojnost med Ilirsko Bistrico in drugimi naselji. Ilirska Bistrica, v kateri živi sicer tretjina vseh prebivalcev pokrajine, je komunalno urejena. Ker pa je brez čistilne naprave, se odplake neprečiščene izlivajo v Reko in to je, poleg industrije, odločilni dejavnik obremenjevanja voda. Drugi kraji nimajo kanalizacijskega omrežja, ampak v glavnem greznice. Analiza obremenjevanja voda z živinorejo in s prebivalstvom je pokazala, da v dveh tretjinah vseh naselij živinorejsko obremenjevanje presega prebivalstvo, tudi do 10-krat. Zato bo treba urediti gnojne jame. Ozaveščenost prebivalcev glede uporabe mineralnih gnojil in sredstev za varstvo rastlin ni najboljša. Bližnji prepustni svet narekuje previdno ravnanje s temi sredstvi. Najpomembnejša kmetijska panoga v Brkinih z Reško dolino je živinoreja, z gostoto 1,2 GVŽ na hektar obdelovalnih zemljišč. Posvetiti bo treba večjo pozornost tudi farmski reji perutnine, ki že sedaj obsega skoraj 10.000 GVŽ. Biološko čistilno napravo bo treba sanirati in modernizirati. Tako na farmah kot tudi pri kooperantih pa bo treba urediti nove in ustrezno urediti gnojne jame. Vplivi nekdanjih industrijskih onesnaževalcev so zmanjšani, z varovanjem voda pa bo treba uskladiti tudi novonastala podjetja. Z večjim obsegom prometa se bo povečala tudi nevarnost obremenjevanja Reke zaradi tovrnega prometa. Šele smotno gospodarjenje v vseh dejavnostih na obravnavanem območju bo prispevalo tudi k ustreznemu varovanju krajinskega parka Škocjanske jame.

Viri in literatura

- Ankete o značilnostih kmetovanja, 1996. Inštitut za geografijo. Ljubljana.
Adamič, M. O., Perko, D., Kladnik, D., 1995: Krajevni leksikon Slovenije. Državna založba Slovenije. Ljubljana.
Bricej, M., Drozg V., Ravbar, M., Rejec Brancelj, I., Špes, M., 1988: Problematika onesnaževanja okolja v občini Ptuj. Ljubljana.

- Leskošek, M., 1993: Gnojenje. ČZP Kmečki glas, 197 strani. Ljubljana.
- Popis prebivalstva in gospodinjstev 1991. Statistični urad Republike Slovenije.
- Podatki o rabi tal 1994. Republiška geodetska uprava.
- Rojšek, D., 1987: Fizičnogeografske značilnosti in naravne znamenitosti porečja Notranjske Reke. Varstvo narave, št. 13, str.: 5–24. Ljubljana.
- Šebenik, I., Kladnik, D., 1996: Brkini z dolino Reke. Gradivo za knjigo Pokrajine Slovenije. Ljubljana.
- Šebenik, I., 1993: Sodobne spremembe prometa na magistralnih cestah Trst–Reka in Postojna–Reka v Sloveniji. Geografski vestnik 65, str. 55–67. Ljubljana.
- Uradni list SRS, št.29, str.: 1625–1628. Ljubljana 1976.
- Zupan, M. s sodelavci, 1992: Kakovost voda v Sloveniji, leta 1991. Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije in Zavod RS za varstvo okolja in vodni režim. Ljubljana.
- Zupan, M. s sodelavci, 1994: Kakovost voda v Sloveniji. Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije, str.: 1–179. Ljubljana.

Summary

The manufacturing industry was the major cause of poor water quality of the Reka river in the past. The advanced technology and the reduced production have resulted in some major improvements in this area. The water quality is nowadays assessed as the category two or three. On the other hand, other sources of pollution have come to the fore: the settlements and the population (which especially depend on utility infrastructure), and the agriculture. The population density is not high in this region; however, an essential difference exists between Ilirska Bistrica and the other settlements. In Ilirska Bistrica in which a third of the region's population live, has an organized sewer system which lacks a processing plant; thus, the untreated sewage is discharged directly into the Reka river, which represents the major source of pollution beside the industry. The other settlements lack sewer systems and make do with cesspools. A comparative analysis of the water pollution resultant on the one hand from the animal husbandry, and on the other from the population, has shown that the former exceeds the latter in two thirds of the settlements, in some of them even as much as by factor 10. Therefore, proper disposal of manure should urgently be organized. A part of the local population lack sufficient awareness and knowledge of how to use agrochemicals, and this problem will need a special attention in the future because the grounds are permeable. The animal husbandry is the most important agricultural branch in the Brkini and the Reka valley, with a density of 1.2 AU per a hectare of cultivated land. Large poultry farms, which already amount to 10,000 AU in total, are to be given a special attention. The existing biological treatment plants shall be modernized. Thus, on the large agricultural complexes, as

well as on the private farms and cooperative lands, new manure pits shall be dug and properly furnished. The impacts of the former industrial polluters have diminished. The recently established companies are to adhere to the non-pollution standards. The increase in freight transport heightens the risk of toxic spills for the Reka river basin. Effective protection of the Škocjan Caves regional park will only be possible through the rational and consistent management of environmental risks posed by all activities in the region.

DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI MARIBORA IN NJEGOVA NOTRANJA ČLENITEV

Damijana Počkaj Horvat*

Izvleček

Mesto Maribor doživlja podobne demogeografske procese kot veliko evropskih mest. Prebivalstvo se hitro stara, rodnost pada, vse manj je priselitev v mesto. Podobne demografske in gospodarske razvojne značilnosti veljajo tudi za širše vplivno območje Maribora, kar samemu mestu ne omogoča ustreznih razmer za njegov bodoči ugodnejši demografski razvoj. Namen prispevka je s pomočjo nekaterih demografskih meril prikazati razvoj in osnovne značilnosti prebivalstva mesta Maribor v zadnjem desetletju ter na tej podlagi določiti posamezna demografsko vitalna in pasivna območja mesta.

Ključne besede: demogeografija, Maribor, Slovenija.

DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF MARIBOR AND ITS INTERNAL DIVISION

Abstract

Maribor undergoes similar demographic processes as numerous European towns do. The people age rapidly, fertility declines, immigrations to the town rapidly decrease. Similar demographic and economic developmental characteristics are also typical of the broader influential area of Maribor, which does not provide the proper conditions for the future, more favourable development of the town. The purpose of the paper is to present by means of certain demographic criteria the development and some basic characteristics of the population of Maribor in the last decade, and to determine on this basis the individual areas of the town, which are demographically either vital or passive.

Key words: Demogeography, Maribor, Slovenia.

Uvod

Namen prispevka je s pomočjo nekaterih demografskih meril prikazati razvoj in osnovne značilnosti prebivalstva mesta Maribor v zadnjem desetletju ter na tej podlagi določiti posamezna demografsko vitalna in pasivna območja mesta. Prispevek

* Mag., asist., Oddelek za geografijo, Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija.

je povzetek analize, ki jo je avtorica opravila v sklopu raziskave "Urbanistične zasnove mesta Maribor" (Zavod za urbanizem Maribor) v letu 1996. Razdeljen je na dva dela.

V prvem delu so prikazane nekatere demografske značilnosti mesta. Med demografskimi merili so uporabljeni podatki o številu prebivalcev v letih od 1869 do 1994 ter o starostni, izobrazbeni in ekonomski sestavi prebivalstva v letih od 1981 do 1991. Za primerjavo so v tabelah prikazani še podatki za občino Maribor, dve večji mesti v okolici (Ptuj in Murska Sobota), Celje in Ljubljano ter celotno Slovenijo. K mestu Maribor so prišeta naselja Košaki, Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo.

Drugi del je namenjen analizi demografskih značilnosti mesta po krajevnih skupnostih v letih od 1981 do 1991. V analizo so zajeta tri merila — število prebivalcev ter starostna in ekonomska sestava prebivalstva. Krajevne skupnosti so izbrane za enoto proučevanja zato, ker so se v obdobju 1981–1991 pokazale kot edine primerljive enote. Meje krajevnih skupnosti so prirejene območju mesta, zato je iz KS Počehova odšteto naselje Počehova, iz KS Prežihov Voranc naselje Vinarje, iz KS Jože Lacko naselje Dogoš in iz KS Tone Čufar naselje Zrkovci. Na podlagi izbranih meril so demografsko vitalna in pasivna območja znotraj mesta.

1. Demografske značilnosti mesta Maribor v primerjavi z nekaterimi mesti v Sloveniji

1.1 Rast števila prebivalcev v letih od 1869 do 1994

Razvoj prebivalstva v mestu Maribor je bil od sredine 19. stoletja do danes dinamičen in ves čas povezan z gospodarskim in gradbenim razvojem. Leta **1869** je v Mariboru živelo **16.876 prebivalcev** (to je predstavljalo 1,5 % vseh prebivalcev v Sloveniji), leta **1994** pa **104.749 prebivalcev** (5,3 % vseh prebivalcev v Sloveniji).

V demografskem razvoju Maribora ločimo štiri obdobja.

1. Obdobje od sredine do konca 19. stoletja

Sredi prejšnjega stoletja (leta **1846**) je ob razmeroma počasni dotedanji rasti števila prebivalcev v mestu živelo 2200 prebivalcev. Poleg njih je še 280 prebivalcev živelo v Graškem, 467 v Koroškem in 442 v Magdalenskem predmestju, ki takrat mestu niso bila priključena (Pak, 1994, 57).

Leta **1850** je v Mariboru živelo 2607 prebivalcev, če pa k njim prištejemo še 1226 prebivalcev v Koroškem predmestju, 1031 prebivalcev v Graškem predmestju, 615 prebivalcev v Magdalenskem predmestju in 228 prebivalcev v Orešju, je razširjeno mesto štel 5707 prebivalcev. Rast mestnega prebivalstva sta pospeševali predvsem trgovina in nastajajoča industrija. Po zgraditvi južne železnice (leta 1848), obdravske koroške železnice (leta 1863) in velikih železniških delavnic na Studencih (leta 1863) je leta 1869 v Mariboru živelo že 16.876 prebivalcev.

Nekatera predmestja so že leta 1850 upravno priključili mestu in so hitro izgubila svojo agrarno značilnost. Mestne površine so se širile pod Piramido in Kalvarijo, vse bolj pa tudi na desnem bregu proti jugu. Zgraditev delavnic na Studencih je pomenila začetek obsežne gradnje v tem delu mesta. V letih od 1863 do 1872 je nastala prva stanovanjska kolonija za delavce, zaposlene v železniških delavnicah. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja se je gradbeno začelo zapolnjevati bližnje območje med Metelkovo ulico, Kadetnico ter območjem kaznilnice in bolnišnice. Na levem bregu se je zapolnjeval predel med Dravo in Partizansko cesto, v Melju pa so nastale industrijske delavnice in kasarne (Pak, 1996, 8). Tako se je ob koncu stoletja (leta **1900**) število prebivalcev podvojilo na 32.241 prebivalcev.

Za prvo obdobje v razvoju prebivalstva Maribora je značilna hitra rast števila prebivalcev, ki je močno presegala povprečno rast v celotni Sloveniji (tabeli 1 in 2) kot tudi rast v bližnjem Ptujju, v Murski Soboti ter v Ljubljani in v Celju. V letih od 1869 do 1900 se je število prebivalcev v Mariboru povečalo za 91 %, v Celju za 76 % in v Ljubljani za 58 %.

2. Obdobje od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne

Na začetku 20. stoletja se je demografska rast umirila. Na razvoj sta vplivali prva svetovna vojna in gospodarska kriza v začetku tridesetih let. Leta **1931** je v Mariboru živelo 47.460 prebivalcev, kar je pomenilo v primerjavi z letom 1900 povečanje za 47 %. Demografska rast je enaka kot v Celju (povečanje za 46 %), a že počasnejša kot v Ljubljani (za 69 %).

Za to obdobje je značilno, da je število prebivalcev v ožjem mestnem območju rastle počasneje kot na njegovem obrobju, kjer se je širila z industrializacijo povešana urbanizacija. Melik (1957) navaja podatek, da se je mestno prebivalstvo v obdobju **1880–1931** povečalo za 93,6 %, prebivalstvo Teznega za 643,3 %, Pobrežja za 421 %, Studencev za 292 % in Radvanja za 167 %.

Na Taboru in Studencih so do leta 1930 nastala obsežna stanovanjska območja enodružinskih hiš (na Taboru predvsem hiše srednjega razreda, na Studencih pa hiše delavcev), medtem ko je celotni del mesta na levem bregu pridobil podobo meščanske četrti (Drozg, Pak, 1994, 48).

Tabela 1: Rast števila prebivalcev v letih od 1869 do 1994.

Table 1: Population growth in the 1869–1994 period.

Mesto	Število prebivalcev										
	1869	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Maribor	16876	25430	32241	39157	47460	63837	72225	84149	98832	107823	105541
Mur. Sobota	1455	2134	2304	2748	3571	4573	5346	6605	9585	12148	13857
Ptuj	3791	4758	5093	5722	5384	5368	6391	7392	9414	11775	11269
Celje	6324	8807	11159	13025	16349	19255	22056	26999	34030	39277	40710
Ljubljana	36527	—	57287	—	96710	—	128666	166372	215075	255936	267008
obč. Maribor	40345	50547	57459	64627	76771	95974	105978	121617	139626	152338	151221
obč. – mesto	23469	25117	25218	25470	29311	32137	33753	37468	40794	44515	45680
R. Slovenija	1128768	1234056	1268055	1321098	1397650	1439800	1504427	1591523	1727137	1891864	1965986

Opomba: mestu Maribor so pristojeva naselja Košaki, Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo.

Vir: Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1980; Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo. Statistični podatki po občinah št. 12, Ljubljana 1995, ZRSS.

Tabela 2: Rast števila prebivalcev v letih od 1869 do 1994 (verižni indeks).

Table 2: Population growth in the 1869–1994 period (chain index).

Mesto	Rast števila prebivalcev (verižni indeks)										
	1869	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Maribor	100,0	150,7	126,8	121,5	121,2	134,5	113,1	116,5	117,4	109,1	97,9
Mur. Sobota	100,0	146,7	108,0	119,3	129,9	128,1	116,9	123,6	145,1	126,7	114,1
Ptuj	100,0	125,5	107,0	112,4	94,1	99,7	119,1	115,7	127,4	125,1	95,7
Celje	100,0	152,5	126,7	116,7	125,5	117,8	114,4	122,4	126,0	115,4	103,6
Ljubljana	100,0	—	—	—	—	—	—	129,2	129,3	119,0	104,3
obč. Maribor	100,0	125,3	113,7	112,5	118,8	125,0	110,4	114,8	114,8	109,1	99,3
obč. – mesto	100,0	107,0	100,4	101,0	115,1	109,6	105,0	111,0	108,9	109,1	102,6
R. Slovenija	100,0	109,3	102,8	104,2	105,8	103,0	104,5	105,8	108,5	109,5	103,9

Opomba: mestu Maribor so pristojeva naselja Košaki, Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo.

Vir: Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1980; Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo. Statistični podatki po občinah št. 12, Ljubljana 1995, ZRSS.

3. Obdobje po drugi svetovni vojni do sredine osemdesetih let

Ob popisu prebivalstva leta **1948** je v Mariboru živelo 63.837 prebivalcev. Število se je od zadnjega predvojnega popisa leta 1931 kljub vojnim letom povečalo kar za 34 %. Tako Maribor v tem obdobju beleži zopet intenzivnejšo demografsko rast kot druga večja mesta v Sloveniji. Na demografski razvoj mesta je odločilno vplival razvoj industrije, saj si je v mariborski industriji poiskalo delo veliko kmečke delovne sile s podeželja.

V letih od 1950 do 1965 se je pričela intenzivna gradnja stanovanj in stanovanjskih sosesk. Mestu so bila priključena območja na Teznem in Pobrežju, na Studencih in na levem bregu Drave pa so se zapolnjevala gradbeno že načeta območja. Močno se je razširila tudi gradnja individualnih stanovanjskih hiš, tako v mestu samem, kot na njegovem obrobju (Pak, 1994, 37).

Demografska rast se je po letu **1953** (72.225 prebivalcev) gibala med 16 in 17 % med posameznimi popisnimi obdobji, kar je bilo že nižje kot v ostalih primerjanih mestih, po letu 1971 pa je število prebivalcev Maribora naraščalo vedno počasneje. V letih od **1971** do **1981** se je rast prebivalstva znižala na državno povprečje (109 %) in povprečje drugih naselij v občini Maribor, kjer je bila rast do tedaj nižja kot v mestu. Demografska rast primerjanih mest (Murska Sobota, Ptuj, Ljubljana in Celje) je močno presegla Maribor (tabela 2).

V tem obdobju se je mesto širilo predvsem na desnem bregu Drave. Največjo spremembo v prostorskem razvoju mesta je pomenila širitev na Taboru (t.i. območje Maribor–Jug), ki so ga pričeli graditi v sedemdesetih letih. Novogradnje so izboljšale dotedanje bivalne razmere v mestu, niso pa vplivale na povečano rast prebivalstva, ki je bila odvisna predvsem od gospodarskega razvoja mesta.

4. Obdobje od sredine osemdesetih let do leta 1994

Leto **1991** pomeni v razvoju mariborskega mestnega prebivalstva prelomno leto, saj se je število prebivalcev v popisnih letih prvič zmanjšalo (za 2,1 %) in doseglo število 105.541. Zmanjšanje je opazno tudi na Ptuj, kjer pa kasneje priključijo predmestna naselja, in tako ima Ptuj v letih od 1991 do 1994 kar 68,9 % povečanje števila prebivalcev.

Zmanjševanje števila mestnega prebivalstva se v devetdesetih letih nadaljuje in Mariboru (kjer se je v letih od **1991** do **1994** število prebivalcev zmanjšalo za 0,8 %) se pridružita tudi Murska Sobota in Celje. Število prebivalcev pa se zmanjšuje le v mestu Maribor, medtem ko je v ostalih primestnih naseljih v občini Maribor opazna rast (v letih od 1991 do 1994 za 4,1 %).

Zmanjševanje števila prebivalcev v mestu se še ne kaže v zmanjševanju **števila gospodinjestev**, čeprav se je njihovo število v zadnjem popisnem obdobju v letih od **1981** do **1991** povečalo le za 1,1 % (v Celju za 11,1 %, v Ljubljani za 16 %, v Murski Soboti za 17 % in v celotni Sloveniji za 7,7 %). Opazno pa je zmanjšanje povprečnega števila članov na gospodinjstvo.

Demografski razvoj Maribora je rezultat naravnega in selitvenega gibanja prebivalstva. Intenzivno povojno priseljevanje se je v šestdesetih letih upočasnilo. V osemdesetih letih se je, zaradi stagnacije industrije, močno zmanjšalo priseljevanje z drugih območij Slovenije in iz republik nekdanje Jugoslavije (Pak, 1994, 70). Priseljevanje je poleg neugodnih gospodarskih gibanj omejevalo tudi družbenogospodarsko zaostajanje za osrednjo Slovenijo. Nekaj prebivalcev je pritegnil razvoj visokega šolstva, ki je nekoliko zaježil odseljevanje visokokvalificiranih kadrov. V osemdesetih letih se je okrepilo izseljevanje iz mesta v obmestje Maribora. Veliko prebivalcev se je odselilo tudi v Ljubljano.

Zanimiva je analiza **priseljenega prebivalstva glede na kraj in leto priselitve** (tabela 3). Leta 1991 je delež priseljenega prebivalstva v skupnem številu prebivalstva mesta Maribor znašal 47,2 %, kar je podobno deležem priseljenega prebivalstva v Celju in Ljubljani ter državnemu povprečju (48,7 %). Večina priseljenega prebivalstva (63,0 %) se je v Maribor priselila iz drugih občin Slovenije (podoben delež imata tudi Celje in Ljubljana). Pri tem se je v Maribor (za razliko od Ljubljane) večina prebivalcev priselila z območja severovzhodne Slovenije in le malo iz drugih delov Slovenije. Iz drugih republik nekdanje Jugoslavije se je v Maribor priselilo kar 21,3 % prebivalcev (podobno kot v Celje in za 10 % manj kot v Ljubljano). Največ priseljenih je prišlo v obdobju med letom 1946 in 1960, torej v času intenzivnega gospodarskega razvoja. V naslednjih dvajsetih letih se je priseljevanje umirilo in po letu 1981 se je priselilo manj kot 15 % vseh priseljenih (za Slovenijo 26,4 %).

Odgovor na vprašanje, zakaj se je število prebivalcev v zadnjem desetletju v mestu Maribor zmanjšalo, nam pomaga poiskati **analiza selitvenega in naravnega gibanja prebivalstva v letih od 1982 do 1994** (tabela 4). Zaradi drugačnega obdobja in načina zbiranja podatkov podatki niso povsem primerljivi s tabelo 1.

V letih od 1982 do 1994 se je iz Maribora odselilo več prebivalcev, kot se je vanj priselilo. Iztopa le obdobje med letoma 1988 in 1990, ko se je priselilo v povprečju od 400 do 500 prebivalcev na leto več, kot se jih je iz Maribora izselilo. Odseljevanje se je povečalo v devetdesetih letih, ko znaša razlika med priseljenimi in odseljenimi prebivalci med 600 in 700 prebivalci na leto v korist odseljenih. Če odseljevanje prebivalstva podkrepimo še s podatkom, da v mestu že od leta 1985 vsako leto umre več prebivalcev, kot se jih rodi, je zmanjševanje števila prebivalstva z vidika načrtovanja prihodnjega demografskega razvoja zaskrbljujoče. V začetku devetdesetih letih se je presežek umrlih že približal številu 300 (leta 1993 se je v mestu rodilo 789 prebivalcev, umrlo 1079; leta 1994 se je rodilo 795 prebivalcev, umrlo 1048), leta 1995 pa padel na 200 (rodilo se je 791 prebivalcev, umrlo pa 989).

V primerjavi mesta z ostalimi naselji v občini Maribor lahko ugotovimo, da občina brez mesta do leta 1991 beleži tako pozitivno naravno kot selitveno gibanje. Po letu 1991 pa je tudi v ostalih naseljih občine Maribor naravno gibanje prebivalcev negativno, tako kot ga prvič opazimo leta 1993 v celotni Sloveniji. Selitveno gibanje je v obmestnih naseljih še vedno pozitivno, saj se nadaljuje preseljevanje prebivalcev iz mesta v obmestna naselja.

Tabela 3: Priseljeno prebivalstvo glede na kraj in leto priselitve — stanje leta 1991.

Table 3: Immigrants by place of emigration and year of immigration — situation in 1991.

Mesto	Štev. vseh prebiv.	Število priseljenih po kraju priselitve (z območja)				Število priseljenih po letu priselitve						
		skupaj	ista občina	dr. obč. v Slov.	bivša Jugosl.	drugo	do l. 1945	1946–1960	1961–1970	1971–1980	1981–1990	neznano
Maribor	105541	49785	5472	31352	10608	2353	6247	13690	9361	9476	7179	3832
Mur. Sobota	13857	7970	4679	2347	602	342	424	1291	1585	2045	2318	307
Ptuj	11269	6158	3408	1876	635	239	376	1030	1137	1683	1641	291
Celje	40710	19203	2346	11757	4193	907	1663	4424	3684	4641	3398	1393
Ljubljana	267008	124055	2210	77181	39053	5611	10936	26737	27061	30883	18704	9734
obč. Maribor	151221	75248	21353	38587	11787	3521	7676	17382	13619	16340	14435	5796
obč.-mesto	45680	25463	15881	7235	1179	1168	1429	3692	4258	6864	7256	1964
R. Slovenija	965986	958407	401384	390836	130039	36148	66071	175045	167856	237313	253035	59087

Opomba: K mestu Maribor so prišeta naselja Košaki, Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo. Vir: Popis prebivalstva 1991, ZRSS.

Tabela 4: Naravno in selitveno gibanje prebivalstva mesta Maribor v letih od 1982 do 1994.

Table 4: Natural and migration-caused fluctuations of the population in Maribor in the 1982–94 period.

Leto	Rojeni	Umrli	Priseljeni	Odseljeni	Naravno gibanje prebivalstva	Selitveno gibanje prebivalstva	Sprememba št. prebivalcev
1982	1262	979	2786	2919	283	-133	150
1983	1125	1070	4001	4132	55	-131	-76
1984	1138	1031	3855	4059	107	-204	-97
1985	1073	1158	4016	4000	-85	16	-69
1986	1013	1151	4211	3892	-138	319	181
1987	1009	1103	2922	2928	-94	-6	-100
1988	1053	1147	4184	3658	-94	526	432
1989	976	1010	3519	3101	-34	418	384
1990	904	1037	2223	1796	-133	427	294
1991	905	1014	1621	1631	-109	-10	-119
1992	827	1091	1191	1868	-264	-677	-941
1993	789	1079	986	1644	-290	-658	-948
1994*	795	1048	—	—	-253	—	—
skupaj	12869	13918	35515	35628	-1049	-113	—

Opomba: * Za leto 1994 niso bili dostopni podatki za selitveno gibanje.

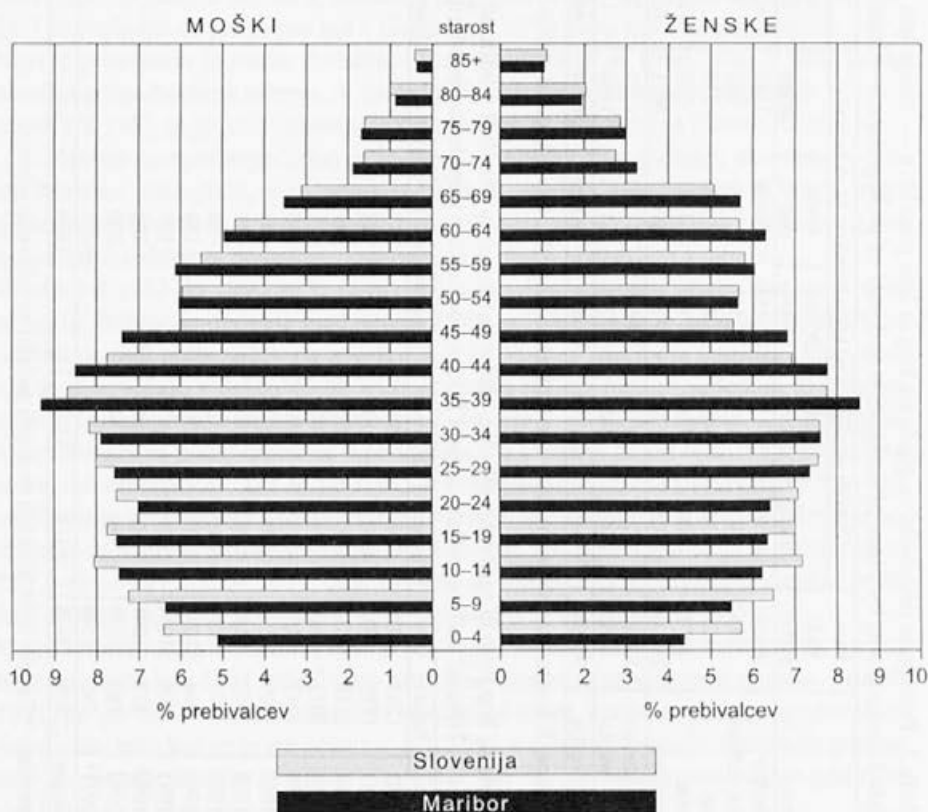
1.2 Starostna sestava prebivalstva v letih od 1981 do 1991

Neugodni prebivalstveni razvoj Maribora se kaže tudi v njegovi starostni sestavi. V obdobju od leta 1981 do 1991 se je delež prebivalcev v starosti **do 19 let** zmanjšal z 27,1 % na 24,4 % (tabela 5). Zmanjšal se je tudi delež v starostni skupini od **20 do 39 let** (na 30,8 % leta 1991). Tako je postala najmočnejša starostna skupina prebivalstva stara od **40 do 64 let** (32,9 %). Starostna piramida prebivalstva Maribora ima tako stisnjen spodnji del in vse bolj zaobljen vrh. Najširša je med 35. in 45. letom, t.j. pri rojenih po 2. svetovni vojni (grafikon 1).

Z zmanjševanjem deleža mladih, ob podaljševanju življenjske dobe in zmanjševanju priseljevanja se je pričelo intenzivno staranje prebivalcev mesta Maribor. Z 11,8 % prebivalcev v starosti **nad 65 let** je postal Maribor mesto z najvišjim deležem starega prebivalstva med primerjanimi mesti. Leta 1991 je bilo 8,4 % vseh moških v Mariboru starejših od 65 let (v Sloveniji 7,8 %), žensk pa je bilo kar 14,9 % (v Sloveniji 13,8 %).

Grafikon 1: Starostna struktura prebivalstva mesta Maribor in R. Slovenije leta 1991.

Graph 1: The 1991 population age structures of Maribor and Slovenia.

Starostno sestavo prebivalstva smo analizirali tudi s **starostnim indeksom** (t.j. razmerje med številom starih nad 65 let in mladih do 14 let). V mestu Maribor je starostni indeks leta **1981** presegel vrednost, pri kateri se začne prebivalstvo starati (pri vrednosti 40,0), saj je bila njegova vrednost **49,9**. Podobne vrednosti sta imeli tudi Ljubljana in Celje, takšno pa je bilo tudi državno povprečje (starostni indeks 48,1). Starostni indeks pod 40,0 sta imeli v tem obdobju mesti Murska Sobota in Ptuj (tabela 5).

Leta **1991** je starostni indeks v Sloveniji znašal 53,1, državnemu povprečju so se približale ali ga celo presegle tudi vrednosti starostnih indeksov v Ljubljani, Celju in na Ptuj (kjer v obseg mesta še niso bila zajeta nova primestna naselja). Ugodnejši je bil le v Murski Soboti (42,5). Mesto Maribor se je leta 1991 že približalo vrednosti starostnega indeksa 70 (67,7), ki jo označujemo kot prag negativne naravne rasti prebivalstva (Kus, 1989, 49). Okolica mesta (ostala naselja v občini Maribor) je imela v obeh obdobjih v povprečju ugodnejši starostni indeks od državnega povprečja.

Tabela 5: Starostni indeks in starostna sestava prebivalstva leta 1981 in 1991.

Table 5: Age index and age structure of the population in 1981 and 1991.

Mesto	% prebivalcev po starosti leta 1981				% prebivalcev po starosti leta 1991				Starostni indeks	
	do 19	20–39	40–64	nad 64	do 19	20–39	40–64	nad 64	1981	1991
Maribor	27,1	33,0	29,2	10,1	24,4	30,8	32,9	11,8	49,9	67,7
Mur. Sobota	30,6	36,1	25,4	7,6	28,1	34,3	28,8	8,8	31,6	42,5
Ptuj	30,8	35,5	25,5	8,0	26,7	32,7	30,5	10,1	33,6	51,9
Celje	27,8	32,5	29,3	10,1	26,3	31,5	31,6	10,6	47,9	53,6
Ljubljana	27,8	32,5	28,7	10,4	26,5	30,8	31,6	11,0	48,5	56,5
obč. Maribor	28,2	32,6	28,8	9,9	24,7	31,1	33,0	11,2	47,5	63,0
obč.–mesto	30,7	31,7	27,8	9,4	25,4	31,6	33,4	9,6	42,4	52,7
R. Slovenija	30,6	30,8	27,3	11,0	27,9	31,2	29,9	10,9	48,1	53,1

Opomba: K mestu Maribor so prištet naselja Košaki, Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo.

Vir: Popis prebivalstva 1981, ZRSS.

1.3 Izobrazbena sestava prebivalstva v letih od 1981 do 1991

Izobrazbena sestava prebivalcev je eno izmed pomembnih demografskih meril, ki nam pomagajo odkrivati značilnosti prebivalcev kakega območja.

Za prebivalstvo mesta Maribor (starejše od 15 let) je bila v letu **1981** značilna razmeroma skromna stopnja izobrazbe. Delež prebivalcev brez izobrazbe sicer ni dosegel 1 % (tudi deleži v ostalih primerjanih mestih so se gibali med vrednostma 0,7 in 0,9 %), kar 42,2 % prebivalcev pa je imelo le osnovnošolsko izobrazbo. Po-

dobni deleži veljajo tudi za primerjana mesta, vse vrednosti pa so bile pod državnim povprečjem (58,5 %). Med srednješolsko izobraženimi prebivalci (45,2 %) so prevladovali tisti z dokončano poklicno srednjo šolo (27,7 %). Delež prebivalcev s končano višjo oziroma visoko šolo (9,3 %) je bil nižji kot v Ljubljani, Celju in Murski Soboti.

Leta 1991 je največja sprememba opazna v nižjem deležu prebivalcev z osnovnošolsko izobrazbo (34,6 %; znižal se je zlasti delež prebivalcev z nepopolno osnovno šolo 3 9,9 %) in povečanju deleža prebivalcev z višjo oziroma visoko šolo (13 %), s čimer je Maribor presegel Celje. Polovica prebivalcev ima končano srednjo šolo, med katerimi še vedno prevladujejo poklicne srednje šole.

V primerjavi z ostalimi mesti, zajetimi v analizo, so največje **razlike med Mariborom in Ljubljano**. Leta 1991 ima Ljubljana nižji delež prebivalcev z osnovnošolsko izobrazbo (30,6 %) in nižji delež prebivalcev s srednješolsko izobrazbo (48,7 %). Največje razlike so predvsem pri deležu prebivalcev s poklicno srednjo šolo (v Ljubljani le 16,6 %, državno povprečje je 19,4 %) in pri deležu prebivalcev s končano gimnazijo. Očitna je razlika tudi pri deležu prebivalcev, ki si je pridobilo višjo oziroma visoko stopnjo izobrazbe. Ljubljana ima skoraj 19 % visoko izobraženih prebivalcev, Maribor pa le 13 % (državno povprečje je 8,8 %).

Izobrazbena sestava prebivalcev, ki v Mariboru ne izpolnjuje zahtev sodobnega družbenega razvoja in predvsem zaostaja za izobrazbeno sestavo prebivalstva Ljubljane, se neposredno zrcali v ekonomski sestavi prebivalstva in tudi v demografskem in gospodarskem razvoju mesta.

Tabela 6: Prebivalstvo, staro 15 let in več, glede na šolsko izobrazbo leta 1981.

Table 6: Educational structure of the population older than 15 in 1981.

Mesto	Število prebivalcev po izobrazbi									
	Skupaj	Brez izobr.	1-7 r. OŠ	OŠ	Poklicna SŠ	Gimnazija	Tehnična SŠ	SŠ – S.U.I.**	Višja Š, visoka Š	Neznano
Maribor	85896	685	12206	24023	23834	3344	11688	12	7978	2126
Mur. Sobota	9215	69	978	2748	2324	429	1534	–	1050	83
Ptuj	8971	68	1562	2201	2568	344	1338	–	799	91
Celje*	26048	232	2607	8867	6628	1031	3654	109	2549	372
Ljubljana*	176507	1543	19554	45487	38324	14738	25549	98	27746	3471
obč. Maribor	120499	1104	20758	35527	33149	3890	14410	13	9202	2446
obč.– mesto	34603	419	8552	11504	9315	546	2722	1	1224	320
R. Slovenija	1457218	–	378076	473982	320784	45327	136675	564	86303	15507

Opomba: K mestu Maribor so prišteta naselja Košaki, Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo.

* Brez primestnih naselij, ki so bila kasneje vključena v mesto.

** Srednje usmerjeno izobraževanje.

Vir: Popis prebivalstva 1981, ZRSS.

Tabela 7: Prebivalstvo, staro 15 let in več, glede na šolsko izobrazbo leta 1991.
Table 7: Educational structure of the population older than 15 in 1991.

Mesto	Število prebivalcev po izobrazbi									
	Skupaj	Brez izobr.	1–7 r. OŠ	OŠ	Poklicna SŠ	Gimnazija	Tehnična SŠ	SŠ – S.U.I.*	Višja š., visoka š.	Neznano
Maribor	87072	380	8597	21504	18753	2979	16384	5768	11341	1366
Mur. Sobota	10996	20	819	3003	2267	435	2101	664	1599	88
Ptuj	9069	36	932	2256	2070	285	1617	654	981	238
Celje	32684	116	4032	7749	6319	970	6277	2159	4199	863
Ljubljana	214838	767	16936	48792	35565	13077	41067	14913	40018	3703
obč. Maribor	124469	585	14008	32438	27440	3556	21898	8813	13836	1895
obč. – mesto	37397	205	5611	10934	8687	577	5529	3045	2495	529
R. Slovenija	1561628	9909	256695	466782	303198	38944	215541	111475	138012	21072

Opomba: K mestu Maribor so prišeta naselja Košaki, Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo.

* Srednje usmerjeno izobraževanje.

Vir: Popis prebivalstva 1991, ZRSS.

1.4 Ekonomska sestava prebivalstva v letih od 1981 do 1991

Ekonomsko sestavo prebivalcev smo analizirali s pomočjo razmerja med deleži aktivnega prebivalstva, prebivalstva z lastnimi dohodki in vzdrževanega prebivalstva.

V Mariboru je bila leta **1981** polovica prebivalcev aktivnih. Podobna ekonomska sestava je značilna tudi za prebivalce ostalih mest, ki so zajeti v analizo. Vse vrednosti so bile zelo blizu državnega povprečja (49,6 % aktivnih prebivalcev). Maribor je izstopal z najvišjim deležem prebivalcev z lastnimi dohodki (17,7 %).

Leta **1991** se je delež aktivnih prebivalcev znižal na 47,4 % (podobno vrednost ima Celje), močno pa se je povečal delež oseb z lastnim dohodkom (28,2 %). Sorazmerno se je znižal delež vzdrževanih oseb (24,4 %), ki je med primerjanimi mesti najnižji (tabela 8).

Med **aktivnimi prebivalci** glede na kraj stalnega bivališča je leta 1981 izstopal delež aktivnih v sekundarnih dejavnostih (53,3 %). Visok delež industrijskega prebivalstva je naraščal vse do leta **1981**. Tako je bilo za Maribor značilno hitro oblikovanje delavskih predelov, česar ne zasledimo v nobenem drugem slovenskem mestu. Po letu 1987, ko je število delovnih mest v industriji doseglo svoj višek, se delež industrijskega prebivalstva hitro zmanjšuje. Leta **1991** je znašal delež aktivnih prebivalcev v sekundarnih dejavnostih 45,0 %, kar je skoraj enako državnemu povprečju (45,6 %) (tabela 9).

Tabela 8: Ekonomska sestava prebivalstva (brez oseb na delu v tujini) leta 1981 in 1991.

Table 8: Economic structure of the population (without *gastarbeitsers* working abroad) in 1981 and 1991.

Mesto	Leto 1981							Leto 1991						
	% vseh prebivalcev			% žensk				% vseh prebivalcev			% žensk			
	akt.	l. doh.	vzdr.	sk.	akt.	l. doh.	vzdr.	akt.	l. doh.	vzdr.	sk.	akt.	l. doh.	vzdr.
Maribor	50,1	17,7	32,2	52,8	47,8	61,7	55,5	47,4	28,2	24,4	53,0	48,0	61,8	52,8
M. Sobota	52,7	11,5	35,8	52,9	50,4	56,4	55,3	51,3	21,0	27,8	53,0	49,9	62,9	51,2
Ptuj	49,6	14,2	36,2	52,9	47,8	63,2	55,8	48,5	25,4	26,1	53,3	48,2	61,8	54,6
Celje	50,9	16,9	32,2	53,1	49,4	61,4	54,7	47,5	27,0	25,5	53,0	48,8	61,4	51,8
Ljubljana	51,6	15,9	32,5	53,6	51,0	61,9	53,7	48,0	24,6	27,4	53,3	49,8	62,5	51,2
obč. MB	50,2	16,0	33,8	52,2	46,6	60,2	56,7	48,3	26,5	25,2	52,4	47,0	60,9	53,9
obč. - mesto	50,4	11,8	37,8	50,9	43,8	54,7	59,2	50,5	22,5	27,0	51,1	44,9	58,3	56,4
R. Slo.	49,6	14,0	36,4	51,7	46,1	57,4	57,0	49,4	23,1	27,5	51,7	46,7	59,5	54,3

Opomba: K mestu Maribor so prišteta naselja Košaki, Meljski Hrib, Ribniško selo in Za Kalvarijo.

Vir: Popis prebivalstva 1981 in 1991, ZRSS.

Zaradi pospešenega razvoja visokega šolstva, zdravstva in finančno-poslovnih storitev se je močno povečal delež aktivnih v kvartarnih dejavnostih (33,2 %), zaradi vse slabšega gospodarskega razvoja pa se je zmanjšalo število aktivnih v sekundarnih dejavnostih. Delež aktivnih prebivalcev v kvartarnih dejavnostih močno presega državno povprečje (21,9 %) in med primerjanimi mesti sledi Ljubljani.

Med posameznimi panogami je leta 1991 še vedno na prvem mestu industrija (tabeli 9 in 10), čeprav se je delež aktivnih prebivalcev v industriji močno zmanjšal (od 41,1 % leta 1981 na 35,03 % leta 1991; še bolj pa po letu 1991). Med ostalimi dejavnostmi izstopa še trgovina, višji delež pa so v desetih letih dosegle finančno-poslovne storitve (5,24 % leta 1981, 11,33 % leta 1991).

Po letu 1992 se je ekonomska struktura prebivalcev zaradi naraščajoče brezposelnosti močno poslabšala. Delež brezposelnih se giblje med 13 in 16 % aktivnega prebivalstva in je eden najvišjih v Sloveniji. Večina brezposelnih je iz sekundarnega sektorja gospodarstva.

Tabela 9: Aktivno prebivalstvo glede na kraj stalnega bivališča leta 1981 in 1991.

Table 9: Active population by location of residence in 1981 and 1991.

	Mesto Maribor 1981		Mesto Maribor 1991		Občina Maribor 1991	
	Število	%	Število	%	Število	%
Kmetijstvo, vodno g.	848	1,60	506	1,15	2993	4,68
Industrija	20304	38,37	14237	32,39	20854	32,58
Gradbeništvo	4430	8,37	3050	6,94	4300	6,72
Obrt	3451	6,52	2505	5,70	3752	5,86
Promet, zveze	2546	4,81	2343	5,33	3362	5,25
Trgovina	5588	10,56	4502	10,24	6454	10,08
Gostinstvo, turizem	1446	2,73	1316	2,99	1861	2,91
Stan., komunalne d.	643	1,22	619	1,41	887	1,39
Finan., poslovne st.	2876	5,44	4834	11,00	6495	10,15
Izobr., znanost, kult.	3603	6,81	3685	8,38	4702	7,35
Zdravstvo	3883	7,34	3624	8,24	4848	7,57
Družb. p. skupnosti	2752	5,20	2459	5,59	3046	4,76
Neznano	543	1,03	279	0,63	460	0,72
Skupaj	52913	100,00	43959	100,00	64014	100,00

Tabela 10: Aktivno prebivalstvo glede na kraj dela (št. delov. mest) leta 1981 in 1991.

Table 10: Active population by location of job (number of jobs) in 1981 and 1991.

	Mesto Maribor 1981		Mesto Maribor 1991		Občina Maribor 1991	
	Število	%	Število	%	Število	%
Kmetijstvo, vodno g.	616	0,95	708	1,02	3068	4,01
Industrija	26617	14,14	24206	35,03	25772	33,66
Gradbeništvo	5596	8,65	5069	7,33	5469	7,14
Obrt	4169	6,44	3596	5,20	4264	5,57
Promet, zveze	3324	5,14	4294	6,21	4641	6,06
Trgovina	7189	11,11	6943	10,05	7643	9,98
Gostinstvo, turizem	1701	2,63	1886	2,73	2132	2,78
Stan., komunalne d.	836	1,29	1050	1,52	1081	1,41
Finan., poslovne st.	3390	5,24	7833	11,33	7998	10,45
Izobr., znanost, kult.	3675	5,68	4684	6,78	5101	6,66
Zdravstvo	4225	6,53	5343	7,73	5699	7,44
Družb. p. skupnosti	2858	4,42	3065	4,44	3205	4,19
Neznano	503	0,78	432	0,63	499	0,65
Skupaj	64699	100,00	69109	100,00	76572	100,00

1.5 Smeri demografskega razvoja

Projekcije demografskega razvoja moramo razumeti kot opozorilo, kam gre sedanji razvoj in kakšno stanje bomo imeli v prihodnje, če razvoja ne bomo usmerjali. Za mesto Maribor nimamo izdelane projekcije prebivalstvenega razvoja, za celotno občino pa jo je izdelal Kus (1989, s. 64–80) v svoji študiji o prebivalstvu v občini Maribor na prehodu v 21. stoletje. Izdelal je projekcijo naravne rasti prebivalstva, v kateri napoveduje spontano padanje fertilitnosti zaradi vpliva družbeno-ekonomskega razvoja. Smrtnost je leta 1993 najverjetneje dosegla svojo najnižjo raven in bi se po napovedih zaradi procesa staranja začela rahlo dvigovati. Ker napovedi o gibanju fertilitnosti ne zagotavljajo niti enostavne reprodukcije prebivalstva, projekcija kaže zmanjševanje števila prebivalcev vse do leta 2010.

Kus (1989) je izdelal tudi projekcijo prebivalstva z upoštevanjem migracijskega salda. Rezultat je enak, t.j. zmanjšanje števila prebivalcev do leta 2010. Ker je projekcija prebivalstva z upoštevanjem migracij zaradi njihove dinamičnosti in odvisnosti od številnih dejavnikov, manj zanesljiva, je lahko natančna le ob poznavanju starostne in spolne sestave prebivalstva.

Nizka fertilitnost bo v prihodnjem obdobju bistveno spremenila starostno sestavo prebivalstva. Kus (1989, s. 71) je ocenil, da bo leta 2010 v strukturi mladih do 14 let le še dobrih 15 % prebivalcev, kar je za petino manj kot leta 1985 (v mestu Maribor se je njihov delež že leta 1991 zmanjšal na 17,5 %). Bistveno naj bi se povečal delež starih nad 65 let (za dve tretjini) in leta 2010 s 16 % že presegel delež mladih (leta 1991 jih je bilo v mestu 11,8 %). Tako se bo proces staranja, ki je v občini Maribor že danes izrazit (v mestu pa že kritičen), na prehodu v 21. stoletje še okrepil. Starostni indeks naj bi po napovedih leta 2000 v občini Maribor dosegel vrednost 84,4, leta 2005 vrednost 93,0 in leta 2010 presegel vrednost 100 (100,4) (Kus, 1989, s. 75).

Podobne rezultate prinaša tudi Jakoševa študija (Ocena..., 1994) o projekciji števila prebivalcev po naravni rasti po občinah Slovenije. V občini Maribor naj bi se število prebivalcev zmanjševalo in leta 2000 doseglo 151.806 prebivalcev (leta 1991 — 151.221, leta 1995 — 151.901). Do leta 2010 bo število prebivalcev po napovedih padlo pod 150.000 prebivalcev (indeks 97,7 (1991=100)) (2005 — 150.587, 2010 — 147.750). Zmanjšal se bo tudi delež prebivalcev občine Maribor v prebivalstvu Slovenije. Leta 1991 je znašal 7,69 %, leta 2010 pa bo po napovedih dosegel vrednost 7,45 %.

Po oceni prihodnjega števila in sestave gospodinjstev do leta 2010 iz projekcij prebivalstva (Ocena..., 1994) se bo tudi število gospodinjstev v občini Maribor zmanjšalo s 53.329 leta 1991 na 52.023 leta 2010 (indeks 2010/1991 je 97,6). Povprečna velikost gospodinjstva bo leta 2010 2,78 članov (2,84 članov leta 1991). Tak demografski razvoj zahteva, po mnenju Kusa (1989), posebno populacijsko politiko, ki bo vplivala na rast prebivalstva.

2. Demografska analiza mesta Maribor po krajevnih skupnostih

2.1 Rast števila prebivalcev po KS v obdobju od leta 1981 do 1991

V zadnjem desetletju se je v večini krajevnih skupnosti (KS) število prebivalcev zmanjšalo. Osnovni meji, ki jih opazimo v razvoju prebivalstva znotraj mesta, potekata po Dravi v smeri V–Z in po železniški progi v smeri S–J.

V letih od 1981 do 1991 se je v KS **na levem bregu Drave** število prebivalcev zmanjšalo za 3872 (tabela 11). Indeks nad 100 ima v tem delu mesta samo 5 KS: KS Talci in KS Boris Kidrič v središču mesta (najnovejši sanacijski posegi ob novi avtobusni postaji), KS Ob parku, KS Za tremi ribniki in KS Počehova (predvsem zaradi gradnje enodružinskih hiš) (slika 1). Tudi **na območju Teznega in Pobrežja** se je število prebivalcev zmanjšalo v večini KS; najbolj v KS Heroja Vojka, KS Greenwich in KS Avgust Majerič. KS na obrobju mesta še kažejo pozitivno rast, čeprav imata samo dve KS indeks nad 100 (KS Silvira Tomasini in KS Tone Čufar).

Tabela 11: Rast števila prebivalcev, starostni indeks in delež aktivnega prebivalstva v Mariboru po KS v obdobju od leta 1981 do 1991.

Table 11: Population growth, age index, and percentage of the active population in Maribor in the 1981–91 period, by local communities.

Št. krajevna skupnost	Št. preb.		Spremem- ba št. preb.	Indeks 81/91	Starostni indeks		% aktiv. preb.	
	1981	1991			1981	1991	1981	1991
1 Anton Aškerc	1356	1137	–219	83,8	124	158	46,1	39,0
2 Boris Kidrič	1286	1323	37	102,9	113	100	45,6	43,5
3 Heroja T. Tomšiča	2186	1850	–336	84,6	77	126	46,9	42,2
4 Ivan Cankar	1196	1074	–122	89,8	98	129	46,9	45,5
5 Koroška vrata	6376	5598	–778	87,8	53	85	49,0	46,7
6 Košaki	1562	3131	–231	85,2	34	54	51,6	47,9
7 Krčevina	1188	1052	–136	88,6	73	84	48,1	43,1
8 Melje	2816	1770	–1046	62,9	71	64	47,1	45,7
9 Ob parku	3358	3386	28	100,8	80	81	48,6	44,5
10 Počehova – 1*	789	818	29	103,7	51	70	49,4	45,5
11 Prežihov Voranc – 2*	4770	4154	–616	87,1	75	163	48,2	40,0
12 Rotovž	3110	2406	–704	77,4	70	74	45,7	46,0
13 Talci	2036	2250	214	110,5	83	55	46,4	47,6
14 Za tremi ribniki	355	363	8	102,2	62	69	40,6	48,4

15	Angel Besednjak	2868	2417	-451	84,3	47	94	51,9	44,4
16	D. Kveder Tomaž	2270	4050	1780	178,4	31	40	49,6	50,3
17	F. Rozman Stane	3153	2661	-492	84,4	94	132	45,9	44,0
18	F. Zalaznik Leon	2957	2504	-453	84,7	72	77	47,7	46,5
19	Heroja Šerčerja	3901	3265	-636	83,7	61	103	49,5	43,1
20	I. Zagernik Joco	2376	6769	4393	284,9	24	18	52,0	52,3
21	Jožica Flander	4695	3949	-746	84,1	38	95	51,9	49,0
22	Juga Polak	1906	1684	-222	88,3	98	84	42,9	44,4
23	Maks Durjava	1751	1554	-197	88,7	61	78	49,5	44,6
24	Miloš Zidanšek	2487	2090	-397	84,0	23	84	55,1	45,0
25	Moša Pijade	3117	2711	-406	86,9	47	119	50,4	44,8
26	Pohorski bataljon	1932	1745	-187	90,3	79	100	48,7	44,1
27	Proleterskih brigad	4732	4308	-424	91,0	9	33	54,9	54,3
28	Radvanje	3750	6373	2623	169,9	58	28	49,5	50,3
29	Slavko Šlander	4250	3617	-633	85,1	33	110	52,8	47,7
30	Avgust Majerič	0	0	0	0,0	0	47	0,0	51,5
31	Draga Kobala	2488	2218	-270	89,2	63	87	48,0	44,1
32	Greenwich	3380	2857	-526	84,5	31	79	52,6	47,1
33	Heroja Vojka	4992	3929	-1063	78,7	44	106	51,2	45,3
34	Jože Lacko - 3*	1940	1904	-36	98,1	39	58	51,8	48,4
35	Martin Konšak	3266	2707	-559	82,9	38	72	54,4	47,4
36	Silvira Tomasini	4270	4364	94	102,2	23	33	54,9	49,3
37	Slava Klavara	4559	4145	-414	90,9	33	59	52,7	48,6
38	Tone Čufar - 4*	4586	5355	769	116,8	48	40	47,7	51,4
Skupaj levi breg		32384	28512	-3872	88,0	71	92	47,8	44,5
Sk. desni breg-Tabor		46145	49697	3552	107,7	45	60	50,7	48,3
Sk. d.b.-Tezno, Pobrež.		29481	27479	-2002	93,2	39	57	51,7	48,6
skupaj Maribor		108010	105688	-2322	97,8	50	68	50,0	47,4

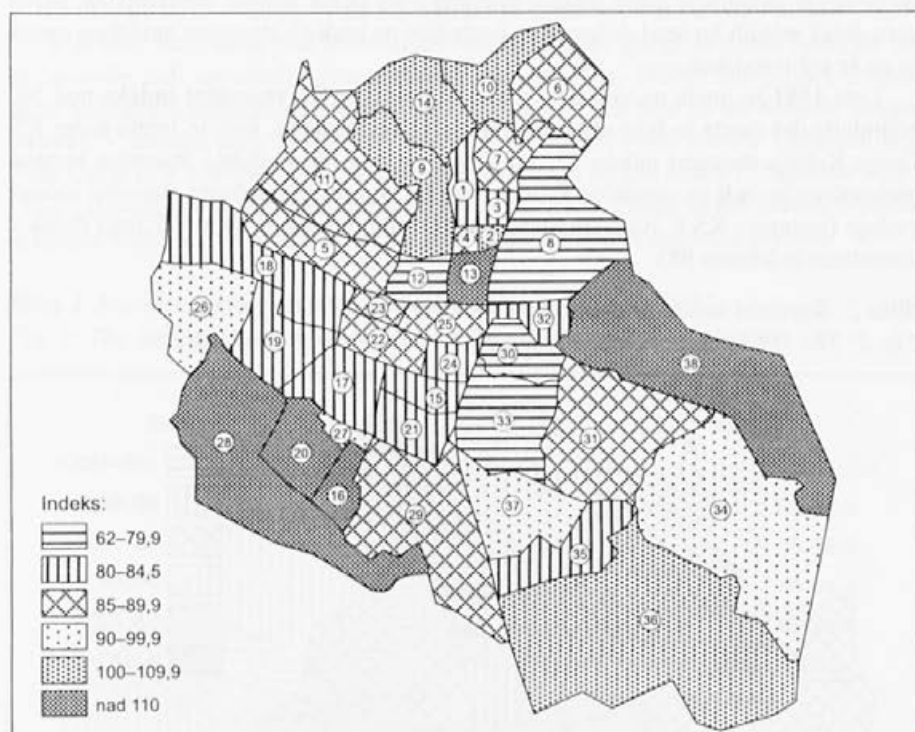
Opomba: iz KS so odštetna naslednja naselja: 1* — Počehova, 2* — Vinarje, 3* — Dogošče, 4 — Zrkovci.

Največje sklenjeno območje naraščanja števila prebivalcev je na desnem bregu Drave na območju Tabora (KS Radvanje — indeks 169,9, KS I. Zagernik Joco — indeks 284,9 in KS D.K. Tomaž — indeks 178,4). To območje pomeni v današnjem demografskem razvoju najbolj živahen del mesta, saj z novimi stanovanjskimi soseskami privablja mlado prebivalstvo. Starejši del desnega brega mesta (jedro Tabora vse do naselja Maribor-Jug in Studenci) pa je območje stagnacije oziroma zmanjševanja števila prebivalcev.

Rezultat analize demografskega razvoja mesta Maribor kot celote se je potrdil tudi v analizi po KS. Kar v 24 KS (od skupno 38) se je število prebivalcev v zadnjem desetletju zmanjšalo, v 4 KS je opazna stagnacija, samo v 10 KS pa se je število prebivalcev povečalo.

Slika 1: Gibanje števila prebivalcev v Mariboru po KS v letih od 1981 do 1991.

Fig. 1: The population number development in the 1981–91 period, by local communities of Maribor.

Šifrant KS

Levi breg

- 1 Anton Aškerc
- 2 Boris Kidrič
- 3 Heroja T. Tomšiča
- 4 Ivan Cankar
- 5 Koroška vrata
- 6 Košaki
- 7 Krčevina
- 8 Melje
- 9 Ob parku
- 10 Počehova – 1*
- 11 Prežihov Voranc – 2*
- 12 Rotovž
- 13 Talci
- 14 Za tremi ribniki

Desni breg — Tabor

- 15 Angel Besednjak
- 16 D. Kveder Tomaž
- 17 F. Rozman Stane
- 18 F. Zalaznik Leon
- 19 Heroja Šercerja
- 20 I. Zagernik Joco
- 21 Jožica Flander
- 22 Juga Polak
- 23 Maks Durjava
- 24 Miloš Zidanšek
- 25 Moša Pijade
- 26 Pohorski bataljon
- 27 Proleterskih brigad
- 28 Radvanje
- 29 Slavko Šlander

Desni breg — Tezno, Pobrežje

- 30 Avgust Majerič
- 31 Draga Kobala
- 32 Greenwich
- 33 Heroja Vojka
- 34 Jože Lacko – 3*
- 35 Martin Konšak
- 36 Silvira Tomasini
- 37 Slava Klavora
- 38 Tone Čufar – 4*

Opomba: iz KS so odštetna naselja: 1* — Počehova, 2* — Vinarje, 3* — Dogošče, 4 — Zrkovci.

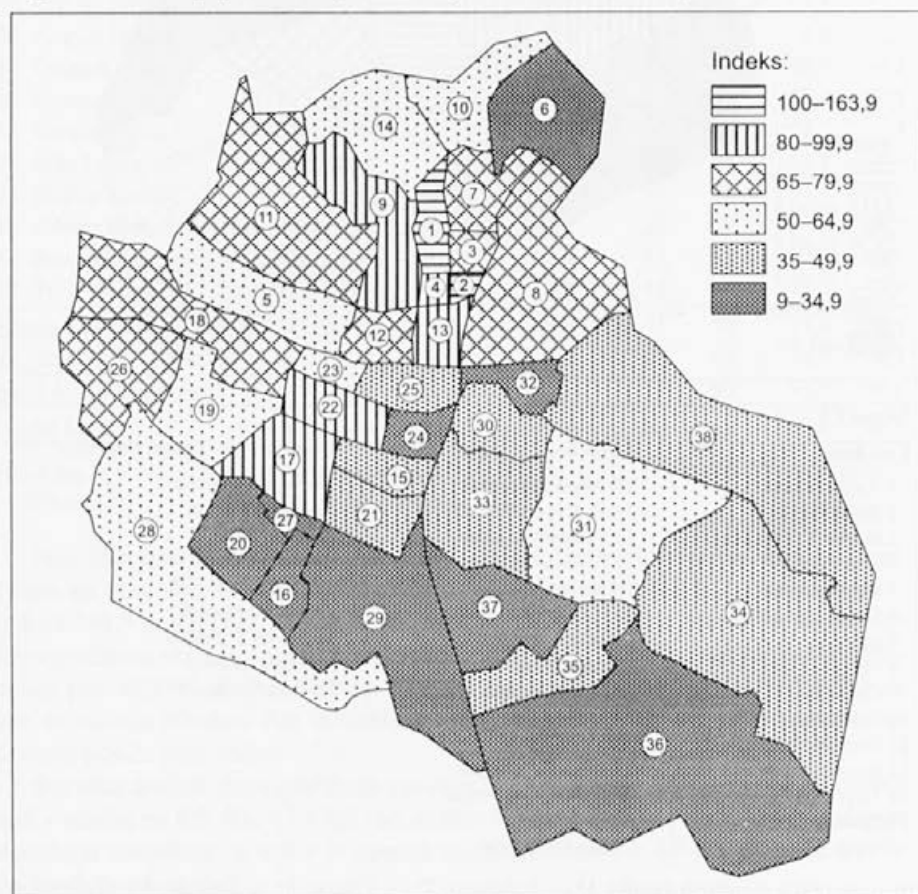
2.2 Starostna sestava prebivalstva po KS v letih od 1981 do 1991

Sprememba demografske sestave prebivalcev Maribora v zadnjih 25 letih kaže, da se naglo zmanjšuje delež mladih oziroma večja delež starega prebivalstva. Skromen delež mladih bo imel dolgoročne posledice na bodočo starostno strukturo mesta in na še nižjo rodnost.

Leta 1981 je imela na območju mesta le polovica KS **starostni indeks** pod 50. Najmlajši del mesta je bilo območje **Pobrežja in Teznega**, kjer je imela samo KS Draga Kobala starostni indeks 63, vse ostale pa pod 50. Podobna starostna sestava prebivalcev je tudi na območju **Tabora**, vendar se proti Studencem starostni indeks zvišuje (izstopata KS F. Rozman Stane s starostnim indeksom 94 in KS Juga Polak s starostnim indeksom 98).

Slika 2: Starostni indeks prebivalstva v Mariboru po KS leta 1981.

Fig. 2: The 1981 population age index, by local communities of Maribor.

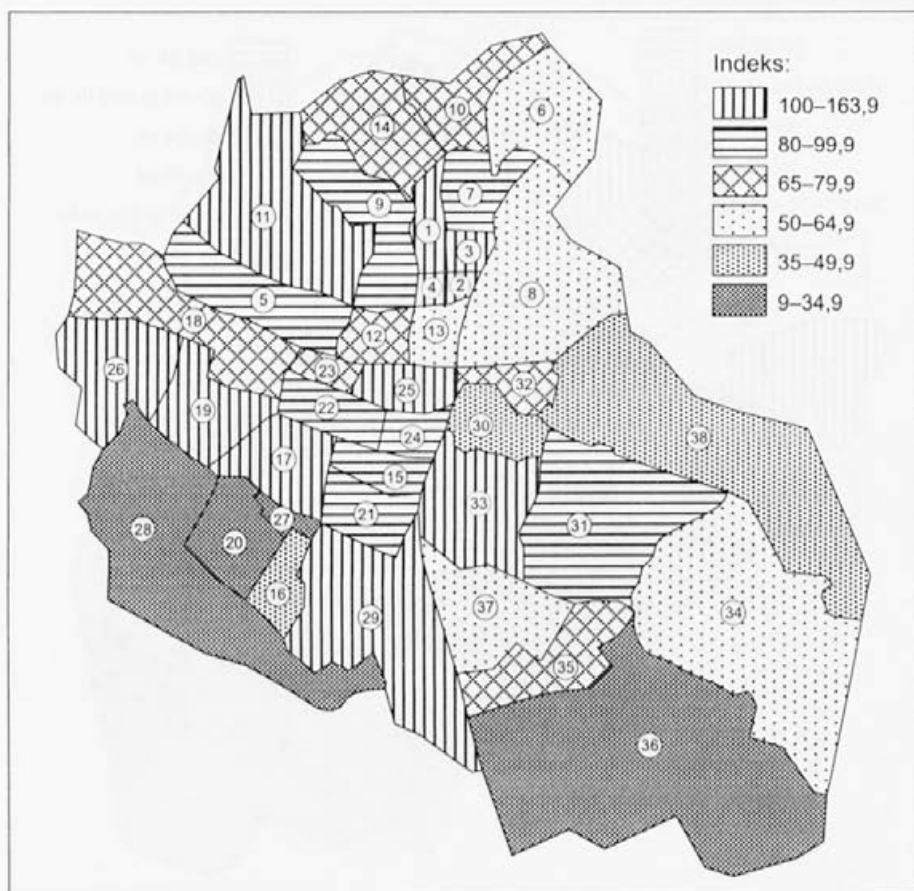

Na levem bregu Drave je znašal starostni indeks v povprečju 71 (torej je že presegel mejo 70 kot prag negativne naravne rasti prebivalstva). KS v tem delu mesta so dosegale najvišje starostne indekse v letu 1981 (KS Anton Aškerc — 124 in KS Boris Kidrič — 113). Samo KS Košaki je imela ugoden starostni indeks (34).

V desetih letih do popisa prebivalcev leta **1991** se je stanje še poslabšalo (kar so pričakovale tudi napovedi demografskega razvoja; Kus, 1989). Število KS z ugodnim starostnim indeksom se je zmanjšalo na samo 7 KS (vse so **na desnem bregu Drave**). V desetih letih se starostni indeks ni poslabšal v KS Silvira Tomasini, KS Tone Čufar in KS Avgust Majerič ter KS Proleterskih brigad in KS I. Zagarnik Joco. Proces staranja pa je zajel tudi ta del mesta. V KS Moša Pijade in KS Slavko Šlander je mlajše prebivalstvo odraslo in sedaj prevladuje tam zrela starostna sestava.

Slika 3: Starostni indeks prebivalstva v Mariboru po KS leta 1991.

Fig. 3: The 1991 population age index, by local communities of Maribor.

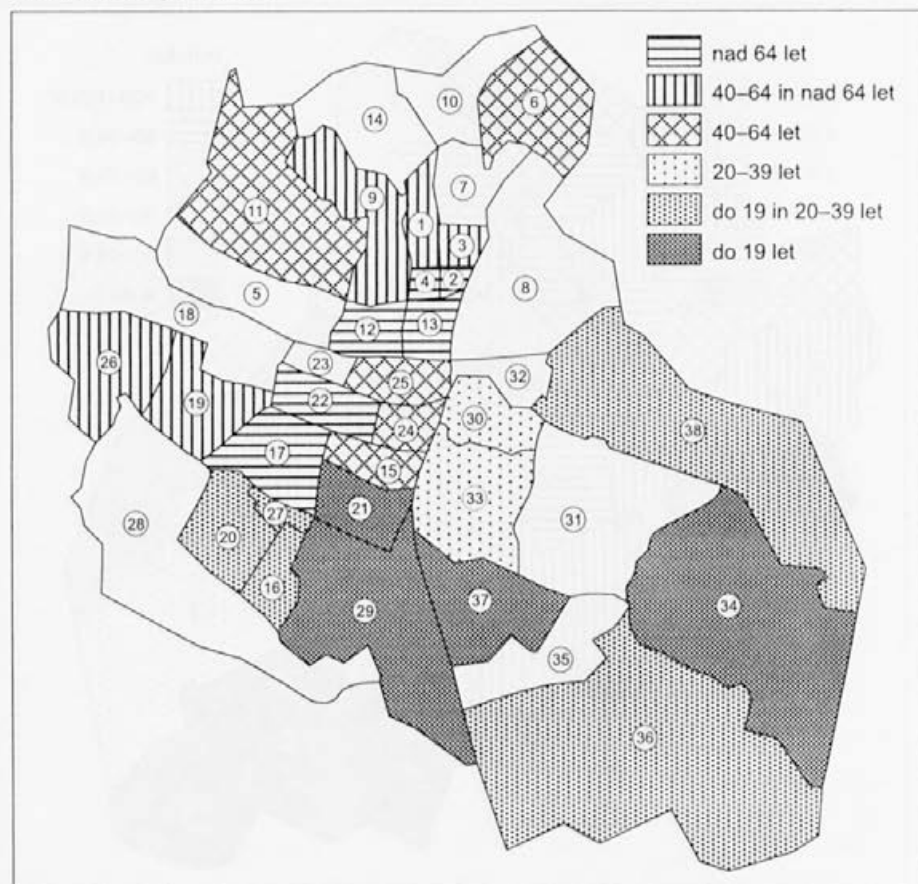

Območje mesta **na levem bregu Drave** leta 1991 kaže zaskrbljujočo starostno sestavo, saj že povprečni starostni indeks dosega vrednost 92, posamezne KS pa celo vrednosti nad 150 (KS Prežihov Voranc 163, KS Anton Aškerc 158). V tem delu mesta leta 1991 ni niti ene KS, ki bi imela še ugodno starostno sestavo prebivalstva.

Analizo starostnega indeksa dopolnjuje analiza deležev **posameznih starostnih skupin prebivalstva**. Več kot 30 % prebivalcev, starih **do 19 let**, imata leta 1981 samo dve KS (KS I. Zagernik Joco in KS Proleterskih brigad), leta 1991 pa samo še prva KS. Najmanj najmlajšega prebivalstva imajo KS na levem bregu Drave, kjer so se deleži mladih v desetih letih samo zniževali. Tukaj ni niti ene KS z več kot 29 % mladega prebivalstva.

Slika 4: Nadpovprečno zastopane starostne skupine prebivalstva v Mariboru po KS leta 1981.

Fig. 4: The population age groups represented above the average in 1981, by local communities of Maribor.

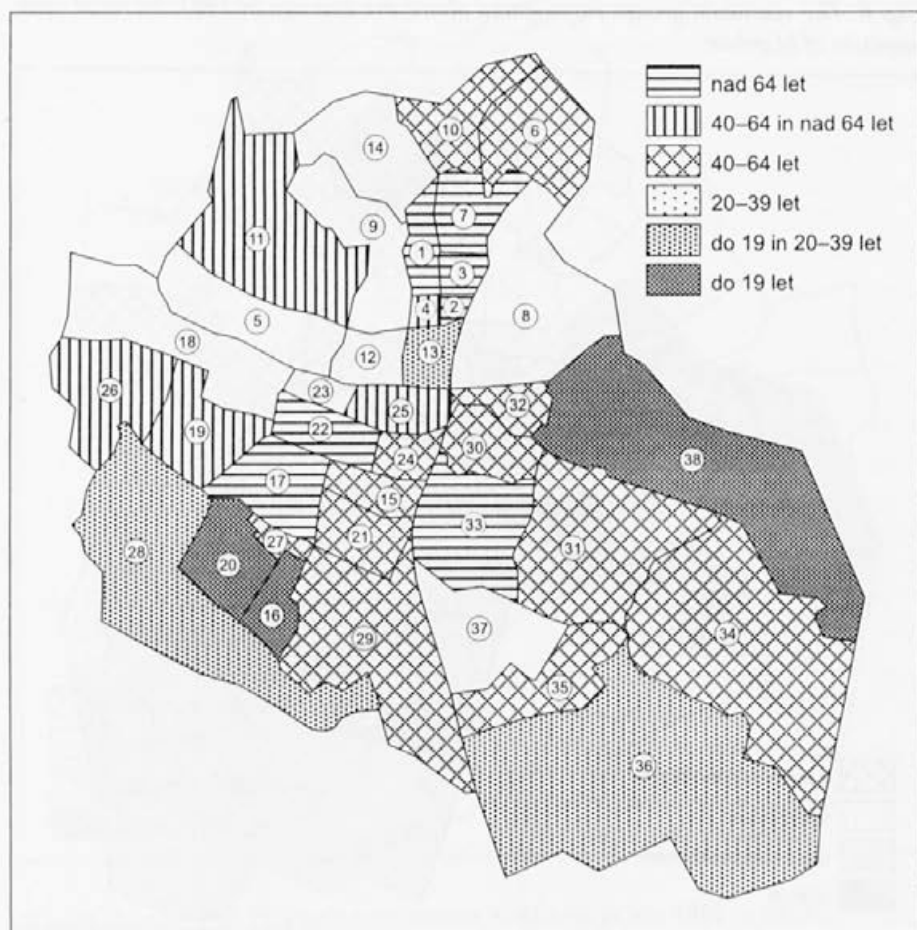

Tudi desni breg Drave je začel izgubljati mlado prebivalstvo, saj je število rojenih iz leta v leto manjše, priselitev pa tudi v glavnem ni. Na Taboru imajo najnižje deleže prebivalstva, starega do 19 let, KS Miloš Zidanšek, KS Jožica Flander, KS Slavko Šlander.

Žal se napovedi o intenzivnem in nadpovprečnem procesu demografskega staranja Maribora (Kus, 1989) uresničujejo. Izstopa zlasti središče mesta, vendar pa imajo tudi ostali deli mesta vse slabšo starostno sestavo prebivalcev.

Slika 5: Nadpovprečno zastopane starostne skupine prebivalstva v Mariboru po KS leta 1991.

Fig. 5: The population age groups represented above the average in 1991, by local communities of Maribor.

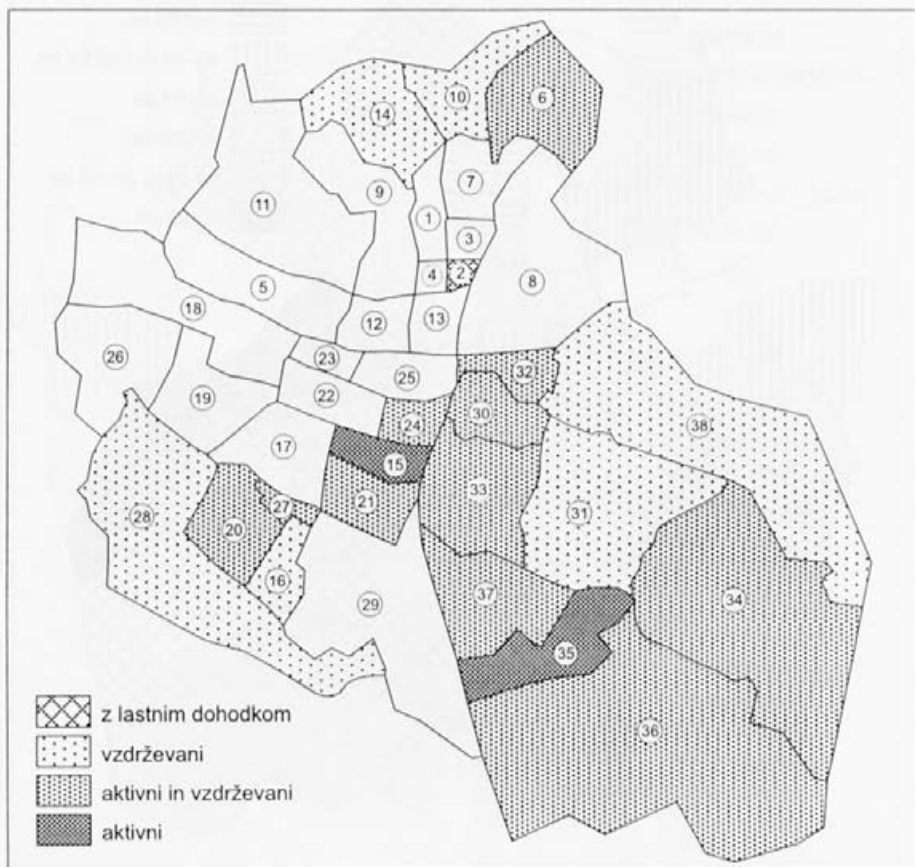
2.3 Ekonomska sestava prebivalstva po KS v letih od 1981 do 1991

Leta 1981 je imelo 13 KS več kot 50 % **aktivnega prebivalstva**. Izstopalo je **območje Tezna in Pobrežja**, kjer sta samo dve KS (KS Draga Kobala in KS Toneta Čufarja) imeli manj kot polovico aktivnega prebivalstva. Na **območju Tabora** sta imeli KS Miloš Zidanšek in KS Proleterskih brigad (ki sta imeli tudi ugoden starostni indeks) več kot 54 % aktivnega prebivalstva, ostale KS pa okoli 50 %.

Najmanj aktivnega prebivalstva je bilo **na levem bregu Drave**, saj je na to opozarjala že starostna sestava prebivalstva. Večina KS je imela v tem delu mesta približno 45 % ali manj aktivnega prebivalstva.

Slika 6: Nadpovprečno zastopane ekonomske skupine prebivalstva v Mariboru po KS leta 1981.

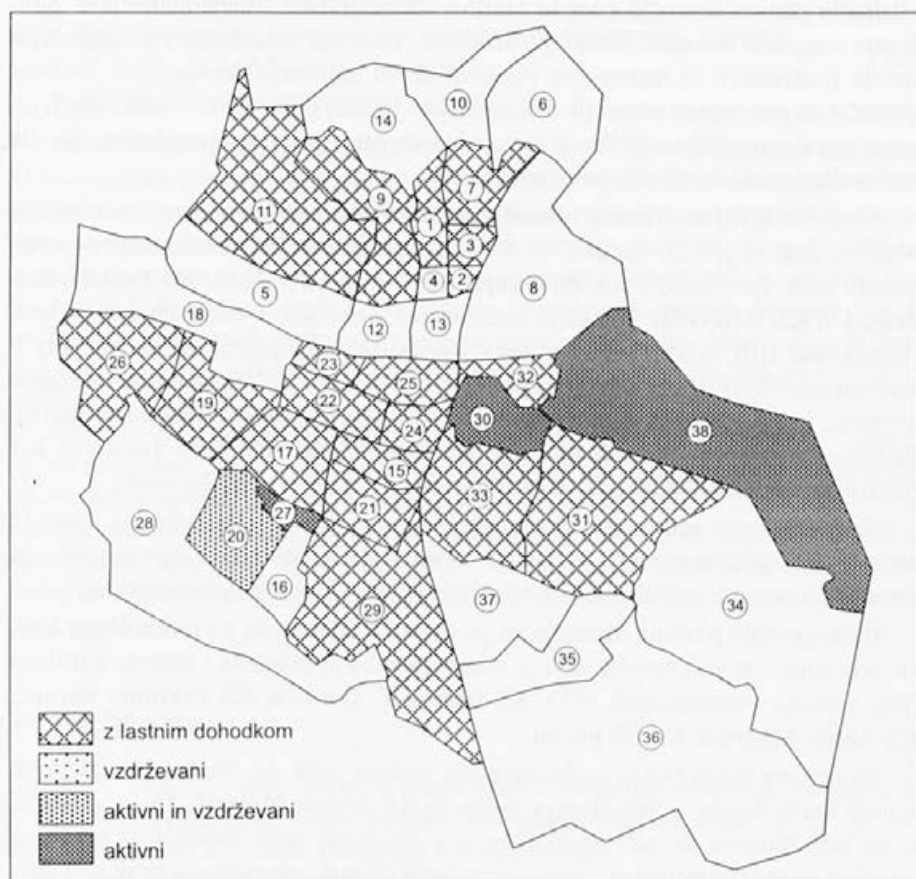
Fig. 6: The economic groups represented above the average in 1981, by local communities of Maribor.

Deleži aktivnega prebivalstva so se z vse slabšo starostno sestavo prebivalstva in vse večjo gospodarsko krizo v desetih letih zniževali. Tako je imela leta **1991** samo še eno KS z več kot polovico aktivnega prebivalstva (t.j. KS Proleterskih brigad), ostale KS pa so izgubile okrog 5 % aktivnega prebivalstva. Izstopajo KS Anton Aškerc, KS Prežihov Voranc in KS Miloš Zidanšek, ki so izgubile skoraj 10 % aktivnega prebivalstva.

Slika 7: Nadpovprečno zastopane ekonomske skupine prebivalstva v Mariboru po KS leta 1991.

Fig. 7: The economic groups represented above the average in 1991, by local communities of Maribor.

Vir (za slike od 1 do 7): Popis prebivalstva R. Slovenije leta 1981 in 1991.

Zanimiva je analiza deležev **prebivalcev z lastnimi dohodki**, saj so se ti deleži v letu 1991 povečali v številnih KS, zlasti na območju Tabora in Studencev. Kar 6 KS je imelo tukaj več kot 35 % prebivalstva z lastnimi dohodki, enake vrednosti dosega tudi nekatere KS v središču mesta (KS A. Aškerc, KS Heroja T. Tomšiča in KS Prežihov Voranc) in KS Greenwich. Sorazmerno z naraščanjem deleža prebivalcev z lastnimi dohodki (pospešenim upokojevanjem odvečne delovne sile) so se zniževali deleži **vzdrževanega prebivalstva**, ki v povprečju ne presegajo 24 %.

2.4 Demografsko vitalna in pasivna območja v Mariboru

Na podlagi rezultatov demografske analize po KS lahko določimo demografsko vitalna in pasivna območja v mestu Maribor. Demografsko vitalna območja se odlikujejo z ugodno starostno sestavo prebivalstva, zmernim naraščanjem ali stagnacijo števila prebivalcev in razmeroma visokimi deleži aktivnega prebivalstva. Pasivna območja so pravzaprav nasprotje demografsko vitalnim območjem — označujejo jih negativne demografske značilnosti (neugodna starostna sestava, zmanjševanje števila prebivalcev, nizki deleži aktivnih prebivalcev).

Med **demografsko vitalna območja** v mestu Maribor lahko uvrstimo območje Maribor-Jug, ki je bilo zgrajeno v začetku osemdesetih let, del pa tudi v devetdesetih letih. Za območje **KS Radvanje**, **KS I. Zagernik Joco**, **KS Proleterskih brigad** in **KS D. Kveder Tomaž** je značilna rast prebivalstva v zadnjih desetih letih (indeksi nad 110), ugodna starostna sestava prebivalstva (starostni indeksi pod 40) in sorazmerno visoki deleži aktivnega prebivalstva (nad 50 %). To je edino sklenjeno območje, ki po vseh treh demografskih merilih kaže pozitiven demografski razvoj. Podobne značilnosti ima tudi območje **KS Tone Čufar**, **KS Jože Lacko** in **KS Silvira Tomasini**, ki jih lahko tudi uvrščamo med vitalnejša območja mesta.

Na levem bregu sodijo med vitalna območja le posamezni deli obrobja mesta (z novjšo individualno gradnjo) in manjša območja v središču mesta, kjer je prišlo do sanacijskih posegov oziroma novogradenj (na primer ob novi avtobusni postaji).

Demografsko pasivna območja so predvsem v delu mesta na levem bregu Drave, pri čemer izstopa območje starega mestnega jedra in območja s starejšo zazidavo (tudi območje enodružinskih vil) v **KS Heroja T. Tomšiča**, **KS Prežihov Voranc**, **KS Anton Aškerc** in **KS Ob parku**.

Na desnem bregu Drave je demografsko pasiven velik del Studencev, Tabora in zgornji del Pobrezja — **KS Heroja Vojka** in **KS Avgust Majerič**. To so območja, ki so bila zgrajena na začetku stoletja in v tridesetih letih. Kasneje se gradbena struktura ni več izpopolnjevala, zato so območja ne le demografsko, ampak tudi ekonomsko pričela stagnirati. Delež mladih prebivalcev je zelo nizek, med 17 in 23 %, delež vzdrževanih prebivalcev pa je nadpovprečno visok.

Sklep

Današnji demografski razvoj mesta Maribor kaže negativni razvojni trend. Po letu 1991 se zmanjšuje število prebivalcev, hkrati pa je močan tudi proces staranja. Obe kategoriji, ki določata demografsko ogroženost — naravni prirastek in migracijski saldo, dosegata zaskrbljujoče vrednosti (npr. leta 1993 je v mestu umrlo 290 prebivalcev več, kot se jih je rodilo, in iz mesta se je odselilo 658 prebivalcev več, kot se jih je vanj priselilo). Domnevamo sicer, da se večina prebivalcev seli na obrobje mesta (v obmestje), vendar je za samo mesto tak razvoj kljub temu negativen.

Če sklepamo po anketah javnega mnenja, so vzroki za tak razvoj bolj ali manj znani:

- neugodne bivalne razmere v mestu; predvsem nizek bivalni standard ter neustrezna in neprimerna stanovanja,
- slabe komunalne, prometne, socialne in ekološke razmere v mestu,
- želje krajanov po bivanju v lastni hiši,
- hitrejše reševanje stanovanjskega problema.

Zaradi majhnega obravnavanega območja, predvsem pa neprilagojene statistike, ki ne omogoča primerljivih podatkov za območja, manjša od KS, je notranja demografska strukturiranost mesta slabše izražena. Kljub temu je mogoče izluščiti **območja z značilno demografsko sestavo**. Posebej izstopajo območje ožjega središča in zahodni del mesta na levem bregu Drave (po neugodni demografski sestavi) ter del Studencev in Pobrežja. Mlajšega prebivalstva je največ na območju Maribor–Jug in na Teznem. Tak razvoj povzroča getoizacijo posameznih delov mesta, to pa je proces, ki se mu v razvitejših in bolj osveščenih okoljih poskušajo izogniti, ga omejiti in omiliti.

Opisano stanje je možno omiliti tudi z ustrežno urbanistično politiko. Tovrstni ukrepi imajo sicer samo posredno vlogo, jih je pa pri snovanju ureditve mesta treba upoštevati. Predvsem je treba izboljšati stanovanjsko gradnjo in posredno bivalno kulturo, usmerjati novogradnje in ekonomsko aktivne dejavnosti v predele s slabšo demografsko strukturo, izgrajevati mesto in se usmeriti v prenovu in sanacijo območij ter skrbeti za polifunkcionalnost območij v socialnem, starostnem in ekonomskem pogledu.

Viri in literatura

- Drožg, V., Pak, M. 1994: Zgradba mesta Maribor. Maribor–Marburg, prispevki h geografiji prijateljskih mest v Sloveniji in Nemčiji. Maribor, str. 45–57.
- Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga. Ljubljana 1980.
- Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1995.
- Kus Z., 1989: Razvoj prebivalstva Maribora na prehodu v 21. stoletje (demografska študija), Maribor, 88 str.

- Melik A., 1957: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana.
- Ocena bodočega števila gospodinjstev za potrebe stanovanjskega gospodarstva Slovenije do leta 2010, (nosilec naloge Jakoš A.), Ljubljana 1994.
- Pak, M., 1991 a: Elementi demogeografskega razvoja v zgradbi Maribora, Geografska problematika SV Slovenije. Dela 8, Ljubljana, str. 32–52.
- Pak, M., 1991 b: Nekateri elementi razvoja prebivalstva Maribora. Geografski vestnik 63, Ljubljana, str. 81–97.
- Pak, M., 1994: Razvoj in struktura prebivalstva Maribora. Maribor–Marburg, prispevki h geografiji prijateljskih mest v Sloveniji in Nemčiji. Maribor, str. 57–78.
- Počkaj Horvat, D., 1996: Demografske značilnosti mesta. Urbanistična zasnova mesta Maribor, Zavod za urbanizem Maribor.
- Popis prebivalstva in gospodinjstev v Sloveniji leta 1971, 1981, 1991. Zavod R. Slovenije za statistiko, Ljubljana.

Summary

The population development in Maribor has been dynamical since the mid-19th century, and all the time connected with the economic development. In 1869, 16,876 inhabitants lived in Maribor (which represented 1.5 % of the entire Slovenian population), and in 1994, 104,749 inhabitants (or 5.3 % of the entire Slovenian population).

The number of inhabitants continued to increase all until the eighties, and declined for the first time in 1991; since then, it has declined from year to year. The projection of the future demographic development of Maribor shows a further decline in the number of inhabitants all until the year 2010. The declining number of inhabitants has not so far reflected in the number of households, only the number of members per household has reduced. The town is typical of the population emigration which heavily exceeds the immigration to the town. From the year 1985 onwards, the mortality has exceeded the fertility in Maribor. In the development of the population age structure, Maribor already approached the age index (the relation between the inhabitants older than 65 and younger than 15) of >70 in 1991, while individual local communities already reached the value of more than 130. Since percentage of the young has reduced, life expectancy has prolonged and immigration has reduced, an intensive process of the population ageing has begun in Maribor. It is presumed that the majority of residents have moved to the rims of the town, but such a development is nevertheless negative for the town itself.

The educational structure of the population of Maribor, which does not meet the needs of contemporary social development and especially lags behind the educational structure of the population of Ljubljana, directly reflects in the economic development of the town. A half of the population of Maribor are active, and the percentage of the active population in the manufacturing industry is still outstanding.

In the last ten years, the percentage of the people employed in the quaternary activities increased, and in the tertiary activities, the people employed in commerce prevailed. After the year 1992, the economic structure of the population heavily impaired due to increasing unemployment. The percentage of the unemployed oscillates between 13 and 16 % of the active population and is the highest in Slovenia. Most of the unemployed come from the secondary sector.

Due to the small size of investigated area and, above all, owing to the unadjusted statistics which can not provide comparable data for the areas smaller than a local community, the demographic structure of the inner town is not well discerned. In spite of this fact, the areas with the typical demographic structures are discernible.

Maribor Jug (Maribor South) can be ranked among the demographically vital areas of Maribor; it was built towards the end of the seventies and in the eighties. The area of the following local communities, Radvanje, I. Zagernik Joco, Proletarskih brigad and D. Kveder Tomaž, has been typical of the population growth in the past ten years (index above 110), the favourable age structure (the age index below 40), and relatively high percentages of active population (above 50 %). This is the only continuous area which manifests a positive demographic development by all three demographic criteria. Similar characteristics were established for the area of three local communities, i.e., Tone Čufar, Jože Lacko and Silvira Tomasini, which can also be ranked among the vital areas of the town. On the left bank of the Drava, only individual parts (with the recently built single-family houses) in the rims of the town rank among the vital areas, and some smaller areas in the center of the town which underwent revitalization or new houses were built there (e.g. by the new bus station).

The demographically passive areas of the town are located on the left bank of the Drava, above all. Outstanding is the area of the old town core and the older built-up areas (also the areas of detached, villa-type houses) in the following local communities: Heroja T. Tomšiča, Prežihov Voranc, Anton Aškerc and Ob parku. Demographically passive on the right bank of the Drava are the following areas: a large part of Studenci, Tabor and the upper part of Pobrežje, i.e., the local communities Heroja Vojka and Avgust Majerič. These areas were built up at the beginning of the century and in the 20's. The building structure has not been later improved; therefore, these areas began to stagnate not only demographically but also economically. The percentage of the young is very low, between 17 and 23 %, and the percentage of the non-active population is high above the average. Such a trend of development leads towards the ghettoization of the individual parts of the town and this is the process which is mainly avoided, or at least limited and minimized in more developed environments with higher awareness.

The above-mentioned trends of development can be mitigated also with a proper town-planning policy. However, such measures have only an indirect role; nevertheless, they have to be taken into consideration while planning the town ordering. It is

necessary to rise the level of the housing construction, above all, and indirectly the level of dwelling culture, direct the building of new houses and the economic activities into the districts of unfavourable demographic structure, build the town and orient into the restoration and revitalization of passive areas, maintain the poly-functional structure in the social, the age- and the economic aspects, and rise the urbanization level in the larger areas of the town.

NEKATERE ZNAČILNOSTI USTROJA MARIBORA

Vladimir Drozg*

Izvleček

Prispevek je poskus sintetskega prikaza nekaterih prvin urbane strukture na podlagi primerjanja, povezovanja in pojasnjevanja kakovosti bivalnega okolja, degradiranih območij in centralnih območij mesta Maribor. V sklepu naloge je prikazana shema ustroja mesta Maribor.

Ključne besede: ustroj mesta, Maribor, urbana geografija.

CERTAIN STRUCTURAL FEATURES OF MARIBOR

Abstract

The paper is an attempt of synthetic presentation of the certain elements of urban structure. It is based on the comparison, linking and explanation of the quality of dwelling environment, the degraded areas, and the central areas of Maribor. Presented in the conclusion is a structural scheme of Maribor.

Key words: Urban structure, Maribor, Urban geography.

Ustroj pomeni oblike in način povezanosti prvin, ki sestavljajo kak pojav. Pri tem ne gre samo za zveze med posameznimi prvinami, temveč tudi sestavljenimi — za odnose med sklopi prvin¹. In dalje, pomembnejše kot same prvine so načini in oblike povezav med njimi (Wittkau, 1992: 17). V primeru mest so to razmerja med sklopi morfoloških, funkcijskih, fiziognomskih, socialnih in tehničnih prvin. Spremembe posamezne prvine se hitro pokažejo v strukturi mesta, zato je ustroj v vsakem razvojnem obdobju in stanju prvin drugačen. Spoznavanje ustroja, ki je po klasičnem geografskem pojmovanju blizu (regionalno) geografske sinteze, si predstavljamo s povezovanjem, primerjanjem in pojasnjevanjem prvin, ki mesto sestavljajo. Glavne kategorije za spoznavanje mestnega ustroja so geneza oziroma starost objektov, način

* Dr., docent, Oddelek za geografijo, Pedagoška fakulteta, Koroška c. 160, 2000 Maribor, Slovenija.

¹ Pojem ustroj se namreč lahko nanaša na skupino prvin (npr. stanovanjskih hiš), na del mesta ali na celo mesto. Pri tem se spreminja tudi hierarhija prvin, ki so lahko posamični ali združeni v sklope. Posamezni element je na višji hierarhični stopnji že struktura in obratno — struktura na nižji stopnji razpade na prvine (Wittkau, 1992: 17–19).

zazidanosti, gospodarske dejavnosti oziroma funkcija zemljišč, razvejenost omrežij, socialna struktura prebivalcev in mestna renta. Seveda je ob tem pomemben še vrednostni sistem, na podlagi katerega ustroj in posamezne sklope prvin razlagamo. V našem primeru je to polifunkcionalnost mesta in mestnih predelov, dostopnost, urbanost in izgrajenost mestnega prostora (več o tem Drozg, 1997).

Ker so prvine ki mesto sestavljajo, heterogene, je tudi mestni prostor diferenciran in strukturiran. Oblik diferenciacije je več; ena najpomembnejših je členitev mesta na ekonomsko aktivni in pasivni prostor. Posamezni deli mesta imajo večji razvojni potencial, v njih se koncentrirajo delovna mesta in kapital, nekateri predeli pa zastajajo in se spreminjajo v degradirana območja. Drugi vidik diferenciacije je raznolikost stanovanjskih območij. Ta so različno zasnovana in urejena, kar je posledica socialnih razlik med prebivalci oziroma ločitve kraja dela od kraja bivanja. Preplet ekonomskih in socialnih značilnosti daje vpogled v strukturo mesta, saj sta oba pojavi med najbolj mestotvornimi. V nadaljevanju prikazujemo nekatere prvine urbane strukture, ki izvirajo iz ekonomskih in socialnih značilnosti Maribora.

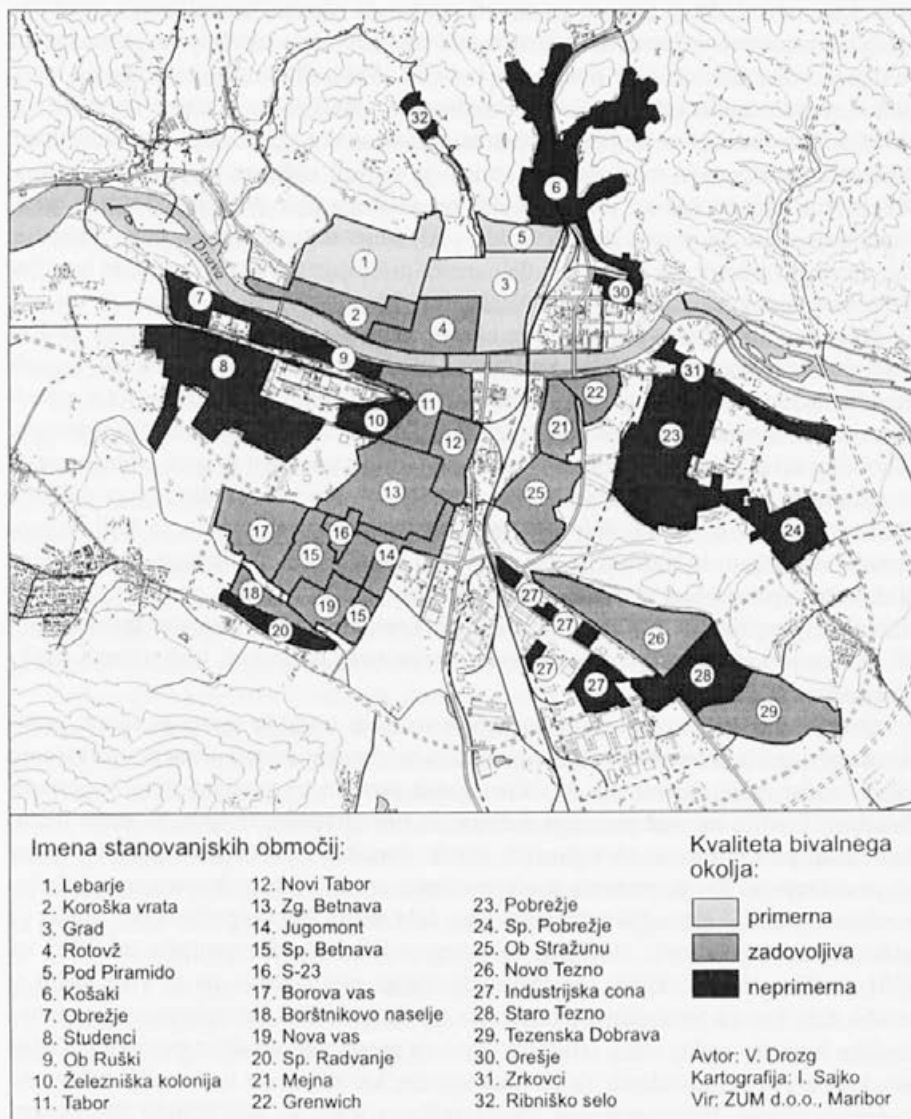
Kakovost bivalnega okolja

Stanovanjska območja se med seboj razlikujejo tudi po kakovosti bivalnega okolja, ki je sintetični pokazatelj bivalnih razmer in nekakšen komplement socialni topografiji mesta. Ker je mesto socialno heterogeno, je različno tudi bivalno okolje posameznih socialnih skupin. Vendar pa socialna topografija in kakovost bivalnega okolja danes nista več tako očitno povezani med seboj. Kakovost bivalnega okolja je odvisna v prvi vrsti od opremljenosti, dostopnosti in urejenosti, od prvin, ki so le posredno povezani s socialno strukturo prebivalstva, bolj pa z urbanističnimi izhodišči in določili urejanja prostora (torej družbenimi vrednotami o urejanju človekovih bivališč). Osnovne prvine bivalnega okolja so prostorske implikacije bivanja, izobraževanja, oskrbovanja, dela, rekreacije in komunikacije. Več ko je dejavnosti in prostorskih ureditev ki omogočajo zadovoljevanje potreb prebivalcev v stanovanjskem območju, toliko večje bi naj bile možnosti za kvalitetno bivalno okolje. Kakovostno bivalno okolje pomeni namreč takšne ureditve, ki so ekološko neoporečne, zagotavljajo raven urbanega standarda, okolje pa je estetsko in funkcionalno urejeno (več o tem glej Drozg, 1996 a).

V raziskavi smo analizirali 32 stanovanjskih območij v Mariboru in jih primerjali po štirih sklopih elementov: opremljenosti območja z oskrbnimi in storitvenimi dejavnostmi, dostopnosti do centralnih območij, ekološki obremenjenosti in urejenosti. Stanovanjska območja so razdeljena na kategorije, kjer je bivalno okolje primerno, zadovoljivo in neprimerno. Pri interpretaciji rezultatov smo upoštevali še: starost gradbenega fonda, položaj območja glede na celotno mesto (na robu ali v središču), socialno strukturo prebivalcev in način zazidanosti. To so prvine, ki so vzrok različne kakovosti bivalnih razmer.

Slika 1: Kakovost bivalnega okolja.

Fig. 1: The quality of dwelling environment.

Iz analize lahko razberemo, da je kakovost bivalnega okolja najvišja v delu mesta na levem bregu Drave. Večji del stanovanjskih območij je blizu središč oskrbnih in storitvenih dejavnosti, športnih in parkovnih površin, območja pa so bolj urejena. Dejavniki, ki zmanjšujejo kakovost bivalnega okolja je obremenjenost prometnic, kjer,

predvsem ob primarnih prometnicah, raven hrupa presega še sprejemljive vrednosti. Veliko stanovanjskih območij na levem bregu sodi med urbanistično najbolj kakovostna, kar pomeni, da so grajena po enotni stavbarski zamisli, opremljena z otroškimi igrišči, s primernimi (humanimi) gostotami stanovalcev, so morfološko razpoznavna in dajejo vtis mestnosti (več o tem glej Lobnik, 1996). Stanovanjska območja, ki so bila v vrednotenju bivalnega okolja ovrednotena najvišje, so iz druge polovice 19. stoletja in iz obdobja med obema vojnama, zasnovana in zgrajena pa so v značilnem meščanskem slogu. V morfološkem smislu je največ večstanovanjskih hiš razmeščenih v uličnih blokih ter prostostoječih hiš vilskega tipa. Novejša zazidava samo zapolnjuje vmesne proste površine ali zaključuje urbanistično načeta območja. Zgovoren je podatek, da živi v tem delu mesta prebivalstvo, ki po izobrazbi in višini dohodkov sodi v zgornjo polovico socialne lestvice.

Nekoliko nižjo kakovost bivalnega okolja imajo novejša območja blokov ob Koroški in Gosposvetski cesti ter Smetanovi ulici. Preveč so oddaljena od zelenih površin, skromneje opremljena z oskrbnimi in storitvenimi dejavnostmi ter v sosedstvu obrtnih območij. Morfološko pa gre za najkakovostnejše stanovanjske predele v Mariboru; tako območje ob Gosposvetski cesti, ki je imeniten primer vrtnega mesta in sociološke zaključenosti soseske, kot območje ob Smetanovi ulici, ki ga odlikuje oblikovna enotnost meščanskih hiš. Socialna struktura prebivalstva je bolj heterogena; v območju ob Koroški in Gosposvetski cesti je delež mladega in aktivnega prebivalstva povprečen, sklepamo, da gre za demografsko vitalno območje, kjer živi srednji sloj prebivalstva. Nasprotno pa je ob Smetanovi ulici starostni indeks okoli 60, veliko je vzdrževanega prebivalstva, ocenjujemo, da je tudi izobrazbena struktura podpovprečna.

Ocenjevanje kakovosti bivalnega okolja v ožjem središču mesta je zaradi protislovnosti meril težavno. Območje je po našem vrednotenju manj primerno za bivanje zaradi oddaljenosti od zelenih in rekreacijskih površin ter pomanjkljive urejenosti. Gradbeni fond je namreč povečini dotrajan in nevzdrževan. Urejeni so samo ulični deli fasad, pa še to samo ob trgovskih ulicah, dvorišča in notranjost uličnih blokov pa je neurejena. Žal je prenova srednjeveškega jedra kljub ambicioznemu začetku povsem zastala. V območju srednjeveškega dela mesta število prebivalcev upada (v letih 1981 do 1991 se je število prebivalcev v KS Rotovž zmanjšalo od 2860 na 2301; Počkaj Horvat, 1996), delež vzdrževanega prebivalstva pa je višji kakor v ostalih KS. Proces terciarizacije mestnega središča je tako intenziven, da je stanovanjska funkcija vedno manj izražena. Zato so prostorske ureditve povsem prilagojene kupcem in obiskovalcem, ne pa stanovalcem, kar se odraža tudi v nižji kakovosti bivalnega okolja. Posamezni deli srednjeveškega jedra so potencialno najkakovostnejše bivalno okolje zaradi slikovitega okolja, dostopnosti do oskrbnih in rekreacijskih območij ter zaradi doživljanja mesta, kar je za določen socialni sloj ljudi pomemben motiv pri izbiri kraja bivanja. Socialna sestava prebivalcev v prenovljenem delu Lenta kaže prevlado ljudi z visokošolsko izobrazbo in nadpovprečnimi dohodki.

V delu mesta na desnem bregu Drave je kakovost bivalnega okolja v povprečju

nižja kakor na levem. Vzrok za to je pomanjkanje zelenih in rekreacijskih površin, skromna opremljenost centralnih območij ter slabša dostopnost do središča mesta.² Najvišje ocenjena stanovanjska območja so iz meščanskega obdobja, t.j. vilska četrt med Ljubljansko in Betnavsko cesto. Temu sledijo nova stanovanjska območja v delu mesta, imenovanem Maribor-Jug ter posamezne soseske na Teznem in Pobrežju. Tudi v tem primeru lahko ugotovimo kakovost meščanskega urbanizma, saj je edina parkovna površina v meščanskem delu mesta, v novih stanovanjskih soseskah na območju Maribor-Jug pa so samo okrasne zelene površine, (Nemci jih duhovito označujejo "Schaugrün"), ne pa funkcionalne. Pa tudi gostota zazidanosti je veliko bolj humana (okoli 80 preb./ha proti 160, kolikor znaša povprečna gostota v novih soseskah³). Naslednja pomanjkljivost teh stanovanjskih sosesk je nepopolna oskrba. Prevladujejo dejavnosti za dnevno oskrbo, funkcij za srednjeročno in dolgoročno oskrbo pa v delu mesta, kjer je pravzaprav demografsko težišče, skoraj ni. Veliko je tudi neurejenih površin, kar zmanjšuje privlačnost stanovanjskih četrti.

Blokovne soseske na območju Maribor-Jug imajo zadovoljivo kakovost bivalnega okolja. Pomanjkljiva je dostopnost do zelenih površin, preskromna opremljenost z javnimi funkcijami, tudi povezanost z mestnim središčem in drugimi deli mesta bi lahko bila boljša, značilna pa je velika gostota prebivalcev. Socialno je to območje zelo homogeno in eno tistih, kjer število prebivalcev narašča. Nadpovprečno veliko je otrok, iz česar sklepamo, da prevladujejo mlade družine in srednja generacija, kar pa se ne kaže v opremljenosti okolja.⁴ V morfološkem smislu je območje izgrajeno, funkcijsko pa dovolj dobro opremljeno. Najbrž pa prav velika gostota preprečuje večjo socialno povezanost in s tem novo bivalno kakovost.

Zadovoljiva kakovost bivalnega okolja je tudi v novejših stanovanjskih območjih blokovne gradnje na Teznem in na Pobrežju. Ker novejša urejanje stanovanjskih območij določajo isti urbanistični normativi, so razlike v kakovosti bivalnega okolja predvsem posledica položaja in opremljenosti mestnega predela. Stanovanjsko območje Greenwich na Pobrežju je blizu sekundarnega mestnega središča, ki ima tudi nekaj specializiranih funkcij. Blokofske soseske med Prvomajsko in Panonsko ulico pa so lep primer povojnega funkcionalističnega urbanizma iz 50. in 60. let. Območje je ambientalno zelo kvalitetno, z veliko zelenih površin in srednjo gostoto zazidave. V teh območjih živi veliko vzdrževanega prebivalstva. To so namreč delavska stanovanja iz 60. let, katerih stanovalci danes niso več aktivni. Demografska študija D. Počkaj Horvat povečevanje deleža prebivalstva, starejšega od 65 let, v teh območjih natančneje dokumentira (Počkaj Horvat, 1996).

² Zadnji mestni park na desnem bregu Drave je bil urejen okoli leta 1930, na levem bregu pa leta 1950, ko je mesto štelo okoli 46.000 prebivalcev.

³ Čeprav je, kakor ugotavlja Sieverts, kakovost okolja bolj odvisna od prostorske razmeritve in zasnove soseska kakor od gostote (Sieverts, 1997: 41).

⁴ Stanovanjske soseske v delu mesta, kjer živi pretežno starejše prebivalstvo, so enako opremljene.

Najbolj pomanjkljivo so opremljena in urejena območja enodružinskih hiš iz obdobja med obema vojnama in tista iz 60. let na Tezmem, Studencih in na Pobrežju. Nastala so v času, ko je bila gradnja zaradi intenzivnih priselitev najbolj množična, urbanistični predpisi pa zelo ohlapni in pomanjkljivi. Te soseske so zasnovane brez pravega urbanističnega načrta, tudi izgrajevale so se povsem stihijsko. Prometna mreža je nefunkcionalna, pomanjkljiva je komunalna oprema, športne in parkovne površine so predaleč in slabo dostopne. Takšna so območja ob Ruški in Pekrski cesti, ob Ulici Heroja Nandeta ter med Cesto 14. divizije in Stražunskim gozdom.

Nekoliko posplošeno lahko zapišemo, da so najkakovostnejša območja za bivanje iz meščanskega obdobja. Bodisi da gre za vilske četrti, območja večstanovanjskih hiš ali delavskih kolonij (socialna hierarhija!), so soseske opremljene z zelenimi površinami, zgledno urejene in načrtovane z zmerno gostoto prebivalcev. Nekoliko nižjo vrednostno stopnjo kažejo soseske stanovanjskih blokov, ki so zasnovane in opremljene v skladu z urbanističnimi določili. V večini primerov je od položaja soseske odvisna večja ali manjša kakovost bivalnega okolja. Presenetljivo je, da v območjih novejših enodružinske stanovanjske gradnje kakovost bivanja ni visoka. Pomanjkljivo so opremljena (tako z oskrbnimi dejavnostmi, zelenimi površinami) in premalo urejena. Individualna stanovanjska gradnja je bila v preteklosti urbanistično in arhitekturno zapostavljena, saj v morfološkem pogledu redko katero območje presega najpreprostejšo razmestitev objektov "v šahovnici". Izstopajo samo redke soseske organizirane stanovanjske gradnje. Najslabše ovrednotena so območja individualnih stanovanjskih hiš iz medvojne obdobja. Zaradi obrobne položaja glede na urbana vozlišča, pomanjkljive opremljenosti in stihijske zazidave so že ob nastanku odstopala od prevladujoče urejenosti ostalih stanovanjskih območij.

Degradirana območja

Urbanistično prostorski razvoj mesta poteka v dveh smereh; po eni strani se mesto širi navzven, na nove površine v okolici, po drugi strani se izgraja navznoter. Za izvajanje tega se je uveljavil sistem prenove in prestrukturiranja območij, ki so razvojno zaostala, katerih stopnja mestnosti ni dovolj izražena in ki ne prinašajo pričakovanega dohodka (mestne rente). V razvoju mesta prihaja namreč do ambivalentnega procesa, ko se nekatera območja spremenijo iz ekonomsko aktivnih v ekonomsko pasivna. Zaradi izgube vitalnih funkcij, ob katerih so se nekoč razvijala, postopoma propadajo, se slumizirajo, postanejo marginalna in izločena iz mestnega življenja. E. Lichtenberger imenuje ta proces razmestenje (nem. Stadtverfall, angl. urban decay) in je tem bolj intenziven, kolikor intenzivnejše je širjenje na nove površine in koliko slabša je materialna baza mesta (Lichtenberger, 1990: 15). Širjenje mesta in prenavljanje sta namreč v obratnem razmerju.

Na splošno si pod razmestenimi ali degradiranimi površinami predstavljamo razvrednotena, poškodovana, manj vredna in zapuščena zemljišča. Nekoliko natan-

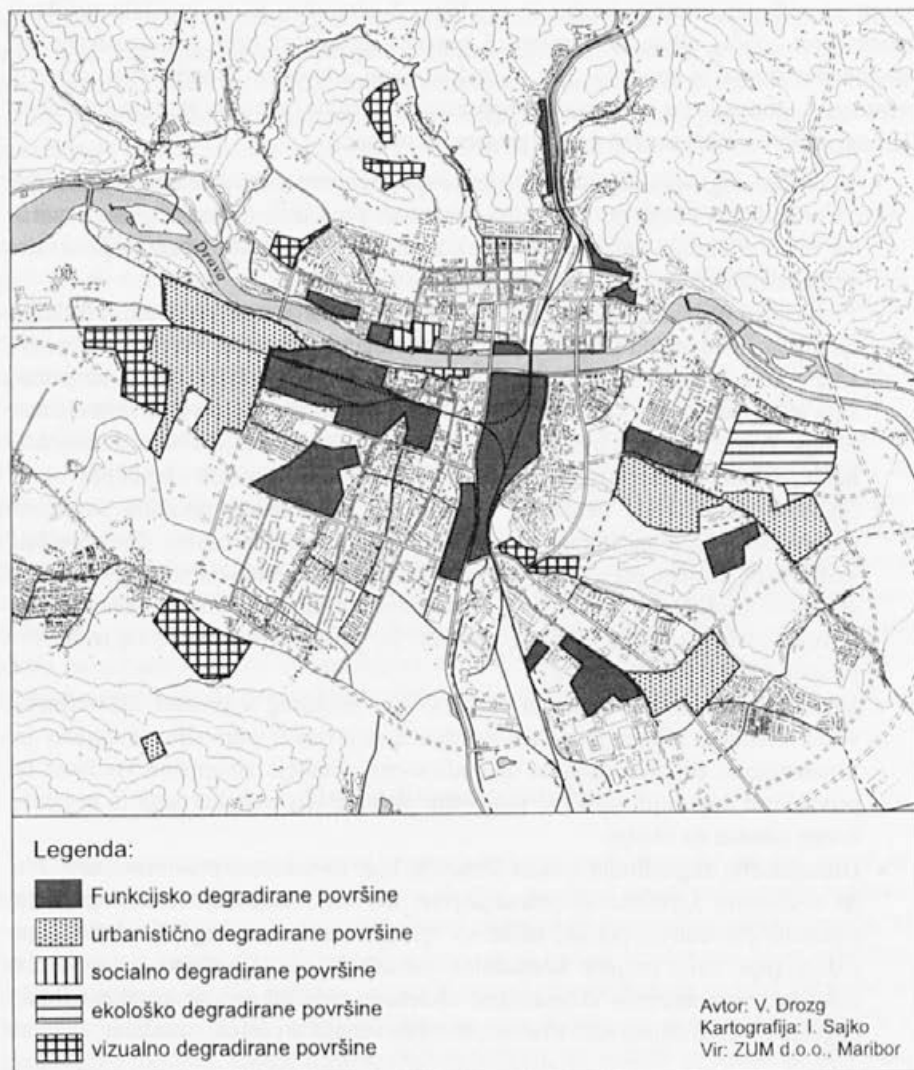
čnejša opredelitev degradiranih območij vključuje: 1. zemljišča, ki so zaradi človekovega delovanja tako spremenjena, izkoriščena ali poškodovana, da je potreben nov poseg za njihovo smotrno izrabo in ureditev, 2. območja, ki so izgubila nekdanji mestotvorni značaj ali je ta okrnjen, 3. prvotna dejavnost brez rekonstrukcije ali spremembe stanja ni mogoča, ker ni zadovoljeno sodobnim standardom urejanja prostora, 4. območja so neizgrajena, neprimerno urejena, z nizko stopnjo mestnosti (Drozg, 1996 b). Ločimo več vrst degradiranih območij:

- Ekološko degradirana območja, kjer je spremenjeno naravno ravnotežje ali gre za prizadetost enega od naravnih elementov. Posledice degradacije so nezdravo bivalno okolje, spremenjen videz zemljišč (npr. zaradi pogreznja ali drsenja tal), omejena raba za druge dejavnosti.
- Funkcijsko degradirana območja, kjer je prvotna dejavnost brez rekonstrukcije ali spremembe stanja nemogoča. Taka območja so pasivne, ekstenzivne površine z neracionalno ali neprimerno izrabo, ki z ekonomskega vidika ne prinašajo takega dohodka, kot bi ga sicer lahko. Poleg tega kazijo videz in urejenost okolja. Primer funkcijsko degradiranega območja so opuščeni tovarniški objekti, halde, neizkoriščene površine v industrijskih ali stanovanjskih območjih.
- Socialno degradirana območja, kjer gre za nenormalno socialno strukturo prebivalstva oz. koncentracijo marginalnih skupin prebivalstva (brezposelni, vzdrževani, etnične manjšine). Socialno degradirana območja so pogosto leglo socialnih konfliktov, vandalizma, kriminalitete in drugih oblik delikvence; kakovost bivalnega okolja je nizka, območje je "bivalno prehodno", saj je število priselitev in odselitev visoko.
- Vizualno degradirana območja so tista, kjer je poseg v prostor razvrednotil videz območja ali pa je zaradi opuščane dejavnosti območje neurejeno in zanemarjeno. Bližina vizualno degradiranega območja zmanjšuje vrednost in privlačnost sosednjih površin, predvsem pa daje vtis nekulturnega in brezbržnega odnosa do okolja.
- Urbanistično degradirana urbana območja, kjer so nekatere prostorske ureditve že v zasnovi zgrešene in pomanjkljive, ker ne omogočajo zadovoljevanja osnovnih človekovih potreb, lahko so vprašljive iz krajinskega ali ekološkega vidika (npr. brez urejene komunalne infrastrukture). Običajno so nastajala stihijsko, brez ustrezne urbanistične obdelave, prevladuje star gradbeni fond, pogosto so brez oblikovnih kvalit, izoblikovanega središča, sosedstev.

Koželj navaja, da je opredelitev degradiranih območij možna samo za konkreten primer, ker so merila za opredeljevanje relativna. Odvisni so od "razvitosti vrednot, občutljivosti do okolja in zavedanja o nujnosti razumnega ravnanja z njim" (Koželj, 1995: 8). Degradacijo površin lahko ugotavljamo samo s primerjanjem podobnih površin in z ocenjevanjem njihovih mestotvornih možnosti ("zemljišča danes niso več taka, kot so bila nekoč ali kot bi, glede na položaj in strukturo mesta, lahko bila"; ibid: 8).

Slika 2: Degradirane površine v Mariboru.

Fig. 2: The degraded areas at Maribor.

V raziskavi o degradiranih območjih v Mariboru smo ločili naslednje oblike degradiranosti: 1. funkcijsko degradirana območja, 2. ekološko 3. socialno 4. urbanistično in 5. vizualno degradirana območja. Degradiranih površin v Mariboru je približno 620 ha. Največ je funkcijsko degradiranih območij (250 ha) in urbanistično degradiranih (220 ha). Ostale oblike zavzemajo 50 ha (ekološko degradirana območja), 90 ha (vizualno degradirana območja) in 10 ha (socialno degradirana območja).

Degradiranih območij je več v delu mesta na desnem bregu Drave kakor na levem. Očitno je mesto na levem bregu bolj izgrajeno, tudi razvijalo se je bolj skladno in načrtno. Na levem bregu Drave je degradiran del historičnega središča, nekaj glede na položaj nefunkcionalno izrabljenih območij ter deli mestnega roba. Te površine zavzemajo 60 ha. Degradirana območja so pretežno sredi urbanega tkiva, propadla pa so zaradi prenosa iste funkcije na druga območja ali pa so gradbeno smislu še nedograjena. Klasični zgled je degradacija Lenta, ki se je pričela z izgubo prometne funkcije. Leta 1913 zgrajen most, ki je povezal Glavni trg in Trg revolucije, je "prestopil" najnižjo dravsko teraso, saj je postavljen višje od starega mostu. Ker so nove prometne poti predel ob Dravi obšle, je ta začel funkcijsko, gradbeno in socialno propadati. Prenova, ki je že dolgo prevladujoč način urejanja srednjeveških delov mest, se je v Mariboru pričela sredi 80. let, danes pa je zaradi skromnih materialnih razmer in nerešenih lastninskih zadev povsem zastala. Neprenovljeni del Lenta tako še naprej propada. Povsem neprimerna je namembnost objektov (namesto mestotvornih dejavnosti se pojavlja samo stanovanjska), zaradi komunalne neopremljenosti in socialne sestave prebivalcev je dejanska vrednost zemljišč veliko nižja od potencialne (s tem pa tudi dohodek, ki ga območje prinaša mestni blagajni), gentrifikacija in slumizacija pa zmanjšujeta privlačnost sicer ožjega središča mesta. Število prebivalcev stalno nazaduje, nacionalna sestava pa je najverjetneje bolj raznolika kot v kateremkoli drugem delu mesta. Čeprav ima območje velike lokacijske in kulturnozgodovinske možnosti, te niso izkoriščene. Drugi primer degradacije je med Koroško cesto in Smetanovo ulico, kjer je, upoštevajoč položaj območja, raba preveč ekstenzivna, namesto stanovanjske, poslovne in trgovske funkcije so tod vrtovi, obrtne delavnice in posamezne stanovanjske hiše.

Na desnem bregu je degradiranih območij več, obsegajo tudi večje strnjene komplekse. V razmestitvi se kaže prostorski razvoj in struktura mesta. Zavzemajo namreč nekdanja industrijska in stanovanjska območja, ki so bila ob nastanku na mestnem robu, kasnejši razvoj pa jih je vključil v urbano tkivo. Zaradi bližine mestnega središča in stanovanjskih območij predstavljajo nekompatibilno dejavnost, zaradi prostorskih omejitev pa so razvojno omejena in prometno odmaknjena. Najznačilnejši primer je industrijska cona Studenci (nekdanje železničarske delavnice), ki otežuje širitev centralnega območja na Taboru in onemogoča prometne povezave v smeri S–J. Podobno je območje med železniško progo in Titovo cesto, t.i. plato KPD. Čeprav leži skoraj v geometrijskem središču mesta, je že ves čas ekstenzivno izrabljen in brez mestotvorne dejavnosti. Vzrok je nekdanja obrobna lega glede na mestno središče, komunalna dejavnost (na območju je bila gramoznica), marginalnost območja pa se nadaljuje še danes, ko je tudi prometno težko dostopno. Zapostavljenost območja pospešujejo tudi neprivlačne dejavnosti v sosedstvu, kar vse otežuje prestrukturiranje in sanacijo.

Takšne razmere so posledica intenzivnejšega razvoja mesta na obrobju, ki je imelo vse povojno obdobje prednost pred izgrajevanjem navznoter. Kot je bilo že omenjeno, je bil Maribor na prehodu v 20. stoletje omejen predvsem na levi breg

Drave, na desnem so bili zgolj zametki mesta in obmestne vasi. Po letu 1950 se je pričela gradnja velikih stanovanjskih sosesk na mestnem robu. Posledice tega so vidne v gradbeni strukturi: srednjeveški in meščanski zazidavi, ki najbolj dajeta vtis mestnosti, sledi območje enostanovanjskih hiš, ki so na desnem bregu prevladujoča morfološka enota (druga največja, poleg novih sosesk blokov). Prehod iz "mestne" v "obmestno" zazidavo je na desnem bregu zelo hiter, tik mestnega središča. Za tem predelom pa je v 60. in 70. nastalo obsežno območje blokov in enodružinskih hiš, ki se širi proti vencu obmestnih naselij. Nenehno širjenje mesta brez prenavljanja notranje strukture ni ostala brez posledic⁵. V delu širšega mestnega središča na desnem bregu Drave je veliko ekstenzivno izrabljenih oziroma urbanistično degradiranih površin, ki (po Koželju) niso takšne, kakršne bi lahko bile. To so sive cone mesta, ekstenzivno izrabljene, neprimerne namembnosti, prinašajo veliko premalo dohodka, brez oblikovanega središča in funkcionalne prometne mreže, ki bi območje povezovala ne le s središčem, temveč z ostalimi predeli mesta. Takšno je območje ob korški železniški progi (ki ima nastavke meščanskega urbanizma), predel med Ruško in Valvasorjevo ulico. Značilno je, da je funkcijsko in urbanistično degradiranih območij največ na Studencih, ki so pravzaprav najstarejše predmestje na desnem bregu Drave. Degradirana območja na Teznem in na Pobrežju so posledica nedograjenosti in ekstenzivne rabe prostora, zato takšnih strukturnih neskladij, kot so na Studencih, ni.

Degradirana so stanovanjska območja, ki so nastajala na mestnem robu v času med obema vojnama.⁶ Takšna so območja med Limbuško cesto in Jenkovo ulico (na Studencih), med Cesto 14. divizije in Lovsko ulico (na Pobrežju) med Ulico heroja Nandeta in Velesovo ulico ter ob Volodjevi ulici (na Teznem). Zaradi nefunkcionalnega prometnega omrežja, neizoblikovanega središča, pomanjkanja javnih površin in vsaj minimalne oblikovne enotnosti, je kakovost bivalnega okolja neprimerna. Med degradiranimi historičnimi (stanovanjskimi) območji so tudi delavske kolonije, ki so ena od urbanističnih in kulturno zgodovinskih posebnosti industrijskega Maribora (železničarska kolonija, Vurnikovo naselje, Hutterjeva kolonija, TAM-ova kolonija). Danes so predvsem socialno degradirana, saj je starostna struktura prebivalcev neugodna, bivalni standard pa je za današnje razmere skromen. Zaradi nespornih urbanističnih kvalitete so potencialno kakovostna stanovanjska območja.

Omeniti je treba še eno območje degradacije, to je rob mesta. Izpostavljeno je razpršeni gradnji, ki se stihijsko razrašča in zaseda krajinsko in ambientno najboljše parcele (predvsem vzhodje Pohorja in obronki Slovenskih goric so temu pojavu najbolj izpostavljeni), vrtičkarstvu in raznim "pločevinastim tortam" (obrtne delavnice, skladišča), ki se množijo ob vpadnicah. Gre za funkcionalno in vizualno de-

⁵ Na desnem bregu Drave se prenova kot način urejanja mesta še ni pričela.

⁶ Še na karti mesta Maribor iz leta 1920 obsega mesto samo pozidano območje na levem bregu Drave, na desnem pa le del Studencev in Tabora. Večji del Studencev, Pobrežje in Tezno so zunaj meje mestnega območja (Načrt mesta Maribor, 1 : 12.000; priredil R. Badjura).

gradacijo. Kompaktnost zasnove srednjeveškega in meščanskega mesta se tako spreminja v vedno bolj razpršeno obliko.

Območja centralnih dejavnosti

Območja dela in bivanja so med najbolj mestotvornimi predeli, še posebej območja centralnih dejavnosti. Zaradi terciarizacije urbane ekonomije je tod zaposlenih vedno več ljudi. Ker so žarišča družbenega življenja imajo poudarjeno socialno funkcijo, hkrati pa reprezentativni pomen. Ker se življenjske navade spreminjajo, so oskrbna središča danes drugačna kot pred desetletji. Nekdanje trgovine z mešanim blagom na križišču lokalnih prometnic so zamenjala nakupovalna središča s široko paleto oskrbnih in storitvenih dejavnosti. Nova razmestitev oskrbnih središč je posledica liberalizacije gospodarstva in je prilagojena povečani mobilnosti. Podobno kot centralni kraji so tudi območja centralnih dejavnosti razporejena v hierarhični sistem. Hierarhija centralnih območij je relativna, odvisna je od velikosti mesta in razvitosti oskrbnih ter storitvenih dejavnosti. Območja centralnih dejavnosti v Mariboru so razvrščena v 5 hierarhičnih stopenj, in sicer: središča sosedstva, lokalna središča, subcentralna območja, ožje središče mesta in nakupovalno središče (več o tem Drozg, 1996 c). Razmestitev centralnih območij, struktura dejavnosti, gravitacijska območja, ki jih pokrivajo ter morfološka izoblikovanost kažejo tudi strukturne značilnosti celotnega mesta.

V mestu je 39 centralnih območij, od tega 17 središč sosedstev, 17 lokalnih središč, trije subcentri, centralno poslovno središče ter nakupovalno središče (v nastajanju). Razmestitev območij centralnih dejavnosti kaže nekakšno dvojnost strukture mesta. V centralnem poslovnem središču je skoncentrirana večina regionalnih in mestotvornih funkcij, pa tudi veliko oskrbnih in storitvenih dejavnosti. Glede na velikost Maribora se zdi taka koncentracija funkcij manj primerna⁷. Zaradi povečanja mestnosti ostalih četrti bi bila koristna premestitev nekaterih centralnih funkcij v subcentre. V mestnem središču je skoncentrirana večina funkcij regionalnega pomena in specializiranih dejavnosti. Še leta 1995 pa je bilo v ožjem mestnem središču 21 trgovin za dnevno oskrbo (samopostrežbe), kar močno presega število prebivalcev na gravitacijskem območju (podobno ugotavlja tudi Pak (Pak, 1994: 87)).

⁷ Mesto se je do srede 19. stoletja razvijalo na levem bregu Drave, na desnem bregu so bile samo vasi, po izgraditvi južne železnice pa še remontne delavnice in delavske kolonije. Tudi kasneje so na desnem bregu Drave nastajale le stanovanjske soseske, zametek centralnega območja se je začel širiti ravno pred gospodarsko krizo, ki je gospodarski in prostorski razvoj mesta zavrla za daljše obdobje (Leskovec 1991). V času ekstenzivnejšega prostorskega razvoja po letu 1950, so na desnem bregu Drave nastajala stanovanjska in industrijska območja, terciarni in kvartarni sektor pa se je širil na levem bregu. Takšen ustroj mesta še danes, ko se je število prebivalcev povečalo več kot enkrat, ni presežen.

Sklepamo, da se je veliko Mariborčanov oskrbovalo v središču mesta. V naslednjih dveh letih se je število samopostrežnih trgovin zmanjšalo na 15, v delu mesta na desnem bregu Drave pa se je število trgovin za dnevno oskrbo povečalo za 19 enot⁸. Poslovno in trgovsko središče je še vedno omejeno na levi breg Drave, čeprav se trgovina postopoma seli tudi na desni breg. V enakem obdobju se je število trgovin za srednjeročno oskrbo v delu mesta na levem bregu Drave povečalo bolj kot v subcentrih. Terciarizacija je najbolj vidna v ožjem mestnem središču, kjer širjenje trgovskih in poslovnih dejavnosti že ogroža kakovost bivalnega okolja v bližnjih stanovanjskih območjih. Nove funkcije nastajajo v meščanskem delu mesta, kjer so stavbe bolje ohranjene in kjer so že druge, komplementarne dejavnosti. Ob tem se zmanjšujejo možnosti za sanacijo oziroma nadaljevanje prenove srednjeveškega jedra. Poslovno središče se širi med srednjeveškim mestom in prometnim vozliščem (avtobusno in železniško postajo). Opazno je širjenje poslovnih dejavnosti, specializiranih trgovin in gostinskih obratov, hkrati pa zmanjševanje števila trgovin za dnevno oskrbo. Zaradi razmeroma velikega mestnega središča se na levem bregu Drave niso razvili centri nižje ravni.

Razmestitev centralnih območij na desnem bregu se ne ujema z razmestitvijo prebivalstva. Upoštevajoč radij dostopnosti do funkcij srednjeročne oskrbe, ki znaša 15 min, je velik del mesta na desnem bregu Drave zunaj območja še sprejemljive dostopnosti (oddaljenosti). Predvsem manjka subcenter na Studencih, zametek centra na Pobrežju pa prav tako pokriva le del območja. Samo na območju Maribor–Jug in v novejših stanovanjskih soseskah na Teznem sta razmestitev in opremljenost centralnih območij ustrezni, saj so bila ta urejena na podlagi urbanističnih normativov. Danes je raven opremljenosti subcentrov je skromna. Prevladujejo funkcije, ki ustrezajo lokalnemu središču. V nobenem subcentru ni regionalnih funkcij, tako da so subcentri pomembni bolj z vidika oskrbe prebivalcev kakor razbremenjevanja mestnega središča, disperzije delovnih mest, komunikacijskih in prometnih vozlišč. Takšne razmere so povsem v nasprotju z aktualno urbanistično mislijo, po kateri bi naj bila območja mesta urejena polifunkcionalno. Očitno mesto zaradi velikosti tega ekonomskega praga še ni doseglo.

Najbolj problematično je na Studencih, kjer pravzaprav ni območja, ki bi imelo značaj središča in bi bilo primerno opremljeno. Tudi na Pobrežju in na Tezno lokalna središča še niso docela izoblikovana. Opremljenost lokalnih središč marsikje ne presega ravni dnevne oskrbe. Dejavnosti za srednjeročno oskrbo skoraj ni, ali pa so take, ki v lokalno središče ne sodijo (npr. trgovina z električnim materialom, trgovina z zavesami). Opazno je pomanjkanje storitvenih dejavnosti, ki so povečini še vedno nameščena v središču mesta.

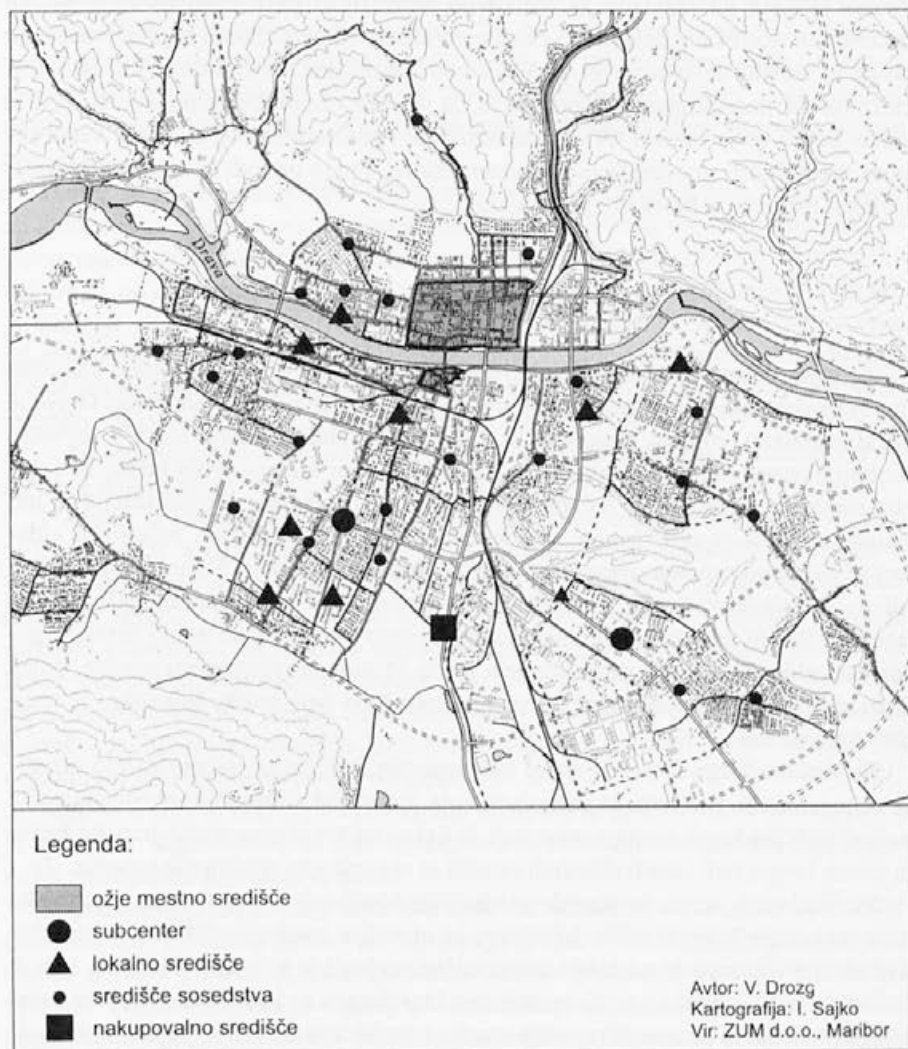
Središča sosedstev so enakomerno razmeščena po mestu, vendar pomanjkljivo

⁸ Rezultati kartiranja funkcij v širšem središču mesta iz leta 1995 in 1997 so dostopni pri avtorju.

opremljena. Največ jih primanjkuje v delu mesta na levem bregu, kjer se zaradi bližine oziroma velikosti mestnega središča bolje opremljeni centri ne morejo razviti. Le redka premorejo več kot samopostrežno trgovino, kar je glede na značaj območij s centralnimi dejavnostmi oz. središči sosedstev kot osnovnimi enotami sila skromno. O dopolnjevanju z drugimi funkcijami — rekreacijsko, socialno in kulturno za zdaj še ne moremo govoriti.

Slika 3: Območja centralnih dejavnosti v Mariboru.

Fig. 3: The areas of central activities at Maribor.

Bolj kot funkcijska nepopolnost centralnih območij je problematična morfološka neizoblikovanost subcentrov in lokalnih središč. Presoja morfološke izoblikovanosti je pokazala neizrazitost, nerazpoznavnost in pomanjkljivo urejenost večine centralnih območij (Sešel, 1996: 53). Zasnovana in urejena niso kot javni prostor z reprezentativno funkcijo, kot komunikacijsko središče in območje z javnim programom. Tudi videz okoliških objektov in prometnic običajno ne daje slutiti bližine centralnega območja. Še posebej velja to za centralna območja nižjega ranga. Zdi se, da je večina lokalnih središč nastala iz središč sosedstev, zato so tudi v morfološko fiziognomskem pogledu manj izrazita, nerazpoznavna so tudi v strukturi mesta. Brez dvoma je eden od razlogov za oblikovno neizrazitost prav stihijsko razmeščanje oskrbnih in storitvenih dejavnosti zunaj centralnih območij. Zaradi tega se zmanjšuje obseg in število dejavnosti, ki bi lahko bile nameščene v centralni coni, in s tem možnost načrtnega urejanja. Zanimivo je, da je večina centralnih območij ob ulici, le redko katero se je razvilo ob trgu ali križišču. Predvsem trgov, ki dajejo večji občutek središčnosti, mestnosti in monumentalnosti, imajo pa tudi komunikacijsko oz. socialno funkcijo, v Mariboru primanjkuje.

Sklepne ugotovitve

Za ustroj mesta na levem bregu Drave je pomembno mestno središče, kakovost stanovanjskih območij in industrijski predel v Melju. Mesto na levem bregu Drave je dokaj izgrajeno, stopnja mestnosti in kakovost bivalnega okolja sta tod največji. Najbolj ekspanziven je poslovno trgovski predel, kjer srednjeveško mesto že izgublja stanovanjski značaj in se spreminja v trgovsko središče. Terciarizacija je tod najintenzivnejša in se širi proti meščanskemu delu mesta, pa tudi najstarejši industrijski del se postopoma spreminja v obrtno poslovno območje. Stanovanjski predeli veljajo za najkakovostnejše. Delno zato, ker novogradnje samo zapolnjujejo nezgrajene površine in se s starejšo zazidavo dopolnjujejo v enovito celoto, ki ohranja zgodovinski videz mesta. V zahodnem delu mesta je stopnja izgrajenosti manjša, poleg funkcionalno degradiranih območij se v najstarejšem delu mesta pojavljajo še socialno degradirana.

Na desnem bregu Drave je ustroj bolj zapleten. V njem se jasneje kažejo razvojne stopnje mesta. Bistvena so stanovanjska in industrijska območja ter neizgrajenost posameznih predelov. Stopnja mestnosti in kakovost bivalnega okolja je nižja kakor na levem bregu, tudi zaradi obsežnih prostih in ekstenzivno izrabljenih površin.

Na Studencih, ki so najstarejše predmestje Maribora, ustroj določa industrijska cona (nekdanje železničarske delavnice) in območja enodružinskih hiš iz obdobja med obema vojnoma. Novodobno urbanistično urejanje je bilo zelo omejeno, zato je območje ostalo nefunkcionalno zasnovano. Izgrajevalo se je stihijsko, je brez osrednjega območja in prometno povezano samo s središčem mesta, ne pa tudi z drugimi

predeli. Posledica tega so obsežna degradirana območja in nizka kakovost bivalnega okolja. Studenci so tako brez nekaterih osnovnih dejavnosti in prostorskih ureditev, ki bi jih predel mesta moral imeti.

Na Taboru si sledijo srednjeveško mesto, meščanske vilske četrti in soseske novih blokov. Vendar območja gradbeno niso zaključena (zapolnjena, izgrajena). Središčni del Tabora, katerega začetek sega do koroške železnice, je zelo majhen, v enem delu funkcijsko povsem degradiran. Bolj mestotvorno zasnovo meščanskega mesta takoj nadomesti značilna obmestna zazidava z enodružinskimi hišami, degradirana in ekstenzivno izrabljena območja, temu pa sledijo nove blokovne soseske s šibkimi centralnimi območji. Urbanistični razvoj je preskočil starejša območja in se na novo pričel na mestnem robu. Notranji deli so zato nefunkcionalno izrabljeni, z neprimerno namembnostjo (delež javnih funkcij je zelo nizek), veliko površin je degradiranih in ekstenzivno izrabljenih. Pomanjkanje javnih funkcij in majhno središčno območje hromi funkcioniranje celotnega zahodnega dela mesta na desnem bregu Drave.

Ustroj Tezna je najbolj "čist". Osnovna prometnica (Ptujška cesta) deli območje na industrijsko poslovni in stanovanjski del, vmes pa nastaja osrednje centralno območje (subcenter). Stanovanjski del je zasnovan in zgrajen v različnih urbanističnih doktrinah, od modernistične iz 50. let, do postmodernistične. Ob blokovnih soseskah je območje enodružinskih hiš. Novejši del je primerno urejen, z zadovoljivo opremljenim bivalnim okoljem, starejši pa je iz obdobja stihijske urbanizacije obmestja. Industrijska cona, ki je v času nastanka veljala za uspešno prostorsko ureditev, danes izgublja proizvodni značaj, čeprav je edino perspektivno območje za namestitve novih in preseljenih proizvodnih obratov. Ustroj Tezna je polifunkcionalen, saj obsega vse dejavnosti in območja kot funkcionalno sklenjena mestna četrt.

Pobrežje je najmanj izgrajen del mesta. Nove blokovne soseske za zaposlene v bližnjem Melju le zapolnjujejo proste površine med starejšo enodružinsko zazidavo, vendar skupaj ne tvorijo funkcionalno sklenjene celote. Dediščina nekdanjega predmestja in stihijske zazidave ob vpadnici še danes ni presežena. Območje potrebuje osrednjo prometnico, ob kateri se bo razvilo središčno območje, kakršnega sedaj ni. Poleg tega primanjkuje urejenih zelenih površin in mestotvornih območij (osrednjih trgov, vozlišč). Ustroj Pobrežja zaznamujejo tudi degradirane površine: stanovanjska območja iz 30. let ter deponija komunalnih odpadkov, zaradi katere so ekološko degradirana tudi bližnja stanovanjska območja.

Med Taborom in Pobrežjem je obsežno območje, ki je brez prave namebnosti in je funkcijsko degradirano. Na njem so dejavnosti, ki nimajo javnega značaja, čeprav so ob najpomembnejši južni vpadnici.

Iz prikazanega je razvidna nekakšna dvojnost urbane strukture, ki je v literaturi označena kot "bipolarno mesto" ali "twin city" (Held, 1992: 235). Zanje je značilen neenak razvoj v preteklosti, funkcijsko neravnovesje in neizgrajenost, ki je posledica velikosti mesta in s tem povezanih ekonomskih pragov. Menimo, da je Maribor primer slednjega. Mesto se je v preteklosti razvijalo predvsem na levem bregu Dra-

ve, šele v razmerah hitre industrializacije in pospešene gradnje stanovanj, se je gradbena dejavnost prenesla na desni breg. Širjenje stanovanjske gradnje pa ni spremljal razvoj centralnih dejavnosti (javnih funkcij) in prestrukturiranje nekdanjih robnih in neurejenih predelov. Še danes mesto ni tako veliko in gospodarsko močno, da bi se razvoj preusmeril v zagotavljanje večje kakovosti bivalnega okolja (kar pomeni izboljševanje opremljenosti in polifunkcionalnosti), večanje mestosti (s prenovno in prestrukturiranjem degradiranih območij) ter širjenje ekonomsko aktivnega prostora tudi na desnem bregu Drave. Izgrajevanje, prenova in prestrukturiranje degradiranih območij še niso zaživel, čeprav se obseg degradiranih površin po naši oceni povečuje. Samo s prestrukturiranjem posameznih četrti bo lahko odpravljeno neskladje v ustroju mesta. Slednje je po našem mnenju druga značilnost ustroja Maribora: neizgrajenost in nizka stopnja mestnosti na desnem bregu Drave. Nekateri kazalci urbane strukture, zbrani po mestnih predelih, to "dvojnost" med mestom na levem in desnem bregu Drave še potrjujejo.

Preglednica: Kazalci urbane strukture po predelih mesta Maribor.

Table: Indicators of urban structure, by districts of Maribor.

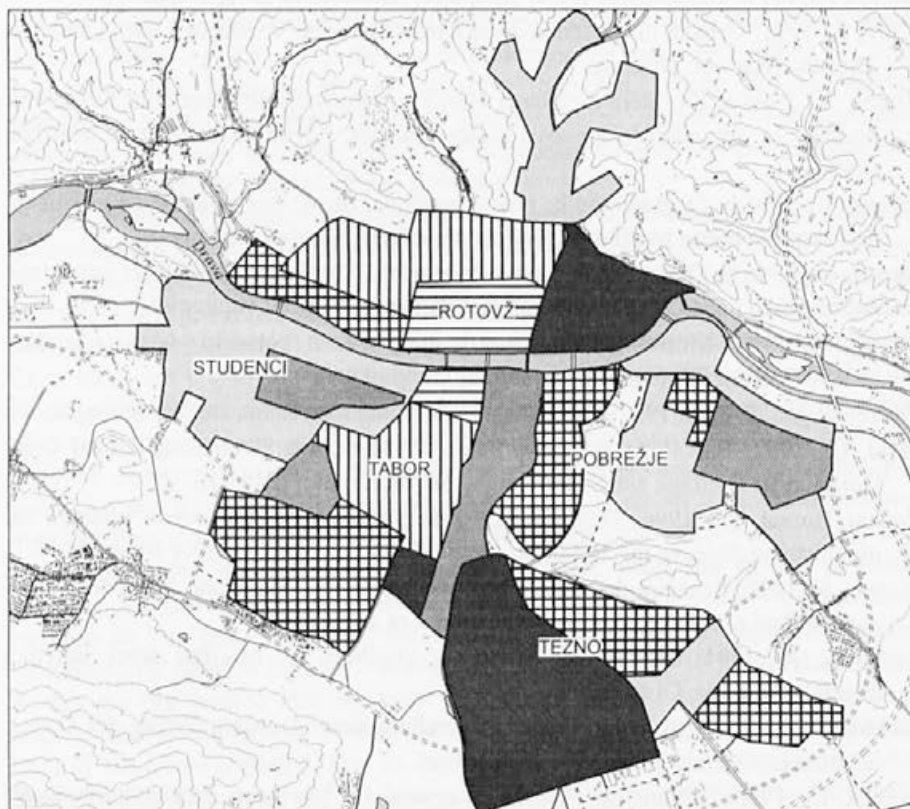
Kazalec	Studenci	Tabor	Pobrežje	Tezno	Rotovž
Štev. prebivalcev	13.887	35.810	16.263	11.216	28.512
Štev. del. mest — sek. sek.	978	4998	697	4903	* 8856
Štev. del. mest — terc. sek.	247	3325	570	755	5535
Štev. del. mest — kvar. sek.	295	** 5108	582	1167	9331
Štev. centralnih območij	4	14	6	4	10
Štev. objektov regionalnega pomena	1	8	2	1	39
Štev. os. in sred. šol	2	10	4	3	10
Štev. bank in pošt	1	11	2	2	19
Štev. zdrav. domov	1	14	4	3	22
Štev. javnih športnih igrišč	1	3	2	1	2
Štev. kinodvoran	0	0	0	0	4
Štev. parkov	0	1	0	0	2
Štev. trgov	1	4	1	1	13
Štev. zadovoljivo opremljen. stanovanjskih območij	1 od 3	9 od 12	3 od 6	1 od 4	6 od 8
Štev. urejenih stan. območij	0 od 3	9 od 12	3 od 6	2 od 4	5 od 8
Štev. degradiranih območij	5	9	5	4	8
Štev. telef. na 100/preb.	28,7	34,8	31,4	34,3	50,6

* približno 6500 delovnih mest je v Melju.

** približno 2400 delovnih mest je v Mariborski bolnišnici.

Slika 4: Shema ustroja mesta Maribor.

Fig. 4: The structure scheme of Maribor.

Legenda:

- trgovsko in poslovno središče
- kvalitetna stanovanjska območja
- manj kvalitetna stanovanjska območja
- degradirana stanovanjska območja
- funkcijsko degradirana območja
- industrijsko območje

Avtor: V. Drozg
 Kartografija: I. Sajko
 Vir: ZUM d.o.o., Maribor

Literatura

- Carter, H., 1995: The study of urban geography. London: Arnold, 4. izd.
- Curk, J., 1991: Urbana in gradbena zgodovina Maribora. V: Maribor skozi stoletja. Zbornik. Maribor: Obzorja.
- Drozg, V., 1996 a: Kvaliteta bivalnega okolja v stanovanjskih območjih. Strokovne podlage za urbanistično zasnovu mesta Maribor. Zavod za urbanizem Maribor (tipkopis).
- Drozg, V., 1996 b: Degradirane in proste površine. Strokovne podlage za urbanistično zasnovu mesta Maribor. Zavod za urbanizem Maribor (tipkopis).
- Drozg, V., 1996 c: Območja centralnih dejavnosti. Strokovne podlage za urbanistično zasnovu mesta Maribor. Zavod za urbanizem Maribor (tipkopis).
- Drozg, V., 1997: Morfologija slovenskih mest. Fazno poročilo — metodološke osnove. Inštitut za geografijo. Ljubljana (tipkopis).
- Dürrenberger, G. et al 1992: Das Dilemma der modernen Stadt. Berlin: Springer.
- Held, G., 1992: Barcelona, doppelte Stadt. V: Metropole, Weltstadt, Global City. Dortmunder Beiträge zur Raumplanung 60. Dortmund: IRPUD.
- Počkaj Horvat, D., 1996: Demografske značilnosti mesta. Strokovne podlage za urbanistično zasnovu mesta Maribor. Zavod za urbanizem Maribor (tipkopis).
- Koželj, J., 1995: Sanacija degradiranih urbanih območij. Skrajšano poročilo o prvi in drugi fazi raziskave. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo.
- Leskovec, A., 1991: Razvoj gospodarstva v Mariboru. V: Maribor skozi stoletja. Zbornik. Maribor: Obzorja.
- Lichtenberger, E., 1990: Stadtverfall und Stadterneuerung. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Lobnik, U., 1996: Urbanistično kvalitetna območja v Mariboru. Strokovne podlage za urbanistično zasnovu mesta Maribor. Zavod za urbanizem Maribor (tipkopis).
- Monheim, R., 1972: Aktiv- und Passivräume. V: Raumforschung und Raumordnung 1972/2, str. 51–58.
- Pak, M., Leib, J., 1994: Maribor – Marburg. Prispevki h geografiji prijateljskih mest. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Pirkovič-Kocbek, J., 1982: Izgradnja sodobnega Maribora. Ljubljana: Partizanska knjiga
- Schaffer, F., 1986: Angewandte Stadtgeographie — Projektstudie Augsburg. Trier: Zentralausshuss für deutsche Landeskunde.
- Sešel, M., 1996: Javne površine. Strokovne podlage za urbanistično zasnovu mesta Maribor. Zavod za urbanizem Maribor (tipkopis).
- Sieverts, T., 1997: Zwischenstadt. Wiesbaden: Wieveg.
- Wittkau, K., 1992: Stadtstrukturplanung. Düsseldorf: Werner.

Summary

A comprehension of the town structure is achieved through linking, comparing and explaining the basic urban elements. The key categories taken into consideration were the following: genesis or the age of buildings, the mode of building up, economic activities, functions of land, networks' branching, social structure of the population, and the town rent. The paper discusses three complexes of the elements which form the town structure. These are: the quality of dwelling environment, degraded areas, and the areas of central activities.

The quality of dwelling environment is a synthetic indicator of dwelling conditions and a kind of a complement to the social topography of town. The areas of the highest quality for dwelling are those from the bourgeois period. All these areas, i.e., the villa districts and the districts of apartment houses, as well as the workers' colonies (social hierarchy!) have green zones; they are all in good order and planned for a moderate population density. A slightly lower quality is established for the block-of-flat districts which are planned and furnished in accordance with the urban planning standards. In most of the cases, it is the location of a district (not the town-planning ordering) on which the quality of dwelling environment depends. It is surprising that the areas of single-family houses of more recent origin do not show a high dwelling quality. They are deficiently furnished (with supply activities), they lack green zones, and they are not enough in order. From the aspects of town-planning and architecture, the building of single-family houses was in subordinate position in the past; therefore, the simplest arrangement of objects from the morphological point of view, i.e. "in chessboard", is but rarely surpassed. Exceptions to this are represented only by some rare districts of the organized building of houses. The lowest quality is established for the districts of single-family houses built in the interwar period. Due to their marginal position as to the urban nodes, their deficient furnishing and the unorganized building up, they deviated from the prevailing ordering of the other residential districts already at the beginning.

In a general sense, de-urbanized or degraded areas stand for the devalued, damaged, less valuable and abandoned lands, which extend over approx. 620 hectares of Maribor. Such conditions have resulted from the intensive development of the town in its margins, which took precedence over the building in the inner town during the entire post-war period. At the turn of the 19th century, Maribor was limited to the left bank of the Drava, above all, while on the right bank, there were only some very beginnings of the town and a suburban village. The building after the year 1950 was oriented into the construction of large residential districts on the unoccupied lands at the rims of the town. The results of this development are evident in the structure of the building up: the medieval and the bourgeois styles of building up, which both have the highest level of urban features, are followed by the area of single-family houses which are the prevailing morphological unit on the right bank of the Drava (the second largest to the new block-of-flat districts). The transition from

the "urban" to the "suburban" building up is very rapid on the right bank, close by the town core. Beyond this area, an extensive area of blocs of flats and single-family houses originated in the 60's and the 70's; it extends towards a bow of suburban settlements. This constant spreading of the town without any renovation of its inner structure has not passed without certain consequences. Thus, many areas of extensive land use occur in a certain part of the broader town center on the right bank of the Drava. These are the "grey zones" of the town, of extensive and unsuitable land use; they give too little income, they lack an established center and the functional transport network to connect these areas not only with the center but also with the other parts of the town.

The distribution of central areas, their gravitational areas, the structure of activities, and the morphological features show the structural characteristics of the entire town. There are 39 central areas in all, of which 17 are district centers, 17 local centers, three subcenters, the central business district and a shopping center (in formation). The distribution of areas with central activities show a kind of double structure of the town. Concentrated in the CBD are most of the regional and basic urban functions, as well as numerous supply and service activities. The distribution of central areas on the right bank does not correspond to the distribution of the population. Only in the area of Maribor-Jug (Maribor-South) and in the other residential districts of more recent origin, the distribution and the furnishing of central areas are suitable, since they were arranged on the basis of the urban planning standards. Nowadays, a level of the subcenter furnishing is low. The functions corresponding to the level of local centers prevail. All subcenters lack the regional functions, so that they are only important from the aspect of supply; however, they are entirely insignificant from the aspects of relieving the town center, dispersion of jobs, communication and transport nodes. The morphologically unformed subcenters and local centers are even more problematic than the functional deficiency of central areas. An assessment of morphological features has shown that most of the central areas are non-explicit, non-discernible, and lacking organization. Evident from the foregoing is a kind of duality in the town structure, which is called a "twin city" in professional literature.

DRŽAVE, NARODI, MANJŠINE: POLITIČNOGEOGRAFSKI ORIS

Milan Bufon*

Izvleček

Prispevek vsebuje gradivo o nekaterih izbranih političnogeografskih temah in družbeno-teritorialnih pojavih ter obravnava zlasti vprašanje odnosa med državami, narodi in manjšinami. Podrobneje so prikazani sinhroni aspekti državnih pojavnih oblik in diahroni vidik razvoja sodobnega nacionalizma. Proučena sta še problem državnosti in uveljavljanje večinskih narodov v Evropi, ter tudi razmerje med njimi in tako imenovanimi "narodi brez države" oziroma nacionalnimi manjšinami. Na koncu poskuša prispevek podati nekaj možnih tipizacij evropskih držav glede na njihovo etnično sestavo, nacionalno "samozadostnost" ter narodnomanjšinsko bilanco.

Ključne besede: Politična karta sveta, evropske države, narodi in manjšine.

STATES, NATIONS, MINORITIES: A POLITICO-GEOGRAPHICAL SURVEY

Abstract

Comprised in the paper are the materials on certain selected politico-geographical themes and socio-territorial phenomena, and discussed are particularly the questions on relations between states and nations and minorities. Presented in detail are synchronous aspects of the state origination forms and diachronic aspects of development of contemporary nationalism. In a case study of European continent, a question is further studied, on the state formation and predomination of dominant nations, as well as relations between the latter and the so-called "stateless nations" or national minorities. Presented at the end are some possible typologies of European states as to their ethnic composition, national "self-sufficiency" and national minority balance.

Key words: Political world map, European states, Nations and minorities.

Članek želi podati pregled nekaterih pomembnejših vidikov sodobnega političnogeografskega proučevanja na temo odnosa med državami, narodi in manjšinami. Nedvomno so vprašanja razvoja držav in nacionalizma temeljno in klasično raziskovalno polje politične geografije, ki ga je mogoče ločiti na bolj kvantitativni in kvalitativni del. Prvi se pretežno ukvarja s strukturno analizo politične karte sveta, drugi

* Dr., ZRS, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, Garibaldijska 18, 6000 Koper, Slovenija. (E-mail: Milan.Bufon@ZRS-KP.si)

pa zadeva problematiko teorije razvoja in sistematike različnih pojavnih oblik nacionalizma. V nadaljevanju bo prikazano izbrano gradivo o omenjenih temah, pri čemer bo upoštevan predvsem položaj v Evropi.

1. Države in njihove pojavnne oblike

Glede strukturne analize politične karte sveta gre najprej omeniti nekatere vidike *zemljepisnega položaja držav*, in sicer:

1. zemljepisni položaj na karti sveta in vplive splošnih geografskih danosti na razvoj držav (na primer podnebne posebnosti);
2. zemljepisni položaj glede na naravne vire in prometne, zlasti vodne poti;
3. zemljepisni položaj v odnosu do drugih držav in kakovosti meddržavnih razmerij;
4. strateški položaj in spreminjanje učinkov tega položaja na razvoj držav.

Drugi vidik zadeva vprašanje *morfologije* držav, zlasti njihovega obsega in oblike. V povprečju merijo države v svetu med 500 tisoč in milijon km² in ta obseg označuje tudi srednje velike države. Dejansko pa je povprečna velikost držav v različnih predelih sveta tudi dokaj različna: v Evropi znaša srednja površina držav 275 tisoč km², v Afriki 550 tisoč km², v Aziji z Oceanijo 1350 tisoč km², v Severni in Južni Ameriki pa 1550 tisoč km². Glede na navedene razpone lahko države po velikosti razvrstimo v:

- mikrodržave: manj kot 25 tisoč km²;
- zelo majhne države: 25 do 125 tisoč km²;
- majhne države: 125 do 250 tisoč km²;
- srednje majhne države: 250 do 750 tisoč km²;
- srednje velike države: 750 do 1500 tisoč km²;
- velike države: 1,5 do 3 milijone km²;
- zelo velike države: 3 do 6 milijonov km²;
- države velikanke: več kot 6 milijonov km².

Razsežnosti držav so torej izredno različne, saj imamo na eni strani mikrodržave, kot so Liechtenstein (150 km²), San Marino (62 km²), Monako ali Vatikan (obe manj kot 5 km²), na drugi pa velikanke, kot so Kanada, Rusija, Kitajska, ZDA, Brazilija in Avstralija z okrog 8 milijoni km². Manj podrobno lahko prvi dve navedeni kategoriji združimo v splošnejši pojem "malih" držav, naslednji dve v novo enoto "srednje-malih", predzadnji dve v skupino "srednje-velikih" in zadnji dve v skupino "velikih" držav. Če potem upoštevamo samo države v pravem pomenu besede, se pravi, da izključimo najmanjše poldržave in državne enote z omejeno suverenostjo (v Evropi so to poleg že navedenih še Andora, Malta in Ciper, v Aziji z Oceanijo Maldivi, Tajvan, Singapur, Brunei, Palau, Mikronezija, Marshallovi otoki,

Kiribati, Nauru, Tonga, Zahodna Samoa, Tuvalu in Cookovi otoki, v Afriki Zahodna Sahara, Bahrain, Kapverdski otoki, Sao Tome/Principe, Sejšeli, Komori, Mavricius, Svazi in Lesoto ter v Amerikah St. Kitts/Nevis, Antigua/Barbuda, Dominika, Sv. Lucija, Sv. Vincenc/Grenadina, Grenada, Barbados in Trinidad/Tobago — skupno 37 enot), nam ostane 37 državnih enot v Evropi, 38 v Aziji z Oceanijo, 54 v Afriki in 27 v obeh Amerikah, to je skupaj 156 "pravih" držav (stanje v letu 1996).

Struktura teh držav po velikosti izraža v skupnem pogledu pravilen potek, se pravi, da število držav enakomerno upada od ene skrajnosti ("male" države) do druge ("velike" države), medtem ko se pri posameznih območjih kažejo pomembnejši odmiki. V Evropi je tako izrazito nadpovprečno veliko malih držav, podpovprečno pa srednje-velikih; v Aziji z Oceanijo je manjši delež malih in srednje-velikih držav, številnejše pa so srednje-male države; v Afriki je manj malih in velikih držav, prevladujejo torej srednje-velike; v Amerikah pa prevladujejo velike države, izrazito manj pa je srednje-malih držav.

Naslednja možna razvrstitev zadeva *obliko* držav, ki so lahko:

1. podolgovate (dolžina šestkrat večja od širine), npr. Čile, Norveška, Švedska ali Panama;
2. kompaktne ali uniformne, npr. Francija, Belgija, Poljska;
3. proruptivne, se pravi bolj ali manj kompaktne države z manjšo teritorialno zajedjo v sosesčino, npr. Burma, Tajska;
4. deljene, se pravi tiste države, ki jih sestavlja več med seboj nepovezanih delov, npr. Indonezija, Japonska, Filipini, Danska, ZDA;
5. perforirane države, ki vsebujejo druge manjše države, npr. Italija, Južna Afrika.

Pri tem obstajajo tudi različne možnosti matematičnega merjenja kompaktnosti držav, na primer po formuli:

$Ik = 1,27 \times A/L \times 2$, kjer je A površina v km^2 , L dolžina najdaljše osi. Ik gre od 0 (linija) do 1 (krog).

Sinhrona analiza politične karte sveta ne more niti mimo pregleda različnih in številnih *singularitet*, kot so že omenjene poldržave, enklave ali države s posebnim statusom, na primer protektorati, kolonialne posesti, dejansko neodvisne, a formalno odvisne države (države Commonwealtha, kot so Kanada, Avstralija in druge), formalno neodvisne, a dejansko polkolonialne države (razna karibska otočja), vojaško zasedena ozemlja (Zahodna Sahara, Ciper, West Bank, Libanon), države-dvojčki, ki so nastale zaradi politične delitve prvotno enotnih državnih tvorb (Nemčija in Vietnam pred združitvijo, Koreja, Kitajska), države z nepopolnim statusom (Andora, Vatikan, Tajvan ali Bantustani — zadnji dve v okviru mednarodne skupnosti nista priznani kot državi, prvi dve pa ne izvajata vseh običajnih državnih funkcij oziroma sta omejeno suvereni), federalizirane države, ki jih sestavljajo dve ali več avtonomnih politično-teritorialnih enot (ZDA, Kanada, Belgija, Indija),

konfederacije lokalnih skupnosti (na primer Švica ali Združeni arabski emirati), mesta države (na primer bivša ali sedanja kolonialna trgovska oporišča, kot sta Hong Kong ali Singapur), začasne politične tvorbe, kot sta bila Gdansk ali Svobodno tržaško ozemlje in tako dalje.

Čeprav so bistveno manj obsežna kot nekoč, obsegajo kolonialna ozemlja še danes precejšen del zlasti necelinskih površin. Zato delimo kolonije na celinske in otočne, v obeh primerih pa obstajajo točkovne in ozemeljsko obsežnejše posesti. Točkovne kontinentalne kolonije so Macao, Hong Kong, Gibraltar in Panamski prekop, točkovne otočne kolonije pa na primer Asuncion, Sv. Helena in Falklandi. Obsežnejša celinska kolonija je dejansko ostala le Francoska Gvajana, v to skupino teritorialnih enot pa bi lahko uvrstili večja oddeljena ozemlja, na primer Grenlandijo ali Aljasko. Podobno lahko povežemo tudi otočne kolonije, kot so Kajmanski otoki, Holandski Antili, Bermudski otoki ali Otoki Reunion, z oddeljenimi otočji, kot so Mikronezija, Družbeni otoki, Nova Kaledonija, Havaji, Portoriko, Galapagos, Adaman, Velikonočni otoki, Azori, Kanarski otoki, otoki Svalbard ali Ferski otoki.

2. Razvoj nacij in nacionalizma

Bolj vsebinsko orientirane političnogeografske obravnave se največkrat ukvarjajo s teorijo razvoja nacionalizma ter različnimi pojavnimi oblikami tega družbenega in prostorskega pojava. Pri tem poudarjajo zlasti modernost pojava, saj je bilo konec 10. stoletja komaj 7 neodvisnih teritorialnih držav, do konca 13. stoletja je njihovo število naraslo na 12, do konca 16. stoletja na 18, do konca 18. stoletja na 21; prava eksplozija pojava se je torej pričela komaj v zadnjih desetletjih: število držav je do srede 19. stoletja naraslo na 41, do konca 19. stoletja na 47, do leta 1940 na 64, do leta 1970 na 125 in na okrog 155 do leta 1995 (v število niso upoštevane najmanjše poldržave, približno 35 enot). To ne pomeni, da pred nastopom "modernih" držav ni bilo nikakršne politične ozemeljske organiziranosti, le pojavne oblike so bile različne, saj je bila za srednji vek, a tudi za kasnejši čas, značilna izredna fevdalna razdrobljenost posesti (v 16. stoletju je bilo samo v Evropi okrog 1500 samostojnih ozemeljskih enot), ki se je pčasi začela preoblikovati v ozemeljsko enotnejše državne tvorbe, očitno s pomočjo izrazite centralizacije oblasti. Toda ali je centralizacija bila res edina možna razvojna pot? Ta "scenarij" je dejansko le eden izmed petih najbolj "prepričljivih", saj bi v Evropi od 16. stoletja dalje lahko prišlo do:

1. še večje drobitve obstoječih ozemeljskih enot;
2. prevlade zvez krajevnih enot;
3. oblikovanja enotne krščanske teokratske federacije;
4. nastanka velikega celinskega imperija;
5. državne ureditve po načelu "srednje velikih" ozemeljskih enot.

Odgovor na vprašanje, zakaj je med navedenimi izbirami prevladala zadnja, gre najverjetneje iskati v njeni večji skladnosti s potrebami uveljavljajoče družbeno-ekonomske paradigme "črnega" industrijskega kapitalizma, ki za svoj razvoj potrebuje enotno, standardizirano ozemlje in dovolj enotno in na krajevne skupnosti nevezano, torej mobilno prebivalstvo. Standardizacija in homogenizacija pa je mogoča le v državah, ki imajo zadostno oblast in nadzor nad ozemljem, zaradi česar so moderne ozemeljske države veliko bolj zainteresirane za politično obvladovanje danega ali zamišljenega "nacionalnega" prostora kot dotedanje državno-politične tvorbe. V obdobju romantike in klasičnega nacionalizma (zlasti od leta 1850 do leta 1950) je zato veliko govora o t.i. "naravnih" mejah narodov in držav ne glede na dejansko etnično distribucijo: na "mejnih" predelih so se tako srečevale zahteve dveh nasprotujočih si nacionalizmov in običajno je večji (močnejši) narod potegnil "daljši" konec.

Vsekakor poznamo 3 glavne oblike državne suverenosti oziroma oblikovanja državnih političnih povezav:

- unitarne države (Francija in Anglija sta morda najbolj znana zgleda);
- federalne države, kjer suverenost izvajajo na dveh različnih ravneh, federalnem in državnem (federalna oblika državne organiziranosti je posebno značilna za največje države, npr. ZDA);
- konfederalne države ali politične entitete, v katerih so države zelo ohlapno povezane med seboj in jih združujejo samo sprotni funkcionalni cilji kot na neki trajni želji po združevanju (na primer Skupnost neodvisnih držav, Evropska unija).

Pogosto so se večnacionalne državne formacije delile na manjše državne enote (po 1. svetovni vojni zlasti turški imperij in Avstro-Ogrska, v novem času še Jugoslavija, Sovjetska zveza in Češkoslovaška), običajno po nacionalnem načelu. Kljub temu pa je dokaj presenetljivo, da so zelo malo sprememb doživele postkolonialne države, ki v bistvu še danes ohranjajo isto politično strukturo, kakršno so podedovale iz kolonialnega obdobja, ta pa nima nikakršne zveze z dejansko krajevno družbeno-kulturno sestavo. Čeprav so razna osvobodilna gibanja v teh državah pred osamosvojitvijo zagovarjala potrebo po spreminjanju političnih meja, kasneje tega niso uresničevala, ker bi to odpiralo vrsto novih nezaželenih sporov med različnimi verskimi in etničnimi skupinami. Še največ takih sprememb je morda doživela Indija, kjer je najprej prišlo do odcepitve Pakistana (1947), kasneje pa do delitve med Pakistanom in Bangladešem (1971).

Posebno poglavje je zato problem povezanosti med *narodom in državo*. Narodi so po prevladujočem mnenju raziskovalcev tega vprašanja etnične skupine s povsem določeno idejo oziroma ciljem: ustanovitev lastne države po načelu samoodločbe ali vsaj pridobitev politično-teritorialne avtonomije. Načelo samoodločbe (vsak narod ima pravico do lastne države) se je izoblikovalo šele ob koncu 18. stoletja, zlasti po navdihu francoske revolucije, in se je pričelo obširneje udejanjati komaj v naslednjih

desetletjih. Prvič se je zamisel, da morajo države v bistvu slediti nacionalni karti in ozemeljski distribuciji (predvsem v interesu vodilnih "državotvornih" narodov) pojavila na Dunajskem kongresu leta 1815, dejansko pa so jo sprejeli v mednarodno pravo leta 1919 na Mirovni konferenci v Parizu, ko so pravico do samoodločbe narodov priznali kot osnovno vodilo novega evropskega reda.

Povezava narod – država je odslej tako tesna, da se v mnogih jezikih, zlasti pa v bolj centraliziranih družbenih in političnih okoljih, oba izraza uporabljata kot sinonima (v angleščini, francoščini in italijanščini). Podobno ravna tudi mednarodna skupnost pri imenih skupnih teles kot so Združeni narodi (United Nations), čeprav se v taka telesa narodi brez lastne države dejansko ne morejo včlaniti.

Dejansko je *nacionalizem* izrazito evropski pojem, ki ga lahko združimo v 5 glavnih skupin:

- Protonacionalizem ali nacionalizem prvih unitarnih zahodnoevropskih držav, ki je sprva izražal bolj lojalnost neki že obstoječi politični entiteti in njegovemu vladarju kakor pa narodu v današnjem pomenu besede. Zato je v teh državah (Anglija, Francija, Švedska in Portugalska, deloma Španija) "moderna" nacionalna država nastala pred narodi, se pravi, da je tu narode oblikovala država in ne obratno.
- Združevalni nacionalizem je značilen za Srednjo Evropo, kjer ni prišlo do nastanka "modernih" srednje-velikih držav, ampak po eni strani do obilice malih mestnih držav (Nemčija in Italija), po drugi pa do nastanka večjih multinacionalnih imperijev (Avstro-Ogrska). V zadnjem primeru zato ni šlo za združevalno nacionalno izbiro, temveč za
- ločitveni nacionalizem, podobno kot v Osmanskem in ruskem imperiju; v isto skupino sodi tudi državotvorni proces na Irskem in Norveškem.

V neevropskih razmerah sta najbolj značilna:

- Osvobodilni nacionalizem, zlasti v postkolonialnih državah, ter
- obnovitveni nacionalizem, kjer se postkolonialna obnova nasloni na historični spomin preteklih državotvornih izkušenj (Iran, Indija, Egipt).

Razmerje narod – država se najbolj pogosto uporablja pri razvrstitvi držav po nacionalni sestavi. Po približni oceni je srednje razmerje med "narodi z državo" in "narodi brez države" približno 1 : 10, saj obstaja v svetu skupno okrog 2000 etničnih skupin, okrog 200 držav in le okrog 20 "pravih" nacij. A tudi pri "uspešnih" narodih ne more biti govora o povsem enonacionalnih državah — nacijah, ki bi bile sposobne združiti ves narod in kjer ne bi bilo pripadnikov drugih narodov. Med take države sodi morda le Islandija. Zato bolj pragmatično označujejo kot *nacije* že tiste države, kjer večinski narod dosega vsaj 60 % skupnega prebivalstva. Ocenjuje se, da v modernem času 65 % držav izpolnjuje to precej ohlapno "normo". To skupino delimo spet v dva tipa: v prvega sodijo delne nacionalne države (skupaj je takih držav okrog 50), se pravi različne države, ki jih poseljuje isti narod (na primer 17

arabskih držav) ali "deljene" države, kot so Koreja in podobne, drugi tip pa sestavljajo prave nacionalne države, ki jih lahko spet ločimo v tiste, kjer vodilni narod presega 95 % skupnega prebivalstva (takih je okrog 25, na primer Japonska, Norveška itd.), in take, kjer vodilni narod predstavlja 60 do 90 % skupnega prebivalstva (takih držav je okrog 35, na primer Francija, Slovenija itd.). *Večnacionalne države* (takih je okrog 55) so tiste, kjer noben narod ne dosega absolutne večine. V to skupino sodi tip držav, kjer prebivalci večinskega naroda predstavljajo 40 do 60 % skupnega prebivalstva (okrog 15 držav, na primer Filipini in Sudan), tip držav, v katerih živita dva večinska naroda oziroma etnični skupini, ki štejeta skupaj več kot 65 % prebivalcev (takih držav je okrog 20, med njimi Belgija, Peru itd.) in končno tip pravih večnacionalnih držav z visoko stopnjo etnične ali nacionalne fragmentacije (okrog 20 držav, na primer Indija, Malezija, Nigerija itd.).

V pogledu razvoja nacionalizma in statusa etničnih formacij lahko ločimo tri glavne pojavne oblike: *etnijske* so objektivne družbene in kulturne formacije, ki jih sestavljajo pripadniki istega etničnega izvora, jezika, historičnega izročila in ki v kontinuirani obliki zasedajo neko ozemlje; pripadnike take družbene formacije, ki to naseljeno ozemlje zapustijo zaradi selitve, a ohranjajo prvotno etnično identiteto, smemo tudi prištevati k skupnemu etnosu. *Narodi* so etnije, ki so poleg objektivne uspešno razvili tudi subjektivno in institucionalno plat etnične identitete in si prizadevajo, da bi poleg visoko razvitih kulturnih osnov samozavedanja (jezikovna standardizacija, razvita kultura in šolska izobrazba v lastnem jeziku) uspeli ustanoviti tudi lastno državo ali vsaj dosegli zadovoljivo politično in ozemeljsko avtonomijo. *Nacije* opredeljujemo v politično-teritorialnem pogledu kot "nation-state", se pravi narode, ki so uspeli oblikovati lastno državo in se v tej državi uveljavljajo kot večinska in prevladujoča družbena skupina. Navedene oblike se lahko pojavljajo tudi sočasno pri isti etnični formaciji: tako so na primer Slovenci v okviru Slovenije "nacija", kot "narod" oziroma narodna ali nacionalna manjšina pa se pojavljajo tudi zunaj državnih okvirov v sosednjih državah (na Tržaškem, Goriškem in na Koroškem), kot "etnijska" pa še na širšem ozemlju v sosesčini (Rezija, Beneška Slovenija, Porabje) ali manjših naseljenih otokih zunaj avtohtonega etničnega ozemlja (Hrvaška, Furlanska nižina, Dunaj, Severna Amerika, Argentina, Avstralija).

3. Evropski narodi in manjšine

V Evropi živi več kot 60 različnih etničnih skupin oziroma narodov, kar pomeni, da ima več kot 50 % etničnih formacij tudi lastno državo. Kljub temu razmeroma visokemu deležu najdemo v Evropi vendarle še približno 140 manjšinskih situacij ter približno 55 različnih manjšin; od teh je nekaj manj kot polovica nacionalnih manjšin, nekaj več kot polovica pa tako imenovanih "internih" manjšin brez matične države. V povprečju ima v Evropi vsaka država 4 različne manjšine: več kot 10 manjšin živi v Rusiji, Romuniji in Italiji, od 6 do 10 v Franciji, Jugoslaviji (Srbija + Črna

gora), na Madžarskem, Poljskem in v Španiji. Ena do dve manjšini živita v Luksemburgu, Islandiji, Portugalski, Irski, Norveški, Nizozemski, Makedoniji, Švedski, Danski, Albaniji, Sloveniji in Švici.

V osnovi delimo etnične manjšine na ozemeljske in neozemeljske, razširjena pa je tudi delitev na avtohtone in neavtohtone manjšine. Pri ozemeljskih manjšinah lahko na primer razlikujemo:

1. manjšine z lastnim, bolj ali manj avtonomnim ozemljem (na primer Katalonci, Valežani);
2. nacionalne manjšine, kjer lahko pride do zrcalne (na primer Nemci na Danskem, Danci v Nemčiji) ali enostranske distribucije (Nemci v Italiji in Franciji);
3. ozemeljsko strnjene manjšine, ki živijo v več držav (na primer Baski, Laponci);
4. izvirno enotne, a ozemeljsko bolj ali manj deljene manjšine (na primer Retoromani, Frizijci, Kelti);
5. manjšine znotraj manjšin (na primer Ladinci na Južnem Tirolskem, Nemci v Dolini Aoste).

3.1 Narodi z lastno državo

V Evropi ima torej kar precejšnje število (skupaj 31) narodov lastno državo:

Islandci — govorijo stari norveščini zelo soroden jezik "islenska"; skupno število pripadnikov tega naroda je 253.000 (97 % prebivalcev Islandije so protestanti);

Norvežani — uporabljajo dve uradni jezikovni obliki: bolj pogovorni "nynorsk" (razvil se je iz stare norveščine) in "bokmal", danščini soroden knjižni jezik; skupno število pripadnikov tega naroda je 4.227.000; na Norveškem živi tudi približno 32.000 pripadnikov drugih etnično-jezikovnih skupin (95 % prebivalcev Norveške so protestanti);

Švedi — skupno število pripadnikov tega naroda je 8.892.000, od tega jih živi približno 300.000 na Finskem; na Švedskem živi še približno 65.000 pripadnikov drugih narodov in etnično-jezikovnih skupin (95 % prebivalcev Švedske so protestanti);

Finci — skupno število pripadnikov tega naroda je 4.670.000, od tega jih živi približno 200.000 v sosednjih državah, medtem ko v jugozahodnem delu Finske živi okoli 300.000 Švedov (švedščina je tu ob finščini uradni jezik), 92 % prebivalcev Finske so protestanti;

Rusi — skupno število pripadnikov tega naroda je 143 milijonov, od tega jih živi okoli 15 milijonov v drugih evropskih državah; v Rusiji živi približno 20 milijonov pripadnikov drugih etnično-jezikovnih skupnosti (večina prebivalcev Rusije so pravoslavci);

Estonci — govorijo finščini soroden ugrofinski jezik; skupno število pripadnikov tega naroda je 1 milijon; v Estoniji živi približno 600.000 pripadnikov drugih narodov (večina prebivalcev te države so protestanti);

Latvijci ali Letonci — pripadajo baltski indoevropski jezikovni skupini; skupno število pripadnikov tega naroda je 1,5 milijona; v Latviji živi približno 1,2 milijona pripadnikov drugih narodov (večina prebivalcev te države so protestanti);

Litvanci ali Litovci — govorijo Latvijcem soroden jezik; skupno število pripadnikov tega naroda je 3 milijone; v Litvi živi približno 700.000 pripadnikov drugih narodov (večina prebivalcev te države so katoliki);

Danci — skupno število pripadnikov tega naroda je 5.130.000, od tega jih živi 50.000 v Nemčiji; na Danskem živi približno 40.000 pripadnikov drugih narodov (98 % prebivalcev Danske so protestanti);

Angleži — so potomci etnično-jezikovne združitve Keltov, Rimljanov, Anglov, Sasov, Skandinavcev in Normanov; skupno število pripadnikov tega naroda je približno 50 milijonov; v Združenem kraljestvu živi približno 5,5 milijonov pripadnikov drugih etnično-jezikovnih skupin in narodov ter približno 2,5 milijona priseljencev iz nekdanjih britanskih posestev ter njihovih potomcev (69 % prebivalcev Združenega kraljestva so protestanti, 13 % je katoličanov, 3 % muslimanov);

Irci — zaradi preteklega angliziranja otoka so skoraj opustili irščino; irščina pripada gelski veji keltskih jezikov, v zadnjih letih pa skušajo oblasti ponovno obuditi rabo tega jezika, ki je sedaj prvi uradni jezik v državi, angleščina pa pomožni uradni jezik; skupno število pripadnikov tega naroda je 3.650.000, od tega jih živi približno 150.000 v Severni Irski (93 % prebivalcev Irske so katoliki, ostali protestanti);

Portugalci — skupno število pripadnikov tega naroda je 10,3 milijona (95 % prebivalcev Portugalske so katoliki);

Španci — v resnici se dele na več etnično-jezikovnih skupin, med katerimi prevladuje kastilska, sicer pa živijo v državi ob katalonski skupini še druge romanske skupine, kot so Aragonci, Asturijci, Galicijci ali Galegi, Okcitanzi in preromanski Baski; skupaj je v Španiji približno 25 milijonov kastilsko govorečih prebivalcev in približno 14 milijonov pripadnikov drugih etnično-jezikovnih skupin (90 % prebivalcev Španije so katoliki);

Francozi — med ustvarjanjem države so absorbirali številne etnično-jezikovne skupnosti romanskega, germanskega, keltskega in drugega izvora; brez teh (skupaj približno 8,5 milijona oseb, katerim je treba prišteti še približno 3 milijone priseljencev iz nekdanjih francoskih posestev) je pripadnikov francoskega naroda, ki se je razvil iz severne narečne skupine (langue d'oïl), približno 51 milijonov (od tega živi okoli 6 milijonov francosko govorečih prebivalcev v sosednjih državah, (85 % prebivalcev Francije so katoliki, 4 % muslimani in 2 % protestanti);

Italijani — skupno število pripadnikov tega naroda je 55 milijonov, od tega jih živi približno 300.000 zunaj Italije; v Italiji živi približno 2,2 milijona pripadnikov drugih narodov in etnično-jezikovnih skupin ter približno 1 milijon priseljencev, zlasti iz neevropskih držav (večina prebivalcev Italije je katolikov);

Nizozemci — govorijo iz starospodnjenemščine izpeljan jezik; skupno je pripadnikov tega naroda približno 19 milijonov, od tega jih živi približno 5,5 milijona v sosednjih državah; na Nizozemskem živi približno 600.000 pripadnikov drugih

etnično-jezikovnih skupin in približno 600.000 priseljencev iz nekdanjih in sedanjih čezmorskih posestev (36 % prebivalcev Nizozemske so katoliki, 27 % je protestantov, 2 % muslimanov);

Nemci — so državotvoren narod oziroma prevladujoča etnična skupnost v Nemčiji, Avstriji, Švici in Luksemburgu; skupno število pripadnikov tega naroda v navedenih in drugih državah znaša 90,7 milijona, od tega 4 milijoni živijo zunaj omenjenih "nemških" držav; v Nemčiji živi približno 200.000 avtohtonih pripadnikov drugih narodov in približno 5 milijonov tujih priseljencev; v Avstriji živi približno 200.000 pripadnikov drugih narodov, Nemci v Švici sestavljajo 70 % skupnega prebivalstva, v Luksemburgu je uradni jezik francoščina, medtem ko nemščino uporabljajo kot sekundarni javni jezik, predvsem v tisku, poleg francoščine in nemščine pa ima v vojvodini status deželne jezika od leta 1984 tudi krajevno mozelško-frankovsko narečje leceburščina (približno polovica pripadnikov nemškega naroda pripada katoliški veri, polovica pa protestantski);

Poljaki — skupno število pripadnikov tega naroda je 38,5 milijona, od tega jih živi 1 milijon zunaj Poljske; na Poljskem živi približno 750.000 pripadnikov drugih narodov in etnično-jezikovnih skupnosti (90 % prebivalcev Poljske so katoliki);

Belorusi — skupno število pripadnikov tega naroda 11 milijonov, od tega jih živi 2,2 milijona zunaj Belorusije; v Belorusiji živi približno 1,6 milijona pripadnikov drugih narodov (prebivalci Belorusije so večinoma pravoslavne vere);

Ukrajinci — skupno število pripadnikov tega naroda je 45,5 milijona, od tega jih živi približno 5,8 milijona zunaj Ukrajine; v Ukrajini živi približno 12,1 milijona pripadnikov drugih narodov in etnično-jezikovnih skupnosti (večina prebivalcev Ukrajine je pravoslavne vere);

Čehi — skupno število pripadnikov tega naroda je 9,9 milijona, od tega jih živi približno 70.000 zunaj Češke; na Češkem živi približno 550.000 pripadnikov drugih narodov (večina prebivalcev Češke je katolikov);

Slovaki — skupno število pripadnikov tega naroda je približno 5,6 milijona, od tega jih živi približno 570.000 zunaj Slovaške; na Slovaškem živi približno 710.000 pripadnikov drugih narodov (večina prebivalcev Slovaške je katolikov);

Madžari — govorijo enega od ugrofinskih jezikov; skupno število pripadnikov tega naroda znaša približno 13,2 milijona, od tega približno 3 milijone zunaj Madžarske; v tej državi živi približno 270.000 pripadnikov drugih narodov (65 % prebivalcev Madžarske so katoliki, 28 % protestanti);

Romuni — so potomci romaniziranih naseljencev, govorijo poseben romanski jezik s primesmi bolgarščine, madžarščine in turščine; v 19. stoletju so opustili cirilico in uvedli nekoliko prirejeno latinico; Romuni so "državotvoren" narod tudi v sosednji Moldovi; skupno število pripadnikov tega naroda znaša 24,6 milijona, od tega jih živi približno 800.000 zunaj Romunije in Moldove; v teh državah živi približno 3,8 milijona pripadnikov drugih narodov in etnično-jezikovnih skupnosti (prebivalci Romunije in Moldove so večinoma pravoslavne vere);

Slovenci — skupno število pripadnikov tega naroda je približno 1,9 milijona, od

tega jih živi približno 150.000 zunaj Slovenije; v Sloveniji živi približno 250.000 pripadnikov drugih narodov, povečini kot novejši priseljenci (večina prebivalcev Slovenije je katolikov);

Hrvati — s Srbi jih povezuje soroden jezik, ločuje pa različen družbeno-zgodovinski razvoj; so "državotvoren" narod na Hrvaškem, deloma pa tudi v Bosni in Hercegovini; skupno število pripadnikov tega naroda znaša približno 5 milijonov, od tega jih živi približno 785.000 v Bosni in Hercegovini in približno 150.000 v drugih državah; na Hrvaškem živi približno 630.000 pripadnikov drugih narodov (večina prebivalcev Hrvaške je katolikov);

Srbi — so "državotvoren" narod ne le v Srbiji, ampak tudi v Črni gori in v določenem smislu še v Bosni in Hercegovini; štejejo skupaj približno 9,8 milijona, od tega jih živi približno 1,4 milijona v Bosni in Hercegovini in približno 700.000 zunaj omenjenih držav; na območju Srbije in Črne gore živi približno 2,7 milijona pripadnikov drugih narodov (srbski prebivalci v Zvezni republiki Jugoslaviji so večinoma pravoslavne vere);

Bolgari — so po izvoru slovanizirano turško pleme; skupno število pripadnikov tega naroda je 8 milijonov, od tega jih živi približno 170.000 zunaj Bolgarije; v Bolgariji živi približno 1,2 milijona pripadnikov drugih narodov in etnično-jezičnih skupin (večina prebivalcev Bolgarije je pravoslavne vere);

Makedonci — govorijo bolgarščini soroden jezik; skupno število pripadnikov tega naroda je 2 milijona, od tega jih živi 400.000 zunaj Makedonije; v Makedoniji živi 450.000 pripadnikov drugih narodov (večina prebivalcev Makedonije je pravoslavne vere);

Albanci — so potomci indoevropskega ilirskega plemena; skupno število pripadnikov tega naroda znaša 5,8 milijona, od tega jih živi približno 2,7 milijona zunaj Albanije; v Albaniji živi še približno 70.000 pripadnikov drugih narodov (večina prebivalcev Albanije je muslimanov);

Grki — skupno število pripadnikov tega naroda je približno 9,6 milijona, od tega jih živi približno 75.000 zunaj Grčije; v Grčiji živi še približno 750.000 pripadnikov drugih narodov (97 % prebivalcev Grčije je pravoslavne vere);

Vsi ti narodi so praviloma oblikovali nacije, se pravi države, v katerih so prevladujoči tako v političnem kot v etnično-demografskem pogledu. Ob takih državah so v Evropi tudi nekatere posebne državne tvorbe (poleg žepnih poldržavic Andora, Monako, Liechtenstein, San Marino, Vatikan in Malta), kot so Luksemburg (večina prebivalstva pripada nemški etnični skupini, uradni jezik pa je francoščina), Belgija (federalna zveza, v kateri živita dva naroda oziroma etnični skupnosti: Flamci [Nizozemci] in Valonci [Francozi]), Švica (konfederacija lokalnih skupnosti, ki jih sestavljajo Nemci, Francozi, Italijani in Retoromani), Avstrija kot izraz ločenega družbenozgodovinskega razvoja dela Nemcev, Bosna in Hercegovina kot območje stika in prepletanja Hrvatov in Srbov ter nastanka posebne družbeno-zgodovinske formacije Bošnjakov muslimanske vere, ter Moldova, v kateri prevladujejo romun-

sko govoreči prebivalci. Prebivalce vseh teh držav lahko zato opredelimo kot narod le pogojno, ker se v jezikovno-etničnem pogledu bistveno ne razlikujejo od drugih narodov, ampak jih je v posebno družbeno-politično formacijo oblikovalo šele ločeno življenje v samostojni ali drugače ločeni državni tvorbi. Skupaj je v Evropi 43 držav, od tega 31 nacij, ostale pa so države "posebnega tipa".

Državotvorni proces je v Evropi potekal zelo različno. Prve stabilne politično-teritorialne tvorbe nadlokalnega in nadregionalnega tipa so nastale konec 7. stoletja v Bolgariji, ki pa je kot država razpadla v 14. stoletju, ter v 9. in 10. stoletju v Nemčiji, Češki, Madžarski, Danski in Islandiji, od katerih pa se je v kasnejših stoletjih ohranila le Danska, medtem ko je Islandija izgubila samostojnost v 13. stoletju, Nemčija je razpadla v ohlapno zvezo držav sredi 17. stoletja, Češka in Madžarska pa sta izgubili samostojnost v začetku 16. stoletja. Tudi današnje žepne poldržavice so večinoma nastale v tem času kot v razvijajoče se teritorialne države zaradi različnih razlogov neintegrirana fevdalna ozemlja (San Marino v 4. stoletju, Vatikan v 8. stoletju, Andora in Monako v 13. stoletju, Malta v 16. stoletju, medtem ko je Liechtenstein izostal od državotvornih procesov v soseščini komaj leta 1866). V 11. stoletju se je utrdila angleška država, ki pa se je oblikovala v današnjo Veliko Britanijo šele leta 1707 z zvezo s Škotsko. V 12. stoletju se je dokončno oblikovala Portugalska, medtem ko je Švedska, ki se je tudi razvila v tem času, izgubila samostojnost v 14. stoletju in jo ponovno dokončno pridobila v začetku 16. stoletja. Francija je prerasla regionalne okvire v 13. stoletju, ko se je razvila tudi avstrijska habsburška država, medtem ko se je Poljska oblikovala v začetku 14. stoletja (razkosana je bila leta 1795), Rusija pa v 16. stoletju. Španija je nastala z združitvijo Kastilije in Aragonije in zmago nad Arabci v drugi polovici 15. stoletja. Sredi 17. stoletja sta se dokončno oblikovali Nizozemska in Švica, nato pa se politična karta Evrope ni več spreminjala do 19. stoletja, ko so najprej nastale Grčija, Belgija in Srbija (1829–1830), nato Romunija in Italija (1859–1861), Luksemburg in ponovno Madžarska (1867), Nemčija (1871), Bolgarija (1879) in za krajši čas Črna gora (1878–1918). Do ponovnih sprememb pride v začetku 20. stoletja, ko se osamosvojitvo Norveška (1905), Finska in baltske države (1917), katere pa bo Stalin odpravi leta 1940, ter ob koncu 1. svetovne vojne (1918–1920), ko nastaneta Jugoslavija in Albanija, ponovno pa se osamosvojitvo Islandija, Češka (v federaciji s Slovaki) in Poljska. Po koncu 2. svetovne vojne se poleg delitve Nemčije osamosvoji le Irska (1949), medtem ko povzroči ponovne večje spremembe na politični karti Evrope šele razpad socialističnih večnacionalnih držav in še zlasti razkroj Sovjetske zveze v letih od 1990 do 1993, ko ob ponovni združitvi Nemčije ter obnovi samostojnih držav Estonije, Latvije in Litve na novo zaživijo kot neodvisne države dotedanje zvezne republike Belorusija, Ukrajina, Moldova, Slovenija, Hrvaška, Makedonija, Bosna in Hercegovina (njen status še ni povsem opredeljen) ter Slovaška.

Etnično-jezikovna sestava evropske celine pa je še veliko bolj zapletena, saj je ob navedenih 31 državotvornih narodih še precejšnje število *narodov brez države* oziroma etnično-jezikovnih regionalnih skupnosti ter nacionalnih manjšin.

3.2 Narodi brez države

Tako imenovani "narodi brez države" oziroma neprevladujoče etnično-jezikovne in druge regionalne skupnosti v Evropi so naslednje (številke so približne):

- Aragonci* — skupaj 30.000 (Španija);
- Asturijci* — skupaj 450.000 (Španija);
- Baski* — skupaj 650.000 (od tega 550.000 v Španiji in 100.000 v Franciji);
- Baškirci* — skupaj 1,3 milijona (Baškirska republika v Rusiji);
- Bretonci* — skupaj 500.000 (Francija);
- Čuvaši* — skupaj 1,7 milijona (Čuvaška republika v Rusiji);
- Frizi* — skupaj 500.000 (od tega 400.000 na Nizozemskem, 70.000 v Nemčiji in 20.000 na Danskem);
- Furlani* — skupaj 550.000 (Italija);
- Gelci* — skupaj 80.000 (Velika Britanija);
- Gagauzi* — skupaj 150.000 (Moldova);
- Galegi* — skupaj 3 milijone (Španija);
- Grišuni* — skupaj 100.000 (Švica);
- Kačubi* — skupaj 100.000 (Poljska);
- Kalmuhi* — skupaj 150.000 (Kalmuška republika v Rusiji);
- Katalonci* — skupaj 6,2 milijona (od tega 6 milijonov v Španiji, 200.000 v Franciji in 20.000 v Italiji);
- Komi* — skupaj 275.000 (Republika Komi v Rusiji);
- Korničani* — skupaj 5000 (Velika Britanija);
- Korzičani* — skupaj 150.000 (Francija);
- Ladinci* — skupaj 30.000 (Italija);
- Laponci* — skupaj 55.000 (od tega 32.000 na Norveškem, 15.000 na Švedskem, 5000 na Finskem in 2000 v Rusiji);
- Leceburčani* — skupaj 350.000 (od tega 270.000 v Luksemburgu, 40.000 v Franciji in 30.000 v Belgiji);
- Mankši* — skupaj 20.000 (Velika Britanija);
- Mari* — skupaj 600.000 (Marška republika v Rusiji);
- Okcitanci* — skupaj 6,5 milijona (od tega 6,5 milijona v Franciji, 50.000 v Italiji in 5000 v Španiji);
- Sardinci* — skupaj 1 milijon (Italija);
- Sorbi* ali Lužiški Srbi — skupaj 70.000 (Nemčija);
- Škoti* — 5 milijonov (Velika Britanija);
- Tatari* — skupaj 6 milijonov (od tega 5,6 milijona v Rusiji, 400.000 v Ukrajini, 20.000 v Romuniji in 10.000 na Poljskem);
- Udmurti* — skupaj 700.000 (Udmurtska republika v Rusiji);
- Valežani* — 500.000 (Velika Britanija).

Skupaj je v Evropi 30 "narodov brez države" oziroma regionalnih etnično-jezikovnih skupnosti. Tako kot pri "državotvornih" narodih je tudi pri "narodih brez države" kvantitativni razpon dokaj odprt, čeprav se tudi pri tej skupini srečujemo s številčno vse prej kot skromnimi etnično-jezikovnimi skupinami, kakršne so na primer Tatarji, Okcitanzi, Katalonci, Škoti in Galegi, ki štejejo več kot 3 milijone pripadnikov, ali Čuvaši, Baškirci in Sardinci, ki štejejo več kot milijon pripadnikov. Na drugi strani sodijo v skupino "narodov brez države" tudi številčno zelo skromne skupnosti, kot so Aragonci, Kornijani, Ladinci in Mankši, ki štejejo manj kot 50.000 oseb. Pri vseh pa je odprto vprašanje dejanske pripadnosti, saj navedene številke kažejo bolj "potencialni" kot dejanski obseg teh manjšinskih skupnosti, posebno tistih, ki nimajo nobene oblike politične in ozemelske avtonomije. Te so zato pogosto močno integrirane v prevladujočo družbeno skupino in se le v manjši meri istovetijo z manjšinsko skupnostjo. Taki so na primer Škoti, pri katerih le manjši del potencialnega prebivalstva sodi, da je škotski jezik nekaj več kot narečna zvrst angleščine oziroma se v povezavi z Gelci eksplicitno zavzema za avtonomijo dežele.

Očitno pa se državni okviri le redkokdaj ujemajo z nacionalnimi oziroma etnično-jezikovnimi, saj so v Evropi države, v katerih ne živi nobena manjšinska skupnost, v bistvu le Islandija in Portugalska, formalno pa tudi Irska in Luksemburg, čeprav se v funkcionalnem pogledu tudi v teh dveh državah keltsko govoreči Irci ali Leceburčani smejo opredeljevati kot manjšinske etnično-jezikovne skupnosti. Pri vseh drugih državah srečujemo večje ali manjše število avtohtonih manjšinskih skupnosti, h katerim poleg zgoraj omenjenih "narodov brez države" prištevamo še nacionalne manjšine oziroma dele "državotvornih" narodov, ki živijo kot avtohtona skupnost v sosednjih državah. Lastnih nacionalnih manjšin zunaj državnih okvirov nimajo v Evropi le Islandci, Norvežani, Estonci, Latvijci, Litvanci, Angleži, Portugalci (Galegi so se razvili kot samostojna etnična skupina) in kastilski Španci.

3.3 Narodne manjšine

Kot nacionalne manjšine se v Evropi torej pojavljajo (številke so približne):

Albanci — skupno 2,7 milijona (od tega 2 milijona v Zvezni republiki Jugoslaviji, 350.000 v Makedoniji, 200.000 v Grčiji in 100.000 v Italiji);

Belorusi — skupno 1,6 milijona (od tega 1,2 milijona v Rusiji, 200.000 na Poljskem, 135.000 v Latviji, 65.000 v Litvi in 25.000 v Estoniji);

Bolgari — skupno 170.000 (od tega 90.000 v Moldovi, 40.000 v Zvezni republiki Jugoslaviji, 30.000 v Grčiji [z imenom Pomaki, s katerim označujejo tu muslimizirane Bolgare] in 10.000 v Romuniji);

Čehi — skupno 70.000 (od tega 60.000 na Slovaškem, 6000 na Hrvaškem in 5000 v Romuniji);

Danci — skupno 50.000 (Nemčija);

Finci — skupno 200.000 (od tega 130.000 v Rusiji, 50.000 na Švedskem in 20.000 v Estoniji);

Francozi oziroma Franko-Provansalci — skupaj 80.000 (Italija);

Grki — skupno 75.000 (od tega 60.000 v Albaniji, 10.000 v Italiji in 5000 v Romuniji);

Hrvati — skupno 150.000 (od tega 100.000 v Zvezni republiki Jugoslaviji, 25.000 v Avstriji, 15.000 na Madžarskem in 3000 v Italiji);

Irci — skupno 150.000 (Združeno kraljestvo);

Italijani — skupno 30.000 (od tega 25.000 na Hrvaškem in 5000 v Sloveniji);

Luksemburžani ali bolje Leceburčani — skupno 70.000 (od tega 40.000 v Franciji in 30.000 v Belgiji);

Madžari — skupno 3 milijone (od tega 1,8 milijona v Romuniji, 600.000 na Slovaškem, 350.000 v Zvezni republiki Jugoslaviji, 200.000 v Ukrajini, 5000 v Avstriji in 5000 v Sloveniji);

Makedonci — skupno 450.000 (od tega 250.000 v Bolgariji in 200.000 v Grčiji);

Nemci — skupno 4 milijone (od tega 2 milijona v Rusiji, 1 milijon v Franciji, 300.000 v Italiji, 200.000 na Poljskem, 200.000 na Madžarskem, 120.000 v Romuniji, 100.000 v Belgiji, 50.000 na Češkem in 20.000 na Danskem);

Nizozemci — skupno 100.000 (Francija);

Poljaki — skupno 1 milijon (od tega 400.000 v Belorusiji, 250.000 v Litvi, 220.000 v Ukrajini, 70.000 na Češkem, 60.000 v Latviji, 20.000 na Madžarskem, 5000 v Nemčiji, 4000 v Romuniji in 3000 v Zvezni republiki Jugoslaviji);

Romuni — skupno 700.000 (od tega 300.000 v Ukrajini, 200.000 v Grčiji, 130.000 v Zvezni republiki Jugoslaviji, 20.000 na Madžarskem, medtem ko je število Romunov v Albaniji in Bolgariji neznano);

Rusi — skupno 15 milijonov (od tega 11 milijonov v Ukrajini, 1,5 milijona v Belorusiji, 900.000 v Latviji, 550.000 v Moldovi, 500.000 v Estoniji, 350.000 v Litvi in 40.000 v Romuniji);

Slovaki — skupno 570.000 (od tega 430.000 na Češkem, 80.000 v Zvezni republiki Jugoslaviji, 30.000 na Poljskem, 20.000 v Romuniji in 10.000 na Madžarskem);

Slovenci — skupno 150.000 (od tega 100.000 v Italiji, 50.000 v Avstriji in 2000 na Madžarskem);

Srbi — skupno 640.000 (od tega 600.000 na Hrvaškem, 35.000 v Romuniji in 3000 na Madžarskem);

Švedi — skupno 300.000 (Finska);

Turki — skupno 1,2 milijona (od tega 900.000 v Bolgariji, 120.000 v Grčiji, 100.000 v Makedoniji in 30.000 v Romuniji);

Ukrajinci — v Zakarpatju se imenujejo Rusini ali Ruteni; skupno 5,8 milijona (od tega 4,4 milijona v Rusiji, 600.000 v Moldovi, 300.000 v Belorusiji, 180.000 na

Poljskem, 90.000 v Latviji, 70.000 v Romuniji, 50.000 v Estoniji, 50.000 na Slovaškem, 45.000 v Litvi in 25.000 v Zvezni republiki Jugoslaviji).

V Evropi živi 25 različnih nacionalnih manjšin. V pregledu niso vštete nacionalne manjšine v večnacionalnih državah, izvorno sorodne manjšine pa so združene ne glede na to, da zaradi ozemeljske oddeljenosti od matičnega naroda in različnih zgodovinskih okoliščin marsikdaj nimajo le različnih imen, ampak se tudi dejansko vedejo kot posebne etnične skupine in se razlikujejo po različni stopnji vključenosti v večinsko okolje. Pogosto kot nacionalne manjšine opredeljujejo tudi dele tako imenovanih "narodov brez države" (Franko-Provansalci v Italiji, Leceburčani v Franciji in Belgiji). Upoštevati velja tudi, da so v pregledu podobno kot pri "narodih brez države", navedene pogostejše uporabljene in manjšinam bolj naklonjene ocene števila pripadnikov nacionalnih manjšin. Te zato kažejo bolj "pričakovani" oziroma potencialni obseg teh skupnosti kot pa dejansko stanje na podlagi samoopredelitve. Pogosto državne oblasti manjšin sploh ne priznavajo in malokje je njihov zakonski in zaščitni status ustrezno urejen (pri večjih nacionalnih manjšinah verjetno le v primeru švedske skupnosti na Finskem in nemške skupnosti v Italiji).

3.4 Poskus tipizacije evropskih držav po etnični sestavi

Iz preglednic lahko razberemo, da je razdrobljenost v različne manjšinske situacije še posebno značilna za nacionalne manjšine, posebno pri tistih narodih, ki mejijo na večje število sosedov, in v tistih državah, kjer so bila zgodovinska in politična dogajanja burnejša in izrazitejša, medtem ko so regionalne etnično-jezikovne manjšine ali tako imenovani "narodi brez države" praviloma osredotočeni le v eni sami državi. Bolj poudarjeno naddržavno značilnost imajo pri teh manjšinah Frizi, Katalonci, Okcitanci, Tataři (čeprav živijo večinoma vendarle v eni sami državi) ter še zlasti Laponci, Retoromani (se pravi Grišuni, Ladinci in Furlani) in Kelti (to etnično-jezikovno skupino sestavljajo Galci, Irci, Valežani, Korničani in Bretonci). Države z nadpovprečnim številom manjšin so Rusija (14), Romunija (13), Italija (11), Francija in Zvezna republika Jugoslavija (po 8), Madžarska (7) ter Poljska, Španija in Združeno kraljestvo (po 6); v mejah povprečja (od 3 do 5 manjšin) so Hrvaška, Slovaška, Avstrija, Bolgarija, Češka, Belorusija, Estonija, Latvija, Litva, Moldavija, Nemčija, Grčija in Ukrajina; države s podpovprečnim številom manjšin so Nizozemska, Švica, Norveška, Belgija, Makedonija, Švedska, Danska, Albanija, Slovenija in Finska, poleg že omenjenih Islandije, Portugalske, Irske in Luksemburga, ki so dejansko ali formalno brez manjšin. Države z nadpovprečnim številom manjšin pa niso nujno tudi večnacionalne države, saj kot take opredeljujemo le tiste, kjer večinski narod ne dosega 60 % vsega prebivalstva. Boljše razumevanje nacionalne strukture posameznih držav in razmerja narod – nacija ponuja priložena tabela.

Država	Sk	1	2	3	4	5	6
Islandija	253	100	—	—	—	—	—
Norveška	4259	99	—	—	—	—	1(1)
Švedska	8607	99	—	—	3(1)	.6(1)	.2(1)
Finska	4975	94	—	—	4(3)	6(1)	.1(1)
Rusija	148000	86	—	—	10(7)	5(4)	9(8)
Estonija	1600	63	—	—	—	37(4)	—
Latvija	2680	56	34 (Rus)	—	—	10(4)	—
Litva	3690	81	—	—	—	19(4)	—
Danska	5120	99	—	—	1(1)	1(1)	—
Združ. kraljestvo	57561	90	—	—	—	.3(1)	10+3(5+0)
Irska	3494	100	—	—	—	—	—
Portugalska	10285	100	—	—	—	—	—
Španija	39187	64	—	—	—	—	36(6)
Francija	56556	80	—	—	.1(1)	2(1)	13+5(7+0)
Nizozemska	14752	92	—	—	.7(1)	—	4+4(1+0)
Nemčija	79070	93	—	—	5(8)	.3(2)	1+6(2+0)
Poljska	38423	98	—	—	3(9)	2(4)	.4(2)
Belorusija	10300	84	—	—	20(5)	16(3)	—
Ukrajina	51800	76	—	—	13(10)	23(4)	.8(1)
Romunija	23272	91	—	—	3(4)	9(13)	—
Bolgarija	9010	87	—	—	2(4)	13(3)	—
Grčija	10269	93	—	—	.8(3)	7(5)	—
Makedonija	2034	78	—	—	20(2)	22(2)	—
Albanija	3245	98	—	—	47(4)	2(2)	—
ZRJ	10407	74	—	—	8(3)	26(8)	—
Hrvaška	4784	85	—	—	4(4)	15(3)	—
Slovenija	1966	88	—	—	8(3)	1(2)	11(0)
Madžarska	10552	97	—	—	23(6)	3(7)	—
Slovaška	5310	87	—	—	10(5)	13(3)	—
Češka	10365	95	—	—	.7(3)	5(3)	—
Italija	57061	96	—	—	.0(2)	1(6)	3+2(5+0)
Luksemburg	381	75	—	—	21(2)	—	25(0)
Belgija	9978	55 (Niz)	36 (Fra)	—	—	1(2)	9(0)
Švica	6820	60 (Nem)	16 (Fra)	9 (It)	—	—	1+15(1+0)
Avstrija	7815	97	—	—	4(1)	3(3)	—
BiH	4366	50 (Bos)	32 (Srb)	18 (Hrv)	—	—	—
Moldova	4400	69	—	—	—	28(3)	3(1)

Sk — skupno število prebivalcev v državi (v 000);

1 — delež večinskega naroda pri skupnem prebivalstvu v državi;

2 — delež drugega naroda pri večnacionalnih državah;

3 — delež tretjega naroda pri večnacionalnih državah;

- 4 — delež večinskega naroda, ki živijo zunaj državnih okvirov (v kolikih državah);
- 5 — delež nacionalnih manjšin pri skupnem številu prebivalcev v državi (kot nacionalne manjšine so bile tu opredeljene vse etnično-jezikovne manjšine, ki se lahko sklicujejo na matični državotvorni narod — v oklepaju je navedeno število teh manjšin);
- 6 — delež drugih etnično-jezikovnih manjšin pri skupnem številu prebivalcev v državi ("narodi brez države", a tudi večje skupine priseljenih manjšin — v oklepaju je navedeno število teh manjšin);
- 0 — priseljene etnične skupine.

Po nacionalni in etnični sestavi lahko evropske države na podlagi podatkov iz tabele delimo na:

- nacionalne države s skromnim deležem manjšinskih skupnosti ali brez njih (večinski narod obsega 99 do 100 % prebivalcev: Islandija, Norveška, Švedska, Danska, Irska, Portugalska);
- nacionalne države s skromnim deležem manjšinskih skupnosti; večinski narod obsega 90 do 98 % prebivalcev: a) Finska, Poljska, Romunija, Grčija, Albanija, Madžarska, Češka, Avstrija (prevlada nacionalnih manjšin), b) Združeno kraljestvo, Italija (prevlada etnično-jezikovnih skupnosti), c) Nizozemska, Nemčija (prevlada priseljenih manjšinskih skupnosti);
- nacionalne države s precejšnjim deležem manjšinskih skupnosti; 80 do 90 % prebivalcev je pripadnikov večinskega naroda: a) Litva, Belorusija, Bolgarija, Hrvaška, Slovaška (prevlada nacionalnih manjšin), b) Francija (prevlada etnično-jezikovnih skupnosti), c) Rusija (tako nacionalne manjšine kot etnično-jezikovne skupine), d) Slovenija (prevlada priseljenih manjšinskih skupnosti);
- nacionalne države z velikim deležem manjšinskih skupnosti; 70 do 80 % prebivalcev je pripadnikov večinskega naroda: a) Ukrajina, Makedonija, Zvezna republika Jugoslavija (prevlada nacionalnih manjšin), b) Luksemburg (prevlada priseljenih manjšinskih skupnosti);
- nacionalne države z zelo velikim deležem manjšinskih skupnosti (60 do 70 % prebivalcev je pripadnikov večinskega naroda: a) Estonija, Moldavija (prevlada nacionalnih manjšin), b) Španija (prevlada etnično-jezikovnih skupnosti);
- večnacionalne države (noben narod ne presega 60 % prebivalcev: a) Belgija, Švica, Bosna in Hercegovina (institucionalne večnacionalne države), b) Latvija (dejansko večnacionalna država).

Kot vidimo, so na naši celini, kjer se je "ideja" o nacionalnih državah rodila in razvila, te seveda najbolj razširjene. Glede na razmerje narod – nacija oziroma stopnjo njihove nacionalne "samozadostnosti" lahko te države delimo (pri čemer ni bil upoštevan tisti del narodnega telesa, ki je uveljavil svojo samobitnost v okviru večnacionalnih držav) še na:

- nacije, ki zajemajo celotno narodno skupnost (Francija, Islandija, Norveška, Estonija, Latvija, Litva, Združeno kraljestvo, Irska, Portugalska, Španija, Italija, Moldova);

- nacije, zunaj katerih se nahaja zelo majhen del narodne skupnosti (1 do 5 %: Nemčija, Avstrija, Hrvaška, Finska, Švedska, Romunija, Poljska, Bolgarija, Danska, Grčija, Češka, Nizozemska);
- nacije, zunaj katerih se nahaja manjši del narodne skupnosti (5 do 15 %: Ukrajina, Rusija, Slovaška, Slovenija, Zvezna republika Jugoslavija);
- nacije, zunaj katerih se nahaja precejšen del narodne skupnosti (15 do 25 %: Madžarska, Luksemburg, Makedonija, Belorusija);
- nacije, zunaj katerih se nahaja velik del narodne skupnosti (25 do 50 %: Albanija).

Upoštevajoč razmerje delež naroda v državi — delež naroda zunaj države ter delež manjšin drugih narodov in etnično-jezikovnih skupnosti v državi, lahko v Evropi prevladujoče nacionalne države sintetično ločimo v pet različnih tipov:

- države, ki se povsem ali povečini (do 5 % skupnega števila pripadnikov večinskega naroda zunaj države in do 5 % manjšin med skupnim številom prebivalcev države) skladajo z narodnim ozemljem: Islandija, Portugalska, Irska, Norveška, Italija, Švedska, Danska, Poljska, Češka, Avstrija;
- države, zunaj katerih se nahaja manjši del dominantnega naroda (do 10 %) in kjer manjšine prav tako predstavljajo le manjši del (do 10 %) skupnega prebivalstva: Finska, Nizozemska, Nemčija, Romunija, Grčija, Slovenija;
- države, ki zajemajo sicer ves ali večji del večinskega naroda (od 90 do 100 %), a tudi dokaj konsistenten del manjšinskih skupnosti (od 10 do 20 % skupnega števila prebivalstva): Estonija, Španija, Moldova, Litva, Francija, Združeno kraljestvo, Bolgarija, Hrvaška, ZRJ, Rusija, Slovaška;
- države, kjer precejšen del dominantnega naroda živi zunaj državnih okvirov (10 do 20 %) in v katerih se nahaja konsistenten delež manjšin (10 do 20 % skupnega števila prebivalcev): Belorusija, Ukrajina, Makedonija, Luksemburg (v zadnjem primeru so kot večinski narod opredeljeni tisti, ki govorijo leceburski regionalni jezik, kot manjšine pa priseljene etnične skupine);
- države, kjer zelo velik del (več kot 20 %) večinskega naroda živi zunaj državnih okvirov in v katerih se nahaja skromen delež manjšin (do 5 % skupnega števila prebivalcev): Albanija, Madžarska.

4. Sklep

Evropa, domovina nacionalizma, a tudi politične geografije, je svoj vzor politične ureditve prostora in družbenih odnosov marsikje uveljavila tudi na drugih celinskih, marsikje pa je v nasprotju z "evropsko" doktrino samoodločbe narodov zatirala nacionalna gibanja, ko so bili ta v neskladju z njenimi državnimi interesi. S tem je udejanila tako imenovani paradoks ABC — kjer se enota B najprej bori za

odcepitev od matične enote A, po osamosvojitvi pa sama onemogoča odcepitev še manjše enote C — ter dokazala, kako "elastično" in relativno je lahko razumevanje družbenih in prostorskih pojavov in procesov v času in prostoru. Hkrati je evropska celina pravi "laboratorij" kompleksnosti osnovnih političnogeografskih pojavov, kot so etnične formacije, narodi, nacije, države in manjšine, ki skupno prispevajo k oblikovanju samosvoje in pester podobe kulturnih pokrajin na njej. Različni kulturni prostori kažejo številna pretekla nasprotja in napetosti, a tudi željo po iskanju novih ravnotežij in medsebojnega povezovanja. Tudi današnja dogajanja, ki pomenijo po eni strani integracijo vse večjega dela evropske celine, po drugi pa fragmentacijo večnacionalnih držav in splošno regionalizacijo družbenega in političnega življenja, so le vester pokazatelj mnogokrat protislovne, a privlačne političnogeografske podobe te celine. Politična geografija dobiva zato tu vedno nove izzive in raziskovalna področja za svoje delo, ki je v vse večji meri usmerjeno k soustvarjanju "evropskega" sožitja ter "povezovanja v različnosti". Prav od uspeha in uveljavljanja teh nazorov in političnih vrednot je odvisna tudi prihodnost Evrope, a tudi precejšnjega dela sveta, ki se sklicuje na njene civilizacijske dosežke.

Viri in literatura

- Anderson, B., 1983: *Imagined Communities*, London, Verso.
- Anderson, J., 1986: *Nationalism and geography*, v: J. Anderson (ur.), *The Rise of the Modern State*, Brighton, Wheatsheaf.
- Bufon, M., 1994: Regionalizem in nacionalizem, *Annales* 5, str. 9–16.
- Bufon, M., 1995: Oris položaja avtohtonih etničnih in narodnih manjšin v Italiji, *Geografski vestnik* 67, str. 127–140.
- Calvet, L.J., 1993: *L'Europe et ses langues*, Paris, Plon.
- Ceinos, P., 1992: *Atlante illustrato delle minoranze etniche*, Como, RED.
- Chaliand, G., 1985: (ur.), *Les minorités à l'âge de l'Etat-nation*, Paris, Fayard.
- Dikshit, R.D., 1987: *Political Geography*, New Delhi, Tata McGraw-Hill Publishing Company Limited.
- EBLUL, The European Bureau for Lesser Used Languages, Dublin (razne publikacije).
- Foster, C.R., 1980: *Nations without a State: Ethnic Minorities in Western Europe*, New York, Praeger.
- Gellner, E., 1983: *Nations and Nationalism*, Oxford, University Press.
- Giordan, H. (ur.), 1992: *Les minorités en Europe*, Paris, Kimé.
- Glassner, M.I., 1993: *Political Geography*, New York, John Wiley & Sons.
- Gosar, A. (ur.), 1993: *Geografija in narodnosti*, *Geographica Slovenica* 24, Ljubljana, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani.
- Heraud, G., 1963: *L'Europe des ethnies*, Paris, Presses d'Europe.
- Holmstead, E., Lade, A., 1969: *Lingual Minorities in Europe*, Oslo, Samlaget.

- Kloss, H., McConnell, G.D. (ur.), 1984: *Linguistic Composition of the Nations of the World — Composition linguistique des nations du monde*, Laval-Quebec, Centre International de Recherches sur le bilinguisme.
- Labasse, J., 1991: *L'Europe des régions*, Paris, Flammarion.
- Laponce, J., 1987: *Language and their Territories*, Toronto, University of Toronto Press.
- MRG, Minority Rights Group, Annual Report, London, MRG (razne publikacije).
- MRG, Minority Rights Group, World Directory of Minorities, London, MRG, 1996.
- Plichtova J. (ur.), 1992: *Minorities in Politics*, Bratislava, Czechoslovak comitee of the European cultural foundation.
- Sanguin, A.L. (ur.), 1993: *Les minorités ethniques en Europe*, Paris, Editions L'Harmattan.
- Siguan, M., 1990: *Les minorités linguistiques en Communauté Européenne*, Bruxelles, Office des Publications Officielles de la Communauté Européenne.
- Smith, A.D., 1986: *The ethnic origins of nations*, Oxford, University Press.
- Stephens, M., 1976: *Linguistic Minorities in Western Europe*, Llandysul, Gower Press.
- Straka, M., 1970: *Handbuch der europäischen Volksgruppen*, Wien, Bräumuller Verlag.
- Taylor, P.J., 1989: *Political Geography*, London, Longman.
- Toso, F., 1996: *Frammenti d'Europa*, Milano, Baldini & Castoldi.
- Williams, C.H., 1991: *Linguistic Minorities: Society and Territory*, Philadelphia, Clevedon.

Summary

The article discusses certain aspects of political geography of the states, nations and minorities, with a special emphasis laid on the European situation. The survey includes a general analysis of political world map as to the location, size and form of states and their status. Presented in detail in a case study of European continent are the problems of borderlands, which proceed from a relatively high political fragmentation of the continent; comprised are also the descriptions of different types of European borderlands and certain cases of institutional Euro-regions. Especially typical of Europe is its key relation, i.e. the relation between nations and states, since this continent is a cradle of modern nationalism. The latter has followed in its development mainly a concept of forming medium-seize territorial units, within which individual nations predominated. This is a modern phenomenon; namely, in making politico-territorial formations the national principle already occurred in 1815, but it became actually effective only in 1919. Nationalism as the social and political movement which tends towards the establishing of suitable politico-territorial formation for the dominant nation, can be divided in Europe into the so-called proto-nationalism, uniting nationalism and separating nationalism, while in other parts of the

world, the liberation nationalism and restorative nationalism also occur. In spite of the constantly increasing number of states in the last decades, nationalism has still remained a limited phenomenon; namely, there are about 2000 different ethnic groups, about 200 states, and only slightly above 20 nations in a literal sense of the word, i.e. the states where a dominant nation exceeds 90 % of the total population. Thus, as the nations in a broader sense, all those states are determined where the leading nation makes more than 60 % of the total population. The second type of states is formed by the partial national states, of which one nation lives in several different politico-territorial formations. However, multinational states still remain the most widespread type in the world. Nationalism occurs on different social and territorial levels (on a regional level as regionalism), and so can ethnic formations be concurrently formed on different levels of objective and subjective identity under the influence of various politico-geographical processes. Thus, the Slovenians within Slovenia are "the nation"; but Slovenians live also as a national minority in neighbouring countries in the Trieste region, the Gorizia region and Carinthia, and as an "ethnicity" on the autochthonous territories along the border within the neighbouring states (Resia, the Venezia province, Szlovénvidék), or in the individual settling islands which originated due to the emigration (e.g. in Croatia, Friuli, both Americas and Australia).

There are above 60 different ethnic groups or nations in Europe in total, of which approx. a half have their own states. It is interesting that some nations enforced their state-forming power within the frame of different states (Germans, Roumanians). Besides, about 55 different autochthonous minorities live in Europe; they can be divided into two main groups: the national minorities, and the ethnic-lingual minorities without their national hinterlands or the "stateless nations". These minorities form altogether 140 different minority situations, which means that four different minorities, on average, live in a state. Numerically more consistent are usually the ethnic-lingual groups without their national hinterlands, consisting of several million people (the Galegos, the Catalunians, the Scots, the Tartars), although some national minorities can also be quite numerous (the Albanians in Yugoslavia, the Hungarians in Roumania, the Germans in France, the Ukrainians in Russia, the Russians in Ukraine and Belarus). Thus, the European states can be divided by different politico-geographical principles with regard to their ethnic or national structure: by the percentage of a dominant nation in total population, by the percentage of all the members of a certain nation which live in the country, or, by the common balance between the percentage of a dominant nation living outside its own state and the percentage of national minorities living in the country. Although the politico-geographical picture of our continent always offers new challenges and research topics, the relation between states and nations and minorities, and the question of territorial identity further remain in the first plan of the interest of this geographical branch, particularly in the light of contemporary social and spatial processes in Europe which tend towards the social integration along with preserving and valorizing the cultural diversity.

SLOVENCİ V AVSTRIJI — ŠTEVILO, NAČIN POSELITVE, STRUKTURA, IDENTITETA

Jernej Zupančič*

Izvleček

Prispevek obravnava prisotnost Slovencev na celotnem državnem ozemlju Avstrije, ne le pripadnikov manjšine na območjih njihove avtohtone poselitve, temveč tudi izseljence in zdomce. Prikazani so številčni razvoj in današnji način poselitve, socialna struktura ter glavna vprašanja identitete slovenskega prebivalstva v Avstriji. Ta država je po številu Slovencev, živečih zunaj Slovenije, na tretjem mestu v svetu.

Ključne besede: Avstrija, narodne manjšine, izseljenci, zdomci, Slovenci v zamejstvu, Slovenci v Avstriji

SLOVENIANS IN AUSTRIA — THEIR NUMBER, SETTLING PATTERN, STRUCTURE, IDENTITY

Abstract

The article discusses the presence of Slovenians in Austria on the entire state territory, not only the minority members living on their autochthonous settling territory, but also the emigrants and the *gastarbeiters*. Presented is their numerical development and the current settling pattern, social structure and the key questions about the identity of Slovenian population in Austria. By the number of Slovenians living outside Slovenia, Austria ranks the third in the world.

Key words: Austria, National minorities, Emigrants, *Gastarbeiters*, Slovenians beyond the border, Slovenians in Austria.

1. Uvod

Avstrija ima izmed vseh držav, kjer prebivajo Slovenci kot avtohtona manjšina, izseljenci ali zdomci, posebno mesto, ne toliko zaradi števila, kot zaradi raznolikosti, trajanja in zgodovinske zakoreninjenosti Slovencev v tem prostoru. Slovenci živijo kot znana, dobro uveljavljena in organizirana avtohtona manjšina na južnem Koroškem, maloštevilna in slabo organizirana ter uradno nepriznana avtohtona manjšina

* Dr., raziskovalec, Inštitut za geografijo, Trg francoske revolucije 7, 1000, Ljubljana, Slovenija.

na nekaj med seboj ločenih območjih v obmejnem pasu na južnem Štajerskem. Zaradi selitev so se oblikovala nova naseljena jedra koroških Slovencev predvsem na Dunaju, v Gradcu in v drugih večjih avstrijskih mestih. V Avstriji živijo tudi izseljenci iz Slovenije v več generacijah, manjše število političnih beguncev in pregnancev iz Slovenije iz prvih let po drugi svetovni vojni ter številni zdomci, sezonski delavci in v zadnjih dveh desetletjih tudi opazno število čezmejnih dnevnih migrantov. Razen matičnega naroda sestavljajo Slovenci v Avstriji vse skupine slovenskega etničnega telesa: manjšino, izseljence in zdomce.

V preteklosti so Slovence v Avstriji pogosto enačili s "koroškimi Slovenci". Ti so najbolj številčen, organiziran, razmeroma strnjeno naseljen in strukturno najbolj kompleksen del prebivalstva, ki ga zaradi jezikovne, kulturne in narodne pripadnosti enotno imenujemo "Slovenci v Avstriji". Na bistveno širši poselitveni prostor Slovencev v Avstriji so opozorile raziskave o selitveni dinamiki koroških Slovencev. Ugotovljeno je bilo, da se je v zadnjih desetletjih predvsem zaradi socialne preobrazbe veliko Slovencev preselilo v večja koroška mesta in tudi v kraje zunaj Koroške. Vendar sta bila zlasti Dunaj in Gradec že več stoletij privlačna cilja za Slovence iz celotnega etničnega ozemlja, ne le s Koroške in Štajerske. V celoti je bilo območje današnje Avstrije tradicionalno območje priseljevanja Slovencev. Naposled moramo posebej spregovoriti še o zdomcih, saj je Avstrija po številu zdomcev druga najpomembnejša država (za Nemčijo). Tem je treba prišteti še nedoločeno število čezmejnih dnevnih migrantov, sezonskih delavcev, študentov in drugih, ki jim pomenijo nekatera središča, predvsem Dunaj, tisto, kar so pomenila številnim generacijam vse od 14. stoletja dalje: okolje, v katerem se lahko uveljavljajo bolj kot v domačem okolju.

Slovenci v Avstriji spadajo med tiste manjšinske skupnosti, ki so v svoji zgodovini z večinskim narodom preživele skoraj vse oblike sobivanja. Od sosesčine in strpnosti v času od poznega srednjega veka do pričetkov narodnega prebujanja v moderni dobi, ko nacionalne ideje v Evropi sploh še ni bilo, do tekmovanja in konkurence v dobi največjega vzpona Habsburške monarhije, kar se je stopnjevalo v politične spopade za prebivalstvo in za ozemlja vse do razpada Avstro-Ogrske. Sledil je vojaški spopad za ozemlje in pozneje še plebiscit, ki je v skladu z določili sentžermenske mirovne pogodbe začrtal današnjo slovensko-avstrijsko mejo. Asimilacijski ukrepi, ki so sledili v letih po plebiscitu, so bili načrtni in nasilni, saj je nova oblast skušala diplomatsko osvojeno ozemlje osvojiti tudi etnično. Leta 1938 je z anšlusom avstrijsko oblast za sedem let zamenjala nacistična Nemčija. Za Slovence so nastopili v vsej zgodovini verjetno najhujši časi: izpostavljeni so bili izrednim ukrepom, od likvidacij do nasilnih preselitev. Stanje je bilo tudi po končani vojni še več let zelo napeto. Oblasti so z nasilnimi asimilacijski ukrepi v upravi, šolstvu in politiki pritiskale na Koroške Slovence. Šele v osemdesetih letih so se pričeli mednarodni odnosi zaradi sprememb v sami manjšini, večinskem narodu in Evropi vidno izboljševati in prehajati k sožitju in sodelovanju, čeprav je posamična nasprotovanja in spore še mogoče čutiti.

V primerjavi s t.i. "koroškimi Slovenci" se je problematika štajerskih Slovencev obravnavala veliko redkeje, ostale skupine, kot so npr. Slovenci v Gradcu, na Dunaju in drugod, pa so bile komaj kdaj omenjene. Vprašanje Slovencev v Avstriji je bilo tako v znanosti kakor v praksi in v javnosti omejeno na t.i. "koroško vprašanje".

Pripravek podaja nekatere temeljne razsežnosti o življenju Slovencev v Avstriji. Empirični del izvira iz obširne disertacije "Slovenci v Avstriji", kjer smo uporabili rezultate uradnih popisov ter podatke, zbrane s terenskim delom z intervjuji in anketiranjem. Zaradi pomanjkanja prostora se bomo v nadaljevanju omejili predvsem na vsebino, metodologijo in tehnične postopke pa puščamo ob strani. Bralec si lahko te vsebine poišče v disertaciji sami (Zupančič, 1996).

2. Koliko je Slovencev v Avstriji?

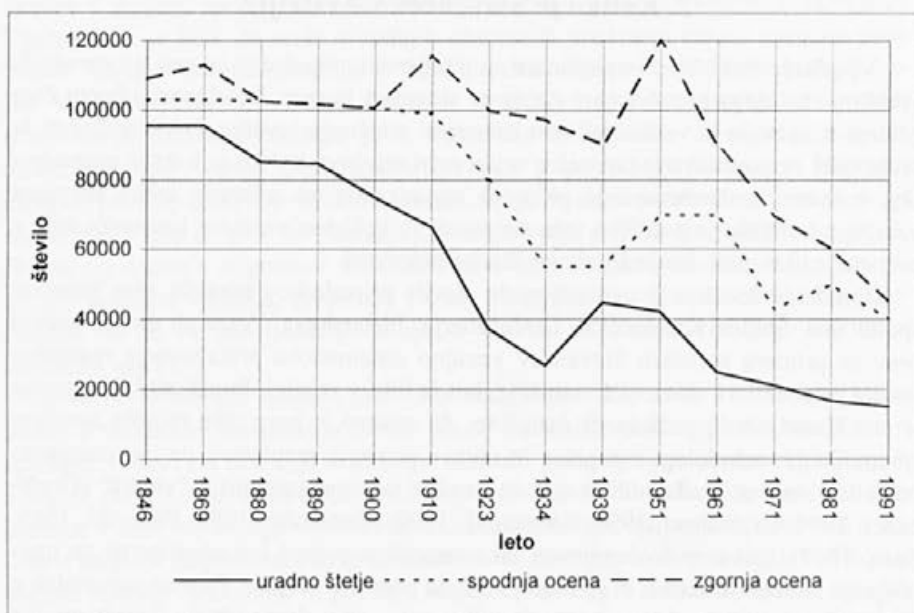
Vprašanje številčnosti manjšinske in izseljenske populacije je eno od osrednjih vprašanj etničnega proučevanja. Za samo skupnost je prav številčnost ključni člen obstoja in razvoja in velikokrat celo kakovosti etničnega bivanja. Od številčnosti in prostorske razporeditve je namreč v veliki meri odvisno, koliko in kakšne gospodarske, kulturne, izobraževalne in politične organizacije ter ustanove lahko skupnost vzdržuje, kolikšna je politična teža skupnosti in kolikšno možnost komuniciranja v lastnem jeziku sploh imajo člani manjšinske skupnosti.

Dosedanje izkušnje z ugotavljanjem števila pripadnikov manjšin niso posebno spodbudne. Študije Klemenčiča, Grafenauerja, Pleterskega, Zorna in drugih kažejo prav na primeru koroških Slovencev vztrajno sistematično prikazovanje manjšega števila pripadnikov slovenske manjšine, kot je bilo v resnici. Popisi so bili neredko le eno izmed orodij pritiska na manjšino. Za analizo je prav tako moteče nenehno spreminjanje metodologije popisov in objave popisnih rezultatov, da ne omenjamo razdelitve na več jezikovnih skupin in uvedbe popisne kategorije "vindiš" (Grafenauer, 1946, Grafenauer, 1990, Klemenčič, 1960, Klemenčič, 1990, Pleterski, 1966, Zorn, 1967). Nekateri so ocenjevali take statistične popise kot neprimerne za ugotavljanje etnične strukture, ki jim torej ne kaže posebno zaupati. Zato so vzporedno z uradnimi popisi Slovenci sami organizirali posebna in cerkvena štetja (šematizme), s katerimi so skušali ovreči uradne podatke in dokazati, da je pripadnikov slovenske manjšine v resnici precej več. Ob tem ne moremo spregledati vedno večje neskladnosti med podatki uradnih popisov na eni ter ocenami števila Slovencev na drugi strani. Ocene temeljijo na različnih terenskih pokazateljih kot so npr. vpis otrok v dvojezične šole ter gospodarsko in kulturno delovanje narodne skupnosti. Ocenjevanje postaja čedalje bolj težavno, saj je prepoznavanje posameznikov v mestnem okolju precej težje kot v vaškem oziroma podeželskem. Toda podrobne primerjalne raziskave so dokazale, da pomenijo statistični popisi zelo strogo merilo, ki lahko zajame le približno tretjino manjšinske populacije na Koroškem, ki jo je pa mogoče dokazati z različnimi terenskimi pokazatelji. Statistični popisi torej ne dajejo pravega

števila pripadnikov manjšine, posredujejo pa še zadovoljive informacije o prostorski razširjenosti, načinu poselitve, značilnostih starostne, spolne, izobrazbene in gospodarsko-socialne strukture. Ob kritični presoji so uradni podatki vendarle uporabni, čeprav ne dajejo enostavnega odgovora na najbolj pogosto vprašanje, kolikšna je številčna moč manjšinske skupnosti (Zupančič, 1993).

Grafikon 1: Primerjava skupnega števila prebivalstva na Koroškem, števila Slovencev po uradnih podatkih ter spodnje in zgornje ocene števila Slovencev v obdobju 1846–1991.

Graph 1: The total number of population in Carinthia, the number of Slovenians according to the official data, and the lowest and the highest assessments on the number of Slovenians in the 1846–1991 period.

Vir: Zupančič, 1996, 147.

Rezultati ljudskega štetja leta 1991 se precej razlikujejo od popisa pred desetimi leti. Medtem ko so pri prejšnjih popisih našli vedno manj slovensko govorečih, se je ob zadnjem popisu število celo rahlo dvignilo. Edino na južnem Koroškem je število slovensko govorečih upadlo, vendar manj kot pri prejšnjih popisih. Številčno nazadovanje je bilo močno le pri popisni kategoriji "vindiš". Skupno so na območju avtohtone poselitve na Koroškem našli 14.593 in na Štajerskem 246 prebivalcev, v vsej državi pa 20.191. V številko so zajeti le tisti z avstrijskim državljanstvom. Poleg teh je popis 1991 dokazal še 10.209 oseb s slovenskim občevelnim jezikom brez

avstrijskega državljanstva. Uradna statistika dokazuje 30.400 oseb s slovenskim občevelnim jezikom na celotnem ozemlju Avstrije (podatki ÖSTAT, 1991). Skupno število je mogoče oceniti na najmanj 60.000 v celotni Avstriji. Ocena je približna, saj so možnosti realnega ocenjevanja zunaj Koroške zelo pičle.

3. Današnji način poselitve Slovencev v Avstriji

Podatki starejših popisov se nanašajo predvsem na južno Koroško. Za ostala območja podatkov po občinah pogosto niso objavljali ali pa jezikovne sestave sploh niso ugotavljali. Šele popisa iz leta 1981 in 1991 vsebujeta podatke v vsej Avstriji, s čimer je omogočena vsaj groba ocena obsega in načina današnje poselitve Slovencev v Avstriji ter osnovne strukturne značilnosti te populacije.

Kljub skopim podatkom za popise v letih 1951, 1961 in 1971 je razvidno postopno nastajanje današnjega načina poselitve Slovencev. Njihovo število je v Celovcu, Gradcu in na Dunaju nenehno naraščalo, medtem ko se je skupno število slovensko govorečih zmanjševalo tako na območju avtohtone poselitve na Koroškem in Štajerskem kakor v vsej državi. Splošno številčno nazadovanje je treba v prvi vrsti pripisati asimilaciji, saj so bile selitve predvsem notranje (s podeželja v mesta in v mestno okolico). Nova poselitvena jedra in razpršena poselitve so nastajala ob krčenju obsega avtohtone poselitve in predvsem z naglim zmanjševanjem deleža slovenskega prebivalstva na tem območju. Danes živi zunaj območja avtohtone poselitve približno četrtina slovensko govorečih (približno 5000 oseb), leta 1951 pa jih je bilo le približno 5 % (okrog 2000 oseb). V mestih Celovcu, Gradcu in na Dunaju je bilo pred štirimi desetletji skupno dobrih 200 prebivalcev slovenskega jezika, ob zadnjem popisu pa okrog 4000. Slovenci so se stoletja zgrinjali v našeta mesta, se tam šolali, delali in ustvarjali. Velik del jih je tudi za stalno ostal tam. Navzočnost Slovencev v teh mestih je predvsem rezultat nenehnega priseljevanja in sprotne asimilacije. Tudi po koncu monarhije je bilo Slovencev iz različnih slovenskih pokrajin še precej, kasneje pa so prihajali predvsem s Koroške. Tako vlogo imata Dunaj in Gradec še danes, medtem ko se Celovec zaradi bližine in funkcij predstavlja kot integralni del avtohtonega slovenskega poselitvenega prostora, čeprav ga po uredbi o dvojezičnem šolstvu niso šteli zraven.

Območje, kjer živijo Slovenci, je po navedbah zadnjega štetja bistveno širše, okrepila se je navzočnost v večjih urbanih središčih, izrazit pa je tudi umik na primestne občine. V vseh večjih avstrijskih mestih živi več kot 100 Slovencev, na Dunaju, v Celovcu in Gradcu pa več kot 1000. Slovenci živijo tako že skoraj v vseh političnih okrajih po Avstriji. Še vedno je glavno zgostitveno območje Slovencev na južnem Koroškem, ki pomeni izhodišče za nova naselitvena jedra. Druga večja zgostitev je na Štajerskem s središčem v Gradcu in okolici, proti severu pa prehaja v manjše zgostitveno jedro v starem industrijskem območju ob Murici in Muri med Muerzzuschlagom in Judenburgom.

Tabela 1: Število slovensko govorečih prebivalcev ob uradnih štetjih leta 1951, 1961, 1971, 1981 in 1991 po naselitvenih območjih v Avstriji.

Table 1: Number of Slovenian speaking people according to the census data of 1951, 1961, 1971, 1981 and 1991, by settling areas in Austria.

Leto	Državljanstvo	Območja poselitve Slovencev							
		Koroška skupaj	Območje avtohtone poselitve na		Mesto Celovec	Mesto Gradec	Mesto Dunaj	Drugje v Avstriji	Skupaj
			Koroškem	Štajersk.					
1951	Avstrijci	19658*4	19556*4	150*7	137*7	39*7	41*7	190*7	19976*1
	Neavstrijci	2876*5	2197*5	314*7	279*7	113*7	20*7	1219*7	3863*2
	skupaj	42095*6	41123*6	464*7	975*7	152*7	61*7	1409*7	43400*3
1961	Avstrijci	0	24911*8	0	0	0	0	0	24911
	Neavstrijci	0	561*8	0	0	0	0	0	561
	skupaj	0	25472*8	0	0	0	0	0	25472
1971	Avstrijci	20966	0	0	0	0	507	0	23572
	Neavstrijci	936	0	0	0	0	435	0	4425
	skupaj	21902	0	0	0	0	942	0	27997
1981	Avstrijci	16552	16371	73	985	566	801	961	18772
	Neavstrijci	543	484	82	219	372	408	1303	2649
	skupaj	17095	16855	155	1177	938	1209	2264	21421
1991	Avstrijci	14850	14593	246	1227	939	1832	2581	20191
	Neavstrijci	1611	1305	371	492	1508	1348	5478	10110
	skupaj	16461	15898	617	1719	2447	3180	8059	30301

Vir: podatki ÖSTAT, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991; Zupančič, 1996, 148.

*1 — Na Koroškem so prištete tudi osebe iz kategorij: slovensko-nemško, slovensko-vindiš, vindiš-slovensko, vindiš-nemško in vindiš.

*2 — Prištete so osebe iz kategorij: slovensko-nemško.

*3 — Prištete so osebe iz kategorij: nemško-slovensko, nemško-vindiš (kar so sicer šteli za "nemško").

*4 — Vštete so osebe iz kategorij: slovensko, slovensko-nemško, slovensko-vindiš, vindiš-slovensko, vindiš-nemško, vindiš.

*5 — Vštete so osebe iz kategorij: slovensko, slovensko-nemško, slovensko-vindiš.

*6 — Vse popisne kategorije skupaj.

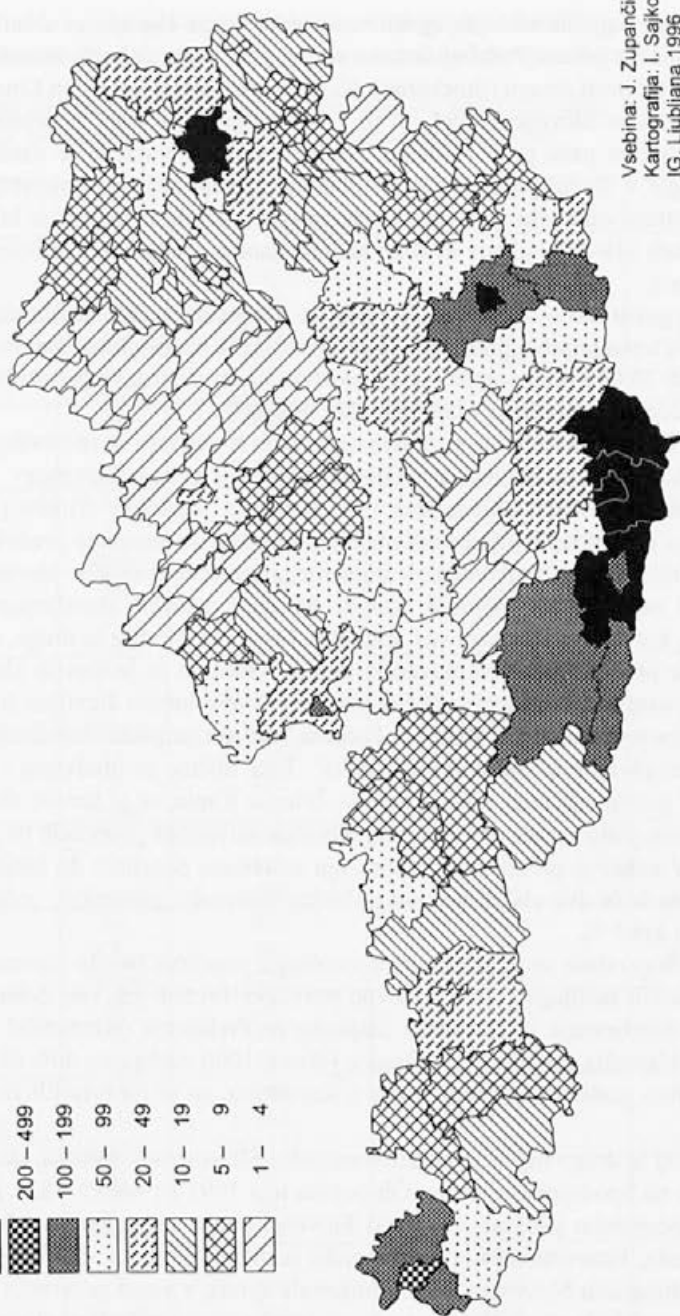
*7 — Upoštevane so samo popisne kategorije: slovensko, slovensko-nemško, slovensko-vindiš, vindiš-slovensko, vindiš-nemško, vindiš.

*8 — Podatki se nanašajo samo na dvojezično ozemlje brez Celovca in Beljaka.

Slika 1: Število slovensko govorečih prebivalcev Avstrije leta 1991. Pregled po političnih okrajih — avstrijski državljani.

Fig. 1: The number of Slovenian speaking inhabitants in Austria in 1991, by political districts — Austrian citizens.

Število oseb

Vsebina: J. Zupančič
Kartografija: I. Sajko
IG, Ljubljana 1996

Vir: ÖSTAT, Dunaj

Opomba: skupaj jezikovni kategoriji "slovenščina" in "vindiš"

Drugo najpomembnejše zgostitveno jedro je na Dunaju in v bližnji okolici na Spodnjeavstrijskem. Posebej izrazito se širi proti jugu ob južni železnici (Moedling, Baden) ter proti severu (Stockerau). Na Zgornjeavstrijskem razen Linza ni opaznejše koncentracije Slovencev. Več jih je v Salzburgu in okolici, posebno proti jugu, v industrijskem pasu proti Halleinu. Na Tirolskem je vidnejši le ozek pas ob Innu, predvsem v okolici Innsbrucka. Po pomenu in velikosti četrta največja zgostitev je na celotnem območju na Predarlberškem (po uradnih navedbah je bilo ob zadnjem štetju tam 519 državljanov in 1026 nedržavljanov, skupaj torej približno toliko kot v Celovcu).

Ko govorimo o zgostitvenih jedrih ter o koncentracijah števila slovensko govorečih, je treba posebej poudariti, da se to nanaša le na absolutno število. V primerjavi z dobrih 20.000 oseb pomeni navzočnost nekaj sto slovensko govorečih opazno zgostitev, čeprav je Slovencev tam manj kot odstotek.

Na območju avtohtone poselitve na južnem Koroškem se je število slovensko govorečih povečalo v občinah z nizkim deležem in številom Slovencev. Porast gre tod pripisati ponovnemu opredeljevanju k slovenski jezikovni skupini (statistično). V Celovcu in v bližnjih primestnih občinah se je število povečalo predvsem zaradi doseljevanja, čeprav tudi učinkov ponovnega opredeljevanja k slovenski jezikovni skupini ne moremo izključiti. Zaradi številnih nemških doseljencev so nekatere občine, kot so npr. Kotmara vas, Žihpolje, Loga vas, Hodiše in druge, skoraj povsem izgubile prvotno pretežno slovenski značaj. Obenem se je število slovensko govorečih zmanjšalo v nekaterih občinah z večjim absolutnim številom in deležem slovenskega prebivalstva v Rožu in Podjuni, kar gre pripisati asimilaciji, še posebno med pripadniki popisne skupine "vindiš". Take občine so predvsem v Rožu in Podjuni. V goratih občinah, kot sta Sele in Železna Kapla, se je število slovensko govorečih zmanjšalo zaradi odseljevanja, odstotek slovensko govorečih pa je ostal skoraj enak. V celoti je prišlo tudi na območju avtohtone poselitve do izrazite razpršitve, saj imata le še dve občini več kot polovico slovensko govorečih, polovica občin pa že manj kot 5 %.

Na Štajerskem se je na območju avtohtone poselitve število slovensko govorečih po podatkih zadnjega popisa ponovno povečalo. Pri tem gre vsaj deloma za rast tudi zaradi doseljevanja iz slovenske Štajerske in Prekmurja (Klemenčič Matjaž, Olas, 1994). Največja zgostitev je v Gradcu (skoraj 1000 oseb) in v širši okolici tega mesta. Veliko graških Slovencev izvira s Koroške in so se tja priselili zaradi študija in dela.

Dunaj je drugo največje naseljitveno jedro Slovencev v Avstriji, skupno z bližnjo okolico na Spodnjeavstrijskem. Ob popisu leta 1991 so našli 1832 oseb s slovenskim občevelnim jezikom. Dunajski Slovenci imajo večstoletno tradicijo bivanja v tem mestu, kateremu so kot predstavniki različnih poklicev dali trajen pečat. Skupnosti dunajskih Slovencev so se oblikovale sproti, v vsaki generaciji posebej. Izvirajo z različnih območij slovenskega etničnega ozemlja ne glede na današnje politične meje (Dunaj in Slovenci, 1994).

Tabela 2: Število slovensko govorečih prebivalcev ob popisu leta 1991 po avstrijskih zveznih deželah ter v Gradcu in Celovcu, glede na spol in državljanstvo.

Table 2: Number of Slovenian speaking people as to sex and citizenship according to the 1991 census, by Austrian provinces and at Graz and Klagenfurt.

Dežela	Spol	Avstrijski državljani	Brez avstrijskega državljanstva	Skupaj
Gradiščanska	M	22	65	48
	Ž	43	74	117
	Skupaj	65	139	165
Koroška	M	6712	1022	7734
	Ž	7250	589	7839
	Skupaj	13962	1611	15573
Spodnja Avstrija	M	205	688	893
	Ž	253	344	597
	Skupaj	458	1032	1490
Zgornja Avstrija	M	127	665	792
	Ž	126	259	385
	Skupaj	253	924	1177
Salzburška	M	127	338	465
	Ž	183	220	403
	Skupaj	310	558	868
Štajerska	M	615	2034	2649
	Ž	1080	814	1894
	Skupaj	1695	2848	4543
Tirolska	M	80	403	483
	Ž	122	321	443
	Skupaj	202	724	926
Predarlberška	M	148	562	710
	Ž	188	464	652
	Skupaj	336	1026	1362
Dunaj	M	832	763	1595
	Ž	993	584	1577
	Skupaj	1825	1347	3172
"vindiš"	M	390	0	390
	Ž	498	0	498
	Skupaj	888	0	888
Avstrija	M	8708	6540	15248
	Ž	11357	3669	15026
	Skupaj	20177	10209	30274
Celovec	M	531	323	854
	Ž	687	169	856
	Skupaj	1218	492	492
Gradec	M	341	1015	1356
	Ž	598	493	1689
	Skupaj	939	1508	3045

Vir: ÖSTAT, 1991.

Četrta večja zgostitev Slovencev v Avstriji je na Predarlberškem, kjer je po podatkih zadnjega popisa živelo več kot 500 oseb slovenskega jezika in poleg tega še več kot 1000 tistih brez avstrijskega državljanstva. To skupino sestavljajo večinoma izseljenci in zdomci iz Slovenije, kar se razločno vidi po izobrazbeni in socialni sestavi. V drugih avstrijskih zveznih deželah živijo Slovenci večinoma v mestih in industrijskih ter turističnih krajih. Nekateri izvirajo s Koroške, drugi pa so izseljenci iz Slovenije.

Spolna sestava nam razkriva še eno podrobnost. Med slovensko govorečimi z avstrijskim državljanstvom je več žensk kot moških, pri nadržavljanih pa je ravno obratno. Očitno gre pri tem za večje število mešanih zakonov, v katerih se jezik in identiteta v prvi generaciji še zadrži ne glede na jezikovno okolje, v katerem posameznik živi, težje pa je to prenašati na otroke.

V letih od 1981 do 1991 se je močno povečalo tudi število slovensko govorečih brez avstrijskega državljanstva. Ti so predvsem zdomci, ki v Avstriji bivajo in delajo začasno. Nekateri zdomci se kasneje odločijo tudi za trajno naselitev v Avstriji in iz zdomcev postanejo izseljenci.

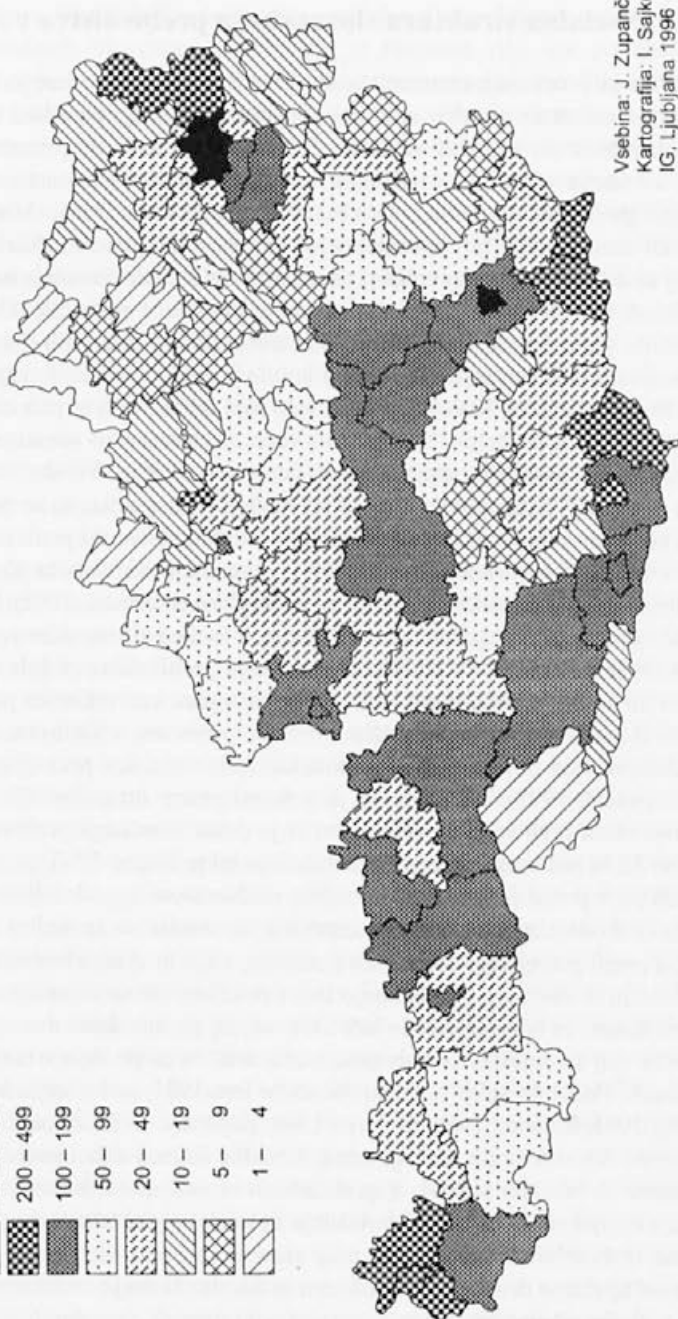
Število oseb brez avstrijskega državljanstva je v letih od 1951 do 1981 nihalo (upoštevajoč, da za leto 1961 ni ustreznih podatkov) med 2600 in 4400, leta 1991 pa se je povečalo skoraj za štirikrat (na 10.110), kar pomeni tretjino vseh slovensko govorečih v Avstriji. Hkrati se je močno spremenilo tudi težišče poselitve. Leta 1951 je na avtohtonem območju na Koroškem in Štajerskem prebivalo dve tretjini izmed 3863 oseb brez avstrijskega državljanstva, leta 1981 izmed 2649 oseb brez avstrijskega državljanstva dobra petina in leta 1991 izmed 10.100 oseb brez avstrijskega državljanstva le še okrog šestina (16 %). Nasprotno se je povečeval delež nadržavljanov v mestih (Dunaj, Gradec, Celovec), od desetine leta 1951 na več kot tretjino leta 1981 (38 %) in leta 1991 le malo manj (tretjina). Slednji je bil sicer vštet že pri območju avtohtone poselitve. Prav tako se je ves čas povečevalo število Neavstrijcev na območjih avtohtone poselitve in zunaj omenjenih mest. Leta 1951 je znašalo še slabo tretjino (32 %), leta 1981 že skoraj polovico (49 %) in leta 1991 več kot polovico (54 %). Ta pregled utegne biti zelo varljiv glede absolutnega števila, saj do leta 1971 niso objavljali podatkov za celotno državno ozemlje. Zdomci živijo predvsem v območjih urbanega značaja, kjer je več možnosti za delo, in v obmejnem pasu na Koroškem in Štajerskem. Bližina igra pri izbiri kraja zaposlitve pomembno vlogo (Zupančič, 1996, 163–182).

Posebno skupino slovenskega prebivalstva sestavljajo prekomejni dnevni migranti. Mnogi so zaposleni tudi na črno. Zlasti iz slovenske Štajerske se je po propadu številnih industrijskih podjetij sprostilo veliko delovne sile. Dnevno se vozijo na delo vse do Gradca in okolice. Ta oblika čezmejnega zaposlovanja je na Koroškem manj pogosta, ni pa neznana.

Slika 2: Število slovensko govorečih prebivalcev Avstrije leta 1991. Pregled po političnih okrajih — osebe brez avstrijskega državljanstva.

Fig. 2: The number of Slovenian speaking inhabitants in Austria in 1991, by political districts — persons without Austrian citizenship.

Število oseb

Vsebina: J. Zupančič
Kartografija: I. Sajko
IG, Ljubljana 1996

Vir: ÖSTAT, Dunaj

Opomba: skupaj jezikovni kategoriji "slovenščina" in "vindiš"

4. Socialna struktura slovenskega prebivalstva v Avstriji

Število in prostorska razmestitev slovenskih prebivalcev, kot jo prikazuje statistika, je po eni strani rezultat selitvene dinamike, po drugi pa odraz tudi spremenjenih izobrazbene in socialne sestave. Želja po izobrazbi in primernem delovnem mestu, združena včasih še z osebnimi razlogi, je mnoge slovenske Korošce (in ne samo te!) gnala proč od doma, v Gradec in še pogosteje na Dunaj. Mnogi so študijska leta v teh mestih podaljšali in se naposled tam za stalno naselili. Socialni preobrazbi so torej sledile selitve, ki so v nekaj desetletjih oblikovale današnja nova poselitvena jedra in ob tem nekoliko izpraznilo območje avtohtone poselitve. Očitno obmejna, razmeroma slabo urbanizirana Koroška ni imela dovolj ustreznih delovnih mest, kar je še pospešilo odseljevanje. Slovencem je bilo v mnogih poklicih težje pričenjati poklicno uveljavljanje na Koroškem in so zato raje izbrali bolj strpno okolje Dunaja in drugih avstrijskih predelov. Na splošno večja prostorska in socialna mobilnost sta torej povzročila nastanek razpršenega slovenstva v Avstriji. Vendar sta bila prav izobrazba in temu ustrezen poklic tista, ki sta mnogim omogočila, da so tako v domačem okolju kot v povsem nemškojezičnih mestih zadržali slovenski jezik in identiteto.

Še v šestdesetih in sedemdesetih letih je slovenska manjšina na Koroškem veljala za pretežno delavsko-kmečko in hkrati za podeželsko (Zupančič, 1992). Leta 1981 so se že pokazale precejšnje spremembe, vendar je bilo med slovenskim prebivalstvom na Koroškem še več kot 20 % kmečkega (od vsega prebivalstva dežele približno 9 %), medtem ko so bili v ostalih poklicih slabše zastopani kot večinsko prebivalstvo. Do socialne izenačitve je že tedaj prišlo v mestih, predvsem v Celovcu, saj je bil delež izobražencev med Slovenci enak in ponekod celo večji kot pri večinskem prebivalstvu (Zupančič, 1992). Zadnji popis je pokazal precej drugačno sliko. Med slovensko govorečimi prebivalci na Koroškem se je delež kmečkega prebivalstva znižal na približno 12 % (od vsega prebivalstva dežele je bil približno 7 %), pri vseh drugih dejavnostih pa je prišlo do izenačenja. Razlike med mestom in podeželjem se spričo urbanizacije in modernizacije slednjega zmanjšujejo, vendar so še vedno znatne. Urbana območja imajo precej višji delež oseb s srednjo, višjo in visoko izobrazbo, medtem ko na podeželju še marsikje prevladujejo tisti s poklicno ali samo osnovno šolo. Po izobrazbeni sestavi se od vseh močno loči Celovec, saj jih ima dobri dve tretjini slovensko govorečih vsaj srednješolsko izobrazbo, več kot 80 % pa jih dela v različnih terciarnih dejavnostih. Podobno sliko je imelo mesto že leta 1981, sedaj se je le še stopnjevala (Ibounig, 1983, Reiterer, 1986, Reiterer, 1996, Zupančič, 1993, Zupančič, 1996).

Skupine Slovencev po Avstriji zunaj Koroške se med seboj precej razlikujejo po izobrazbeni in socialni sestavi. V podeželskih območjih na Štajerskem, Zgornje- in Spodnjeavstrijskem še marsikje prevladuje delavsko prebivalstvo z osnovnošolsko in poklicno izobrazbo. V celoti kaže tako slovensko prebivalstvo kot večinski narod značilnost terciarne družbe. Na Tirolskem in Salzburškem je izobrazbena sestava podobna naštetim območjem, le da je nekaj večji odstotek zaposlenih v terciarnih dejavnostih. Med slovenskim prebivalstvom na Predarlberškem pa še vedno prevladujejo

industrijski delavci. Resda je Predarlberško najbolj industrializirani predel Avstrije, toda delež zaposlenih Slovencev v industriji je bistveno višji kot pri večinskem prebivalstvu. Slovenci na Predarlberškem so predvsem priseljenci iz Slovenije, ki so se sem priselili v šestdesetih in sedemdesetih letih, in njihovi potomci. Ti so prepoznavni po izobrazbeni in poklicni sestavi, mlajša generacija pa praviloma dosega višjo izobrazbeno raven in je tudi v večji meri zaposlena v uslužnostnih dejavnostih.

Po socialni in izobrazbeni sestavi posebej izstopa Dunaj z najbližjo okolico, ki v mnogočem spominja na strukturo Slovencev v Celovcu. Po izobrazbi prevladujejo tisti z višjo, visoko in srednješolsko izobrazbo, zaposleni pa so predvsem v različnih terciarnih dejavnostih. Slovence na Dunaju najdemo v sicer skoraj vseh poklicih, vendar po izstopajo predvsem poklici v umetnosti, znanosti, kulturi, trgovini, zdravstvu, bančništvu in sorodnih dejavnostih. Skupnost dunajskih Slovencev sestavljajo tako koroški Slovenci kot priseljenci iz Slovenije. Veliko izobražencev predvsem v gospodarskih dejavnostih ter v kulturi je tudi v Gradcu, čeprav po deležu ne izstopajo posebej. Zaradi številnih priseljencev iz Slovenije je največ delavcev s poklicno, osnovnošolsko ter deloma še srednješolsko izobrazbo.

V celoti torej izstopajo tri pomembnejše zgostitve slovenskih izobražencev, in sicer Celovec, Gradec in Dunaj, kar je odraz precejšnje urbanizacije avtohtonih, predvsem koroških Slovencev, toda hkrati tudi funkcij omenjenih mest za Slovence. Očitno obstaja potreba po slovensko govorečih zastopnikih podjetij, pravniki, bančniki, trgovci, diplomati. Zaradi znanja jezika so iskani predvsem v tistih dejavnostih, ki imajo več stikov s slovanskimi deželami v srednji in vzhodni Evropi.

To se še posebej kaže pri osebah brez avstrijskega državljanstva. Medtem ko drugod po Avstriji prevladujejo tisti z nižjo kvalifikacijo, ki delajo kot delavci v proizvodnji in različnih storitvenih dejavnostih, najdemo na Koroškem, v Gradcu in na Dunaju visokokvalificirane, ki delajo v trgovini, bančništvu, zavarovalništvu, kot prevajalci in pravniki. To zelo nazorno dokazuje potrebnost slovenskega jezika v obmejnem prostoru in v najpomembnejših gospodarskih središčih. Ob koncu osemdesetih let se je t.i. nakupovalni turizem izredno razširil. Kraji, kot so Pliberk, Labot, Lipnica in Radgona in za bolj zahtevne še Beljak, Celovec in Gradec, so dobili izjemno veliko čezmejno potrošniško zaledje v Sloveniji, na Hrvaškem in v Bosni. Tedaj so nakupovali zlasti blago široke potrošnje v velikih količinah, zato so se pojavile nagle potrebe po osebah z znanjem slovenščine. V tem času so v avstrijskih bankah mnogi nalagali svoje prihranke ali sklepali zavarovalne pogodbe. Nakupi elektronike, strojev, računalnikov, računalniške opreme in programske opreme so zahtevali kvalificirano delovno silo, večšo obeh jezikov, stroke in zakonodaje ter s poznavanjem navad in miselnosti na obeh straneh meje. Iskani so postali tehnični inženirji, ekonomisti, pravniki in prevajalci (Zupančič, 1996, 164–187). Domnevamo, da je bilo na črno teh pojavov še več, vendar so tudi uradni podatki dovolj zgovorni. Klasično izseljeništvu se je tako predvsem v obmejnem prostoru spremenilo v pospeševalca čezmejnega sodelovanja in s tem pričelo prevzemati vlogo, ki je sicer najbolj primerna za pripadnike organizirane manjšine.

5. Vprašanje identitete je vprašanje etničnega obstoja Slovencev v Avstriji

5.1 Vsebina identitete Slovencev v Avstriji

Identiteta je najboljšežnejša sestavina etničnosti in pomeni ključ etničnega preživetja Slovencev v Avstriji. Vsebino narodne identitete sestavlja pet sestavin, ki si sledijo v ohlapnem zaporedju: kulturno-jezikovna, zgodovinska, prostorska, gospodarsko-socialna in politična. Zunanja objektivna znaka (prvini) sta jezik in prepoznavna kultura — poleg samega opredeljevanja ter narodne zavesti. Narodna zavest pomeni nenehno subjektivno odločanje za vzdrževanje in ohranjanje narodne identitete. Biti "zaveden Slovenec" pomeni izpovedovati se, predstavljati in izjasnjevati se kot Slovenec, pomeni razumeti objektivne znake slovenstva (narodne identitete) kot vrednoto in jih zavestno ohranjati. V tem primeru je mogoče subjektivno obstajati "Slovenec" tudi v primeru, ko pogoji ohranjanja prvin narodne identitete niso ugodni in ko pri posamezniku zasledimo le še manjši del prvin, ki so značilnost slovenske narodne identitete. Pripadnik manjšine mora za subjektivno sprejeto vrednoto "slovenskosti" storiti več kot pripadnik večinskega naroda. Ob tem nujno sprejema tudi objektivne in morda tudi subjektivne prvine identitete večinskega naroda. Opredeljevanje za pripadnost k nekemu narodu pomeni v bistvu le poznavanje vsebine identitete, pomeni torej subjektivno sprejemanje objektivnih lastnosti, okoliščin, vsebin in norm, ki veljajo v skupnosti, kateri želi posameznik pripadati. Da bi lahko še govorili npr. o "Slovincu", mora ta imeti vsaj nekaj objektivnih in (ali) subjektivnih prvin slovenstva. Te si posameznik pridobiva, spreminja in izgublja v procesu socializacije, ki poteka vse življenje (Zupančič, 1996, 61–67).

Pri terenski raziskavi o vsebini identitete smo med intervjuvanci dobili rezultate, ki jih prikazujeta tabela in grafikon. Posebej smo ločili, ali se omenjene prvine (sestavine) pojavljajo v celoti ali le delno.

Jezik je pri tem gotovo najbolj prepoznavna, izpostavljena in obenem vsebinsko najbolj bogata prvina — sestavina narodne identitete. Jezik je hkrati tista prvina, ki ga upošteva uradna avstrijska statistika (žal le občevalni jezik), in tako številčnost, način poselitve in strukturo Slovencev presojamo le po tistih, ki so se ob popisu izjasnili kot slovensko govoreči. Jezikovno-kulturna in zgodovinska (izvor) sta osnovni, izhodiščni sestavini: v različnih oblikah ju ima velika večina vprašanih, vendar ju subjektivno nekateri ne sprejemajo kot "svoje". Po izvoru, jeziku in kulturi je torej Slovencev več, kot se jih subjektivno priznava. To je zelo značilna lastnost skoraj vseh manjšinskih skupnosti. Kolikšna bo razlika med objektivnim in subjektivnim, je odvisno od meril, ki jih uporabljamo pri za ugotavljanje etničnosti. Statistični popisi zaradi zelo strogih meril (upoštevan je občevalni jezik) izkazujejo le tretjino populacije, ki jo je bilo mogoče ugotoviti s pomočjo različnih terenskih kazalcev (prim. Zupančič, 1993, 232–233). V našem primeru so razlike majhne, ker smo z intervjuji zajeli povečini "aktivne" Slovence.

Ostale tri sestavine se sicer opazno ločijo med seboj, vendar jim je skupen precej višji delež subjektivnega sprejemanja posameznih znakov, kot pa jih v resnici imajo. V tem primeru so "Slovenci" v večji meri po lastnih, subjektivnih merilih. Zlasti pri preseljenih na območja zunaj Koroške postopoma krnijo zveze in odnosi z izvirnim območjem. V Gradec in na Dunaj odhajajo zaradi študija ter nabiranja prvih poklicnih izkušenj. Mnogim postaneta mesti drugi dom, ko se za stalno naselijo tam. V določeni (delni) meri se povezanost z izvirnim območjem še ohranja s tesnimi sorodstvenimi vezmi ali lastniškimi razmerji. Toda subjektivno jih večina opredeljuje Koroško še vedno kot "svojo", ker so od tam "doma".

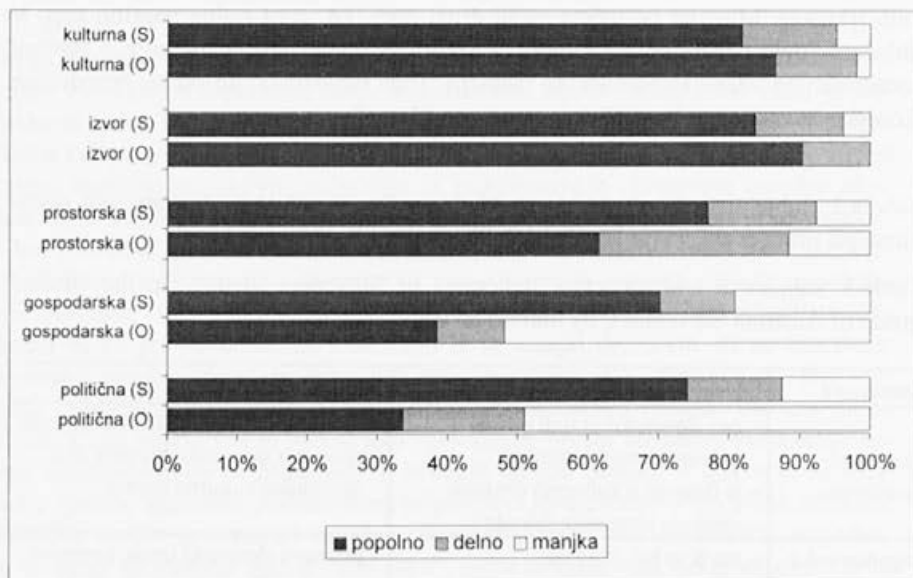
Tabela 3: Subjektivni in objektivni znaki slovenske identitete po posameznih sestavinah pri proučevani skupini avstrijskih Slovencev.

Table 3: Subjective and objective indicators of Slovenian identity in the studied group of Austrian Slovenians, by individual components.

Sestavina	Objektivni znaki	Subjektivni znaki
kulturno-jezikovna	– zna slovensko in tudi govori slovensko vsaj v družini – je dejaven v kulturnih društvih – obiskuje slovenske prireditve	– sprejema slovenščino kot svoj jezik – sprejema slovensko kulturo, ima slovensko kulturno zavest
zgodovinska (izvor)	– starši so bili Slovenci – predniki so bili (vsaj deloma) Slovenci	– priznava slovenski izvor, korenine – sprejema slovenski zgodovinski spomin, mite in zavest
prostorska	– živi na območju avtohtone slovenske poselitve – je osebno, materialno in sorodstveno vezan na območje avtohtone poselitve	– Slovenijo ima za "matio" – sprejema območje avtohtone poselitve za "domovino"; čuti se koroškega Slovenca pa tudi Korošca
gospodarsko-socialna	– sodeluje v gospodarski strukturi manjšine ali Slovenije – delo je povezano s slovensko skupnostjo; "poklicni Slovenci"	– sprejema gospodarsko razsežnost slovenstva tako v Avstriji kot širše in jo ima za "svojo"
politična	– sodeluje v političnem življenju manjšine ali Slovencev sploh na kakršenkoli način – je volilec pri volitvah v politične strukture, ki imajo tudi slovensko obeležje	– slovenstvo zavestno sprejema kot politično skupnost, bodisi v okviru manjšine ali tudi širše

Grafikon 2: Koliko objektivnih in subjektivnih prvin imajo intervjuvanci pri posameznih sestavinah narodne identitete.

Graph 2: Number of objective and subjective elements of the interviewed persons in the individual components of national identity.

Opombe: (O) — objektivne prvine; (S) — subjektivne prvine.

Vir: intervju, 1995, N=104, Zupančič, 1996, 276.

Izmed vseh sestavin je najšibkejša gospodarsko-socialna; ugotoviti jo je bilo mogoče le pri slabi polovici. Podatek zgovorno kaže na smer gospodarske integracije v večinsko družbo; lastno manjšinsko gospodarstvo postopoma izginja oziroma se čedalje bolj omejuje na posamezne slovenske gospodarske ustanove, ki nudijo delo in preživetje. Odstotek tistih, ki nosijo objektivne znake gospodarske sestavine slovenske identitete, je zaradi opaznega števila t.i. "poklicnih Slovencev" še dokaj visok. V pogovorih so mnogi navajali, da je vprašanje manjšinskega gospodarstva kljub zelo ugodni socialni sestavi pereč problem. Subjektivno so sogovorniki ocenjevali gospodarsko sestavino kot "svojo", torej manjšinsko, še precej višje — skoraj 80 % naj bi jo imelo.

Za zadnjo, politično sestavino veljajo podobne značilnosti kot za gospodarsko; približno polovica jih premore objektivne, več kot štiri petine pa slovensko skupnost tudi subjektivno sprejema kot "svojo". Pri politični sestavini je ločevanje na objektivne in subjektivne prvine zelo težavno opravilo.

Zmanjševanje objektivnih in subjektivnih znakov pri posameznih sestavinah identitete zgovorno kaže na spreminjanje slovenske identitete ali celo na njeno izgubljanje. V zgornjem primeru gre v večji meri za okrnitev identitete; zaradi vključenosti v gospodarsko in politično življenje večinske družbe se izgubljajo predvsem objektivne prvine obeh sestavin. Določen del manjšine postaja dejansko vse bolj le jezikovno in kulturno opredeljena skupnost, ki se zaveda svojega izvora, medtem ko je gospodarsko in politično ter zaradi razseljevanja tudi prostorsko krepko odmaknjena in odtujena. Slednjič načenja asimilacija tudi jezik in kulturo. Ali povedano drugače: manjšinska skupnost se mora zaradi ogroženosti objektivnih prvin gospodarske in politične sestavine narodne identitete dodatno ozirati na jezik in kulturo ter vzgojo zavesti pripadnosti, če hoče etnično preživeti.

5.2 Večplastnost identitete pri Slovencih v Avstriji

Pripadnik manjšine bo torej v procesu socializacije sprejemal vsebine lastne narodne identitete (svoje izvirne skupine, iz katere izvira sam oziroma izvirajo njegovi predniki) in nacionalne države večinskega naroda oziroma družbe, v katero je vključen preko različnih gospodarskih, političnih, izobraževalnih in kulturnih ustanov. Proces socializacije zaradi te dvotirnosti objektivno pelje tudi v večplastnost identitete. Hkratno pojavljanje več identitet podobnega ranga je druga značilnost identitete pripadnikov manjšin. Medtem ko si pri pripadnikih večinskega naroda identitete sledijo od osebne, družinske, lokalne, regionalne, deželne do narodne kot najbolj kompleksne, so pripadniku manjšine v procesih socializacije posredovane prvine tako lastne etnične oziroma narodne (manjšinske) kot državne (vzeta tudi kot nacionalna v smislu državnosti) identitete in zato tudi zavest o njej. Hkratno pojavljanje več identitet se je doslej v strokovni družboslovni literaturi razmeroma redko omenjalo (Južnič, 1993; Smith, 1991).

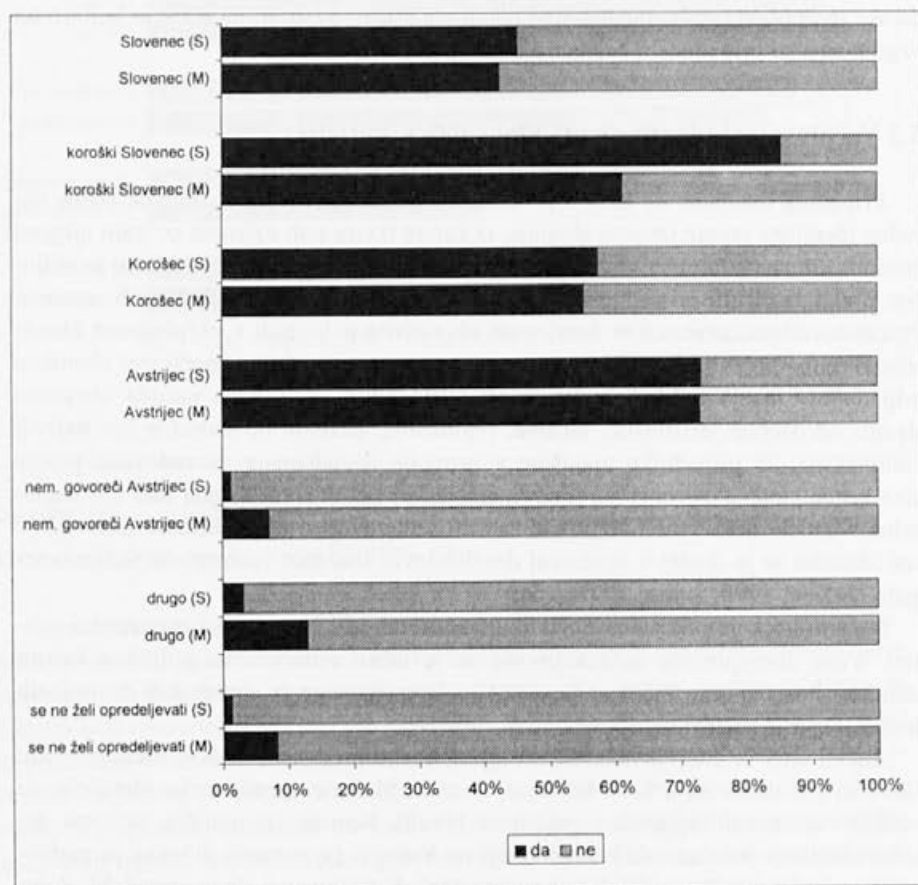
Na grafikonu je prikazano pojavljanje različnih identitet pri isti proučevani skupini. Vsak intervjuvanec in anketiranec se je lahko opredelil za poljubno število identitet. Posebej smo ločili anketirance in intervjuvance iz slovenskih in mešanih družine (kjer je partner nemškojezičen).

Anketiranci in intervjuvanci so se opredeljevali predvsem za štiri identitete: kot Slovenci (ne glede na državo bivanja), koroški Slovenci (manjšinska identiteta, ki vsebuje narodno in regionalno značilnost hkrati), Korošci (regionalna oziroma deželna identiteta brez narodnih implikacij) in Avstrijci (v pomenu državne pripadnosti, ki je lahko opredeljena tudi kot nacionalna). Kot Slovenci sta se opredelili dobri dve petini vprašanih. Razlika med tistimi, ki izvirajo iz slovenskih družin, ter tistimi, ki izvirajo iz mešanih družin, je komaj zaznavna. Največ se jih je opredelilo kot "koroški Slovenci", čeprav izvira približno desetina iz Slovenije ter jih tretjina živi na Dunaju in v Gradcu. Odstotek je posebno visok pri osebah, ki živijo v čistih slovenskih družinah. Dobra polovica se jih je ne glede na družinske jezikovne raz-

mere opredelila za "Korošce" in tri četrtine kot "Avstrijci". Tudi pri zadnjih so razlike med mešanimi in slovenskimi družinami zelo majhne. Slaba desetina se jih je uvrstila tudi v krog nemškogovorečih Avstrijcev, približno 15 % pa jih je navedlo različne druge identitete, od lokalnih in regionalnih do "Evropejcev" in "kozmodopolitov". Pri tem gre večinoma za osebe iz mešanih zakonov ali pa za samske. Desetina se jih večinoma iz osebnih razlogov ni želela opredeljevati.

Grafikon 3: Večplastnost identitete anketirancev in intervjuvancev.

Graph 3: Multilayered identities of the interviewed persons.

Opombe: (M) izvirajo iz mešanih družin; (S) — izvirajo iz slovenskih družin.

Vir: anketa 1, 1995, intervju, 1995, N=362; Zupančič, 1996, 278.

Iz prikazanega je jasno razvidno, da se večji del anketirancev hkrati opredeljuje za "koroške Slovence" in "Avstrijce" ter v nekoliko manjši meri, vendar še zelo izra-

zito za "Slovence" in za "Korošce"; združujejo torej dve identiteti: slovensko in avstrijsko. To potrjuje tudi nekaj nižji odstotek opredeljenih za "Slovence", torej za pripadnike naroda, ki ga razmejujejo politične meje. Regionalna oziroma deželna opredelitev za "Korošce" potrjuje močno regionalno pripadnost. Nekateri se opredeljujejo tudi kot "Dunajčani" in "Gradčani", vendar to izvira bolj iz stvarnih odnosov kot čustvene navezanosti na ta prostor. V hierarhiji prikazanih identitet so jih sogovorniki uvrstili nekoliko nižje.

Ob tem se zastavlja izizzivalno vprašanje, v kakšnem odnosu so si navedene identitete. Sogovorniki so razmeroma pogosto navajali nekakšno vzporednost avstrijske in koroškoslovenske (in tudi slovenske) identitete in nobeni niso dajali očitne prednosti. Vendar se opredeljujejo za "Avstrijce" iz drugačnih razlogov in celo na drugačen način kot za "Slovence". Slovenci so zaradi jezika, kulturne pripadnosti, čustvene navezanosti, izvora, torej spleta objektivnih in subjektivnih prvin, za Avstrijce pa se opredeljujejo predvsem iz stvarnih razlogov: državljanstva in s tem povezanih državljanskih pravic in dolžnosti, vključenosti v gospodarski, kulturni, politični izobraževalni in medijski svet avstrijske družbe, sprejemajo v svetu razpoznavne avstrijske državne simbole. Večinoma so ponosni, da živijo v Avstriji, ki je prepoznavna kot alpska dežela, urejena, z visokim življenjskim standardom, visoko ravni socialne in pravne varnosti, demokratična in ugledna. Prav tako ima veljavo istovetenje z avstrijsko kulturo (ki je rezultat prizadevanj precej širšega prostora od današnjega državnega okvira). Avstrijska identiteta je tako znak aktivnega sprejemanja danih razmer, odsev stvarnosti in koristnosti. Je funkcionalna in v smislu državljanske lojalnosti tudi pričakovana.

Drugi so navajali zgodovinsko pogojenost prepletanja obeh identitet, ker da je to že politična, gospodarska in kulturna tradicija, izvirajoča še iz skupne mnogonacionalne države — habsburške monarhije. Ta naj bi bila nadnacionalna in take lastnosti pripisujejo tudi sedanji avstrijski naciji. Slovenstvo in avstrijstvo naj bi bilo po mnenju teh medsebojno pogojeno, pri čemer postavljajo svoje jezikovno-kulturno slovenstvo ob bok političnega avstrijstva.

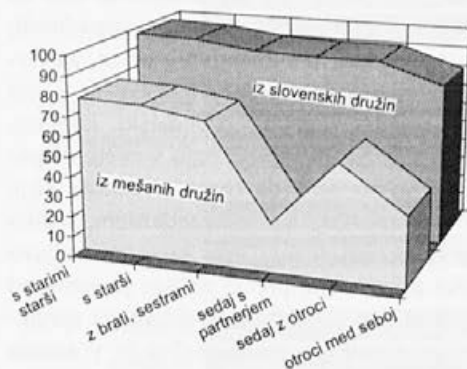
Avstrijstvo in slovenstvo si nista v nasprotju niti si nista v hierarhičnem odnosu, temveč sta si vzajemna. Občutijo ju kot celoto, ki je nima smisla deliti. Avstrijstvo sprejemajo v celoti, vendar to ne sme nasprotovati njihovem slovenstvu in ga ovirati (obratno skoraj ne pride v poštev). Obenem se jasno zavedajo, tako kot tisti iz prej omenjene skupine, da je za slovensko identiteto potreben določen napor in aktivno delo, ker socializacijska moč zunanjih dejavnikov že tako odločno prevladuje.

5.3 Jezik in identiteta

Intervjuvanci so v pogovorih izmed vsebin slovenske identitete povsem jasno in nedvoumno postavljali na prvo mesto slovenski jezik, ki je po njihovem osnovni razpoznavni znak navzven in povezovalac navznoter. Je kultura, filozofija, simbol in

smisel. Nanj se morajo navezovati še druge prvine: široko pojmovana kultura, narodna zavest, zavest politične pripadnosti, zavest o bivanju v skupnosti, da ne omenjamo vseh objektivnih elementov, ki so bili že nekajkrat poudarjeni. Bivanje v skupnosti mora biti funkcionalno, sicer jezik izgubi eno od svojih osnovnih nalog. Ti torej nasprotujejo individualizaciji, ker po njihovem pelje v asimilacijo. Funkcijo jezika in kulture postavljajo še višje, ker se na drugih področjih, še posebno v okviru gospodarske in politične sestavine, čuti velik primanjkljaj.

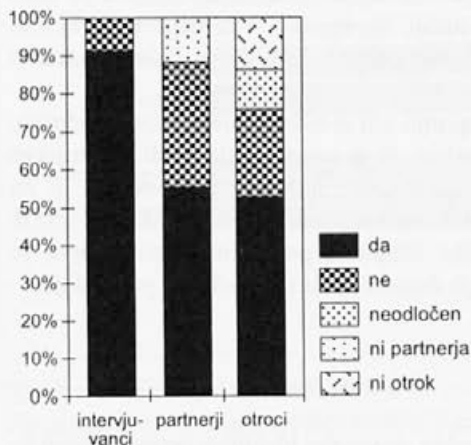
Ogroženost jezika je zato tudi usodno vprašanje identitete in s tem vprašanje preživetja dela slovenskega naroda. Kako tesno je povezana usoda slovenskega jezika in identitete, kažeta naslednja grafikona. Komentar je skoraj odveč.

Grafikon 4: Spreminjanje rabe slovenščine v družini po generacijah. Intervjuvanci in anketiranci iz slovenskih in iz mešanih družin.

Graph 4: Changes in the use of Slovenian in families as to generations. The interviewed persons come from Slovenian or mixed families.

Vir: anketa 1, 1995, intervju, 1995, N=362, Zupančič, 1996, 267.

Grafikon 5: V kolikšni meri se opredeljujejo kot Slovenci intervjuvanci, njihovi zakonski partnerji in njihovi otroci.

Graph 5: The levels to which the interviewed, their spouses and children determine themselves as Slovenians.

Vir: intervju, 1995, N=104, Zupančič, 1996, 277.

6. Sklep

Slovencev je v Avstriji torej tako statistično kot dejansko precej več kot se je potrjevalo doslej, in zasedajo različna območja. Kot manjšinci, izseljenci in zdomci živijo v Avstriji, vendar pripadajo slovenskemu narodu in imajo s Slovenijo, državo matičnega naroda, različno intenzivne odnose. Gre torej za razmeroma številčno skupnost (več kot 60.000 po ocenah oziroma dobrih 30.000 po uradni statistiki), poseljeno precej razpršeno v pretežno urbaniziranem okolju, ki je po izobrazbeni ravni in po socialnem položaju že praktično povsod izenačena s pripadniki večinskega naroda.

Ocena prihodnjega razvoja je nevhvaležna naloga, saj je identiteta, ta ključni pojem etničnosti, izredno kompleksna po svoji vsebini, toda obenem občutljiva za spremembe. Izboljšan dejanski položaj slovenske skupnosti v bolj strpnem ozračju medetničnih odnosov v Avstriji gotovo olajšuje tudi etnično preživetje. Tudi asimilacija se je začela umirjati. Zelo pozitiven premik pomeni tudi ohranjanje slovenske identitete v mešanih družinah in v povsem nemškojezičnem okolju. V prid ohranjanja številčnosti govori tudi znatno število zdomcev, ki že imajo družine in je zanje precej verjetno, da se bodo slej ali prej odločili za stalno naselitev v Avstriji ter se spremenili v izseljence.

Vendar nas pred velikim optimizmom svari nekaj znakov. Demografska struktura kaže prevlado žensk med aktivnim in ostarelim prebivalstvom, kar kaže na velik delež mešanih zakonov. Identiteta se v prvi generaciji zadrži, težje pa je pri otrocih, zlasti pri tolikšni prostorski razpršenosti. Tudi če bi hoteli, imajo razmeroma majhne možnosti za žive stike, za izbiro slovenskih pogovornih partnerjev. Vsebina identitete je objektivno že opazno načeta. Ali bo naslednja generacija zmogla ohraniti jezik, kulturo in identiteto, ni mogoče natančno predvideti. Zanesljivo pa moramo v skladu s spremenjenimi razmerami pri avstrijskih Slovencih pričakovati tudi novo vsebino identitete ter njeno večplastnost.

Literatura

- Dunaj in Slovenci, 1994: Ljubljana, zbornik, ur. Mihelič D.
- Grafenauer, B., 1946: Germanizacija treh Avstrij, Koroški zbornik, DZS, Ljubljana, str. 249–275.
- Grafenauer, B., 1990: Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti, narodne manjšine, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 17–28.
- Ibounig, P., 1983: Die Kaerntner Slowenen in Spiegel der Volkszaehlung 1981, Amt der Kaerntner Landesregierung, Klagenfurt, 122 str.
- Južnič, S., 1993: Identiteta, FDV, Ljubljana, 399 str.
- Klemenčič, M., Olas, L., 1994: Demografske strukture prebivalstva, Narodne manjšine, 3, SAZU, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, Ljubljana, str. 73–81.

- Klemenčič, V., 1960: Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem, Razprave in gradivo, 2, INV, Ljubljana, str. 101–182.
- Klemenčič, V., 1990: Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, Narodne manjšine, SAZU, zbornik, Ljubljana, str. 31–45.
- Pleterski, J., 1967: Die Volkszählung vom 31 März 1961 in Kaernten, Razprave in gradivo, 4–5, INV, Ljubljana, str. 165–215.
- Reiterer, A.F., 1986: Doktor und Bauer. Ethnischer Konflikt und Sozialwandel, Szi, Drava, Celovec, 183 str.
- Reiterer, A.F., 1996: Kaerntner Slowenen: Minderheit oder Elite?, Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitstellung, SZI, Drava, Celovec, 312 str.
- Smith, A.D.: National Identity, Penguin Books, London–New York, 227 str.
- Zorn, T., 1967: Zamejski Slovenci v avstrijskem delu Štajerske po podatkih ljudskih štetij 1951 in 1961, Kronika, 15, Ljubljana, str. 54–55.
- Zupančič, J., 1992: Vpliv socialnogeografske preobrazbe na položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, magistrska naloga, FF, Ljubljana, 333 str.
- Zupančič, J., 1993: Socialnogeografska transformacija in narodna identiteta. Primer Slovencev na Koroškem (Avstrija), Geographica Slovenica 24, zbornik, Ljubljana, str. 65–72.
- Zupančič, J., 1993: Socialgeographic Transformation and National Identity — the Case of Slovene Minority in Carinthia (Austria), GeoJournal, 30.3, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht / Boston / London, str. 231–234.
- Zupančič, J., 1993: Novejše spremembe v socialni strukturi koroških Slovencev, Razprave in gradivo, 28, INV, Ljubljana, str. 115–123.
- Zupančič, J., 1996: Slovenci v Avstriji, doktorska disertacija, FF, Ljubljana
- ÖSTAT, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991 (arhiv in objavljena gradiva).

Summary

The Slovenians in Austria represent: a renown, well established and organized autochthonous minority in Southern Carinthia, a small in number, poorly organized and formally unacknowledged autochthonous minority in some dispersed areas in the border zone in Southern Styria, new settling focuses of Slovenians coming from the territory of autochthonous minority, above all in Vienna, Graz and other major Austrian towns, emigrants from Slovenia of several generations, remains of political refugees and exiles from Slovenia from the first years after World War II, numerous *gastarbeiters*, seasonal workers and, in the last two decades, also a noticeable number of transborder daily commuters. The Slovenians in Austria form all the groups of an ethnic body, i.e., the minority, the emigrants and the *gastarbeiters*, except for the dominant, majority nation.

The present dispersion of Slovenians in Austria is the result of social and spatial mobility of Slovenian population, political delineation, assimilation processes and international migrations. The Slovenians moved intensively due to education and work, and through settling in major Austrian towns, above all in Klagenfurt, Vienna and Graz, they gradually formed new settling focuses. Each migration represented also the change of lingual and cultural environment. Slovenian settling space spread intensely, particularly into the most dynamical areas of Austria; meanwhile, the percentage of Slovenians as well as their absolute number heavily declined in the area of autochthonous settling in Carinthia and Styria. Thus, the Slovenians in Austria are dispersed, but they are socially actually equal to the majority nation. The immigrants and *gastarbeiters* from Slovenia settled in the same areas and they differ from the Austrian Slovenians, above all, in the educational and social structures.

According to the official statistical data, there were almost 21,000 Austrian citizens in Austria in 1991, with Slovenian as their language of communication, and about 10,000 without citizenship (the *gastarbeiters* from Slovenia). The majority of these citizens live in Carinthia (gross 15,000), 1000 in Graz, and 1800 in Vienna. The others live dispersed in all Austrian provinces. Some more important settling focuses are located in Forarlberg and around Salzburg, around Linz, in Vienna and its surroundings, in Styria at Graz and its surroundings, and in southern Carinthia with Klagenfurt. According to the official data, 30,301 Slovenian speaking people live in entire Austria and by the estimates more than 60,000, of which 45,000 live in Carinthia. It is very difficult to assess the number of Slovenians living outside Carinthia. The settling focuses of *gastarbeiters* are alike.

The educational and the social structures are similar to those of the majority population. As a whole, the Slovenian population already shows explicit features of urban society with the increased tertiary sector. Only the Slovenians in Klagenfurt, Graz and Vienna evidently deviate due to their higher level of education, particularly in the fields of education (especially in Carinthia), science, culture, arts, banking, insurance; many of them are physicians, lawyers and translators. Through this, their spatial function reflects, since they are present in the most important economic centers and the border areas in Carinthia and Styria. Prevailing among Slovenian *gastarbeiters* are the workers with completed elementary and vocational school, except for certain places in Carinthia, at Klagenfurt, Graz and Vienna, where a greater number of technical intelligence occurs among the *gastarbeiters*.

National identity consists of five components, of which the first two are parallel, and the remaining three follow in hierarchical order: the lingual-cultural, the historical (origin), the spatial, the economico-social, and the political. These components comprise the objective contents and the subjective awareness as the spiritual response to the accepted real world. Particularly the objective elements of the economic and the political components have already become quite defective for the Slovenians in Austria, while the subjective awareness has still been preserved. A part of minority has already grown into a cultural-lingual community which is gradually being assim-

lated. The national identity is formed, maintained and transformed in the processes of socialization which go on the entire life of an individual. In them, the contents of identity can change (members of minority first begin to lose the economic and the political components, and through emigration also the spatial component), as well as the modes and forms of expression, the intensity of the minority identity and its position in the system of remaining identities and values.

The identity is conditioned and strongly influenced by various factors, such as the language situation in a family, the job and social factors, the space with its structure and processes, the impacts of Austria and Slovenia, and the psychological influences depending primarily on an individual.

The Slovenians in Austria have a multilayered identity. They determine themselves primarily as Carinthian Slovenians (the minority identity), Austrians (the state-political identity), Slovenians (national-cultural identity) and Carinthians (provincial or regional identity). These identities do not exclude one another and they are not controversial, but parallel and reciprocal. Very strong with Slovenians in Austria is their regional or provincial awareness which is already expressed with the minority determination alone (Carinthian Slovenians), or the regional determination alone (Carinthians). Strong provincial awareness is a feature typical of all Austrian provinces, not only of Carinthia. However, the regional or provincial identity is subordinate to the state identity (Austrian) and the national identity (Carinthian Slovenians). Yet, it is very persistent and it is retained in the first generation, as a rule, even after migration. Bilingualism is an important feature of minority. On the one hand, it represents the survival technique, and on the other, it becomes its identifying lingual-cultural characteristic.

Mixed marriages do not automatically represent renouncement of Slovenian identity which is well preserved in the first generation and slightly less with children. It usually begins to be limited to personal identity, and by the contents, to lingual-cultural identity, while the other components are gradually omitted. Mixed marriages are bilingual; many could also be designated as bicultural. Concurrently, they also represent an expanded circle of receivers of Slovenian culture. Undoubtedly, the use of Slovenian language is the most important but not the exclusive element of national identity. Some people keep up Slovenian awareness also in cases when the use of Slovenian in a family is minimal. They maintain different Slovenian symbolism, the feeling of identity, affinities, and similar features. A common minimum indicator of Slovenianhood of most diverse forms and intensities is represented by the cultural and lingual awareness as the last subjective remainder of the objective elements (language and culture) and it occurs in such a form with children and couples in mixed marriages. Thus, a class of people exists, who cannot be ranked among Slovenians by the objective criteria, nor they are subjectively entirely identified as such, but they wish their special identity because of their origin, language and culture. Therefore, it is justified to talk about the Slovenian cultural space.

NEKATERI PROSTORSKI VIDIKI TELEFONSKEGA OMREŽJA V SLOVENIJI

Drago Kladnik*

Izvleček

Telefonsko omrežje je pomemben del informacijsko-komunikacijske infrastrukture. Zlasti razširjene storitve pomenijo pravo revolucijo v družbeno-gospodarskem in tudi prostorskem razvoju. Na drugi strani je zasičenost s "klasično" telefonijo vse večja, zaradi različnih vzrokov pa je neenakomerno prostorsko razporejena. V prispevku analiziramo tudi mobilno telefonijo. Zaradi različnih tehničnih omejitev je vpliv obeh omrežij na razvoj informacijske tehnologije delno omejen.

Ključne besede: telefonsko omrežje, informacijska infrastruktura, regionalni razvoj, Slovenija.

CERTAIN SPATIAL ASPECTS OF SLOVENIAN TELEPHONE NETWORK

Abstract

A telephone network is an important part of the information-communication infrastructure. Particularly the expanded services represent a real revolution in the socio-economic and the spatial developments. On the other hand, saturation with "traditional" telephony is ever greater; due to diverse causes it is spatially unequally distributed. Mobile telephony is also analysed in the paper. The influence of both on the development of information technology is partly limited due to various technical limitations.

Key words: Telephone network, Information infrastructure, Regional development, Slovenia.

Uvod

Izraz informacijska tehnologija označuje telekomunikacijsko in računalniško tehnologijo, ki razvitejše države vse bolj usmerja na pot tako imenovane informacijske družbe. Pojem je sinonim za postindustrijsko družbo, ki temelji na splošni dostopnosti informacij in prevladujoči vlogi znanja, tako v proizvodnji kot storitvah.

Pomembno kakovostno preobrazbo doživlja tudi telekomunikacijska infrastruk-

* Dipl. geog., raziskovalec, Inštitut za geografijo, Trg francoske revolucije 7, 1000 Ljubljana, Slovenija.

tura. Še pred desetletjem se je njena vloga omejevala predvsem na možnost hitrega prenosa slušnih in vidnih signalov, s čimer je omogočila pravočasno odzivanje in ukrepanje, olajšala pa je tudi organizacijo številnih dejavnosti. Telefonski priključek je imel najprej praktični pomen, potem pa je, predvsem v urbaniziranih območjih, naraščal njegov prestižni status. Na manj razvitem, bolj odmaknjenem podeželju je dolgo, ponekod vse do danes, zadržal predvsem "praktično" vlogo, edino hitro vez s svetom.

Vendar se je telefonsko omrežje v zadnjem času tudi na podeželju že tako na široko razraslo, da je marsikje doseglo raven mest izpred nekaj let. Hkrati so telekomunikacije začele omogočati povsem nove storitve. Kljub razmeroma hitremu širjenju se te v širši javnosti šele uveljavljajo, a ni dvoma, da bodo v razmeroma kratkem času v razvitejših okoljih povsem prevladale, še posebno če imamo v mislih njihov učinek na gospodarski, družbeni in prostorski razvoj. Razvojne analize kažejo, da bodo gospodarsko in družbeno največ pridobile tiste države, ki bodo prve izrabile možnosti, ki jih ponuja informacijska tehnologija. Tako smo ravno v teh letih na pomembnem razpotju, ko prihaja do uveljavljanja novih načel v razporejanju na razvite in nerazvite države.

Ponudniki telekomunikacijskih storitev nas zasipavajo s podatki o širjenju klasičnega in mobilnega telefonskega omrežja, hkrati pa postajajo analize gostote telefonskega omrežja vse manj pomembne, saj je zmožnost prevzemanja novih komunikacijskih tehnologij pri obeh omejena, pri "klasični" telefoniji pa mnogokje celo povsem onemogočena.

Kljub temu je bilo za potrebe raziskave o vplivih sodobne informacijsko-komunikacijske infrastrukture na prostorski razvoj Slovenije (1997) v analitični fazi preučeni tudi več prostorskih vidikov telefonskega omrežja. Rezultati so prikazani v nadaljevanju. Ti vidiki so po značaju značilno geografski; omogočajo jih sodobni geografski informacijski sistemi in računalniška tehnologija. Šele prostorski prikaz pojavov, grafični ali s tabelami, omogoča določnejšo opredelitev nekaterih značilnosti in zakonitosti. Posebno težavno je bilo vzpostavljati potrebne podatkovne zbirke. Odpiranje Slovenije navzven, rušenje monopolov in strah pred znano in neznano konkurenco narekujeta neodzivanje operaterjev na prošnje za posredovanje potrebnih zbirk podatkov. Zato je bil potreben posreden in žal mnogo bolj zamuden pristop, štetje telefonskih naročnikov po naseljih iz Telefonskega imenika Slovenije (1996) in iz Telefonskega imenika Slovenije na internetu. Žal ni bilo mogoče ločiti zasebnih in poslovnih telefonov. Analizirani sta bili tako klasična kot mobilna telefonija, medtem ko so ostale storitve telefonskega omrežja bodisi manj pomembne bodisi v povojih. Nekatere se prav v zadnjem času izjemno hitro širijo (na primer sistem GSM mobilne telefonije). V posredovanih Telekomovih dokumentih (Poslovni načrt..., 1996) so bili na voljo splošni, zbirni podatki, razčlenjeni le do ravni poslovnih enot oziroma omrežnih skupin. Različni statistični podatki so zaradi prevelikega časovnega zaostajanja skoraj brez uporabne vrednosti (Rezultati razisko-

vanj..., 1996). Vsaj za preučitev gostote telefonskega omrežja ni na voljo nobene celovite literature; prispevki za posamezna ožja ozemeljska območja se obdobjno pojavljajo le v časopisju.

Smernice razvoja telekomunikacijske infrastrukture v Sloveniji

Pri vseh vrstah komunikacij gre za tri zvrsti: komunikacije od ene do druge točke (primer telefonije), od ene na mnogo točk (primer radiofuzije) in od mnogih točk na eno samo, kar pa je v bistvu podvrsta komunikacij prvega tipa.

Telekomunikacije pomenijo eno od ključnih infrastruktur sodobne države. Pričakuje se, da bodo že čez deset let samo telekomunikacijske storitve vseh vrst prispevale 5 % družbenega proizvoda Slovenije, v veliki meri pa bodo določale uspešnost in hitrost razvoja gospodarskega in negospodarskega sektorja (Vplivi..., 1997). Velja, da je znatno investiranje v telekomunikacije najprej dobičkonosno za operaterje same, posredno pa tudi za gospodarstvo, ki telekomunikacijsko infrastrukturo uporablja in uporabo plačuje. Pomembno pa je tudi za razvoj kakovosti življenja posameznika in celotne družbe. Država z razvitimi telekomunikacijami je privlačna za tuje investitorje in tudi za domačo kvalificirano delovno silo, ki ostaja doma in ima možnost povezovanja s tujimi strokovnjaki.

Telekomunikacijska infrastruktura v Sloveniji mora v bližnji prihodnosti omogočiti razvoj vseh vrst komunikacij po vseh znanih medijih (klasični in optični kabli) med posamezniki ter gospodarskimi in negospodarskimi subjekti. Hiter razvoj informatike zahteva takšno infrastrukturo, ki bo omogočila zagotoviti vse danes znane storitve v vsakem stanovanju in na vsakem delovnem mestu, kar pomeni možnost dostopa do omrežij optičnih kablov. Zakon o telekomunikacijah (1997) pravi, da dolgoročni razvoj telekomunikacijskega omrežja in storitev, vlaganja v javno telekomunikacijsko omrežje ter uporabo gospodarnih tehnologij za pokrivanje podeželskih in manj razvitih območij z javnimi telekomunikacijskimi storitvami opredeljuje nacionalni program. Večja gostota omrežja pomeni več prometa, boljše možnosti za uvajanje novih storitev in izboljševanje poslovnih priložnosti za nova podjetja.

Družbene koristi širjenja telekomunikacijskega omrežja so neposredno opazne zlasti pri odzivanju na posledice naravnih ujm, odpravi osamitve oddaljenih, težje dostopnih območij ter izboljšanjem zagotavljanju zdravstvenih, reševalnih in veterinarskih storitev. Hkrati se zmanjša količina potovanj in pospešuje razvoj podjetništva tudi v bolj oddaljenih območjih, izboljša se prometna učinkovitost nasploh in olajšana je distribucija kmetijskih pridelkov. Izboljšane so tudi možnosti trgovine, obrti, turizma in drugih dejavnosti, tako da lahko širjenje omrežja označimo kot izjemno pomembno pri zagotavljanju skladnejšega regionalnega razvoja ter ohranjanju poseljenosti podeželja. S tem se posredno zmanjšuje pritisk na naseljevanje v mestih,

kjer je prehod v informacijsko družbo še bolj izrazit, a ga spremljajo strukturno prilagoditvene težave. Pri trženju se izboljšajo možnosti za nakup in prodajo ter olajša dostop do trgov in strank. Koristi razvitih telekomunikacij se v posameznih podjetjih zaradi uporabe v omrežja povezanih računalnikov, elektronske izmenjave dokumentov, izboljšane finančnega nadzora in boljše izrabe virov kažejo v neposrednem zmanjšanju stroškov.

Obravnavani so bili trije možni razvojni scenariji (Vplivi..., 1997): naravni, pospešeni in scenarij preživetja. Glavna načela prvega so razvoj javnih telekomunikacij, kot ga načrtuje sektorski razvojni načrt, uvedba in preizkušanje novih storitev, ki jih pokrivajo sredstva iz proračuna, razvoj informatizacije s stopnjo rasti, skladno s težnjami tržnega razvoja, "spontana" informatizacija uprave in telematizacija zaradi pomanjkanja usklajenega pristopa ter takšna tarifa javnih in novih storitev, ki v želji pomagati manj razvitim območjem in ogroženim gospodarskim vejam ne dopušča selektivnega pristopa. Pospešeni scenarij opredeljujejo načela, ki temeljijo na predpostavki hitrejšega razvoja storitev in informatike od stopnje splošne gospodarske rasti. Po njem bi se načrtno vzpostavila informatizacija nekaterih prednostnih sektorjev, vezanih na gospodarstvo, upravo in družbeno okolje, pospešen bi bil razvoj posebnih sistemov (na primer uvajanje sodobnega katastra, širitev nadzora okoljskih parametrov, avtomatizacija zdravstvenega informacijskega sistema ipd.), razvoj javnih telekomunikacij bi bil podprt z ustreznim investicijskim načrtom, za posamezne storitve bi bil vzpostavljen primeren tarifni sistem, s katerim bi zasledovali cilje vsesplošnega posodabljanja; vse to bi spremljalo intenzivno uvajanje novih storitev. Scenarij preživetja vsebuje načela, ki usmerjajo scenarij razvoja državnih omrežij s stopnjo rasti, nižjo od splošne gospodarske rasti, a predvideva spontano rast drugih zasebnih omrežij. Zanj so značilna prenizka razpoložljiva investicijska sredstva. S tem scenarijem je možno dajati prednost le nekaterim strateško pomembnim sektorjem. Čeprav je v primerjavi z ostalima omejevalen, v praksi dejansko obstaja. Spodbudna je težnja, da se stanje spremeni.

Pomembno je tudi spoznanje, da z metodo ekstrapolacije dosedanjih razvojnih teženj ne moremo zajeti problematike, ki je temelj za odločitve o prostorskem razvoju. Kakovostne spremembe, ki jih prinašajo potrebe informacijske družbe, so namreč tako korenite, da postajajo edina ustrezna komunikacijska infrastruktura optična omrežja.

Pereč problem je pokrivanje celotnega ozemlja. Prostorski načrti morajo predvideti dodatno izrabo vseh obstoječih koridorjev, namenjenih telefoniji, televizijskim distribucijskim mrežam, oskrbi z električno energijo, plinom in vodo, za kanalizacijo, ob železnicah, cestah, poteh ter na urejenih brežinah vodotokov za morebitno polaganje komunikacijskih kablov. Velik del infrastrukture bo zgrajen zaradi velikih projektov, ki bodo zahtevali samo del zmogljivosti, vendar bodo v kratkem času sposobni zagotoviti kompletna vlaganja v graditev posameznih odsekov.

Strategija vzpostavljanja informacijske infrastrukture se bo najverjetneje razvijala postopno, skladno z družbenim in gospodarskim razvojem. Na Telekom in druge

nosilce sistemov zvez, pa tudi na uporabnike, bodo vplivali razvoj v razvitejših okoljih ter prizadevanja ponudnikov tujih rešitev, znanja, opreme in kapitala. Zato ni pričakovati, da bi se lahko uspešno uveljavil kakršen koli državni pristop. Dolgoročno je potrebno opredeliti le globalne razvojne cilje, možne poti do njih pa se bodo oblikovale glede na trenutne razmere.

Oblike povezave glede na prenosno sredstvo in sodobne storitve telefonskega omrežja

Glede na prenos se danes v telekomunikacijah uporabljajo trije temeljni načini povezave uporabnika s centralo ali drugimi vozlišči (Poslovni načrt..., 1996):

- "klasična" povezava s paričnimi ali koaksialnimi bakrenimi kablji,
- optična kabelska povezava, ki je lahko aktivna ali pasivna,
- brezžična radijska povezava.

V tehniki bakrenih kablov je trenutno zgrajeno skoraj celotno pristopno omrežje Telekom Slovenije. Način gradnje, vzdrževanje in odprava napak so utečeni. Cena v običajnih okoliščinah (povprečno zahteven teren, dovolj gosta poselitev, oddaljenost od centrale do 5 km) je za na ta način priključenega uporabnika sprejemljiva. Podrobnejši prikazi kažejo (Koliko..., 1995), da se v posameznih občinah povprečna dejanska cena napeljave priključka giblje med 1000 in 5000 ameriškimimi dolarji. Vendar nov zakon o telekomunikacijah (1997) priključnino na celotnem ozemlju Slovenije izenačuje. Kakovost povezave zadošča le zahtevam ozkopasovnih sistemov (klasična telefonija, ozkopasovni ISDN, modemske povezave do 2 Mbit/s). Življenjska doba zemeljskih kablov je pri ustrezni izvedbi več desetletij, zračne kable pa je že po desetih letih treba zamenjati z novimi. Tudi zaradi videza neurejenosti je zlasti med uporabniki v urbanem in suburbanem okolju vse več zahtev po polaganju zemeljskih kablov, a je ta način precej dražji. Zato se ga za zdaj Telekom načrtno otepa, upajoč na morebitno državno finančno podporo.

Uvajanje optičnih vlaken in radijskih komunikacij močno povečuje zmogljivosti telekomunikacijskih omrežij in izboljšuje njihovo dostopnost. Tehnologija za globalno izmenjavo informacij je torej v skoarj neomejenih količinah že del našega vsakdana (Vplivi..., 1976). Spekter storitev je v primerjavi s tehniko bakrenih kablov znatno širši: klasična telefonija, sodobna digitalna telefonija, analogna in digitalna mobilna telefonija, telefonija s prenosom slike (ISDN in videokonference), počasne modemske računalniške in terminalske mreže, računalniške mreže v lokalnih območjih (LAN), računalniške mreže na širših območjih (WAN) s hitrostmi od 2 Mbit/s do 2 Gbit/s, prenos velikega števila digitalnih telefonskih kanalov, prenos različnih signalov v varnostnih mrežah (protipožarna in protivlomna varnost, nadzor onesnaženosti voda, zraka in tal), prenos vseh vrst informacij znotraj varnostnih sistemov vojske in policije.

V zadnjem času postaja mobilna telefonija tako v svetu kot pri nas resno dopolnilo ali celo nadomestilo za tako imenovano fiksno telefonijo. Zato je zaznati težnjo, da vsi večji telefonski operaterji nudijo tudi mobilne storitve. Pri nas sta v uporabi dva sistema mobilne telefonije (Kocbek, 1997; Poslovni načrt..., 1996). Opredeljujemo jih s kraticama NMT (analogni mobilni telefon) in GSM (digitalni mobilni telefon). Prvega imamo v Sloveniji od leta 1991, drugega pa šele od 1996. Temeljna razlika med njima je v tem, da lahko uporabniki prvega telefonirajo le v Sloveniji in ponekod na Hrvaškem, medtem ko je v dosegu drugega skoraj celotna Evropa. S prvim so pokrili okrog 95 % vseh slovenskih naselij, z drugim pa za zdaj šele tretjino, a so vključeni celotno območje cestnega križa, vse mestne občine in glavna turistična središča. Uporablja ga torej predvsem poslovni svet, zato se njegova uporaba hitro širi. V Telefonskem imeniku 1996/97 je navedenih le okrog 200 naročnikov, pregled telefonskega imenika na internetu pa izdaja, da je bilo maja 1997 samo v Celju okrog 270, v Mariboru pa okrog 350 naročnikov. Telekom predvideva, da bosta leta 2000 obe omrežji skupaj imeli približno 100.000 naročnikov, zdaj pa je številka šele dobrih 30.000. Mobilni sistemi pomenijo predvsem kvantitativno rast števila priključkov in večanje prometa, novih storitev informacijske družbe ter prenosa večjih količin podatkov pa od njih ne moremo pričakovati.

Tako klasična kot mobilna telefonija potrebuje razvojne usmeritve k integriranemu omrežju različnih digitalnih storitev (govor, podatki, tekst, živa slika), s kratico imenovanem ISDN (angleško Integrated Services over Digital Network). Z njim bo Telekom sprva dopolnjeval priključke v klasičnih omrežjih, po letu 2000 pa bo analogne priključke začel intenzivno zamenjevati z digitalnimi, še posebno za poslovne namene. V preteklosti je bilo treba za vsako storitev zgraditi posebno omrežje, telegrafsko, telefonsko in pozneje podatkovno. Po načrtih naj bi se število priključkov ISDN z zdajšnjih 4000 do leta 2000 povzpelo na okrog 16.000. Še pred letom je bilo pri nas le nekaj sto priključkov ISDN. Trenutno je storitev ISDN dosegljiva predvsem v najpomembnejših slovenskih mestih, med katerimi po relativni gostoti izstopa Kranj. Trenutno še prevladuje povpraševanje po temeljnem pristopu ISDN, v bližnji prihodnosti pa se bo po pričakovanjih pokazala potreba po primarnem dostopu ISDN, kamor spadajo tudi priključki internet. Sodobne centrale v Sloveniji so že v maju 1997 zagotavljale zmogljivost 150.000 digitalnih linij.

Trenutno javna telefonija obsega 92 % celotnega telefonskega prometa, različne storitve 7 %, medtem ko je prometa v najetih vodih le odstotek. Storitve paketnega prenosa podatkov se kot nosilne storitve prodajajo za različne računalniške aplikacije (razvoj tehnike računalniške obdelave podatkov vse bolj poudarja podatkovne telekomunikacije; s širitvijo osebnih računalnikov ta, sprva značilna poslovna telekomunikacijska storitev, prerašča tudi v storitev za domačo rabo) ali za različne storitve z dodano vrednostjo, ki jih nudi Telekom Slovenije (SIPAX.25, Slovenija On Line in Smail 400).

Omrežje SIPAX.25 nudi storitve paketne menjave v krajevnem, medkrajevnem in

mednarodnem omrežju. Temeljni storitvi sta spreminjajoča navidezna zveza in trajna navidezna zveza. Uporabniški terminali se v omrežje vključujejo neposredno s hitrostmi do 2 Mbit/s in posredno prek telefonskega omrežja s hitrostmi do 9600 bit/s (Telefonski imenik Slovenije, 1996). Sistem Smail 400 nudi storitve elektronskega sporočanja, prav tako v krajevnem, medkrajevnem in mednarodnem omrežju. Elektronsko sporočanje, torej prenos sporočil z vmesnim shranjevanjem, je dobra telekomunikacijska rešitev za vse številnejše aplikacije. Posredovani so različni tipi sporočil, pisni, slikovni in podatkovni. Pri tem so zagotovljeni učinkovitost, zanesljivost, varnost in preprostost komuniciranja. Sistem Smail 400 ponuja prenos informacij v obliki elektronske pošte in računalniško izmenjevanje podatkov. Slovenija On Line je telekomunikacijski sistem, ki ponuja storitve iz domačih in tujih informacijskih sistemov ter informacijskih omrežij. Med njimi so najzanimivejše storitve omrežja Internet (WWW, Telnet, Net News in elektronska pošta), predvsem za poslovne uporabnike pa sta namenjeni storitvi Teleokna in Videotekst. Potencialni uporabniki storitev sistema Slovenija On Line so vsi, ki imajo telefonski, ISDN-, mobilni ali X.25 priključek ter računalnik z ustrezno opremo za priključitev.

Predvsem omrežje Internet dobiva neslutene razsežnosti. Vanj je povezanih približno 32.000 računalniških mrež z več deset milijoni uporabnikov po vsem svetu. Samo v Združenih državah Amerike je že več kot 27 milijonov naslovov za elektronsko pošto. Kar 28 % odraslih Američanov vsak teden odpošlje vsaj po eno sporočilo po elektronski pošti (Vplivi..., 1997).

Omenimo še faksimilne storitve, ki jih omogočajo faksimilne naprave. Konec leta 1995 je bilo vključenih okrog 15.500 faksimilnih naročnikov (Poslovni načrt..., 1996). V Sloveniji naj bi bilo opremljenih z modemi več kot 21.000 osebnih računalnikov in 8000 od teh modemov omogoča tudi prenos faksimilnih dokumentov.

Javna govorna telefonija omogoča telefoniranje uporabnikom na javnih mestih. Javne telefonske govorilnice uporabljajo osebe, ki potrebujejo storitev na javnih mestih in ljudje, ki nimajo lastnega telefonskega priključka. Pri nas je zaradi razmeroma skromne gostote telefonskega omrežja tovrstna ponudba še vedno razmeroma pomembna. Med uporabniki prevladujejo popotniki, poslovneži, turisti, udeleženci prireditev, bolniki, ostareli idr. Razlikujemo stalne, sezonske in začasne, mobilne govorilnice. Leta 1996 je bilo v Sloveniji 600 javnih govorilnic na žetone in 1500 na kartice (Poslovni načrt..., 1996).

Vzporedno z razvojem hitrejših in zmogljivejših medijev je začela hitro nazadovati vloga telefaksov.

S stališča razvoja informacijske družbe naj bi bil Telekomov najpomembnejši projekt zgraditev optičnega kablanskega omrežja, saj je medkrajevnih optičnih kablov v Sloveniji še veliko premalo. Tudi za potrebe širokopasovnih storitev so Telekomova omrežja skromna, zato bodo morali graditi nove digitalne centrale. Pomembna vrednota je, da so trase že pridobljene in polaganje novih kablov ne bi smelo naleteti na različne, zlasti lastninske ovire.

Temeljne značilnosti telefonskega omrežja v Sloveniji

Telefonija sega že v čas pred 1. svetovno vojno, a so jo še po 2. svetovni vojni uporabljali predvsem v državna uprava in takrat še redki poslovneži. Leta 1951 (Rezultati raziskovanj..., 1996) je bilo v Sloveniji vsega 10.523 telefonskih naročnikov, v uporabi pa je bilo 18.333 telefonskih aparatov. Do leta 1960 se je število naročnikov povzpelo na 19.522, do 1970 na 52.650, do 1980 na 81.807 in do 1990 na 421.803. Iz navedenih števil je mogoče narediti sklep, da se je začelo telefonsko omrežje pospešeno razvijati šele v sedemdesetih letih, šele v osemdesetih letih pa lahko govorimo o njegovi splošni rabi.

Navadno se stopnja razvitosti telefonskega omrežja ponazarja z gostoto, to je s številom telefonskih naročnikov na 100 prebivalcev. Nekatere gostote temeljijo tudi na številu linij oziroma številu priključkov. Medsebojna razmerja niso povsem jasna, a verjetno ni daleč od resnice trditev, da se posamezne številke dejansko le malo razlikujejo. Telefonski naročnik je pravna ali fizična oseba, ki ima na svojo zahtevo vključeno na javno telefonsko omrežje eno ali več telefonskih naprav (Telefonski imenik Slovenije, 1996). V Sloveniji je gostota telefonskih priključkov že presegla številko 30, kar pa je še vedno pod povprečjem Evropske zveze, kjer presega 40. Po drugi strani presegamo veliko večino vzhodnoevropskih in srednjeevropskih držav nekdanjega socialističnega bloka.

Za prikaz in primerjavo učinkovitosti telefonskega omrežja se uporabljajo še nekateri drugi kazalci. Pomemben je predvsem telefonski impulz, s katerim se beleži ustvarjeni promet. Možno je razlikovati mednarodni in domači promet, njune smeri in intenzivnost. V domačem prometu je mogoče razlikovati vezi med različnimi območji oddaljenosti, kar lahko opredeljuje njihovo vsestransko medsebojno povezanost. Upošteva se časovne nize, je mogoče opredeliti morebitne spremembe, ki jih lahko opredelimo kot posledico različnih razvojnih dejavnikov. Žal pomanjkljiva opremljenost nekaterih central ne omogoča celovitega beleženja impulzov. Kar 55 % vseh impulzov v slovenskem javnem telefonskem omrežju ustvarja mednarodni telefonski promet. (Poslovni načrt..., 1996). Domači promet že nekaj časa upada (letno za okoli 10 %). Junjska podražitev ga bo zagotovo še bolj zmanjšala. Učinkovitost omrežja se meri tudi v dohodku na priključek. V Sloveniji je nekaj pod 400 dolarji, v Evropski zvezi je dvakrat, v Združenih državah pa celo trikrat večji. Fizični obseg storitev na prebivalca je pri nas celo sedemkrat manjši kot v ZDA. Manjši dohodek pomeni manjše investicije. Te so v Sloveniji trikrat manjše kot v Nemčiji in celo v primerjavi z Madžarsko zaostajamo za dvakrat (Vplivi..., 1997). Manjše investicije pomenijo počasnejši napredek in razvojni krog je sklenjen.

Temeljne značilnosti telefonskega omrežja na koncu junija 1996 so bile (Podatki Telekom, 1996):

- vgrajena zmogljivost telefonskih central je znašala 781.950 priključnih točk,
- izkoriščena zmogljivost telefonskih central je bila 81,5 %,

- delež digitalnih priključnih točk je znašal 52,7 %,
- delež poslovnih telefonskih priključkov je znašal 22,8 %,
- število čakajočih na telefonski priključek je bilo 55.953,
- dvojnih telefonskih priključkov je bilo 180.024 ali 28,2 % od vseh izkoriščenih zmogljivosti.

Število dvojnih priključkov se je v kratkem času še povzpelo na 198.453 (Poslovni načrt..., 1996). Kakovost teh povezav je pod pričakovanji uporabnikov, zato čaka Telekom zahtevna naloga, da jih čimprej nadomesti z običajnimi. Razvojni načrt predvideva, da naj bi do leta 2000 zamenjali vse tovrstne priključke le v urbanem okolju. Daleč največ dvojnih priključkov je v omrežni skupini Novo mesto, kjer delež dosega kar 46,8 %, najmanjši, 16,8 %, pa je v omrežni skupini Nova Gorica (Podatki Telekom, 1995).

Velik porast števila dvojnih priključkov je posledica Telekomove naglice, da si v tekmi z drugimi operaterji, ponudniki sodobnejših storitev, zagotovi strateško prednost. Hitro priključevanje čakajočih na telefonski priključek je z razmeroma nizkimi vlaganji možno hitro izpeljati, hkrati pa se ob poenoteni ceni priključka v blagajno stekajo znatna sredstva. Vendar postane, ob upoštevanju vzdrževanja ter nezadovoljstva uporabnikov zaradi pogostih okvar in slabe kakovosti prenosa, cena tako zgrajenega priključka dokaj visoka. V območjih s takšnimi povezavami je problematično tudi uvajanje storitev ISDN.

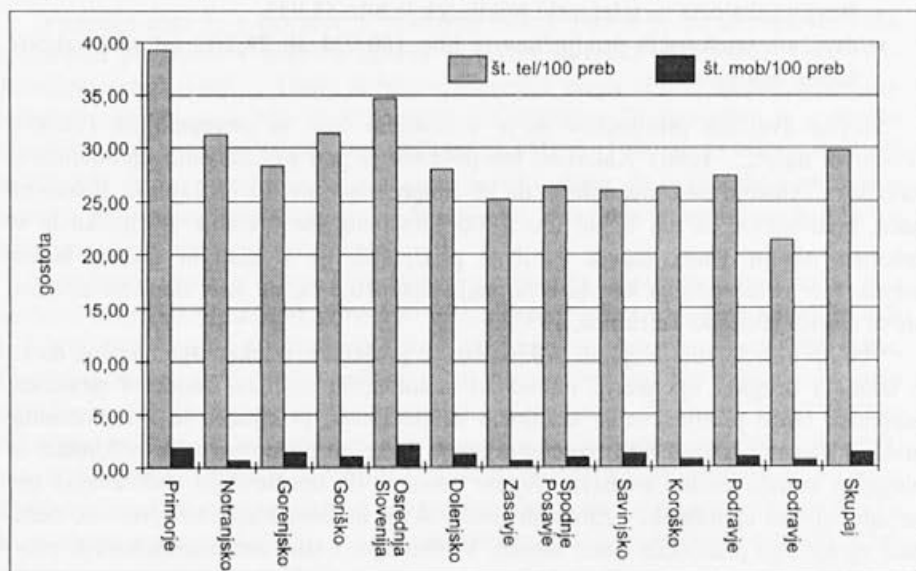
Omenimo še možnosti izrabe koaksialnih bakrenih kablov, ki na podeželju, kjer prebivalci že dolgo brez uspeha čakajo na telefonski priključek, imajo pa priključek za kabelsko televizijo, omogočajo zagotovitev govorne telefonije, prenosa sporočil po tekrefaksu in računalniških podatkovnih signalov, tudi pristopa na omrežje Internet. Seveda omogočajo tovrstno povezavo tudi kabelska omrežja v drugih okoljih in ne nazadnje tudi morebitna omrežja potencialnih konkurentov (ELES, DARS, Geoplin, Slovenske železnice...); tudi to spodbuja Telekomova prizadevanja, zato se število novih priključkov v zadnjem času vsako leto poveča za približno 7 %.

Geografske značilnosti telefonskega omrežja

V podrobno členitev po posameznih naseljih so bili zajeti vsi v Telefonski imenik Slovenije 1996/97 vpisani telefonski naročniki. Upoštevani so tako naročniki navedenih kot naročniki mobilnih telefonov; pri slednjih sta obe omrežji združeni. Soočanje s podatki o srednjih nadmorskih višinah naselij (Krajevni leksikon Slovenije, 1995), številu prebivalcev, številu gospodinjstev, deležu počitniških bivališč (Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 1992), zaposlitveni bilanci in tipologiji naselij glede na razvojne parametre (Ravbar, 1995) je omogočilo izdelavo niza prostorskih ponazoritev na ravni posameznih naselij, združevanje naselij v značilne razrede, pa tudi posploševanje ugotovitev, zlasti v medsebojni prepletenosti.

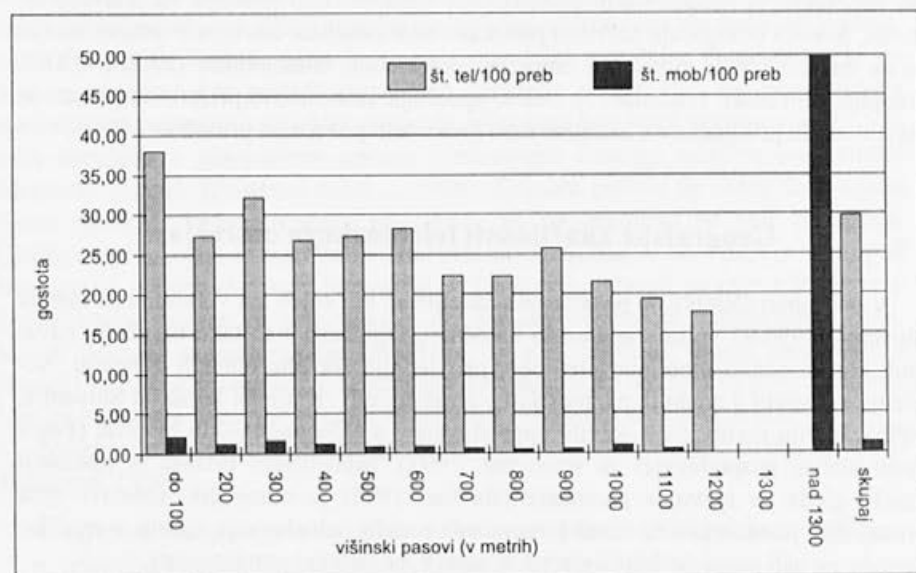
Grafikon 1: Gostota telefonskih naročnikov po slovenskih regijah.

Graph 1: The telephone subscriber density by Slovenian regions.

Grafikon 2: Gostota telefonskih naročnikov po višinskih pasovih.

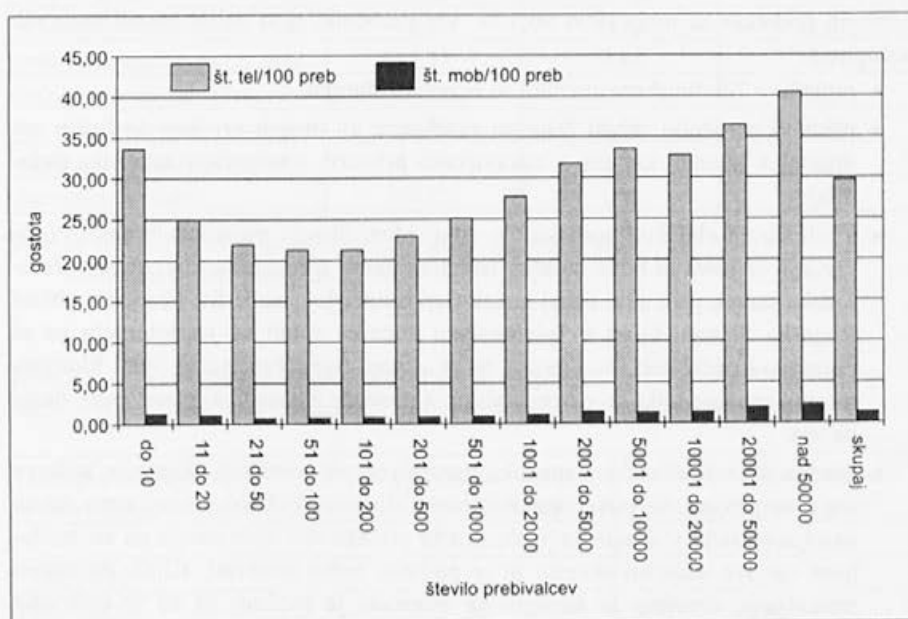
Graph 2: The telephone subscriber density by the altitude belts.

Temeljna predpostavka je bila, da se omrežji klasičnih in mobilnih telefonov na podeželju do določene mere izključujeta, v razvitem urbanem okolju pa dopolnjujeta. Na podeželju naj bi mobilna telefonija omogočila povezavo zlasti tam, kjer je omrežje fiksnih telefonov preskromno, v poslovno razvitem urbanem okolju pa gostejše fiksno omrežje še dodatno izpopolnjujejo možnosti pogovorov z mobilnimi telefoni, kar zagotavlja kar najhitrejšo odzivnost. Na gostoto naj bi vplivale, seveda v medsebojni prepletenosti, vse posamezno preučene prvine: z nadmorsko višino naj bi se gostota praviloma zmanjševala, povečevala pa naj bi se z večanjem števila prebivalcev oziroma naraščanjem deleža počitniških bivališč ter zaposlitvenih zmožljivosti. Preučena je bila tudi gostota omrežij po glavnih slovenskih gospodarskih regijah (Vrišer, 1990).

Grafikon 3: Gostota telefonskih naročnikov glede na velikost naselij.

Graph 3: The telephone subscriber density as to the size of settlement.

Izračuni, prikazani v grafikonih in tabelah, so delovno hipotezo skoraj v celoti potrdili. Največja gostota telefonskih omrežij je bila ugotovljena v Primorju in osrednji Sloveniji, vendar je v prvi regiji večja gostota navadnih, v drugi pa mobilnih telefonov. Zanimivo je, da sta v obeh parametrih na zadnjih mestih Zasavje in Pomurje, pri čemer pri "klasični" telefoniji krepko zaostaja Pomurje in pri mobilni le

nekoliko Zasavje. Z naraščanjem nadmorske višine se gostota naročnikov navadnih telefonov praviloma zmanjšuje. Največja je v obalnih naseljih, izstopa tudi višinski pas od 200 do 300 m z glavnino najbolj razvitih mestnih naselij, potem pa sledi padec in njemu nihanje do nadmorske višine 900 m, ko prične gostota hitreje nazadovati; to velja pripisati predvsem dragim napeljavam v odmaknjenih območjih s samotnimi domačijami. Zato pa se v višje ležečih naseljih poveča število mobilnih telefonov. To je tudi posledica dejstva, da so z njimi povezane planinske postojanke in pastirski stanovi po planinah, ki se statistično štejejo k bližnjim, nižje ležečim krajem. Z naraščanjem velikosti naselij se gostota obeh telefonskih omrežij praviloma povečuje. Izjemi sta najmanjša velikostna razreda z do 10 in z 11 do 20 prebivalci, kjer je v težnji po zagotovitvi vsaj temeljnih povezav s svetom prišlo do zgostitev; tam že majhno število priključkov močno poveča gostoto. Najbolje opremljena so velika mesta, kjer je tudi najbolj živahno poslovno življenje.

V obdelavo je bilo zajetih 584.504 naročnikov navadnih in 26.336 naročnikov mobilnih telefonov. Delež vključenih naročnikov navadnih telefonov je po Telekomovih podatkih za junij 1996 90,7 %. Vsi naročniki niso zajeti zaradi različnih razlogov:

- podatki v Telefonskem imeniku so nekoliko starejši,
- nekateri naročniki zaradi želje po zasebnosti ali drugih vzrokov ne želijo biti vpisani v imenik, kar jim v upravičenih primerih omogočajo zakonska določila,
- kljub skrbni obdelavi podatkov in dobri identifikaciji posameznih naselij (pojavljajo se nova in nova naselja, nekatera pa so spremenila ime) se je v Telefonski imenik prikradlo nekaj napak (lep primer je naselje Sv. Florjan v občini Rogaška Slatina, ki ga v Telefonskem imeniku sploh ni, na Internetu pa se pojavlja v različicah Sv. Florjan, Sv. Florijan, Sveti Frorjan in Sveti Florijan; posamezni naročniki se v seznamih brez posebne zakonitosti ponavljajo, drugi pa ne),
- naselja so v Telefonskem imeniku razvrščena po omrežnih skupinah; njihove meje se povsod ne pokrivajo z upravno členitvijo. Tako so nekatera robna naselja vpisana v drugih knjigah, kot bi pričakovali, spet druga pa so razdeljena na dve omrežni skupini in je podatke treba seštevati. Kljub skrbnemu sestavljanju datoteke in kontroli na Internetu je možno, da so se prikradle manjše napake, kar pa seveda ne vpliva na splošne značilnosti.

Izračunane gostote povsem potrjujejo zasnovo Ravbarjeve tipologije, hkrati pa so tudi njena posledica. Zelo opazen negativni odklon najdemo v kategoriji obmestje, kjer je zaradi nagle zidave, ki ji ne sledi dovolj hitro povečevanje zmogljivosti central, prišlo do kar krepkega zaostanka. Opazno je tudi, da se skladno s slabšanjem razmer povsem pravilno zmanjšuje število mobilnih telefonov. Številke potrjujejo, da je v Sloveniji s telefoni oskrbljena že večina gospodinjstev. V povprečju znaša

gostota 91 naročnikov navadnih telefonov na 100 gospodinjstev (v podatku se skrivajo tudi poslovni telefoni in telefoni v počitniških bivališčih).

Tabela 1: Gostota telefonskega omrežja glede na razvojno tipologijo (Ravbar, 1995).

Table 1: Telephone network density as to the developmental typology (Ravbar, 1995).

Tipologija — M. Ravbar	Štev. naročnikov navadnih telefonov/100 prebivalcev.	Štev. naročnikov mobilnih telefonov/100 prebivalcev	Štev. naročnikov navadnih telefonov/100 gospodinjstev
mesto	36,73	1,85	103,19
ožje suburbanizirano območje	29,39	1,53	92,39
obmestje	25,33	1,05	83,19
izrazito urbanizirano območje	28,63	0,98	90,44
urbanizirano podeželsko obm.	25,87	0,92	84,87
polurbanizirano podežel. obm.	23,35	0,84	78,41
stabilno podeželsko območje	21,33	0,63	73,57
ogroženo podeželsko območje	19,92	0,58	69,08
odmirajoče podeželsko obm.	17,94	0,56	61,74
Slovenija — skupaj	29,72	1,34	91,30

Viri: M. Ravbar, 1995; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1991.
Telefonski imenik Slovenije 1996/97.

Tabela 2: Gostota telefonskega omrežja glede na gostoto počitniških bivališč.

Table 2: Telephone network density as to the density of vacation dwellings.

Delež počitniških bivališč (v % od vsega stavbnega fonda)	Število naročnikov navadnih telefonov/100 prebivalcev	Število naročnikov mobilnih telefonov/100 prebivalcev
0	24,12	0,98
0,01 do 10	32,00	1,49
10,01 do 20	24,85	0,98
20,01 do 30	22,61	0,74
30,01 do 40	23,43	1,01
40,01 do 50	27,11	1,16
nad 50	34,04	1,49
Slovenija — skupaj	29,72	1,34

Vira: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1991.
Telefonski imenik Slovenije 1996/97.

Tabela 3: Gostota telefonskega omrežja glede na zaposlitveno bilanco.

Table 3: Telephone network density as to the employment balance.

Razmerje med številom aktivnih prebivalcev in številom delovnih mest	Število naročnikov navadnih telefonov/100 prebivalcev	Število naročnikov mobilnih telefonov/100 prebivalcev
0	28,37	0,55
0,01 do 0,25	24,31	0,91
0,26 do 0,50	22,87	0,85
0,51 do 0,75	22,64	0,84
0,76 do 1,00	27,17	1,04
1,01 do 1,50	36,16	1,91
1,51 do 2,00	35,32	1,64
2,01 do 4,00	33,31	1,59
nad 4	27,70	1,22
brez aktivnih, a z delovnimi mesti	19,86	1,39
Slovenija — skupaj	29,72	1,34

Vira: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1991.

Baza podatkov Inštituta za geografijo.

Obe tabeli opozarjata na pomembno vlogo, ki jo imajo v gostoti telefonskega omrežja imetniki vikendov in s poslovnimi telefoni zaposlitvena središča. Lastniki počitniških bivališč so imeli ponekod očitno celo prednost pred krajevnim prebivalstvom, marsikje pa je bila njihova vloga spodbujevalna. V razredu z do 10 % vikendov se skrivajo tudi vsa večja mesta; od tod nadpovprečno visoka gostota obeh omrežij, ki kasneje praviloma potrjuje delovno predpostavko. Z naraščanjem ponudbe delovnih mest se telefonsko omrežje sprva zgošča, vendar v krajih z največjimi presežki začne nazadovati. To je posledica klasičnih industrijskih središč polpretekle dobe, ki ponujajo veliko število delovnih mest, predvsem za manj kvalificirano delovno silo; ta za svoje delo ne potrebuje ne telefona ne računalnika. Negativni odkloni v zadnjih dveh razredih so predvsem posledica majhnega števila tovrstnih naselij, ki pa se pojavljajo predvsem v razvojno problematičnih območjih.

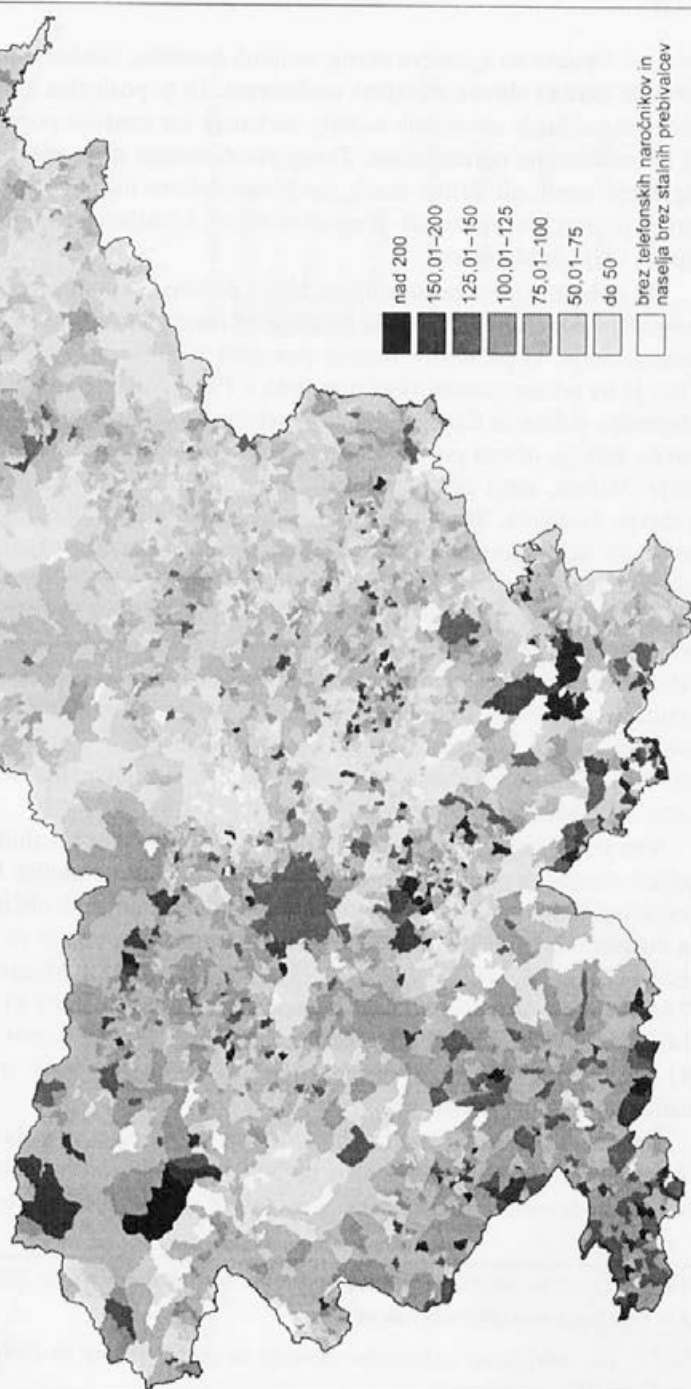
Bolj podrobno ponazoritev značilnosti telefonskega omrežja omogoča prikaz po posameznih naseljih. Zemljevid pokaže na precejšnjo razliko med zahodnim in vzhodnim delom države. Prav tako je gostota v južni Sloveniji praviloma večja kot v

Slika 1: Gostota telefonskih naročnikov po naseljih leta 1996. Slovensko povprečje je 29,72 naročnikov/100 prebivalcev (= indeks 100).

Fig. 1: The telephone subscriber density in 1996, by Slovenian settlements. The Slovenian average — 29.72 subscribers/100 inhabitants (= index 100).

Viri:
 Telefonski imenik Slovenije 1996/97, Telekom Slovenije,
 Popis prebivalstva 1991, MOP, Urad za statistiko R. Slovenije,

Avtor: D. Kladnik
 Kartografija: M. Skobir, I. Sajko
 Inštitut za geografijo, 1997

severni. Opazne so zgostitve okrog vodilnih naselbin, vendar je na njihovih obrobjih mogoče zaznati obroč z nižjimi vrednostmi. To je posledica hitrega, pogosto stihijskega razraščanja obmestnih naselij, za katere sta značilni pomanjkljivi komunalna in infrastrukturna opremljenost. Zmogljivosti central so povsem izkoriščene in brez izgradnje novih ali širitve starih novih naročnikov ni mogoče priključiti. Tovrsten pojav je mogoče opazovati predvsem okrog Ljubljane, Kranja, Domžal, Novega mesta, Celja in Maribora.

Do določene mere presenetljivo, hkrati pa izredno pomembno je spoznanje, da v povprečju podeželje le še malo zaostaja za mesti. Opaziti je sicer mogoče nekatera nesorazmerja, ki pa niso v nobeni povezavi z boljše ali slabše razvitimi območji. Tako je na primer zaznati visoko gostoto v Pokolpju, izjemno nizko pa na območjih Moravske doline in Črnega grabna v nekdanji "veliki" domžalski občini, ki je hribovito zaledje očitno preveč zanemarjala. Nizko gostoto imajo tudi Črnjansko, Pohorje, Haloze, večji deli Slovenskih goric, Goričkega, Voglajnskega in Sotelskega gričevja, Gorjanci, Suha krajina, Notranjsko podolje, Polhograjsko in Idrijsko hribovje ter deli Zgornjega Posočja. Tam so tudi nekateri večji kraji brez navadnih telefonskih priključkov: Koseč, Magozd in Avsa. Več takšnih naselij je še v Halozah (Belski Vrh, Korenjak, Meje, Mali Okič, Veliki Okič in Skorišnjak), v Raduljskem hribovju (Ždinja vas, Vrh pri Pahi, Herinja vas, Črešnjice in Jelše pri Otočcu), na vzhodu Gorjancev (Dolenja in Gorenja Pirošica, Kraška vas in Bušeča vas), v Beli krajini (Krašni Vrh, Cerkvišče in Dolenja vas pri Črnomlju), v Suhi krajini (Podbukovje, Veliko Globoko, Drašča vas, Veliko Lipje in Gradenc) ter v Posavskem hribovju (Cirkuše v Tuhinju, Preserje pri Lukovici, Limbarska Gora, Ples, Jablaniške Laze in Leskovic pri Šmartnem).

Vtis je, da so regionalne razlike slej ko prej posledica lokalnih politik do razvoja infrastrukturnega omrežja. Pri tem so bili od občinskih središč bolj oddaljeni kraji pogosto prikrajšani. To potrjuje tudi pregled po posameznih občinah. Med tistimi, ki za državnim povprečjem (29,72 tel. nar./100 preb.) zaostajajo za več kot dvakrat, so občine Zavrč (5,61), Lukovica (6,99), Turnišče (7,18), Moravče (7,67), Juršinci (7,68), Gornji Petrovci (9,34), Videm (12,07), Sveti Jurij (13,56) in Majšperk (14,59). Najvišje gostote so v občinah Sežana (38,39), Koper (40,25), Ljubljana (41,72) in Piran (42,80). Pričakovati je, da se bodo z novo upravno razdelitvijo razlike postopoma zmanjšale.

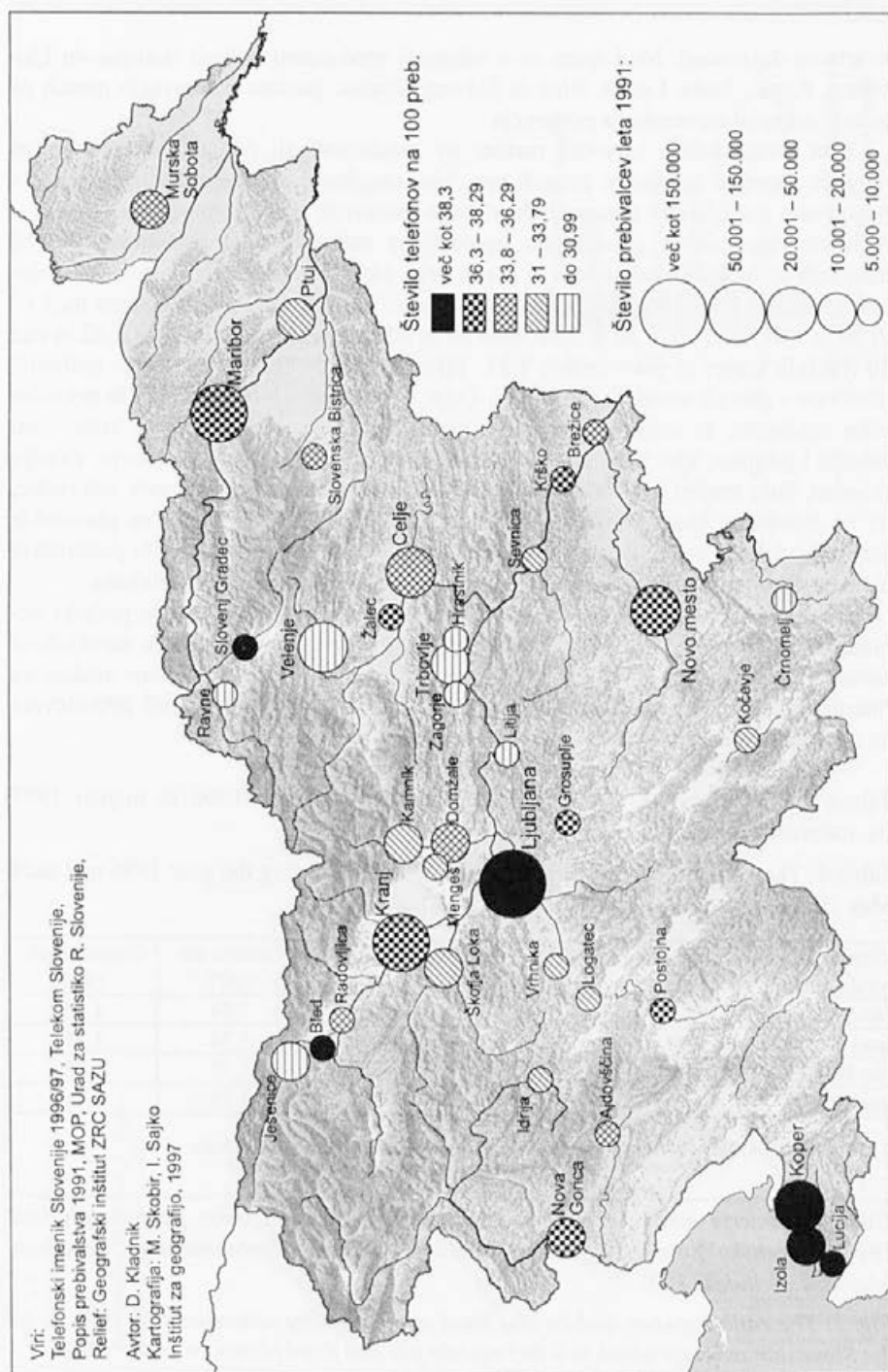
Analiza po mestih z več kot 5000 prebivalci je pokazala, da imajo mesta s prevlado industrije (Trbovlje, Zagorje ob Savi, Hrastnik, Litija, Velenje, Ravne na Koroškem in Jesenice) precej nižje gostote kot mesta, kjer preladujejo terciarne in

Slika 2: Gostota telefonskih naročnikov po večjih mestih leta 1996. (Število telefonskih priključkov/100 prebivalcev).

Fig. 2: The telephone subscriber density in major towns in 1996. (Number of subscribers/100 inhabitants).

Telefonski imenik Slovenije 1996/97, Telekom Slovenije,
Popis prebivalstva 1991, MOP, Urad za statistiko R. Slovenije,
Relief: Geografski inštitut ZRC SAZU

Avtor: D. Kladnik
Kartografija: M. Skobir, I. Sajko
Inštitut za geografijo, 1997

kvartarne dejavnosti. Med njimi so z visokimi vrednostmi najbolj izstopajoča Ljubljana, Koper, Izola, Lucija, Bled in Slovenj Gradec, gostota v zasavskih mestih pa je celo nižja od slovenskega povprečja.

Kjer zaradi težkih naravnih razmer ter zasičenosti ali pomanjkanja central ni mogoče napeljati telefonov, pa tudi tam, kjer razgibano poslovno življenje zahteva neprestano dosegljivost posameznikov, se je uveljavilo omrežje mobilnih telefonov. Njihovo vlogo dobro ponazarjajo ugotovljena razmerja med gostotama omrežij navadnih in mobilnih telefonov. V krajih brez navadnih telefonov je gostota mobilnih telefonov 1,55, v krajih z gostoto do 10 nar./100 preb. je 0,98, z gostoto med 10 in 20 je 0,69, med 20 in 30 je 0,83, med 30 in 40 je 1,50, med 40 in 50 je 2,62 in nad 50 (takšnih krajev ni prav veliko) 1,31. Tako so opazne zgostitve omrežja mobilnih telefonov v glavnih središčih (Ljubljana, Celje, Novo mesto, Nova Gorica), še nekoliko višje vrednosti, ki državno povprečje presegajo za dvakrat, pa so v hribovitem zaledju Ljubljane, kjer je precej počitniških hišic, v Polhograjskem hribovju, zaledju Domžal, Suhi krajini in na Idrijskem, kjer je omrežje navadnih telefonov sila redko, ter na Bovškem, kjer je velika gostota posledica mobilnih telefonov na planinskih pašnikih, slabega pokrivanja z navadnimi telefoni in precejšnjega števila počitniških bivališč. Skoraj v polovici slovenskih krajev ni naročnika mobilnega telefona.

Zaradi razmeroma hitrega vključevanja vedno novih naročnikov se podatki neprestano spreminjajo. Zato so bile za vsa naselja brez ali z enim samim naročnikom navadnega telefona ter z več kot dvajsetimi prebivalci opravljene dodatne analize na Internet omrežju, ki so pokazale območja najintenzivnejših Telekomovih prizadevanj po zgoščanju omrežja.

Tabela 4: Porast gostote telefonskih naročnikov med letom 1996 in majem 1997 (št. naročnikov/100 prebivalcev).

Table 4: The increase in telephone subscribers density during the year 1996 and until May 1997 (number of subscribers/100 inhabitants).

Število prebivalcev	Število telefonov	Gostota tel. 1996	Gostota mob. 1996	Gostota tel. 1997	Gostota mob. 1997
do 50	0	—	1,12	7,94	1,85
nad 50	0	—	1,68	9,74	1,75
do 50	1	3,11	1,51	11,55	1,95
nad 50	1	1,15	1,50	3,75	1,76

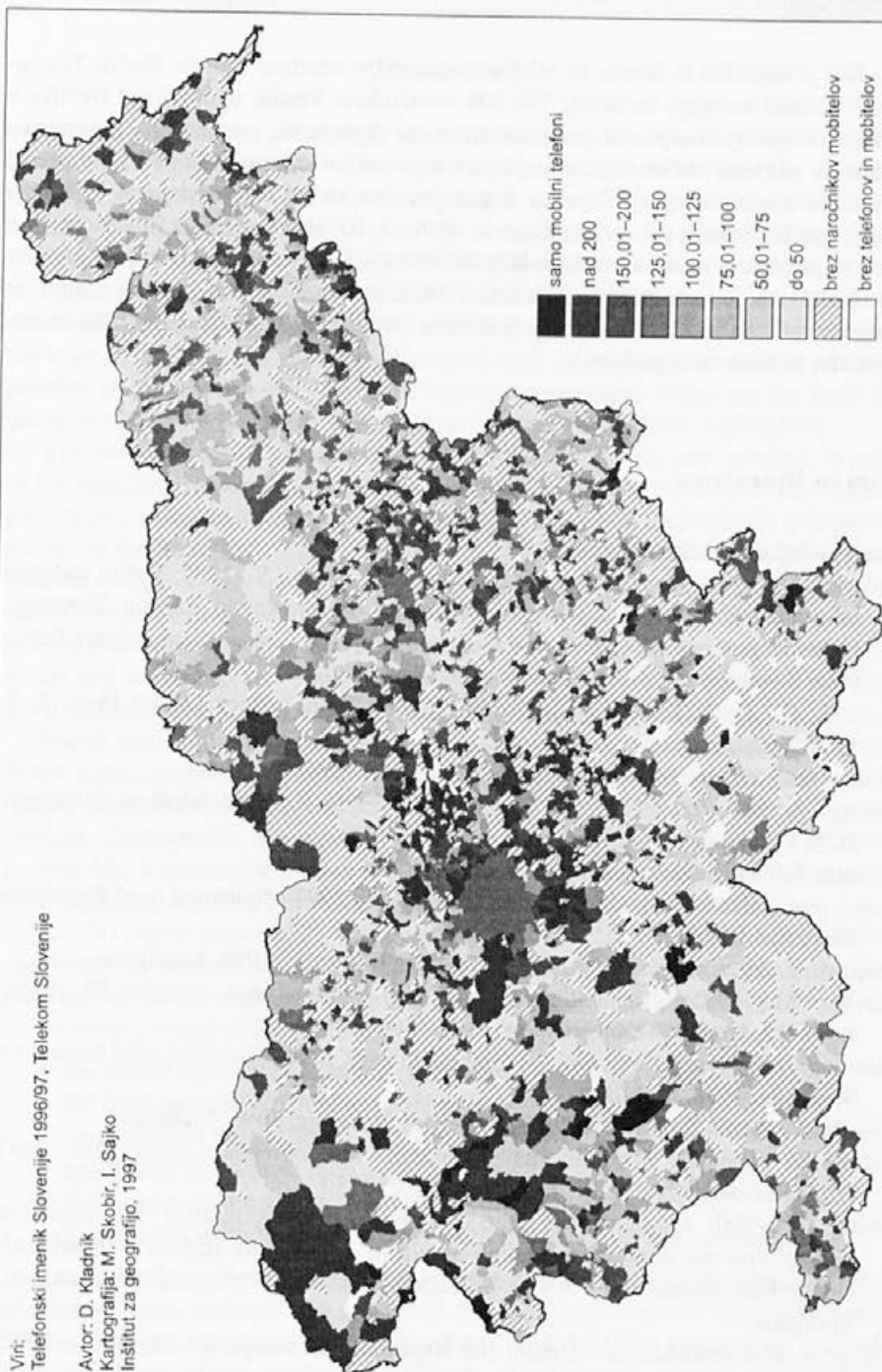
Vira: Telefonski imenik Slovenije 1996/97, Telefonski imenik na internetu.

Slika 3: Razmerje med naročniki mobilnih in navadnih telefonov po naseljih leta 1996. Slovensko povprečje je 0,045 naročnikov mobitelov/naročnikov navadnih telefonov (= indeks 100).

Fig. 3: The ratio between mobile and fixed telephones by settlements in 1996 as to the Slovenian average which is 0.045 mobile per one fixed phone (= index 100).

Viri:
Telefonski imenik Slovenije 1996/97, Telekom Slovenije

Avtor: D. Kladnik
Kartografija: M. Skobir, I. Sajko
Inštitut za geografijo, 1997

Kot je razvidno iz tabele, se telefonsko omrežje nenehno zgošča. Zadnji Telekomovi podatki navajajo že skoraj 700.000 naročnikov. Vendar ugotovljene številke v sebi skrivajo spoznanje, da gre pravzaprav za dejavnosti, omejene na posamezna območja oziroma občine, spet drugje pa ostaja vse po starem in je še vedno precej krajev brez telefonskega priključka. V zadnjem letu so bili najbolj dejavni v občinah Novo mesto, Šmarje pri Jelšah, Zagorje ob Savi, Divača, Gorišnica in Črnomelj; v prvi se je gostota naročnikov navadnih telefonov z 0,11 povečala na kar 28,18. Ker so upoštevana le naselja, ki so bila leta 1996 brez naročnikov ali z enim samim, je mogoče reči, da je Telekomu v enem samem letu uspelo omrežje zgostiti na raven, značilno za slovensko podeželje.

Viri in literatura

Baza podatkov Inštituta za geografijo.

Faleskini, R., Gulič, A., Hočevar, M., Kladnik, D., Praper, S., 1997: Vplivi sodobne informacijsko-komunikacijske infrastrukture na prostorski razvoj Slovenije. Delovno gradivo razvojno raziskovalnega projekta. Urbanistični inštitut Republike Slovenije in Inštitut za geografijo, Ljubljana.

Kocbek, D., 1997: Telefon, ki je vedno pri roki. Delo, priloga Delo & Dom, 3. 7. 1997. Ljubljana

Koliko nas stane telefonski priključek. Delo, 30. 6. 1995. Ljubljana.

Orožen Adamič, M., Perko, D., Kladnik, D., 1995: Krajevni leksikon Slovenije. DZS, Ljubljana.

Podatki Telekom Slovenije.

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj leta 1991. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

Poslovni načrt za obdobje 1996–2000. Telekom Slovenije. 1996. Ljubljana.

Ravbar, M., 1995: Zasnova poselitve v luči regionalnega razvoja. IB revija, št. 11–12, letnik XXIX. Ljubljana.

Rezultati raziskovanj. Letni pregled prometa in zvez 1994. Statistični urad Republike Slovenije. 1996. Ljubljana.

Telefonski imenik Slovenije 1996/97. Telekom Slovenije. 1996. Ljubljana.

Telefonski imenik Slovenije na internetu: <http://telekom.si/cgi/base.exe?HEAD=tishcadp.html&PAGE=WHITE&CP=1250>

Vrišer, I., 1990: Ekonomskogeografska regionalizacija republike Slovenije (na podlagi vplivnih območij centralnih naselij in dejavnostne sestave prebivalstva). Geografski zbornik, št. XXX. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.

Zakon o telekomunikacijah. Uradni list Republike Slovenije, št. 35, 13. 6. 1997. Ljubljana.

Summary

A term information technology denotes the telecommunication and computer technologies which ever more direct the developed countries towards the so-called information society. The term is also synonymous with the post-industrial society which is based on the general accessibility to information and the prevailing role of knowledge in production and services. The telecommunication infrastructure undergoes an important qualitative transformation, too. In the recent times, the telephone network has spread so widely also in rural areas that the latter have already reached the level of towns of few years ago. However, only by applying the method of extrapolation of the hitherto developmental trends, the problems which are the basis for taking decisions on the spatial development cannot be sufficiently highlighted.

Telecommunications began to pave the way for completely new services. In spite of the relatively fast spreading of telecommunications, they are only in the stage of gaining popularity in the general public; however, they will undoubtedly completely prevail in the better developed environments in a relatively short time, particularly because of their impact on the economic, social and spatial developments. Developmental analyses show that the first countries which are going to make use of the possibilities offered by the information technology will profit the most in the economic and social aspects. Thus, an important, new division to developed and non-developed countries comes into existence just in these years.

Social benefits of the telecommunication network expansion are directly manifested particularly in the response to natural hazards, eliminating the isolation of remote areas of difficult access, and the improved offer of medical and veterinarian services. Concurrently, a number of travels declines and the development of entrepreneurship is stimulated also in more remote areas, the transport efficiency generally improves, and the distribution of agrarian products is facilitated.

In 1951, there were 10,523 telephone subscribers in total in Slovenia, and by the year 1990, the number increased to 421,803. The telephone network began to develop progressively in the seventies, while its general use only began in the eighties.

Its basic characteristics at the end of June 1996, were as follows:

- the inbuilt capacity of telephone exchanges — 781,950 lines;
- the used capacity of telephone exchanges — 81.5 %;
- percentage of digital lines — 52.7 %;
- percentage of business lines — 22.8 %;
- the number on the waiting list for subscriber's lines — 55,953;
- problematic party lines — 180,024 or 28.2 % of all the used capacities.

All subscribers whose names are registered in the 1996/97 Telephone Directory of Slovenia were included into a detailed division. Subscribers to fixed and mobile telephonies were taken into account (the NMT and the GSM systems are merged). The comparison of data on the mean altitude of settlements, number of inhabitants,

number of households, percentage of vacation dwellings, employment rate and settlement typology as to developmental parameters, provided the grounds for making the numerous spatial presentations on the level of individual settlements, grouping the settlements into typical classes, and generalizing the findings, particularly in their intertwining.

A detailed presentation of characteristics of telephone network is made possible through the presentation on the level of individual settlements. A map shows a considerable difference between the western and the eastern parts of the country. Concentrations around the town cores are evident, while the circles of lower values can be discerned in the suburbia. This results from a fast, often unorganized expansion of suburban settlements which are typical of deficient furnishing with public utilities and infrastructure. The telephone exchanges are filled to capacity and without building some new ones or extending the old ones, there is no chance for new telephone subscribers. It seems that regional differences are, to a great extent, the result of local policies in which the settlements which are more remote from municipal centers have been often cut short.

Razgledi

VLOGA SLOVENSKIH GEOGRAFOV V SODOBNIH RAZISKAVAH KRASA

Andrej Kranjc*

Izvleček

V prispevku je na kratko predstavljena vloga geografov pri uveljavljanju termina "kras" ter pri nastanku in razvoju vede krasoslovje s poudarkom na našem krasu, na njegovih raziskavah in na slovenskih geografih, ki so k temu prispevali svoja spoznanja. Današnji delež slovenskih geografov v krasoslovnih raziskavah v svetovnem merilu je avtor skušal oceniti na podlagi objavljenih bibliografij. Vloga slovenskih geografov je, po avtorjevih ocenah, velika, večja, kot pa bi bil lahko "normalni" delež, glede na obseg krasa v Sloveniji in število njenih prebivalcev. Da bi tak delež obdržali ali ga še izboljšali, bi morali še pospeševati predmet "kras" v visokošolski študij.

Ključne besede: geografija, krasoslovje, terminologija, izobraževanje.

THE ROLE OF SLOVENIAN GEOGRAPHERS IN MODERN KARST RESEARCH

Abstract

A short review is presented in the paper, of the role of geographers in spreading the term "karst", and in the origin and development of the karst science; the emphasis is laid on Slovenian karst and its investigations, and the Slovenian geographers who performed them. The author tried to assess the current share of Slovenian geographers in the karst researches within the scope of the world literature, which he did on the basis of two published bibliographies. By the author's estimates, the role of Slovenian geographers is important and their share is much greater than only proportionate, if the size of Slovenia is taken into consideration. To maintain or even further increase this share, the subject "Karst" should be more eagerly promoted at the high-level education.

Key words: Geography, Karst science, Terminology, Education.

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU, Titov trg 2, 6230 Postojna, Slovenija.

V 16. (Mercator, 1589) in 17. stol. je bil Kras le večje pokrajinsko ime. Valvasorju sta bila pokrajina Kras in njeni prebivalci Kraševci istega reda kot npr. Pivka s Pivčani in Čičarija s Čiči. V 19. stol. je iz pokrajinskega imena Kras (Karst, Carso) nastal splošni pojem oziroma termin (kras, Karst, Carso). Pri tem so zelo pomembno vlogo imeli tudi geografi. Kot primer naj omenim le J. Lorenza z Reke (1859) in W. Urbasa iz Trsta (1874, 1877) ter seveda A. Schmidla. Ta se je na pobudo Južne železnice lotil raziskav (tudi turističnega potenciala kot bi rekli danes) in si s svojimi deli, predvsem znano knjigo *Die Grotten und Höhlen...* (1854) prislužil naziv "očeta moderne speleologije" (Shaw, 1978). Manj je znano, da je že pred tem, v uvodu k drobnem vodniku *"Wegweiser in die Adelsberger Grotte und die benachbarten Höhlen des Karstes"* (1853), predstavil svoje poglede na kras: "pod imenom 'der Karst' označujemo gorovje med dolino Soče in Reko, od Vrhnike do Trsta; toda nove raziskave kažejo, da se taka zgradba prične že v Benečiji ter vključuje vso Istro in Dalmacijo" (1853).

Temelji krasoslovja so bili položeni na prelomu 19. v 20. stol. Pri tem so imeli zelo pomembno vlogo geologi, predvsem avstrijski. Če ne večja, pa je bila vloga geografov vsaj bolj odmevna in ko govorimo o temeljnih delih krasoslovja, se vedno najprej spomnimo nanje: na delo J. Cvijića (1893), F. Krausa (1894), A. Gavazzija (1904) in A. Pencka (1904). Razen Krausovega dela, ki se imenuje *"Höhlenkunde"* (Jamoslovje oziroma Speleologija), imajo vsa ostala že v naslovu "kras". Vsi ti geografi, najpomembnejši za nastanek vede krasoslovje, so bili tako ali drugače povezani z našo deželo, z našim krasom. A. Gavazzi pa je hkrati vezni člen z geografi, ki jih imenujem "prva generacija" slovenskih geografov krasoslovcev, saj je bil med prvimi predavatelji geografije na 1919 ustanovljeni ljubljanski Univerzi.

V "prvo generacijo" slovenskih geografov krasoslovcev štejemo J. Cerka (1911), P. Kunaverja (1922), J. Rusa (1924), V. Bohinca (1927) in A. Melika (1935). S to generacijo so se slovenski geografi dokončno uveljavili v raziskovanju krasa. Z njimi se slovenska geografija še ni toliko uveljavila v svetovnem krasoslovju, kot se je uveljavila doma. Našteti geografi so tudi avtorji temeljnih geografskih del o slovenskem krasu v slovenskem jeziku.

Kakovostni preskok v raziskovanju krasa je napravila "povojna generacija" naših geografov. Za ta čas in predvsem po njihovi zaslugi se je slovensko krasoslovje pričelo širše uveljavljati v svetu. Zdaj ni več samo zasluga kraških pojavov in krasa, da je Slovenija znana kot kraška dežela, ampak v veliki meri njenih raziskovalcev. Med najpomembnejšimi dosežki naj omenim ustanovitev Inštituta za raziskovanje krasa pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti leta 1947, ustanovitev krasoslovne revije *Acta carsologica* leta 1955, organiziranje Mednarodnega (svetovnega) speleološkega kongresa, na katerem je bila ustanovljena, v veliki meri prav po zaslugi I. Gamsa, Mednarodna speleološka zveza (1965) in vpeljava geografije krasa na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani leta 1966. Med temi geografi naj posebej omenim I. Gamsa, F. Habeta, P. Habiča, J. Kunaverja, R. Savnika

in A. Šerka. Podobno vlogo, kot jo je imela Kunaverjeva knjiga iz leta 1922, ima Gamsov Kras (1974).

Danes temelji večina ocen uspešnosti v znanostih o Zemlji, naravoslovju in družboslovju na objavljenih delih, na bibliografijah, citiranosti, odmevnosti, itd. Za poskus ovrednotenja vloge slovenskih geografov v sodobnih raziskavah krasa (ali v sodobnem krasoslovju) sem izbral isto metodo: bibliografijo slovenskih geografov krasoslovcev v primerjavi s svetom. Upošteval sem dve deli, ki zajemata rezultate iz 1995: *Speleological Abstracts* (Bulletin Bibliographique) (34, 1995) in *Newsletter on Annotated Bibliography* (Urushibara-Yoshino, 1995). Prvo delo je bibliografija Mednarodne speleološke zveze, ki vključuje, predvsem v okvirih posebnih komisij, večino svetovnih krasoslovcev in je zato seveda tudi krasoslovna bibliografija, ne le speleološka. Poudarek je na speleologiji in vanjo je vključenih tudi veliko del, ki jih nikakor ne moremo šteti med strokovno, znanstveno oziroma raziskovalno literaturo. V tem smislu je treba tudi gledati na dobljene rezultate in na primerjave. Drugo bibliografijo izdaja oziroma jo je izdajala "komisija za kras" (*Environmental Changes and Conservation in Karst Areas*) Mednarodne geografske zveze in je torej bolj, čeprav nikakor ne izključno, geografsko usmerjena.

V pregledani številki *Speleological Abstracts* je obdelanih 671 enot periodike, monografij in drugih izdaj. Iz te literature je vsega skupaj izbranih 5452 prispevkov (člankov oziroma naslovov), ki jih je napisalo 2599 avtorjev. Iz Slovenije je pregledanih 11 periodik in monografij. Med temi ni Geografskega vestnika, a ne zato, ker ne bi sodil zraven ali iz nemarnosti, ampak zato, ker v obdelanem letniku GV pač ni bilo ničesar takega, kar bi *Speleological Abstracts* lahko upoštevali. Mimogrede naj omenim, da je po merilih, ki jih uporablja knjižnica Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU, dosedaj izšlo v GV 120 prispevkov, ki sodijo (tudi) v krasoslovje. Iz te slovenske literature je v *Speleological Abstracts* obdelanih 144 prispevkov 61 avtorjev.

Če to primerjamo s celotno bibliografijo: delež slovenske literature je 1,6 %, delež slovenskih avtorjev 2,3 %, slovenskih prispevkov pa 2,6 %. In kaj k temu pripeljejo slovenski geografi? Med avtorji je 9 geografov (15 %), ki so prispevali 32 bibliografskih enot, to je 22 % slovenskih prispevkov. V celoti gledano predstavljajo slovenski geografi 0,3 % avtorjev, naštetih v tej bibliografiji, njihova dela pa obsegajo 0,5 % celotne "svetovne proizvodnje" 1995.

Za primerjavo naj navedem še nekaj podatkov o avstrijskem in slovaškem deležu, torej razmeroma majhnih držav (a vseeno večjih od Slovenije) s precej razvito krasoslovno dejavnostjo. Avstrijski geografi prispevajo k celotnemu rezultatu 0,3 %, slovaški pa 0,4 %. Ne veliko, a vendarle manj od slovenskih.

Naj še na kratko omenim, o čem vsem so pisali slovenski geografi v letu 1995 v zvezi s krasom: o prsti in rabi tal na krasu, jamskih sedimentih, drobnih oblikah jamskih sten, rasti kapnikov in sige, varstvu kraškega površja, kraških parkih in Škocjanskih jamah, krasoslovni terminologiji, zgodovini krasoslovja, jamah v zgo-

dovini (v svetovnih vojnah), o organiziranosti speleološke dejavnosti, o močerilu ter seveda poročila in ocene strokovne literature.

Newsletter on Annotated Bibliography je po obsegu veliko skromnejši, saj je v številki, ki sem jo pregledal ob tej priložnosti, vsega skupaj obdelanih 278 bibliografskih enot. Opozorim naj, da gre za poročilo "kraške komisije", ki skuša (čeprav to vedno ne uspeva) upoštevati predvsem tehtnejša (ali vsaj obsežnejša) dela in načeloma kratke novice odklanja.

Teh 278 objav je prispevalo 463 avtorjev, med katerimi je (le) 116 (25 %) geografov. "Komisija za kras" Mednarodne geografske zveze pojmuje torej svoj "krasoslovni delokrog" precej širše od geografije krasa oziroma od dela geografov na krasu. Prav toliko kot geografov je vseh upoštevanih slovenskih avtorjev (116); Slovenci torej prispevamo kar 25 % letnih objav, upoštevanih v bibliografiji te komisije. Med temi je 48 del slovenskih geografov — torej smo v letu 1995 prispevali 10 % celotne krasoslovne bibliografske bere in 41 % "geografskih" prispevkov oziroma 41 % slovenskih prispevkov.

Ti podatki so vsekakor zelo spodbudni, veliko bolj od tistih iz revije *Speleological Abstracts*, vendar nobena od obeh bibliografij ni popolna niti objektivni. V *Speleological Abstracts* gotovo moti množica drobnih jamarških prispevkov, novic, opisov jam ali le jamarških podvigov, v Newsletter pa morda najbolj to, da bibliografije prispevajo predvsem člani oziroma avtorji sami — torej je delež raziskovalcev razmeroma majhen, izbor pa precej subjektiven.

Naj bo tako ali drugače, vzrokov za pesimizem ni, razen enega: pomanjkanje podmladka. V teh bibliografijah se pojavljajo bolj ali manj ista imena, nekatera že zelo dolgo, predvsem pa ista imena prispevajo največ del. Podmladek pa je v veliki meri odvisen od izobraževanja.

Tudi v tem primeru so geografi bili ali so še med vodilnimi. Že Cvijić je imel serijo predavanj o krasu na pariški Sorbonni, med naštetimi geografi v zgodovinskem pregledu jih je bila cela vrsta pomembnih univerzitetnih učiteljev geografije. Tudi danes je po svetu še tako: v Aix-en-Provenceu je bil najbolj znan predavatelj J. Nicod, na Dunaju H. Trimmel, v Dublinu D. Drew, v Huddersfieldu J. Gunn, v Hamiltonu (Kanada) D. Ford, v Aucklandu P. Williams. Seveda pa geografi niso edini. Kot zanimiv primer naj navedem S.-E. Lauritzena, kemika po izobrazbi, ki predava o krasu na geološkem oddelku univerze v Bergnu.

Če sklenem: naš Kras je dal ime pojmu kras in vedi krasoslovje, v veliki meri sta se krasoslovje in speleologija razvili na naših tleh, naši raziskovalci so veliko pripomogli k razvoju krasoslovja kot vede in kot predmeta v okviru geografije. Na nas vseh, na ljubljanskem Oddelku za geografijo pa še posebej, je velika odgovornost, da vzgojimo novo generacijo geografov krasoslovcev, ki bodo doseženo vsaj ohranjali, če že ne presegali. Vprašujem pa se, kakšen je pogled na proučevanje krasa na mlajši univerzi v Mariboru, kaj o tem mislijo načrtovalci tretje univerze na Obali in "ekološkega" študija v Novi Gorici. Imamo tradicijo, imamo teren, imamo

raziskovalce, imamo težave s krasom, ki bi jih morala stroka reševati — ali bomo med prvimi, ki bomo osnovali oddelek za študij krasa?

Literatura

- Bohinec, Valter, 1927: Županova jama. I. poročilo Društva za raziskavanje jam v Ljubljani. (Zusammenfassung — Die Županova jama bei Grosuplje in Slovenien), Geografski vestnik, 2 (1926), 156–168, Ljubljana.
- [Cerk, J.,] 1911: Die Žiglovica. Laibacher Zeitung, 27. 9. 1911, p. 2087, Laibach.
- Cvijić, J., 1893: Das Karstphänomen. Versuch einer morphologischen Monographie. Geogr. Abhandl. (Penck), (B), 5/3, 1–114, Stuttgart.
- Gams, I., 1974: Kras. Zgodovinski, naravoslovni in geografski oris. Slovenska matica, 359 pp., Ljubljana.
- Gavazzi, A., 1904: Die Seen des Karstes. I. Teil, Morphologisches Material, Abhandl. geogr. Ges., 5/2, 1–136, Wien.
- Kraus, F., 1894: Höhlenkunde. Carl Gerold's Sohn, 308 p., Wien.
- Kunaver, Pavel, 1922: Kraški svet in njegovi pojavi. Poljudnoznanstven spis s slikami. Učiteljska tiskarna, 6–104, Ljubljana.
- Lorenz, J., 1859: Geologische Recognoscierung im Liburnischen Karste. Jahrb. geol. Reichsanst., 10/2, 332–345, Wien.
- Melik, A., 1935: Slovenija. Geografski opis. I. Splošni del, 1. zv., Slovenska matica, V–VIII, 1–393, Ljubljana.
- Mercator, 1589: Forum Iulium, Karstia, Carniola, Histria et Windorum Marchia.
- Penck, A., 1904: Über das Karstphänomen. Vorträge des Vereines Verbreitung naturwiss. Kenntnisse in Wien, 44/1, 1–38, Wien.
- Rus, J., 1924: Slovenska zemlja. Kratka analiza njene zgradnje in izoblike. Zvezna tiskarna in knjigarna, 48 pp., Ljubljana.
- Shaw, T. R., 1978: Adolf Schmidl (1802–1863) the father of modern speleology? Intern. Journal of Speleology, UIS, 10, 3–4, 253–267, Milano.
- Schmidl, A., 1853: Wegweiser in die Adelsberger Grotte und die benachbarten Höhlen des Karstes. Nach neuen Untersuchungen in den Jahren 1850–52, 80, Wien.
- Schmidl, A., 1854: Die Grotten und Höhlen von Adelsberg, Lueg, Planina und Laas. Pp. VIII, 1–316, Wien.
- Speleological Abstracts. Bulletin Bibliographique Spéléologique. Comm. of bibliogr. of the Intern. Union of Speleology, 1995, 34 (27), 331 pp., Münchenbuchsee, 1995.
- Urbas, W., 1874: Die oro- und hydrographischen Verhältnisse Krains. Z. DÖAV, 296–312, Wien.
- Urbas, W., 1877: Die Gewässer von Krain. Z. DÖAV, 147–163, Wien.
- Urushibara-Yoshino, K. (edit.), 1995: Newsletter on Annotated Bibliography.

Commiss. "Envir. Changes & Conserv. in Karst Areas", IGU, 3, 1-63, Tokyo.
Valvasor, J. W., 1689: Die Ehre dess Hertzogthums Crain. I. Th., 1-696, Laybach.

Summary

During the spread of the regional name "Kras" into the general sense of "karst" in the 19th century, geographers, e.g. A. Schmidl, J. Lorenz and W. Urbas, already played important roles. Thus, for example, Schmidl writes: "...but the recent investigations have shown that such structure (i.e. *der Karst*) begins already in Venezia province and extends over entire Istria and Dalmatia" (1853).

At the turn of the 19th century, bases were set up for a new science, the karst science, in which some geographers were particularly important: J. Cvijić (1893), F. Kraus (1894), A. Gavazzi (1904) and A. Penck (1904). They were followed by the "first generation" of Slovenian geographers - karst researchers: J. Cerk (1911), P. Kunaver (1922), J. Rus (1924), V. Bohinec (1927) and A. Melik (1935). They became renowned with their works particularly in their native country.

A qualitative leap was made by a "post-war generation": a share of foreign geographers in the investigations of the Slovenian karst became insignificant; this generation did not only keep records, make inventory and described karstic phenomena, but studied them thoroughly and often reported about the results abroad and in foreign publications. This was also due to the establishment of the Karst Research Institute at Postojna in 1947, the publishing of *Acta Carsologica* (since 1953), the establishment of the International Speleological Union (1965) and the introduction of the geography of karst at the Department of Geography at the Faculty of Arts in Ljubljana (1966). Particularly outstanding among those geographers are the following: I. Gams, F. Habe, P. Habič, J. Kunaver, R. Savnik and A. Šerko.

For the assessment of the role of Slovenian geographers in the karst science, two bibliographies of 1995 are compared: the Speleological Abstracts (Bulletin Bibliographique) (5452 bibl. units, 2599 authors) and the Newsletter on Annotated Bibliography (278 bibl. units, 463 authors). In these two bibliographies, the percentages of Slovenian geographers are 0.5 %, in the first, and 10 % in the second case. This is also the contribution of Slovenian geographers to the world karst science in the year 1995.

These results are encouraging and there is no cause for pessimism, except for the lack of a young generation, which is worrying. In these bibliographies, more or less the same names appear, some of them for a very long time already, which reveals that few authors have contributed the majority of papers. However, the young generation depends on the education to a great extent. The geographers, again, were the leading also in this case: from Cvijić who lectured at Sorbonne in Paris, to the recently deceased M. M. Sweeting, a lecturer on the karst at Oxford.

Slovenian *Kras* gave the name to a phenomenon called the karst and to a science called the karst science. Besides, the karst science and speleology have originated on the Slovenian grounds, to a great extent, and the Slovenian researchers have much contributed to the development of the karst science as a science and as a subject within the frame of geography. We all, and particularly the Department of Geography in Ljubljana, have a great responsibility to educate the new generation of geographers - karst researchers, who are going to maintain at least, or even better, surpass the achieved level.

SLOVENSKI GEOGRAFI IN KOMISIJA ZA KRAS PRI MEDNARODNI GEOGRAFSKI ZVEZI

Ivan Gams*

Izvleček

Pisec tega članka je v obdobju od leta 1977 do leta 1982 kot vodja komisije za kraško denudacijo pri Mednarodni speleološki zvezi, pri izvajanju delovnega programa komisije, to je pri meritvah korozije z apneniškiimi tabletami na štirih kontinentih sveta, zbral skupino krasoslovcev geografov. Ti so postali leta 1984 jedro kraške delovne enote v Mednarodni geografski zvezi, imenovane sprva Študijska skupina za človekov poseg v kras MGZ. Pisec teh vrstic je lahko kot vodja jugoslovanske delegacije na skupščini MGZ leta 1984 v Parizu zagovarjal ustanovitev delovne enote za kras in leta 1988 v Sydneyu potrebo po nadaljevanju njenega obstoja. Že v času njegovega predsedovanja Študijski skupini je del vodstva MGZ zavračal posebno delovno enoto za kras z utemeljitvijo, da je krasoslovje marginalna tematika. Take očitke negira 23 letno uspešno delo te enote, ki ima zdaj ime Komisija MGZ za Trajnostni razvoj in urejanje (angl. management) kraških območij.

Key words: krasoslovje, kras, ekologija, zgodovina MGZ, Slovenija.

SLOVENIAN GEOGRAPHERS AND THE COMMISSION ON KARST AT THE INTERNATIONAL GEOGRAPHICAL UNION

Abstract

The author of the article, who was the chairman of the Commission on Karst Denudation at the International Speleological Association, gathered a group of geographers-karst researchers in the 1977–82 period, during the implementation of Commission's working programme and performing the solution measurements by means of standard limestone tablets on four continents. In 1984, the group became a core of the karst unit at the IGU, called the Study Group on Man's Impact on Karst. As a head of the Yugoslav delegation, the author of these lines could defend at the 1984 IGU Assembly in Paris the establishment of the karst unit, and at the 1988 IGU Assembly in Sydney, the necessity for its further existence. Even during his chairmanship, a part of the IGU disapproved a special working body for karst by substantiating that the karst science was but a marginal topic. Their arguments are confuted by 23 years of successful work of the Group, nowadays called the IGU Commission on Sustainable Development and Management of Karst Terrain.

Key words: Karst science, Karst, Ecology, IGU history, Slovenia.

* Akad., univ. prof. v pokoju, Ul. Pohorskega bataljona 185, 1113 Ljubljana, Slovenija.

Med pomembnejše organizacijske dosežke slovenskih geografov, ki jih v tej številki GV navaja A. Kranjc v članku Vloga slovenskih geografov v sodobnih raziskavah krasa, spada po mnenju pisca tega dodatka tudi ustanovitev posebnega krasoslovnega telesa pri Mednarodni geografski zvezi (v nadaljevanju MGZ). Njegova predhodnica je bila komisija za kras, ki je v petdesetih letih tega stoletja delovala v MGZ pod vodstvom prof. Herberta Lehmanna. Tedaj ugledni nemški krasoslovci so še nekaj let vzdrževali tradicijo organiziranja mednarodnih kraškomorfoloških simpozijev, ki so se jih udeleževali tudi nekateri Slovenci (glej *Neue Ergebnisse der Karstforschung in den Tropen und im Mittelmeerraum. Geographische Zeitschrift, Beihefte*, Wiesbaden 1974). Pozneje so se geografi krasoslovci mednarodno udeleževali predvsem v okviru Mednarodne speleološke zveze, posebno v njeni komisiji za kraško denudacijo. Podpisani je na mednarodnem speleološkem kongresu v Sheffieldu leta 1974 predlagal in po sprejetju vodstva komisije tudi prevzel izvedbo mednarodne primerjalne meritve kemične erozije (kraške denudacije) s pomočjo standardnih tablet iz apnenca iz lipiškega kamnoloma. Sodelavci pri tej raziskavi so sestavljali glavnino krasoslovnega delovnega telesa, ki ga je Mednarodna geografska zveza osnovala leta 1984 v Parizu.

Ustanovitvi tega telesa za krasoslovje pri MGZ sta botrovali dve srečni okoliščini. Konec leta 1983 je Slovensko geografsko društvo (zdaj Zveza geografskih organizacij Slovenije) v komiteju za geografijo SFRJ zastopal pisec teh vrstic in bil v njej edini krasoslovec. Na seji, ki je morala izoblikovati predlog za nadaljevanje starih in ustanovitev novih delovnih teles MGZ, je komitej sprejel njegov predlog za ustanovitev posebnega telesa za kras, in ga tudi predlagal za vodjo. Ker tedanji predsednik komiteja prof. dr. Dušan Dukić ni imel sredstev za prevajanje v angleščino, je prepustil izdelavo utemeljitve piscu teh vrstic. Ta je kot vodja jugoslovanske delegacije moral zagovarjati jugoslovanski predlog na skupščini MGZ leta 1974 v Parizu. Namesto predlagane komisije je skupščina, na kateri je predsedstvo MGZ predlagalo zmanjšanje delovnih teles, ustanovila Študijsko skupino za človekov poseg v kras. To naj bi naslednja skupščina lažje ukinila, ko bi začela izvajati v Parizu sprejet sklep o zmanjšanju delovnih teles.

Druga srečna okoliščina je bila v tem, da je podpisani tudi na naslednjem mednarodnem geografskem kongresu, ki je bil v Sydneyu leta 1978, vodil maloštevilno jugoslovansko zastopstvo. Z osebnimi razgovori z vodji nacionalnih delegacij in njihovimi podpisi je uspel prepričati predsedstvo MGZ o pomembnosti obstoja kraške skupine, zato je bilo v skupščini tudi izglasovano podaljšanje njenega delovanja. Ker od slovenske (republiške) raziskovalne skupnosti pisec teh vrstic ni prejemal dovolj pomoči za uspešno vodenje skupine, je v Sydneyu predlagal novega predsednika — prof. dr. U. Saura iz Padove.

Na prvem rednem simpoziju Študijske skupine MGZ z naslovom Človekov vpliv na kras leta 1987 v Postojni, smo zaradi finančne krize v kateri je bila takratna država, zbrali le okoli 50 tujih in nekaj domačih krasoslovcev. Oddelek za geografijo FF v Ljubljani je izdal zbornik predavanj (urednik J. Kunaver) z 21 referati, skupno

z Inštitutom za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni pa tudi ekskurzijski vodič (205 strani) po Dinarskem krasu do Črne gore. Čeprav je knjiga Man's impact in karst — Guide book (Ljubljana 1987) najtemeljitejši novejši kraškomorfološki opis Dinarskega krasa, v jugoslovanski strokovni javnosti ni vzbudil pričakovanega zanimanja, slovenska pa mu je najbrž zamerila, da je bil objavljen zgolj v angleščini.

Z leti pa se je strokovnih posvetov v organizaciji prvotne Študijske skupine, ki se je leta 1982 preimenovala v komisijo MGZ, udeleževalo vedno več krasoslovcev in raslo je tudi število prireditev, ki jim je bila komisija samo pokrovitelj. Zbornik konference o spremembah v kraškem okolju leta 1991 v Padovi obsega že 414 strani. Več njegovih študij je ponatisnila mednarodna revija *Catena* (Supplement 25, Cremlingen, 1993, str. 59–98). Ob povezovalni vlogi komisije se je v svetovnem krasoslovju uveljavilo več zunajevropskih institucij s sposobnimi geografi, npr. v Avstraliji, na Kitajskem in v Kanadi (Hamilton). Vidno se je uveljavila Japonka Kazuko Urushibara-Yoshino, ki je pedogeografsko zanimanje razširila na krasoslovje med dveletnim strokovnim izpopolnjevanjem na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Po pooblastilu kraške komisije MGZ, po letu 1944 izdaja vsakoletno bibliografijo novih krasoslovnih objav (*Newsletter on Annotated Bibliography*, univerza v Komazawi). V Evropi imajo v krasoslovju vidno vlogo univerzitetni geografski inštituti v francoskem Aix-en-Provence (njegovi sodelavci v imenu francoskih federacij za speleologijo in za krasoslovje redno izdajajo revijo *Karstologia*, kjer sodelujejo tudi tuji krasoslovci), v Sosnowiecu na Poljskem, v Padovi, in do upokojitve M. M. Sweetingove tudi v Oxfordu.

Kranjčev članek o vlogi slovenskih geografov v sodobnih raziskavah krasa je treba dopolniti z navedbo, da postaja *Acta carsologica* po zaslugi urednika Andreja Kranjca vedno bolj tudi mednarodna revija. Trije geografi krasoslovci z Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni prispevajo zadnja leta pomemben delež pri organizaciji vsakoletne "kraške šole" in drugih mednarodnih zborovanj, referate s teh tečajev in simpozijev pa, pretežno v angleščini, objavljajo v *Acta carsologica*. Mednarodna uveljavitev postojnskega inštituta je do neke mere nadomestila praznino po ukinitvi Geografskega inštituta Češkoslovaške akademije znanosti v Brnu, ki je dolga leta izdajal revijo *Studia carsologica*. Andrej Kranjc, ki je postal leta 1996 član komisije MGZ s sedanjim imenom Trajnostni razvoj in upravljanje (angl. *management*) s kraškimi področji, nadaljuje tradicijo, po kateri so ves čas obstoja kraškega telesa pri MGU v njem bili zastopani slovenski geografi kot predsednik ali člani (vseh članov je le 8 do 10, dopisnih pa mnogo več).

Nekateri v vodstvu MGZ so kraško delovno telo od nekdaj odklanjali s trditvijo, da je krasa po svetu premalo in da je zato krasoslovna tematika za MGZ marginalna. Prizadevanja, da bi v okviru kraške komisije izdelali boljši pregled obsega kraškega ozemlja po svetu, žal niso rodila uspeha. Za taka načrtna dela namreč delovna telesa MGZ niso primerna. O deležu kraškega površja po svetu obstojajo zato še vedno samo ocene. Spričo doseženih uspehov pa zagovorniki zmanjšanja števila delovnih

teles v MGZ, kraške komisije na geografskem kongresu na Nizozemskem leta 1996 niso poskušali ukiniti, ampak so jo organizacijsko povezali s sorodnimi.

Neglede na to kakšna bo prihodnja organizacija, bo za krasoslovje zainteresirana skupina geografov ostala še naprej močna. Njeni člani že zdaj sodeluje tudi v Mednarodni speleološki zvezi, v mednarodni zvezi geomorfologov in mednarodni zvezi kvartarologov. Če bi kraška skupina v MGZ izgubila sedanjo krovno organizacijo, jo bo lahko poiskala drugje.

Summary

The Study Group on Man's Impact on Karst as the initial phase of the later Commission on Karst was established during the International Geographical Congress at Paris in 1984, on the proposal made by the Yugoslav National Geographical Committee. The latter also nominated its Slovenian member for the first chairman of the Commission. Being the head of the Yugoslav team at the geographical congresses at Paris and at Sydney (in 1988), he had the opportunity to convince the heads of other national delegations about the need to have a karst body within the International Geographical Union. As a former chairman of the Commission on Karst Denudation at the International Speleological Union, he gathered through the study of solution by means of the standard limestone tablets, the geographical researchers who formed a core of the new karst unit at the IGU. The Study Group from Paris, which has recently been renamed the Commission on Sustainable Development and Management of Karst Terrains has given new dimensions to the karst science by establishing certain interrelations between the nature and a man in different karst areas of the world.

PRSTI NA TAJSKEM

Franc Lovrenčak*

Izvleček

V prispevku so prikazani rezultati proučevanja prsti na Tajskem. Iz osmih profilov prsti v različnih delih Tajske je bilo vzetih šestnajst vzorcev, ki smo jih analizirali v laboratoriju. Proučili smo prsti pod gozdnim in travniškim rastlinstvom ter antropogeno prst rižišč. Po sistematski pripadnosti sodijo med akrisole, rendzine, koluvialne prsti in antropogene prsti — kultosole. Razlikujejo se po fizikalnih in kemičnih lastnostih. Za akrisol je značilna rdeča barva in večinoma velik delež glinastih delcev, kisla reakcija ter globok profil. Rendzina in koluvialna prst sta plitvi. Za profil prsti rižišč je značilen plitev horizont Ap.

Ključne besede: akrisol, rendzina, prst rižišč, Tajska.

SOILS IN THAILAND

Abstract

Presented are the results of the soil investigation performed in Thailand. From the eight soil profiles in different parts of Thailand, sixteen samples were taken, which have been analysed in a laboratory. Studied were the soils under the forest and the grass vegetation, and the anthropogenic paddy soils. According to the systemic classification, they belong to Acrisols, Rendzinas, colluvial soils and anthropogenic soils or cultosols. They differ by physical and chemical properties. The Acrisol is typical of red colours, a large percentage of clay particles, acid reaction and a deep profile. The Rendzina and the colluvial soil are shallow. Typical of the profile of the paddy soils is a shallow Ap horizon.

Key words: Acrisol, Rendzina, Paddy soils, Thailand.

Uvod

Na terenskem delu na Tajskem smo proučili prsti iz osmih profilov. Trije se nahajajo na ravninskem osrednjem in južnem delu države. Štirje so iz goratega severnega in jugozahodnega dela Tajske in eden iz kraškega površja severno od Cha Ama že na Malajskem polotoku (slika 1). Terensko proučevanje prsti je obsegalo merjenje globine profila, debelino posameznih horizontov, risanje skic profilov in jemanje vzorcev iz posameznih horizontov. To delo je bilo opravljeno s pomočjo študentov

* Dr., izred. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, Univerza v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Slovenija.

geografije 4. letnika (1996–97) s Filozofske fakultete v Ljubljani. Nabrane vzorce prsti smo analizirali v fizičnogeografskem laboratoriju na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Mehansko analiza je bila opravljena po postopku z natrijevim pirofosfatom. Tekstura je bila določena po mednarodni teksturni klasifikaciji. Odstotek kalcijevega karbonata je bil določen volumetrično s Scheiblerjevim kalcimetrom, reakcija pa elektrometrično s pH-metrom v 0,1 N KCl. Pri določanju odstotka organske snovi je bila uporabljena Walkley-Blackova metoda (Lovrenčak, 1979).

Pedogenetski dejavniki

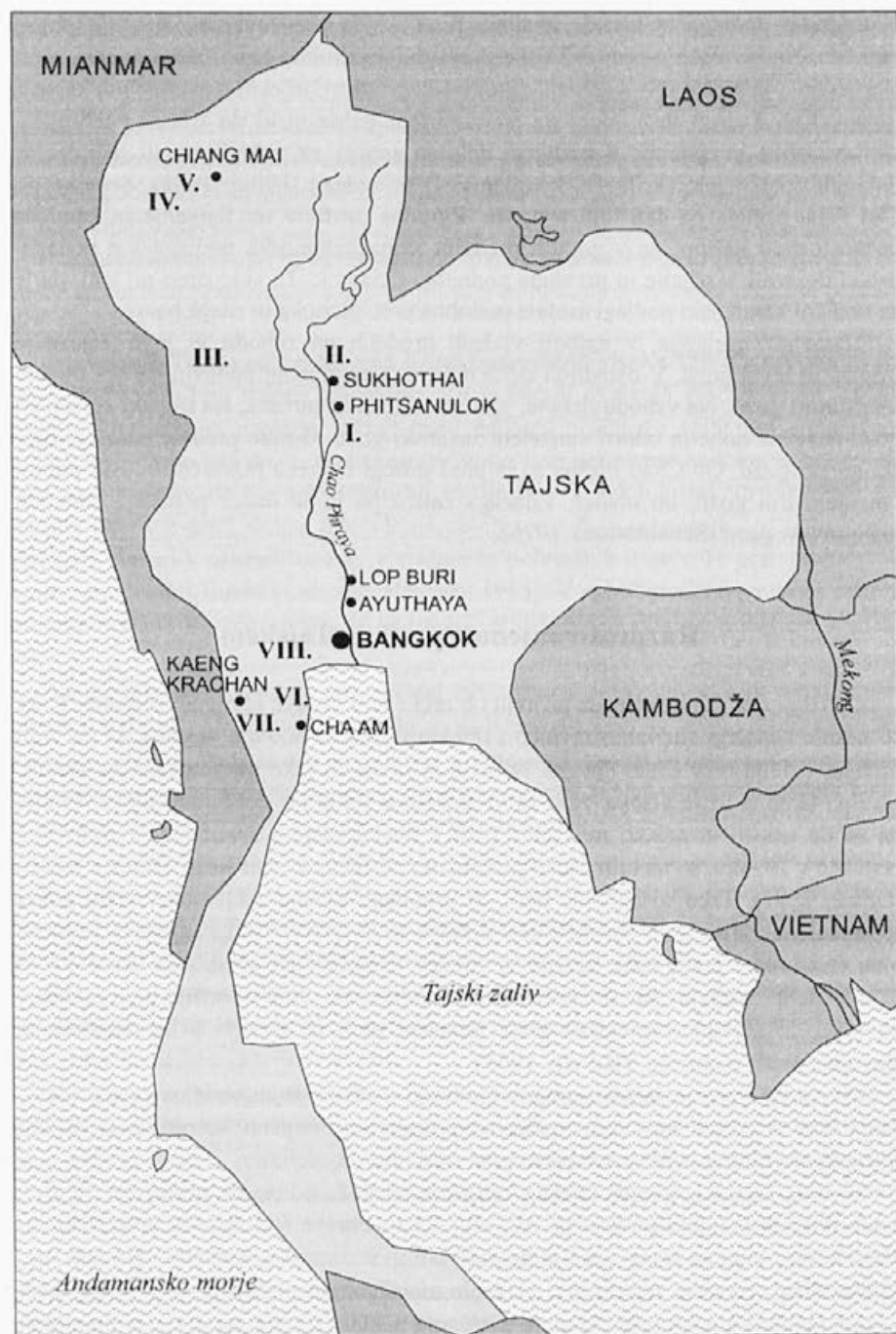
Na značilnosti prsti na Tajskem vpliva več pedogenetskih dejavnikov, med njimi so pomembni podnebje, matična podlaga, relief in voda. Zelo izrazite so tudi posledice človekovega delovanja. Z mnogimi posegi v prsti so ljudje dokaj spremenili njihove lastnosti.

Na podnebje Tajске močno vpliva njena lega v tropskem pasu. Razprostira se od 6° do 21° severne geografske širine, v osrednjem delu Indokitajskega polotoka. Podnebne značilnosti spreminja tudi reliefna izoblikovanost. Lega v tropskem pasu in relief izrazito delujeta na temperaturne in padavinske značilnosti. V nižinskim delih države znašajo srednje letne temperature med 26 in 28 °C, v gorskih pa se srednje letne temperature znižujejo za 0,6 °C na 100 m. Padavine prinaša jugozahodni monsun od sredine maja do sredine oktobra. Zaradi gorskih slemen, ki se raztezajo na zahodu države, je v tem delu Tajске največ padavin: od 2000 do 3000 mm. Predeli, ki se nahajajo vzhodno od gorovij, dobijo večinoma 1000 do 1500 mm padavin letno. Dolžina sušne dobe se daljša od juga proti severu. Na jugu države traja le dva meseca, v osrednjem delu pet in na severu šest mesecev (Bibič, 1997). Take temperaturne in padavinske razmere povzročajo hitro razpadanje proti preperevanju manj odpornih kamnin, npr. skrilavcev. Posledica je nastajanje globokih prsti. Deževnica, ki pronica skozi prst, pa raztaplja in iz nje odnaša bazne ione, kar povzroča njeno siromašenje.

Reliefna oblikovanost se kaže tudi v vodnih značilnostih prsti. V ravninskih predelih, ki so nastali z nasipavanjem reke (Mea Nam pomeni v tajščini reka) Chao Phraya in njenih pritokov se kaže prevelika vlažnost na prsti. Pogosto poplavna voda prekrije prsti in ovira oksidacijske procese, visoka talna voda pa povzroča procese redukcije. Vse to se kaže v slabši rodovitnosti prsti. Ljudje pa so z osuševanjem zmanjšali delež vode in povečali rodovitnost prsti. Take prsti, ki imajo zaradi človekovih posegov močno spremenjene fizikalne in kemične lastnosti in jih uvrščamo med antropogene prsti, se nahajajo tudi v gorskih dolina in na pobočjih (na umetnih terasah) ter slemenih nad njimi. V gorskih predelih na severu in zahodu Tajске se na strmejših pobočjih, kjer je večje odnašanje drobnih prstenih delcev, nahajajo plitve prsti.

Slika 1: Lega profilov prsti.

Fig. 1: The soil profile locations.

Kamninska podlaga iz katere nastajajo prsti, je na proučevanih območjih precej različna. Na ravninah osrednje Tajske prevladujejo drobno zrnati rečni nanosi. Gorska severna območja so na zahodu zgrajena iz predkambrijskih metamorfnih kamnin (gnajs, filit, kvarcit itn.), sicer pa so razširjeni paleozojski do triasni peščenjaki, skrilave gline in apnenci; v srednjem delu so graniti, na vzhodu pa so sedimentne kamnine (peščenjak, skrilavec, konglomerat) in andezit (Uhlig, 1988). Severno od Cha Ama prihaja na dan tudi apnenec. Zgradba profilov ter fizikalne in kemične lastnosti prsti kažejo, da v goratih predelih stopa kamninska podlaga kot pedogenetski dejavnik v ozadje in prevlada podnebni dejavnik. To sklepamo po tem, da je na različni kamninski podlagi nastala podobna prst, globoka in rdeče barve.

Naravna vegetacija, v najbolj vlažnih predelih na zahodu in jugu Tajske je tropski deževni gozd. V osrednjih delih države, kjer je manj padavin, se širi tropski monsunski gozd. Na vzhodu države, kjer se sušnost še poveča, sta tropski zimzeleni gozd deževne dobe in odprti zimzeleni savanski gozd. Gorate predele porašča tropski gorski gozd. Ob Chao Phrayi se je pred posegi človeka razraščal tropski poplavi, močvirni gozd, ob obalah Tajskega zaliva pa je še danes ponekod ohranjen mangrovski gozd (Schmithüsen, 1976).

Razprostranjenost prsti na Tajskem

Osrednji del Tajske pripada nižavju ob reki Chao Phraya in njenih pritokih. Reke so nasule obsežno aluvialno ravnico (180 km dolgo in 600 km široko), ki na jugu prehaja v delto reke Chao Phraya. Nižavje je ravno in reke imajo neznamenit strmec, gladina talne vode je visoka, zato so tu mokrotna tla in po deževju poplave. Ljudje pa so tla osušili in nekdaj mokrotne prsti z obdelovanjem spremenili v rodovitne prsti. Že v 19. stol. so na njih začeli pridelovati riž. Danes se tu širijo obsežna rižišča (Oblak, 1997). Tako so naravne prsti, ki pripadajo dvema skupinama, sedaj dokaj spremenjene. Severne in obrobne dele nižavja so prekrivale rdečkastorjave in rdeče prsti (fersialitne prsti) suhe savane in suhega listopadnega gozda, na osrednjih in južnih delih nižavja pa so prevladovala mineralno hidromorfne prsti (vlažne travniške in aluvialne travniške prsti, humusni gleji in glejsoli in neklasificirane aluvialne prsti) (Ganssen, Hädrich, 1965).

Večina teh prsti je zaradi posegov človeka — osuševanja, obdelovanja, pridelovanja riža in drugih kulturnih rastlin — postala antropogena, označujemo jih kot antropogene hidromorfne prsti, zlasti prsti rižišč (paddy soils).

Severna Tajska je gorata. Gorske verige, potekajoče od severa proti jugu, ki jih v ozkih dolinah ločujejo povirni pritoki reke Chao Phraya (od zahoda proti vzhodu: Ping, Wang, Yom in Nan), gradijo kristalinske in sedimentne kamnine. Na taki matični podlagi, goratem reliefu in v vlažnem monsunskem podnebjju so v pedogenezi nastale različne gorske prsti. Mednje uvrščamo neklasificirane gorske prsti humidnih

in subhumidnih tropov. Prekrivajo velik severni in severozahodni ter zahodni del Tajske. Večinoma jih porašča monsunski gozd, ki varuje prsti pred erozijo. V tem gozdu je gospodarsko pomembno drevo tikovec (*Tectona grandis*), ki daje zelo uporaben les — tikovino. Veliko uporabno vrednost ima tudi bambus (vrste iz rodu *Dendrocalamus*). Pripadniki gorskih plemen so na pomolih med dolinami in na vznožju pobočjih gozd posekali in njegovo rastišče uredili v njive, kjer goje riž in druge kulturne rastline.

Na manjših območjih na severovzhodu države se s temi prstmi prepletajo gorske rdeče in rumene podzolirane prsti, ki jih tudi poraščajo monsunski gozdovi (Ganssen, Hädrich, 1965).

Na vzhodu Tajske se širi planota Korat (povprečno visoka 150 do 180 m), ki jo večinoma sestavljajo triasni peščenjaki. Tu je zaradi osušenih zračnih gmot, ki jih prinaša jugozahodni monsun, precej manj padavin (1000 do 1500 mm povprečno letno), kot v zahodnih delih. K sušnosti prispeva tudi pet mesecev dolga sušna doba. Vse to povzroča, da tu raste savansko rastlinstvo. V takih naravnih razmerah so nastale lateritne prsti, delno zbledele na površju (latosoli, kaolisoli, ferilitične prsti, feralsoli, ferisoli), neklasificirane, v vlažnih in polvlažnih tropih. Te prsti prekrivajo velik vzhodni del Tajske (Ganssen, Hädrich, 1965). V rečnih dolinah pa so na rečnih nanosih nastale obrečne prsti, ki so zaradi pridelovanja riža spremenjene v prsti rižišč.

Južna Tajska, ki sega na severni del Malajskega polotoka, je tudi gorata. Ves osrednji del sestavljajo gorski hrbti, ki so nadaljevanje gora iz severa. Med njimi so zarezane bolj ali manj široke in globoke doline. Jedro gorskih hrbtov je iz granita. Obdajajo pa ga paleozojski apnenci. Na teh kamninah v vlažnem monsunskem podnebjju nastale gorske prsti vlažnih in polvlažnih tropov so neklasificirane. Poraščajo jih gosti monsunski gozdovi. Robni deli polotoške južne Tajske so nižji in zajemajo tudi priobalne ravnice na vzhodni strani ob Tajskem zalivu in zahodni ob Andamanskem morju. Tu najdemo lateritne prsti, ki segajo ne samo do južne tajske meje, temveč do južnega konca Malajskega polotoka (Ganssen, Hädrich, 1965).

Poleg teh prsti najdemo na Tajskem še halomorfne prsti pod mangrovami in antropogene halomorfne prsti ob solinah. Na apnencih pa so se v pedogenezi v kraških predelih države razvile rendzine.

Po novejših proučevanjih prsti jih na Tajskem uvrščajo v več enot (FAO-UNESCO, 1976, 1979). Prsti v osrednjih nižinskih predelih sodijo med fluvisole, na jugu nižine, v delti reke Chao Phraya pa so razširjene oglejene prsti. V gorskih predelih na severu in zahodu države najdemo globlje akrisole, ki reagirajo kislo, plitve litosole in regosole. V porečju rek Ping in Yom se nahajajo tudi luvisoli, iz katerih so izprane mnoge snovi. Z glino obogateni nitosoli se nahajajo na višjem, planotastem površju na vzhodu Tajske, kjer se prepletajo s temno obarvanimi vertisoli.

Nekatere lastnosti prsti

Vzorci prsti so bili vzeti le iz nekaterih prsti, zato niso mogoče širše primerjave in posplošitve. Proučene prsti so prikazane z lastnostmi, ki smo jih ugotovili z analizami. Namen analiz je bil podrobneje spoznati nekatere fizikalne in kemične lastnosti prsti, ki kažejo na njihovo genezo in rastiščne razmere.

Profil I kaže prst ob robu riževega polja, severno od mesta Phitsanulok. Daleč okrog se širijo polja riža, ki so bila v času ogleda (november) namerno zalita s plitvo (15 cm globoko) vodo zaradi rasti riža. Profil gradi zgornji, temno rjav, humozen horizont, globok 5 cm. Po teksturi je ilovnato glinast, saj vsebuje dobro tretjino glinastih delcev. Pod njim je svetlejši in bolj glinast horizont. V obeh horizontih je reakcija nevtralna, delež kalcijevega karbonata znaša od 2 do 3 %. Odstotek organske snovi se z globino zelo zmanjša in je v spodnjem horizontu sploh več ni (diagram 1, tabela 1).

Diagram 1: Profil 1

Graph 1: Profile 1

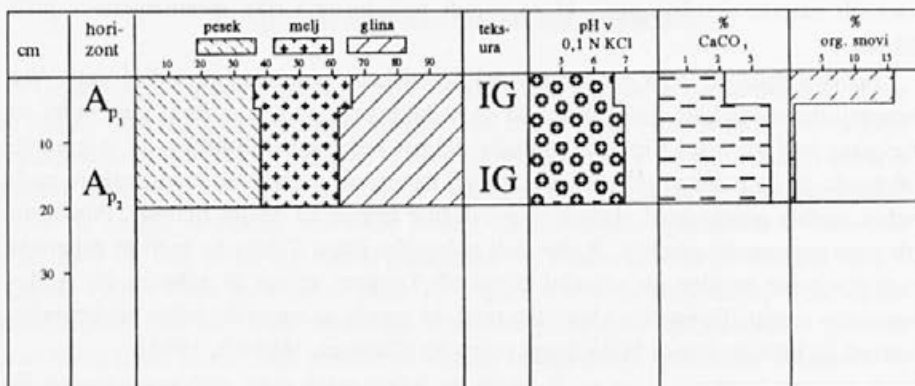

Tabela 1: Lastnosti prsti pri mestu Phitsanulok.

Table 1: Soil properties near Phitsanulok town.

Profil	Številka vzorca	Hori-zont	% peska	% melja	% gline	Teks-tura	pH v 0,1 Kcl	% CaCO ₃	% org. snovi	Globina v cm
I	1	Ap1	34,14	32,08	33,78	IG	6,67	2,33	11,28	0-5
	2	Ap2	36,56	28,12	35,32	IG	6,95	3,64	0,71	5-20

IG = ilovnata glina.

Prst bi lahko uvrstili k antropogeni, saj gre za predel med riževi polji, kamor so ljudje pri obdelovanju polj gotovo nanašali zemljo.

Profil II je pod travniškim rastlinstvom v zgodovinskem parku v mestu Sukhotai. Sestavljata ga dva horizonta. Zgornji temno rjav je globok 10 cm. Pod njim je svetlejši horizont, ki ga je bilo mogoče izmeriti le do globine 10 cm (cel profil je bil globok 20 cm). Po teksturi je cel profil ilovnato glinast, podobno kot prvi profil. Od njega pa se razlikuje po reakciji, ki je tu kisla, čeprav je delež kalcijevega karbonata približno enak. V zgornjem horizontu je malo organske snovi, ki jo je v spodnjem še manj (tabela 2).

Tabela 2: Lastnosti prsti pri mestu Sukhotai.

Table 2: Soil properties near Sukhotai town.

Profil	Številka vzorca	% peska	% melja	% gline	Teks- tura	pH v 0,1 Kcl	% CaCO ₃	% org. snovi	Globina v cm
II	3	28,64	40,38	30,98	IG	5,70	3,32	2,12	0–10
	4	26,73	39,88	33,39	IG	5,67	3,97	1,41	10–20

IG = ilovnata glina.

Tudi to prst uvrščamo med antropogene prsti, saj so pri urejanju parka spremenjali njene lastnosti.

Profil III je iz odeje prsti ob reki Meping, severno od kraja Tak, že v zahodnem gorskem delu Tajske. Po pobočju nad reko je deževnica sprala na spodnje dele do 20 cm debel horizont rdečkaste kolumialne prsti. Ponekod v sosedstvu pa je prst odnešena, tako da je matična podlaga razkrita. Med kamninskimi delci izrazito prevladujejo peščeni, ki povzročajo peščeno ilovnato teksturo. Po reakciji je ta prst nevtralna, z majhnim deležem kalcijevega karbonata. Odsotnost organskih snovi potrjuje alohotnost teh prsti (tabela 3).

Tabela 3: Lastnosti prsti ob reki Meping.

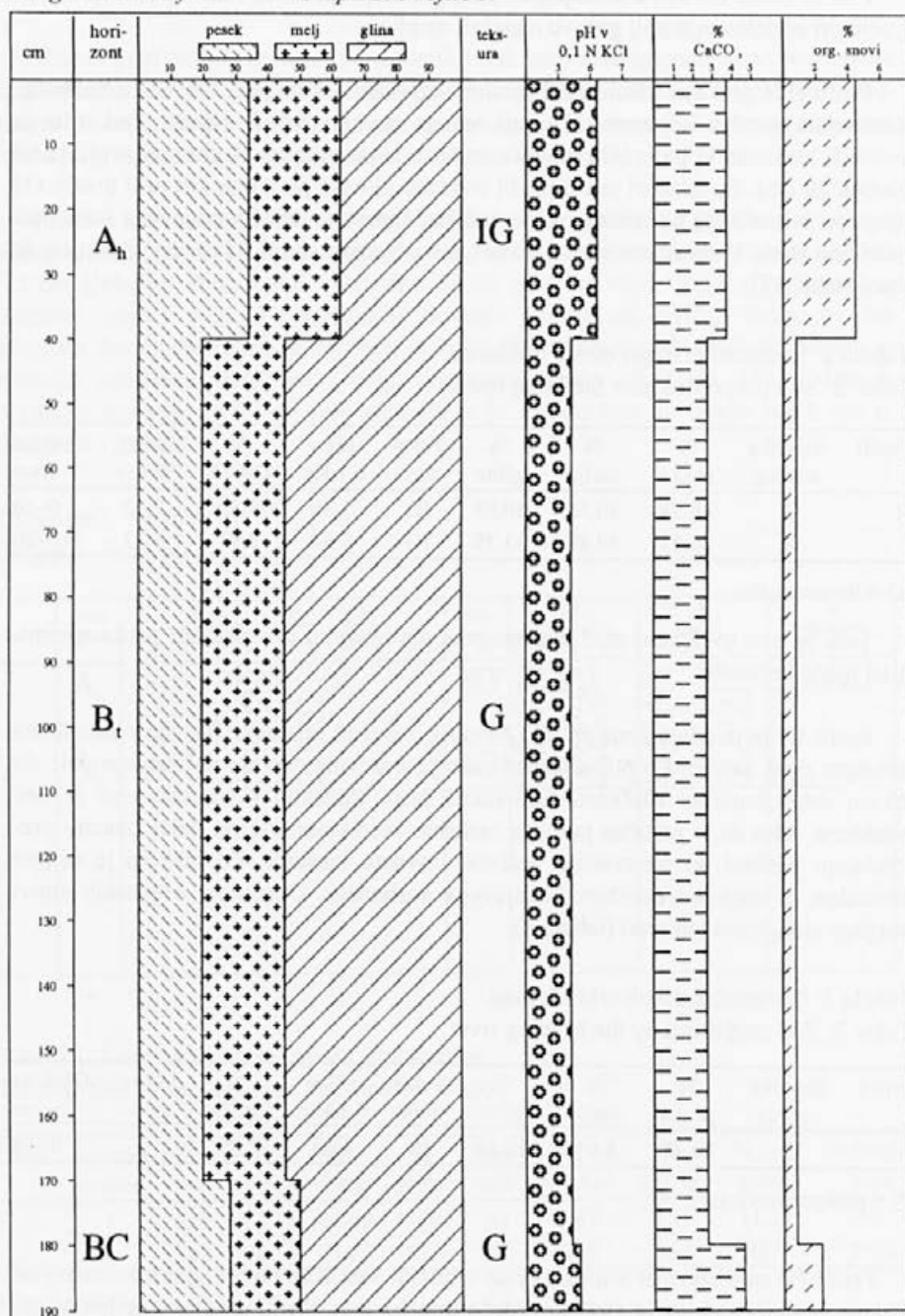
Table 3: Soil properties by the Meping river.

Profil	Številka vzorca	% peska	% melja	% gline	Teks- tura	pH v 0,1 Kcl	% CaCO ₃	% org. snovi	Globina v cm
III	5	80,48	8,91	10,61	PI	6,83	2,89	0	0–20

PI = peščena ilovica.

Profil IV smo izmerili v useku ceste v bližini vasi Karenov, v gorah zahodno od Chiang Maija. Predstavlja globoko, rdečo tropsko prst. Profil gradijo trije horizonti.

Diagram 2: Profil IV Graph 2: Profile IV

Zgornji je temno rjav, humozen (več kot 4 % organske snovi), globok 40 cm. Opečnato rdeč horizont pod njim sega do globine 170 cm. Glede na velik delež glinastih delcev bi ga predvidoma lahko označili kot horizont Bt. V tej globini se nahaja prehodni horizont v matično podlago (verjetno horizont BtC). V njem se meša rdečkasta glina s kremenovim gruščem. Za to prst je značilno, da močno poraste delež glinastih delcev v srednjem in spodnjem delu profila glede na zgornji del. Glinastih delcev je več kot 50 %, tako imata spodnja horizonta glinasto teksturo. Reakcija v celem profilu je kislja, delež kalcijevega karbonata pa je presenetljivo največji v spodnjem horizontu. Delež organske snovi je največji v zgornjem humusnem horizontu (diagram 2, tabela 4).

Tabela 4: Lastnosti prsti v bližini vasi Karenov.

Table 4: Soil properties near Karenov village.

Profil	Številka vzorca	Horizont	% peska	% melja	% gline	Tekstura	pH v 0,1 Kcl	% CaCO ₃	% org. snovi	Globina v cm
IV	6	Ah	34,70	28,50	36,80	IG	6,11	3,25	4,23	0–40
	7	Bt	20,52	14,50	64,98	G	5,43	2,86	1,41	40–170
	8	BC	28,73	20,89	50,38	G	5,77	4,23	2,12	pod 170

IG = ilovnata glina, G = glina.

Nekatere lastnosti te prsti, kislja reakcija, visok delež gline in rdeča barva kažejo, da gre za kislno izprano prst, obarvano z železovim oksidom. Vse te lastnosti pričajo, da deževnica izpira glinaste delce v spodnji del profila. Glede na kislno reakcijo bi to prst uvrstili v akrisol.

Profil V označuje prst na vzpetini Doi Suthep pri Chiang Maiju, na višini približno 1000 m. Profil sestavljajo trije horizonti. Zgornji humusni je rjave barve in sega do globine 26 cm. Pod njim do 60 cm sega rdečerrjav horizont. Še globlje pa leži opečnato rdeč horizont. Po glinasti teksturi je ta prst dokaj podobna prsti iz profila IV, saj tudi vsebuje visok delež glinastih delcev. Podoben sta si tudi po kislji reakciji, deležu kalcijevega karbonata in organske snovi. Zaradi podobnih lastnosti jo uvrščamo v skupino akrisola (diagram 3, tabela 5).

Tabela 5: Lastnosti prsti na Doi Suthepu.

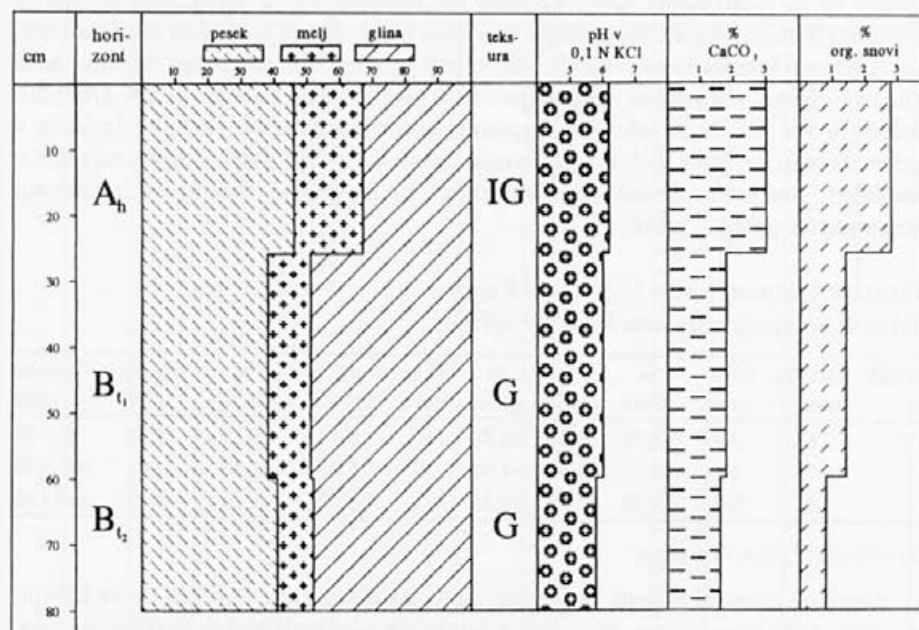
Table 5: Soil properties on Doi Suthep.

Profil	Številka vzorca	Horizont	% peska	% melja	% gline	Tekstura	pH v 0,1 Kcl	% CaCO ₃	% org. snovi	Globina v cm
V	9	Ah	46,69	19,60	33,71	IG	6,42	3,15	2,82	0–26
	10	Bt1	38,64	11,39	49,97	G	6,08	1,69	1,41	26–60
	11	Bt2	41,49	10,40	48,11	G	5,85	1,58	0,71	pod 60

IG = ilovnata glina, G = glina.

Diagram 3: Profil V

Graph 3: Profile V

Profil VI predstavlja prst ob kraški jami pri Kao Luangu. Tu prihaja na dan apnenec, v katerem je zaradi korozijskih procesov nastala kraška jama. Prst v bližini jame je plitva, komaj 9 cm globoki horizont A prekriva horizont C — apnenčasto matično podlago. Med kamninskimi delci prevladuje drobní pesek, zato je tekstura zgornjega horizonta peščeno ilovnata. Po reakciji je ta prst nevtralna, kljub temu da vsebuje le slaba dva odstotka kalcijevega karbonata. Čeprav je porasla z raznimi zelištnimi rastlinskimi vrstami, v prsti ni organskih snovi. Po teh lastnostih (nevtralni reakciji, revnosti z organskimi snovmi) sklepamo, da so morda tukaj prst kopali ali kako drugače posegli v profil in s tem spremenili njene lastnosti (tabela 6).

Tabela 6: Lastnosti prsti pri Kao Luangu.

Table 6: Soil properties near Kao Luang.

Profil	Številka vzorca	% peska	% melja	% gline	Tekstura	pH v 0,1 Kcl	% CaCO ₃	% org. snovi	Globina v cm
VI	13	64,64	20,78	14,58	PI	7,49	1,97	0	0-9

PI = peščena ilovica.

Po zgradbi profila in matični podlagi to prst uvrščamo med rendzine.

Profil VII je bil opisan v velikem naravnem parku Kaeng Krachan v gorovju severozahodno od Cha Ama. Horizonti v tem profilu se slabo ločujejo med seboj. Podobno kot na severu pri Chiang Maiju je tudi tu prst globoka in rdeča. Profil sestavljajo zgornji 8 cm globoki horizont. Pod njim je rdeč horizont, ki sega od 8 do 60 cm. Še globlje pa se nahaja drobljiva skriljava kamnina. Za razliko od podobnih profilov na severu Tajske tu med kamninskimi delci prevladujejo v zgornjem delu profila drobno peščeni in v spodnjem grobo peščeni delci, glinastih delcev je malo. Zato je tekstura glinasto ilovnata do peščeno glinasto ilovnata. Reakcija je v celem profilu kislja, prav tako je v vseh horizontih malo kalcijevega karbonata. Po teh dveh lastnostih in po barvi je ta profil dokaj podoben prsti v gorskem svetu na severu Tajske. Tako lahko tudi to prst uvrščamo k akrisolu (diagram 4, tabela 7).

Diagram 4: Profil VII

Graph 4: Profile VII

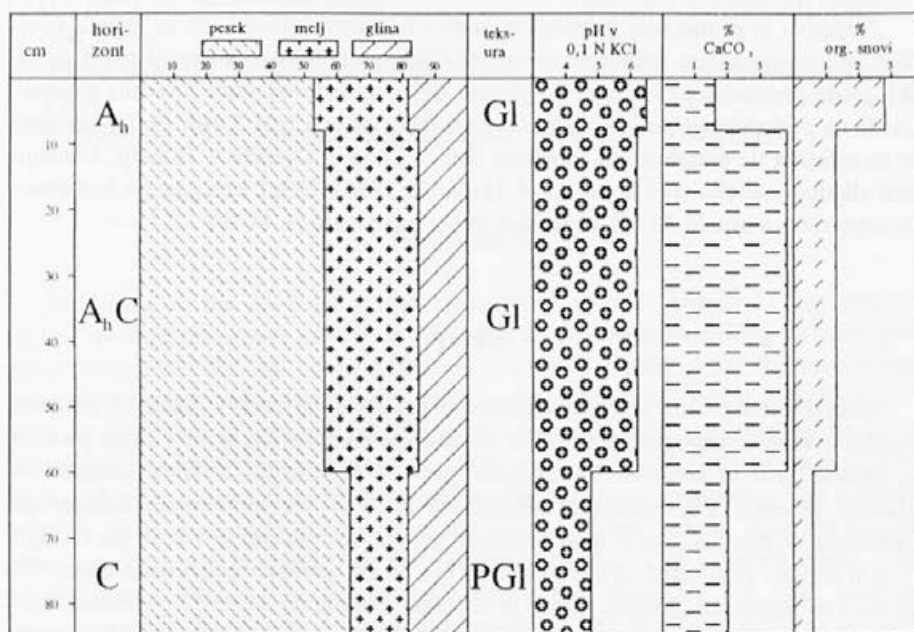

Tabela 7: Lastnosti prsti v Kaeng Krachanu.

Table 7: Soil properties at Kaeng Krachan.

Profil	Številka vzorca	Horizont	% peska	% melja	% gline	Tekstura	pH v 0,1 Kcl	% CaCO ₃	% org. snovi	Globina v cm
VII	14	Ah	53,33	28,68	17,99	GI	6,57	1,61	2,82	0- 8
	15	AhC	56,86	26,26	16,88	GI	6,42	3,59	1,41	8-60
	16	C	64,10	16,70	19,20	PGI	4,58	2,00	0,70	pod 60

Na riževem polju pri mestu Konchanburi smo vzeli vzorec prsti iz zgornjega horizonta, ki je globok 12 cm. Nad njim je bilo 7 cm vode, ker je bil riž na tisti stopnji rasti, ko mora biti polje pod vodo. V prsti prevladujejo drobno peščeni delci, zato je prst peščeno ilovnate teksture. Po reakciji je kislja in vsebuje malo kalcijevega karbonata ter organskih snovi. Uvrščamo je med antropogene prsti rižišč (tabela 8).

Tabela 8: Lastnosti prsti pri Konchanburiju.

Table 8: Soil properties near Konchanburi.

Profil	Številka vzorca	% peska	% melja	% gline	Teks- tura	pH v 0,1 Kcl	% CaCO ₃	% org. snovi	Globina v cm
VIII	17	77,1	10,10	12,80	PI	6,37	1,66	1,41	0–12

Zanimiva je primerjava lastnosti te prsti z lastnostmi ilovice, ki se nahaja v velikih solinah pri mestu Samut na severu Malajskega polotoka. V vrhnji plasti solinske grede prevladujejo meljnati in glinasti delci, zato je tekstura ilovnato glinasta. Glede na pridobivanje soli je razumljiva alkalna reakcija (pH 8,16). Po tej lastnosti so ta solinska tla podobna halomorfnim tlem v Chott el Djeridu v Tuniziji, ki imajo tudi alkalno reakcijo (pH je od 8,2–8,3) (Vovk, 1996). Delež kalcijevega karbonata je razmeroma visok (3,83 %), organskih snovi pa je malo (1,41 %).

Sklep

Analize proučevanih prsti na Tajskem so pokazale, da prsti v nižinskih predelih uvrščamo med antropogene prsti rižišč in rendzine na apnencu, prsti v gorah pa med kolumialne prsti in akrisole. Antropogene prsti so po teksturi ilovnato glinaste do peščeno ilovnate. Po reakciji so alkalne do kisle in vsebujejo malo kalcijevega karbonata. Večinoma imajo malo organske snovi. Na njih gojijo riž ali pa na njih raste travniško rastlinstvo. Akrisoli so več kot 60 cm globoke prsti rdeče barve. Po teksturi so večinoma glinaste. Zanje je značilna kislja reakcija, ki je posledica izpiranja baz in do neke mere tudi silikatna matična podlaga. Tudi v akrisolah je malo kalcijevega karbonata, kar je tudi vzrok za kisljo reakcijo. Hitro preperevanje organskih snovi v vročem in vlažnem podnebju vpliva na nizek delež organskih snovi v večini proučenih horizontih. Na akrisolah je naravna vegetacija monsuni gozd z gosto drevesno zarastjo. V njem raste drevo tikovec (*Tectona grandis*), njegov les tikovina je zelo uporaben za celo vrsto izdelkov. V tem gozdu je gospodarsko zelo pomemben tudi bambus (*Dendrocalamus*), ki ga uporabljajo v različne namene. Marsikje je gozd izkrcen, na njegovem rastišču sedaj raste riž, bananovci in druge kulturne rastline, ki jih ljudje uporabljajo za svojo prehrano.

Viri in literatura

- Bibič, N., 1997: Podnebje Tajske. Tajski utrinki. Ljubljana.
- Fitzpatrick, E.A., 1980: Soils. London.
- Ganssen, R., Hädrich, F.: 1965: Atlas zur Bodenkunde. Mannheim.
- Koninck R. 1994: L'Asie du Sud-Est. Paris.
- Lovrenčak, F., 1979: Laboratorijske analize prsti. Ljubljana.
- Oblak, A., 1997: Prsti Tajske. Tajski utrinki. Ljubljana.
- Uhlig, H., 1988: Südostasien. Frankfurt am Main.
- Vovk, A., 1996: Erozijska prsti v Tuniziji. Geografske značilnosti Tunizije. Ljubljana.
- Dudal, R., 1968: Definiton of soil units for the Soil map of the World. Rome.
- FAO-UNESCO, 1974: Soil map of the world 1 : 5.000.000, South Asia (VII-2). Paris.
- FAO-UNESCO, 1979: Carte mondiale des sols 1 : 5.000.000, volume VII, Asie du Sud. Paris.
- FAO-UNESCO, 1979: Soil map of the world 1 : 5.000.000, Southeast Asia (IX). Paris.
- Schmithüsen, J., 1976: Atlas zur Biogeographie. Mannheim, Wien, Zürich.

Summary

According to the analyses of the investigated soils in Thailand, they can be ranked by their properties as follows: the soils in the lowlands belong to anthropogenic paddy soils, the soil on the limestone belongs to rendzina, and the soils in the mountains rank among colluvial soils and acrisols. The texture of the anthropogenic soils is clay-loam to sandy-loam. As to the reaction, they are alkaline to acid, containing but little calcium carbonate. They mainly contain little organic matter. Rice is grown on these soils or they are covered with grass vegetation. The acrisols are over 60 cm deep soils of red colour and mainly of clay texture. They are typical of acid reaction which results from the solution of bases and, to a certain extent, also of the silicate parent material. In the acrisols, too, there are but little calcium carbonate which is also the cause of acid reaction. The fast weathering of organic matter in a hot and humid climate results in a low percentage of organic matter in most of the studied horizons. Monsoon forest with the high density of trees is the natural vegetation on acrisols where teak trees (*Tectona grandis*) grow, the wood of which is used for many products. Economically also very important in this forest are bamboo trees (genus: *Dendrocalamus*), which are used for different purposes. On many locations, the forest land is reclaimed for growing food plants, such as rice, banana trees and other cultural plants.

Raziskovalne metode

DRUŽBENOGEOGRAFSKI VIDIK PROUČEVANJA OKOLJSKIH PROBLEMOM

Metka Špes*

Izvleček

Prispevek obravnava družbenogeografski vidik proučevanja okoljskih problemov. Predmet takih raziskav so posamezniki ali skupine prebivalstva kot sprejemniki onesnaženega okolja, ki se na te pojave različno odzivajo. S predstavljenimi metodami raziskovanja ugotavljamo predvsem, v kakšnem obsegu lahko onesnaženost uvrstimo med dejavnike strukturne, fiziognomske ali funkcijske diferenciacije degradirane pokrajine.

Ključne besede: degradacija okolja, odzivi prebivalstva, spremembe v okolju.

SOCIOGEOGRAPHICAL ASPECT OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS INVESTIGATION

Abstract

The article discusses a sociogeographical aspect of the environmental problems investigation, in which an individual or groups of people are treated also as the receptors of polluted environment, who differently respond to these phenomena. With the presented method of investigation the extent has been established, above all, to which the pollution can be ranked among the factors of structural, physiognomic, or functional differentiation of degraded landscape.

Key words: Environmental degradation, Response of population, Changes in environment.

V razvoju znanosti, svetovne in domače, bi težko našli temo, ki je bila v zadnjih treh desetletjih pogostejše proučevana kot "okolje" in vse kar je povezano z negativnimi učinki njegovega čezmernega obremenjevanja, onesnaževanja, skratka razvoja, ki ni (bil) uravnotežen z naravo in njenimi zakonitostmi delovanja. S temi perečimi problemi so se ukvarjali raziskovalci s področja naravoslovja, tehnike, medicine, kasneje pa še družboslovja in humanistike. Raziskovalnim rezultatom je

* Dr., doc., raziskovalec, Inštitut za geografijo, Trg francoske revolucije 7, 1000 Ljubljana, Slovenija.

vse pogostejše sledilo, ali jih celo prehitevalo, povečano zanimanje javnosti, razširil in okreplil se je pretok informacij, večje in odmevnejše ekološke nesreče (kot na primer Bhopal, Otok treh milj, Černobil, kisli dež, jedrski odpadki, tanjšanje ozonske plasti) pa so sprožile še vrsto drugih reakcij — od demonstracij in gibanj do političnih pritiskov.

Med strokami, ki so se v zadnjih letih odzivale na spremembe v okolju, ima pomembno mesto tudi geografija, ki že po svoji osnovni vlogi proučuje odnose med posameznimi sestavinami okolja in predvsem spremembe, ki so rezultat tega medsebojnega součinkovanja in sovplivanja. Pri tem pa nas, poleg pokrajinskih učinkov človekovih posegov v okolje, zanimajo tudi posredni vplivi degradiranega okolja na človeka oziroma na posamezne skupine ljudi, ki jih vidimo v dvojni vlogi, na eni strani kot povzročitelje večine negativnih sprememb v okolju, na drugi pa tudi kot tiste, ki so žrtve teh sprememb in njihovih posledic. Zanima nas, kako različne skupine prebivalstva sprejemajo okolje, predvsem degradirano, kaj vpliva na njegovo različno sprejemanje in seveda, kako se to kaže na odzivih ljudi. V ospredju je predvsem obravnava **prostorskih učinkov** teh reakcij. Odnos do okolja, tudi onesnaženega, se namreč oblikuje na podlagi tega, kako različne skupine ljudi razumejo, zaznajo in sprejemajo te pojave.

Med strokovnjaki in v javnosti se pojem okolje in njegove izpeljanke (življenjsko okolje, človekovo okolje, bivalno okolje, okoljski) praviloma uporablja, ko govorimo le o pretežno negativnih pojavih ali spremembah oziroma o porušenem dinamičnem ravnovesju, ki ga povzročajo človekovi posegi v okolje. Spremembe, preoblikovanje, transformacije se v okolju dogajajo ves čas, onesnaževanje je samo določena stopnja oziroma oblika tega dogajanja (Radinja, 1972). Čezmerna onesnaženost ali degradacija okolja pa že kaže na tisto stopnjo preobrazbe, ki je nevarna za človekov obstoj in nadaljnji razvoj, ko je v okolju naravni potencial prekoračen do te stopnje, da narava s svojimi samočistilnimi sposobnostmi ne more več nevtralizirati in presnavljati emisij v vseh treh agregatnih stanjih. Destruktivno spreminjanje okolja se večkrat kaže tudi v prevelikem izkoriščanju naravnih virov, ki je temeljilo na prepričanju, da so naravni viri (čista oziroma pitna voda, rodovitna prst...) neizčrpní. Sedanja onesnaženost, degradacija, siromašenje okolja moramo torej razumeti kot posledico vsega dosedanjega delovanja in kopičenja negativnih učinkov, ne le sedanjih posegov v okolje.

Že iz zgodovine oziroma literature poznamo primere, ko je ob preveliki onesnaženosti, hrupu, smradu, prihajalo do različnih reakcij ljudi na te neprijetnosti. O antični, rimski zakonodaji lahko rečemo, da je bila v nekaterih delih "ekološko naravnana". Na primer: za gradnjo črpališč pitne vode in njeno napeljavo je bilo treba dobiti posebna cesarjeva dovoljenja, da ne bi prišlo do njene nesmotrne rabe; nedopustno je bilo, da bi na primer smrad iz sirarn motil sosede; odpadne vode je bilo prepovedano zlivati iz stanovanj ali celo odmetavati odpadke (Brimblecombe, Nicholas, 1993). V srednjeveškem Londonu so na primer že v 13. stoletju omejevali uporabo premoga, kovačem so predpisali čas, ko so premog lahko kurili v svojih

pečeh, znamenje dobrega obnašanja v soseski je bila tudi omejena uporaba hrupnih kladiv. Posebna nadloga tedanjih Londončanov so bile velike količine smeti. Pisatelj Evelyn je zapisal, da umazano in zasmeteno mesto spominja na predmestje pekla. Odpadke so pogosto odlagali v reko in v zgodovinskih virih je mogoče razbrati, da so se menili, ki so imeli mlin niže ob reki, pogosto pritoževali, da jim odpadki, ki jih reka prinaša iz Londona, lomijo mlinška kolesa (Brimlecombe, Nicholas, 1993).

Poznamo tudi domače, slovenske primere, ko so ljudje že zelo zgodaj opozarjali na posledice onesnaževanja okolja. Avstrijska vlada je leta 1873 v Celju dala zgraditi državno cinkarno. Po prvotnih načrtih naj bi industrijski obrat zgradili v Rimskih Toplicah, kjer je nekoč že stala manjša topilnica cinka. Takratni lastnik toplic pa se je tej zamisli odločno uprl, ker se je, kot je razvidno iz arhivov, zavedal nevarnosti škodljivih vplivov onesnaženega zraka. Zato so cinkarno zgradili v Celju, pri pogodbi o načrtovani gradnji pa je tudi določilo: "Ako bi prišle na vrsto naprave, ki bi mogle biti zdravju škodljive, bo o njih odločala posebna komisija." Že v začetku 30. let našega stoletja so opozarjali, da tovarniški plini povzročajo precejšnjo škodo na rastlinah. Iz tega časa je dokument, da je "podšumar obhodil Zagrad in Teharje in opazoval negativne učinke na poljskih rastlinah, okrajni gozdni referent pa je ugotavljal škodo na gozdovih na Jožefovem hribu". Zavodu za agrikulturno kemijo v Zagrebu so leta 1933 poslali vzorce drevesnih listov in analiza je pokazala, da je v njih precej žvepla (Orožen, 1973).

Če upoštevamo tesno in neposredno medsebojno odvisnost in prepletenost sestavin okolja, pridemo do spoznanja, da se z razvojem in povečanimi vplivi družbe ne spreminja le okolje s tem, da je človek že precej preusmeril tudi naravne procese (mestna klima, erozija) in da vanj vnaša nove sestavine, temveč je preoblikovano okolje že začelo spreminjati tudi svojo vlogo v družbenem in gospodarskem razvoju. Vse preveč posegov v okolje je sprožilo in sproža negativne učinke, ki se kažejo v onesnaženosti, degradaciji in ogroženosti okolja, in veliko je znakov, da dobiva spremenjena vloga okolja v življenju in razvoju ljudi čedalje več negativnih oblik. Gre predvsem za slabšanje kakovosti in količine naravnih virov (pitna voda, rodovitna prst, čist zrak, zdrava vegetacija), prav tako gre tudi za neposredne, negativne vplive na zdravje prebivalstva, zmanjšane estetsko-vizualne vrednosti pokrajine, skratka — gre za slabšanje razmer, ki omogočajo kakovostno življenje v najpomembnejših segmentih: prehranjevanju, bivanju, zdravju in počitku.

Pri razumevanju teh, predvsem negativnih procesov je pomembno, da ne spregledamo njihovega ožjega in širšega dojetanja. Pogosto se namreč dogaja, da premagovanje okoljskih problemov ni le tehnološko ali strokovno vprašanje, temveč je odvisno tudi od načina in stopnje njihovega razumevanja. Ko želimo z določenim posegom doseči zastavljeni cilj, se ljudje po naravi bolj nagibamo k preprostejšemu, linearnemu razumevanju posameznih pojavov. Teže pa razmišljamo o mrežni medsebojni povezavi in medsebojni odvisnosti posameznih sestavin okolja oziroma o vsej kompleksnosti vzrokov in posledic, ki jih sprožimo s posegom. Številni znanstveniki (Vester, 1991; Haber, 1993) v svojih delih opozarjajo, da je prav pomanj-

kanje znanja in neupoštevanje strokovnega dela, ki ga zahteva tako imenovani mrežni-kompleksni sistem ugotavljanja in predvsem predvidevanja negativnih prostorskih učinkov posameznih posegov, krivo za večino sedanjih okoljskih težav. Prepogosto o prostorskih posegih odločajo ljudje ali skupine ljudi, ki imajo pred seboj le en cilj — poseg, ki bo kratkoročno in le za določeno skupino ljudi prinesel izboljšave ali boljše življenje, sprožil pa vrsto stranskih, negativnih učinkov (tako imenovani linearni sistem odločanja).

Človek oziroma skupine ljudi se različno prilagajajo spremembam v okolju ali nanje odgovarjajo. Degradirano okolje namreč različno vpliva na prebivalce, ki živijo v takem okolju, vendar pa njihovo sprejemanje, razumevanje in zaznavanje okolja, predvsem onesnaženega, ne ustreza povsem njegovemu dejanskemu stanju, njegovi degradaciji, temveč je odvisno od stopnje naše pripravljenosti in sposobnosti zaznavanja okoljskih problemov, se pravi od naše zaznave okolja (glej sliko 1). Vplivi oziroma informacije, ki prihajajo iz okolja, predvsem onesnaženega, se preoblikujejo pri različnih skupinah ljudi, razlikujejo se tudi njihove predstave o okolju, kjer živijo, o njegovi kakovosti, onesnaženosti, vzrokih za njegovo degradiranost itd. Na podlagi zaznave oziroma sprejetega okolja pa se oblikujejo reakcije in odločitve, ki so spet odvisne od številnih dejavnikov in večinoma ponovno vplivajo na spremembe v okolju.

Prebivalce torej ne obravnavamo le v njihovi aktivni vlogi kot povzročitelje sprememb oziroma kot "proizvajalce" emisij, ki imajo negativne vplive na okolje, temveč tudi kot sestavni del okolja, na katero te spremembe vplivajo. Številne dosedanje raziskave (domače in tuje) so opozorile, da posamezne skupine prebivalcev različno sprejemajo vplive in informacije o okolju, predvsem pa različno ocenjujejo stopnjo njegove degradacije. Med informacije, ki jih človek dobiva o okolju, ne štejemo le tistih, ki jih je mogoče prebrati v javnih glasilih, temveč predvsem vse tiste oblike neposrednih vplivov onesnaženega okolja, ki jih človek neposredno zaznava, opaža, občuti (zdravstvene težave, zmanjšan pridelek, estetske motnje, slabša kakovost bivalnega okolja...).

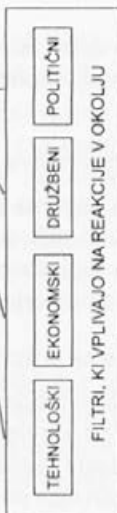
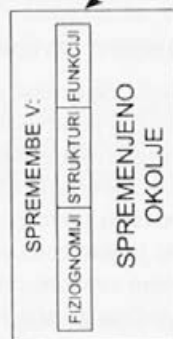
Dejavnike, ki vplivajo na različno razumevanje in dojemanje okolja in oblikujejo različne predstave o okolju pri ljudeh, lahko združimo v skupino socialnogeografskih filtrov. Filtri so različno prepustni za vplive in informacije iz okolja ali o njem. Gold (1980) elemente in procese, ki vplivajo na razumevanje okolja, deli v tri kategorije: spoznavne procese, ki oblikujejo prostorske sheme, osebnostne (čustva, motivacije) in socio-kulturne. Skupaj pa vplivajo na pretok informacij o okolju, kjer je treba upoštevati, da lahko posameznik hkrati sprejme le omejeno skupino potencialnih informacij o okolju, pa še to v glavnem le tiste, ki dopolnjujejo že oblikovano sliko ali zmanjšujejo negotovost in zahtevajo le manjše odzive.

Slika 1: Razumevanje sprememb v okolju, oblikovanje reakcij in njihovi prostorski učinki.

Fig. 1: A comprehension of environmental changes, the formation of responses and their spatial effects.

OBJEKTIVNA, KOMPLEKSNA
OCENA STANJA OKOLJA

SOCIALNOGEOGRAFSKI FILTRI, KI VPLIVAJO NA RAZUMEVANJE
IN ZAZNAVANJE (PERCEPCIJO) OKOLJA

EKOLOŠKA
OZAVEŠČENOST

REAKCIJE, OBNAŠANJE, ODOLOČITVE	
PRESELITVE, PROSTORSKA RAZPOREDITEV PREBIVALSTVA	ZAHTEV IN AKTIVNOSTI ZA SANACIJO ONESNAŽEVALCEV
LASTNE AKTIVNOSTI: VARČEVANJE Z ENERGIJO, SPREMEMEN ODNOS DO OKOLJA, SODELOVANJE V GIBANJH, STRANKAH	
BREZ ODZIVA	

→ sprejeta informacija
↘ zavrnjena informacija

Vir: M. Špes, Degradacija okolja kot dejavnik
diferenciacije urbane pokrajine, 1994

Socialnogeografske filtre, ki vplivajo na sprejemanje, izbiranje in zavračanje vplivov in informacij o okolju oziroma na njegovo zaznavo, lahko združimo v šest skupin:

1. Starostna sestava prebivalstva

Starost prebivalstva oziroma življenjski krog praviloma vpliva na njegov odnos do okolja, kamor sodi tudi odnos do škodljivih učinkov onesnaževanja. S starostjo sta povezana tudi obseg in vrsta izkušenj, pridobljenih in dojetih informacij, omogočene so primerjave za različne časovne nize itd.

2. Izobrazbena in poklicna sestava prebivalstva

Po dosedanjih raziskavah sklepamo, da je ta kazalec eden najpomembnejših tako imenovanih filtrov pri sprejemanju ali zavračanju informacij. Pri poklicih gre predvsem za vprašanje povezanosti ali celo odvisnosti določenih skupin z dejavnostmi, ki agresivneje posegajo v okolje, in je zavračanje informacij pri njih praviloma večje. Pri izobrazbeni strukturi pa se je doslej pokazalo, da so manj izobražene skupine prebivalstva pogostejše zavračale informacije o konkretnih negativnih učinkih onesnaževanja kot bolj izobražene, pogostejše kot slednje pa so sprejemale splošne informacije oziroma posplošene podobe ali mnenja o splošnejših okoljskih problemih.

3. Gospodarska moč, premoženjsko stanje

Ta kazalec je za naše raziskave še razmeroma nov in ga je v naših razmerah tudi težje opredeliti. Izkušnje tujih raziskovalcev pa kažejo, da je pomemben. Ekonomsko močnejše ali premožnejše skupine prebivalcev so veliko bolj sprejemljive za informacije o stanju njihovega bivalnega okolja kot revnejše, imajo pa tudi več možnosti, da na negativne pojave v okolju reagirajo s preselitvijo.

4. Stopnja navezanosti in odvisnosti od narave, lastništvo zemlje, gozdov, živine...

Prebivalci, katerih dejavnost je tesneje povezana z lastništvom naravnih virov, katerih delovni cikel je odvisen od naravnega, praviloma ne zavračajo informacij o raznovrstnih negativnih učinkih v okolju. V tem gre iskati tudi odgovor na vprašanje, zakaj so v Sloveniji razmeroma zgodaj nastala razna ekološka gibanja in pobude ter predvsem opozorila neposredno prizadetih lastnikov gozdov o naraščajoči škodi, ki jo povzroča onesnaževanje okolja. To velja zlasti v primerjavi z drugimi, predvsem vzhodnoevropskimi državami s podobno družbeno ureditvijo, kjer pa je bila večina zemlje in gozdov podržavljena in so posamezniki izgubili občutek tesne povezanosti z naravo in čustvene navezanosti na zemljo.

5. Kulturni, verski, nacionalni izvor

Ta skupina kazalcev je sama po sebi verjetno manj prepoznavna in s povečevanjem njihove vloge bi lahko zašli že na nevarno področje determinizma. V pove-

zavi z drugimi dejavniki pa prav gotovo vpliva tudi na sprejemanje in zavračanje informacij o okolju. Zanimiva je predvsem razlika v pojmovanju okolja, če na kakem območju nastane homogena skupina prebivalcev, ki se po verskem ali nacionalnem izvoru ločijo od avtohtone večine. Dosedanje raziskave so namreč pokazale, da priseljenci, pomešani z domačini, že skoraj v celoti prevzamejo vzorec obnašanja večine v sosesčini. Pod kulturno osnovo si predstavljamo tradicijo, navade, šege, vse tisto, kar ljudi postavlja v zgodovinski in razvojni okvir in od česar so večinoma odvisne njihove moralne norme.

6. Osební motivi, čustva, politična usmeritev

Skupino teh kazalcev (filtrov) je najtežje opredeliti, ker ima pri njej pomembno vlogo posebnost vsakega posameznika. Njihovo vlogo in pomen pri oblikovanju zaznave okolja pa je mogoče ugotoviti le z neposrednim anketiranjem vsakega posameznika, zato je ta metoda primerna za manjši vzorec.

Na podlagi nekaterih že opravljenih raziskav (Celje, Trbovlje) sklepamo, da višje socialnogeografske skupine sprejemajo in prepuščajo več informacij o okolju, njihova zaznava okoljskih problemov (sprejeto okolje) je blizu dejanskemu stanju in narobe, pri nižjih socialnogeografskih skupinah je zavračanje informacij pri posameznih "filtrih" večje in se njihova podoba o stanju okolja precej razlikuje od dejanskega (Špes, 1994). Tako nastajajo razlike v zanikanju problemov okolja kot tudi v njihovem povečevanju. Ne oziraje se na učinke socialnogeografskih filtrov se sprejeto, zaznano okolje vedno razlikuje od dejanskega. **V geografski raziskavi razumemo sprejeto okolje le kot vmesno stopnjo pri oblikovanju reakcij na negativne vplive onesnaževanja okolja.** Od sprejemanja okolja, od stopnje razumevanja in prepoznavanja okoljskih problemov, skratka — od naše zaznave okolja so namreč odvisne reakcije, obnašanje in predvsem odločitve, ki vodijo do spreminjanja okolja (zaradi preselitev, ekoloških izboljšav ali ob pasivnem odnosu tudi do nadaljnjega slabšanja).

Med sprejetim okoljem in reakcijo pa se pojavi še druga skupina "filtrov", ki vplivajo na intenzivnost, obseg le-teh in ne nazadnje na končno odločitev in ekološko zavest. Trudgill (1990) jih označuje kot pregrade, ki preprečujejo premagovanje okoljskih problemov.

1. Tehnološki, znanstveni filtri

Pri tehnoloških "filtrih" velja, da so praviloma sami po sebi laže obvladljivi, če smo seveda sposobni pridobiti in uporabiti znanje ter tehnologijo, ki jo razvijajo kjerkoli po svetu. Ko pri posamezniku ali skupini ljudi ni zaznati večjega zavračanja drugih treh skupin filtrov oziroma pregrad (ekonomske, družbene, politične), se vedno najde optimalna, če že ne popolna tehnološka rešitev, ki bo pripeljala do izboljšav.

2. Gospodarski filtri

Največkrat ugotavljamo, da so najzahtevneši in najmanj prepustni gospodarski "filtri". Pojavijo pa se praviloma:

- ko kljub stroškom ni opaziti takojšnjega učinka, ni merljivega dobička; upoštevati pa je treba, da naložbe v varovanje okolja praviloma ne dajejo kratkoročnih pozitivnih finančnih učinkov;
- ko v družbi prevladuje pravilo sprotnega reševanja okoljskih problemov ter doseganje učinkov in aktivnosti za kratek čas (tako imenovano gašenje požarov);
- ko posameznik ali skupine ne sprejemajo odgovornosti za onesnaževanje okolja niti finančnih obveznosti, kamor sodi tudi plačevanje ekoloških davkov, prištevanje stroškov okolja v končno ceno izdelka;
- ko sistem ne omogoča gospodarske stabilnosti, socialne varnosti in je v gospodarski krizi in ko si skupine ljudi le stežka zagotavljajo že osnovno preživetje;

3. Družbeni filtri

Sljedeča skupina omejitev so družbeni filtri, ki so odvisni predvsem od:

- oblike družbene organiziranosti pri sprejemanju odločitev, od možnosti vključevanja posameznika in njegove vloge pri sprejemanju odločitev, od tega, kje se sprejemajo odločitve, kje je dejanska moč odločanja (centralizirana, decentralizirana...) in kje se odloča o reševanju okoljskih problemov, vloga lokalne samouprave;
- pravnih predpisov na področju varstva okolja;
- pomena in vloge nepolitičnih ekoloških gibanj in tako imenovanih protestnih skupin ali skupin pritiska (pressure groups), ki opozarjajo na negativne pojave v okolju in širijo zavest o pomenu uravnoteženega razvoja;
- posameznikovega priznavanja lastne odgovornosti oziroma od prenašanja odgovornosti na druge, na oblast in na celotno družbo;
- zmanjšanja "družbenih pregrad", ki temeljijo na izkušnjah iz preteklosti ali celo na primerih, ko so ekološke rešitve izboljševale socialni položaj prebivalstva;
- ustreznih oblik dodatnega izobraževanja in informiranja o okoljskih problemih; nepotrebno pa je nenehno in včasih tudi nestrokovno opozarjanje, razlaganje, akcije za "spreobrnitev" ter različne oblike prisile;

4. Politični filtri

Politične pregrade se kažejo predvsem takrat, ko:

politični interesi prevladujejo nad ekološkimi; V ZDA so na primer skušali ugotoviti, kakšno vlogo ima politična usmeritev pri odločanju o okoljskih izboljšavah; pokazalo se je, da imajo najbolj pozitiven odnos politično neopredeljeni, medtem ko je med aktivnimi člani demokratske in republikanske stranke ekološka ozaveščenost na zelo nizki stopnji (Christenson, 1972);

- želijo politične stranke doseči kratkoročne gospodarske učinke (na primer pred volitvami) in zanikajo okoljske probleme, katerih reševanje bi zahtevalo določene omejitve, rezultati pa bi se pokazali šele v prihodnosti, ko bi si uspehe lahko lastile druge politične skupine.

Na podlagi razumevanja in zaznavanja okolja ter premagovanja vseh naštetih pregrad (filtrov) se oblikujejo odnos do okolja, reakcije, obnašanje in ne nazadnje tudi naša ekološka ozaveščenost. Prepričani smo, da bodo raznovrstne reakcije, tudi povsem pasivne, na koncu vendarle pripeljale do **spremenjenega okolja**, do raznovrstnih prostorskih učinkov.

Pri proučevanju človekovih reakcij, obnašanja oziroma odločitev lahko ugotovimo, da je teh zelo veliko, da so raznovrstne, zato nas ne preseneča, da jih obravnavajo številne stroke. Vsaka poudarja svoje področje obravnavanja, v našem primeru pa je v ospredju prostorski vidik, se pravi ugotavljanje prostorske prerazporeditve prebivalstva oziroma ugotavljanje diferenciacije pokrajine, ki jo povzroča degradacija okolja, kaže pa se predvsem v **spremenjeni fiziognomiji, funkciji in strukturi**.

Posameznik ali skupina ljudi si pri odzivih na onesnaženo okolje postavi svojo prioriteto, ki pa ni nastala nujno na podlagi strokovnih ugotovitev, temveč je večinoma odraz njegove ozaveščenosti. Cifrić (1989) meni, da o ekološki zavesti ne moremo govoriti kot o statični kategoriji. Je namreč dinamična in zgodovinska kategorija, ker se dogaja v določenem okolju, zgodovinskem procesu in stanju družbe. Njen nastanek in obseg nista pogojena z dejansko ogroženostjo okolja, temveč z odnosom družbe do okolja oziroma njegovih naravnih sestavin. Že nemški strokovnjaki so prišli do spoznanja, da imamo ljudje ob razmišljanju o okoljskih problemih in o ekoloških nesrečah zelo "slab spomin". Ponavadi si zapomnimo dogodke iz štirih do petih let, kar si razlagajo z volilnimi cikli, ki se praviloma zvrstijo v takšnih časovnih presledkih. Pred volitvami namreč skoraj vse stranke vključujejo v svoje programe napovedi o premagovanju okoljskih težav in nas s tem tudi opozarjajo na večje okoljske probleme. Zanimive so ugotovitve, da se ljudje ponavadi odzivamo na okoljske probleme v naši neposredni bližini. Neredko poznamo le okoljske probleme na najožjem območju, na primer samo v kraju bivanja, medtem ko o degradaciji okolja, ki je od nas bolj oddaljeno, že ne vemo veliko, niti nas to preveč ne zanima. Na drugi strani pa se zanimamo za globalne ekološke probleme, kot so ozonska luknja, kisli dež in splošno ogrevanje zemlje. Vendar zanimanje za globalne

ekološke probleme praviloma ne vpliva na spremembe v vsakodnevnem obnašanju in razmišljanju, saj se posameznik ne čuti krivega za planetarne razsežnosti ekoloških problemov (Haber, 1993).

Spoznanje, védenje o okolju je ena pomembnih razsežnosti v razmerju med človekom in okoljem, saj posredno vpliva tudi na človekovo obnašanje in na njegove reakcije v okolju. Med njimi so zahteve po ekološki sanaciji, pritiski prek političnih strank in gibanj, lastne aktivnosti, varčevanje z energijo, naložbe v naprave, ki so okolju prijazne itd... S prostorskega vidika pa so najpomembnejše preselitve, to je prostorska prerazporeditev prebivalstva, ki je povezana z degradiranim okoljem in z odzivi nanj. Trstenjak v knjigi (1984) Ekološka psihologija pojasnjuje, da se človek v bistvu vedno najprej skuša zoperstaviti neposredni prilagoditvi neugodnim pojavom v okolju. Prvi način je, da človek odklanja okolje in je z njim v sporu, zaradi tega pride do preoblikovanja okolja in kasnejši prilagodi nanj. Gre za proces vztrajanja na mestu, hkrati pa tudi za proces odklanjanja ali zavrnitve, ki je nasprotje prilagoditve. Prilagoditev gre večkrat skozi posredovalno stopnjo začetnega odklona. Človek se v marsičem šele počasi sprijazni z okoljem, ki ga je v začetku odbijalo, in ga preoblikuje po svoji naravi, nazorih, čustvih in idealih. Pri drugem načinu pa človek kaže protest do danega okolja z begom, umikom, preselitvijo. Migracija je torej v jedru vedno najprej odklon ali protest do okolja, ki pa ga ne spreminja, pač pa si raje poišče drugo, primernejše (Trstenjak, 1984). Pobuda za preselitev je torej posledica določenega stresa, ki nastane zaradi neskladja med potrebami družine, pričakovanji in željami na eni strani ter aktualnimi bivanjskimi razmerami in bivalnim okoljem na drugi. Gold (1980) razlaga, da so pri odločitvi za preselitev pomembne notranje sile (potrebe, pričakovanja), pa tudi zunanje (značilnosti sedanjega bivalnega okolja, soseske ali pa negativni pojavi, povezani z degradacijo okolja). Če obe skupini kazalcev sprožita željo po preselitvi, nastopi prva stopnja, to je odločitev o preselitvi, ki ji sledita izbira novega okolja in iskanje primerne stanovanja. Išče se najboljša rešitev glede na trenutne koristi, potrebe in možnosti.

V mestih, kjer je dovolj stanovanj in kjer se najemnina oblikuje po tržnih zakonitostih, se s pogostimi selitvami hitro oblikuje socialnoekonomska sestava prebivalstva, ki je odraz kakovosti bivalnega okolja. Za naše razmere pa ugotovljamo, da kronično pomanjkanje stanovanj v veliki meri zavira tovrstno diferenciacijo prebivalstva. Izstopajo le slabši mestni deli v najbolj onesnaženih mestih, kjer je v zadnjih desetletjih že potekala koncentracija nižjih socialnih skupin, predvsem priseljencev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije (Špes 1994). Večje prerazporejanje prebivalstva glede na njegove možnosti, potrebe, želje in predstave lahko pričakujemo v prihodnjih letih, ko bo v tržnih razmerah prihajalo do izrazitejšega socialnega razslojevanja prebivalstva. S tem bo posredno prihajalo tudi do večje mobilnosti, čeprav se Slovenci zaradi tradicionalne večje navezanosti na domači kraj teže odločajo za selitev. Iz literature (Ruppert in drugi, 1981) povzemamo, da je horizontalni (prostorski) premik praviloma nadaljevanje ali posledica vertikalnega (gospodarskega, družbenega).

Vzroke za nekatere preselitve oziroma prostorske prerazporeditve prebivalstva lahko torej iščemo tudi v kakovosti bivalnega okolja oziroma njegovi preveliki onesnaženosti oziroma v težnji po boljšem okolju. Posledično pa ti procesi negativno vplivajo tako na "okolje odseljavanja" kot na "okolje priseljavanja". V prvem prihaja do koncentracije nižjih družbenih skupin prebivalstva, ki običajno nimajo materialnih možnosti za izboljšave, nakup okolju prijaznih naprav (te so običajno še dražje), nimajo znanja, motivov, ustrezne ekološke zavesti niti dovolj veljave, politične moči, da bi spodbudili izboljšave okolja ali sanacijo onesnaževalcev okolja — skratka, da bi izboljšali kakovost življenja. Na drugi strani pa ob preseljevanju nastajajo tudi zahteve po novem bivalnem okolju, povečan je pritisk na obmestja in na podeželje, ki so po mnenju večine Slovencev najprivlačnejša za bivanje. S pospešeno urbanizacijo tega okolja prihaja do povečanega obremenjevanja naravnih virov (zemlja, voda...) in večje razpršenosti virov emisij v vseh treh agregatnih stanjih (do onesnaževanja zraka z ogrevanjem stanovanj, do odplak in trdnih odpadkov). V tem pogledu bi kazalo razmišljati tudi ob konceptu bodočega poselitvenega modela Slovenije. Ali je z našimi zemljepisnimi razmerami bolj uravnotežena koncentracija stanovanjske gradnje v večjih soseskah z nadzorovano rabo naravnih virov in sprotim prečiščevanjem emisij, ali je to razpršena poselitev, s katero je povezano tudi razprševanje virov emisij, ki jih je težje nadzorovati in predvsem težje čistiti? Vse reakcije na negativne pojave v okolju, ki povzročajo preselitve oziroma prostorske razporeditve prebivalstva, sprožijo verigo prostorskih sprememb.

Poleg prostorskih prerazporeditev prebivalstva smo v skupino reakcij na degradirano okolje uvrstili še raznovrstne aktivnosti prebivalcev, ki se kažejo v pobudah za ekološke sanacije, ustanavljanje ekoloških gibanj, sodelovanje v političnih strankah, ki imajo v svojem programu tudi izoblikovana stališča do perečih okoljskih problemov, lastnih aktivnostih, kot je varčevanje z energijo, pripravljenost plačevati ekološki davek, sodelovanje v čistilnih akcijah itd.

Prav omenjene aktivnosti lahko v posameznih primerih sprožijo vrsto dejavnosti, ki imajo pozitivne učinke pri varovanju okolja. Kako naj si sicer razložimo povsem različen odnos, reakcije in tudi različno uspešnost ekološke sanacije v dveh slovenskih cementarnah? O anhovski je bilo veliko javnih razprav in pritiskov domačinov, da je nujno treba zmanjšati količine škodljivih emisij in predvsem neprijetnega prahu. V zadnjih letih so z uspešnimi tehnološkimi izboljšavami močno zmanjšali negativne vplive anhovskih cementarniških emisij v tamkajšnje okolje. Na drugi strani pa je trboveljska cementarna, postavljena v močno degradirano okolje, kjer se prepletajo negativni vplivi termoelektrarne, rudarjenja, industrije, medtem ko imajo negativni vplivi cementarne le obrobno vlogo. V okolju z dokaj nizko ekološko ozaveščenostjo cementarna ni izpostavljena večjim pritiskom domačinov, ki bi terjali ekološko sanacijo, in se tudi zato ta nenehno odlaga.

Informacije o degradiranem okolju naletijo ponekod na tako velik odpor pri družbenih filtrih, da je razumevanje okoljskih problemov povsem drugačno od dejanskega stanja okolja. Ko se pokažejo še močne ovire pri oblikovanju reakcij in eko-

loške zavesti, naletimo na povsem pasiven odnos do okolja, ko ni ustreznih in s strani zunanjega opazovalca potrebnih reakcij na onesnaženost okolja.

Literatura

- Brimblecombe, P., Nicholas, F.M. 1993: Case Study: History and Ethics of Clean Air, In: Environmental Dilemmas, Ethics and Decisions, edited by R.J. Berry, Chapman & Hall, London.
- Cifrić, I. 1989: Socijalna ekologija. Prilozi zasnivanja discipline, Globus, Zagreb
- Dillman, A.D., Christenson, A.J. 1972: The Public Value for Pollution Control, In.: Social Behavior Nature Resources and the Environment, Harpe & Row, New York.
- Gold, R.J. 1980: An Introduction to Behavior Geography, Oxford University Press, Oxford.
- Haber, W. 1993: Environmental Attitudes in Germany: the Transfer of Scientific Information into Political Action, In.: Environmental Dilemmas, Ethics and Decisions, edited by R.J. Berry, Chapman & Hall, London.
- Orožen, J. 1973: Zgodovina Celja in okolice, II. del, Celjski zbornik, posebna izdaja, Celje.
- Radinja, D. 1972: Onesnaženost človekovega okolja v luči geografske terminologije, v: Geografski obzornik, Ljubljana.
- Ruppert, K., Schaffer, F., Maier, J., Paesler, R. 1981: Socijalna geografija, Školska knjiga, Zagreb.
- Špes, M., 1994: Degradacija okolja kot dejavnik diferenciacije urbane pokrajine (na izbranih slovenskih primerih), doktorska disertacija, Ljubljana.
- Trudgill, T.S. 1990: Barriers to a Better Environment. What stops us solving environmental problems?, Belhaven Press, a division of Pinter Publishers, London.
- Trstenjak, A. 1984: Ekološka psihologija. Slovenska matica, Ljubljana
- Vester, F. 1991: Kriza prenaseljenih območij. O razvijanju ekosistemskega mišljenja. DZS, Ljubljana.

Summary

Within the complex study of environmental pollution problems a question also emerges about the indirect impacts of degraded environment on humans or individual population groups, who are not only the inducers of the majority of negative environmental changes but also the receptors of these changes and especially of their negative effects.

The investigation of indirect impacts of degraded environment on humans proceeds from the complex evaluation of the major causes for and effects of environmental pollution; the environment, namely, consists of the natural — biotic and

abiotic — and social components and it is taken for an entity where tight intertwining and lively interaction of all its components take place. It is in constant change caused by the processes which are, viewed from the human perspective, often negative and far too seldom positive. Not only the environment is being changed through the development and the increased impacts of the society, so that humans have already substantially altered natural processes (e.g. urban climate, erosion) and induced new components into it, but also the role of this transformed environment in the social and economic development has already been changed. This results above all in the decline in the quality and the reduction of natural resources (drinking water, fertile soil, fresh air, healthy vegetation), as well as in the direct, negative impact on the health of the people, the reduced aesthetic-visual value of the landscape; in short, this results in the impairment of the bases which provide a certain quality in the most important aspects of life: nutrition, dwelling, health and rest.

Human beings or groups of people as a constituent part of the environment that is closely related to other constituent parts, are sensitive receptors of all changes, who adapt themselves or respond to them in different ways. Degraded environment also exerts various impacts on the residents living in such environment. Their perception of environment, especially of the degraded environment, do not correspond completely to its actual state, i.e. to the degree of degradation. Namely, these reactions heavily depend on human willingness and ability to perceive ecological problems, which means, on the human perception of the environment. The impacts by, or the information coming from the environment, especially from the polluted environment, are specifically modified within individual population groups; namely, their ideas differ about the environment in which these groups live, the ideas as to its quality, pollution, causes for its degradation, etc. However, on the basis of the human perception of the environment reactions are formed and decisions are made which, again, depend on numerous factors, and mostly further exert impacts on the changes in the environment. The hitherto investigations have revealed that individual population groups differently perceive the influences by and the information on the environment, and above all, they differently assess the degree of environmental degradation. The information about the environment does not only consist of those items that people receive by means of mass media, but also — and above all — of those forms of direct impacts of polluted environment which are directly noticed, perceived, felt by human beings (health troubles, decline in agrarian production, aesthetic distortions, reduced quality of the dwelling environment, etc.)

The factors that influence different perception of the environment and modify ideas about the environment in various population groups are joined in socio-geographic filters. They filter differently the influences and information from or on the environment. They are ranked into six groups: (1) *Population age structure*: As a rule, age structure influences humans' attitude towards the environment, which also includes the attitude towards the harmful effects of pollution. Other elements are also related to age, such as: the extent and type of experiences, acquired and compre-

hended information, possible comparisons of different periods, etc. (2) *Educational and vocational structures*: Vocations represent, above all, the problem of certain groups' link-up with or even dependence on the activities which more aggressively interfere in the environment; as a rule the suppression of information is greater in these groups. The educational structure has shown so far that groups of lower educational levels more often suppress the information on the actual negative effects of pollution than those of higher educational levels, but the former sooner than the latter accept general information or generalized ideas and opinions on more general ecological problems. (3) *Economic power, property relations*: This is a relatively new indicator in our investigations and rather difficult to define in our conditions. However, the experiences of foreign investigators show that it is a significant indicator. (4) *The degree of attachment to and dependence on the nature, the ownership of land, forests, livestock, etc.*: Those residents whose activities are more closely related to the ownership of natural resources, and whose working cycle depends on the natural cycle, do not suppress, as a rule, the information on diverse negative effects in the environment. (5) *Cultural, religious, ethnic origin*: This group of indicators is, probably, less recognizable as a strictly discernible group, and by overemphasizing the role of these indicators we could be led to the risky sphere of determinism. However, related to other factors, this group undoubtedly plays a certain role in the accepting or suppressing of the information on the environment. As the cultural basis tradition, customs, and habits are meant, all those elements that define people within the frame of history and development and mostly set the standards for moral attitudes. (6) *Personal motives, emotions, political orientation*: Their role and significance in forming perception of the environment could only be established through direct questioning of each individual; therefore, this method is only convenient for smaller samples.

Irrespective of the effect of socio-geographic filters, human perception of the environment always differs from the actual situation. In geographic investigation perception of the environment is understood only as an intermediate step in the formation of responses to negative impacts of environmental pollution. Depending on one's perception of the environment are one's reactions as well as one's behaviour and, above all, the decisions which lead to the transformation of the environment (due to changes of residence, or ecological improvements, while passive attitude can even further lead to impairment).

Between the perception of the environment and the reactions to it, another group of "filters" occurs; these influence the intensity and the extent of the reactions, and eventually also the final decision and ecological awareness. Trudgill (1990) defines them as obstructions which impede the overcoming of ecological problems:

1. technological, scientific;
2. economic;
3. social;
4. political.

On the basis of human perception of the environment, and after the overcoming of all the above mentioned filters, the attitude towards the environment is formed, as well as the reactions, behaviour and, last but not least, also one's ecological awareness. Our opinion is that the variety of reactions, the totally passive ones as well, will eventually lead to changes in the environment or cause diverse spatial effects.

Through the study of the reactions, behaviour and decisions we have established that they are very numerous and diverse; therefore, it is not surprising that they are investigated by several scientific branches. Each of them emphasizes its specific field of investigation. In our case, the spatial aspect comes to the fore, that is to say, establishing the spatial rearrangement of population and landscape differentiation caused by environmental degradation; the most evident aspects are the changed landscape physiognomy, function and structure.

In response to the polluted environment, an individual or a group of people set their own priority which is not necessarily based on expert findings but mostly reflects their awareness. The perception of the environment is a significant dimension in the relation between a human and the environment, since it also exerts indirect impact on humans' behaviour and their reactions in the environment. The most important aspect from the spatial viewpoint are changes of the place of residence, or the so-called spatial rearrangements of the population which are related to degraded environment and the responses to it.

In towns, where enough housings are available and rents are formed according to the market laws, the socio-economic structure of the population is formed quickly through frequent changes of residences and is the result of dwelling environment quality. However, the circumstances in our country, characterized by chronic lack of housings, greatly impede such differentiation of the population. Exceptions are only the low-quality town districts in the most polluted towns where the concentration of lower social groups already took place in the past decades, consisting particularly of immigrants from other republics of the former Yugoslavia. Major rearrangements of the population, according to its possibilities, needs, desires and ideas, can be expected in the coming years when more explicit social differentiation of the population will take place due to market conditions. This will indirectly cause greater mobility, too, although the Slovenians do not decide easily to change the place of residence due to their traditionally stronger attachment to the place of origin.

The causes of certain changes of residence or spatial rearrangements of the population can, thus, be searched for in the low quality of dwelling environment or its excessive pollution, that is to say in the human tendency for better environment. However, these processes subsequently exert negative influences so on the "emigration environment", as on the "immigration environment". In the former, the concentration occurs of lower social groups which usually have neither financial capacities for improvements and the purchase of environmentally friendly facilities (which are, usually, more expensive), nor the knowledge, motives, adequate eco-

logical awareness, nor high enough positions or political power to foster ecological improvements or do away with the polluters of the environment; to put it briefly, they have no possibilities to improve the quality of life. On the other hand, with the changes of residences, new demands occur in the new dwelling environments; the pressure exerted on suburbia and rural areas is increased due to the accelerated moving to these areas which are, according to the opinion by the majority of the Slovenians, the most attractive dwelling areas. With the accelerated urbanization of this environments, increased exploitation of natural resources occurs (earth, water, etc.), together with greater dispersion of the sources of emission in all three forms (air pollution caused by the heating of homes, sewage waters, solid wastes).

Besides the spatial rearrangements of the population, other human activities also rank into the group of reactions to degraded environment, such as: motions for ecological recovery, establishing ecological movements, taking part in political parties with programmes which include formed standpoints towards urgent ecological problems, as well as private activities, such as the saving of energy, willingness to pay the ecological tax, cooperation in cleaning campaigns, etc.

Exactly the above mentioned activities can start, in individual cases, a series of activities which will have positive effects on the environmental protection.

The information on degraded environment are sometimes met with heavy resistance by social filters, so that the comprehension of environmental problems differs greatly from the actual state of the environment. When rigid obstacles also occur in the formation of reactions and establishing of ecological awareness, a totally passive attitude can be registered, with no adequate reactions to the environmental pollution as required from the standpoint of an outside viewer.

Književnost

Iz slovenske geografske literature

Igor Vrišer

Agrarna geografija, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana, 1995

Metodologija ekonomske geografije, Filozofska fakulteta,
Oddelek za geografijo, Ljubljana, 1997

V zadnjih dveh letih je Oddelek za geografijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani izdal dva učbenika avtorja akademika prof. dr. Igor Vrišerja: *Agrarna geografija* (1995) in *Metodologija ekonomske geografije* (1997). Obe deli zapolnjujeta teoretsko-metodološko in vsebinsko vrzel na področju družbene oziroma ekonomske geografije, ki jo je bilo že dalj časa čutiti na tem strokovnem področju. Predvsem so jo čutili številni študenti geografije, ki so morali pri svojem študiju ekonomske geografije posegati po številni in hkrati raznovrstni tuji literaturi in obilici razdrobljenih člankov in prispevkov slovenskih geografov. Lahko bi celo zapisali, da je družbena geografija s svojimi posameznimi vejami in področji imela med slovenskimi geografi, predvsem pa znotraj znanstvenoraziskovalnega dela in študija geografije vedno razmeroma pomembno mesto. To kažejo tako številni geografi, ki delujejo na tem področju, kot obilica objavljenih člankov in prispevkov v domači in tuji strokovni literaturi. S temi dvema učbeniki pa smo geografi vendarle dobili več ali manj celovit vpogled v geografske razsežnosti kmetijstva, v manjšem oziroma bolj skromnem obsegu pa v metodološke in geografske razsežnosti industrijskih dejavnosti. Knjigi po svoji vsebini ne presenečata, celo več, bili sta pričakovani, saj je avtor velik del svojega dolgoročnega in uspešnega znanstvenoraziskovalnega in pedagoškega dela namenjal ravno geografskemu proučevanju kmetijstva in industrije. Avtor je pri pisanju obeh učbenikov nedvomno s pridom uporabil te izkušnje in v veliki meri vključil tudi raznovrstna stvarna spoznanja številnih seminarских nalog, ki so jih študenti geografije opravljali pri predmetu iz ekonomske geografije.

Oba učbenika velja razumeti kot celoto, saj se dopolnjujeta tako v vsebinskem kot metodološkem smislu, a se žal v nekaterih poglavjih tudi ponavljata, čeprav je *Agrarna geografija* zasnovana v nekoliko širšem regionalno geografskem kontekstu, medtem ko je *Metodologija ekonomske geografije* usmerjena predvsem v slovenske razmere. Zaradi tega pa *Metodologija ekonomske geografije* ni nič manj temeljnega pomena za spoznavanje in obvladovanje geografskega pristopa ter za razumevanje značilnih pojavov in procesov. Čeprav izdane kasneje, sta branje in razumevanje *Metodologije ekonomske geografije* vsekakor koristna, vsaj z njenega metodološkega vidika, predno vzamemo v roke *Agrarno geografijo* in se spopademo z njenim

bolj poglobljenim, razčlenjenim in bolj specifičnim besedilom. Ali z drugimi besedami, kar je v Metodologiji ekonomske geografije, ki nosi podnaslov Metode, viri in bibliografija na primeru Slovenije, zapisano, je v Agrarni geografiji tudi praktično prikazano, analitično razčlenjeno in opredeljeno. Zanimivo bi bilo slišati avtorja, zakaj se je odločil za tak časovni vrstni red. Ali zaradi njegovega osebnega pristopa k znanstvenoraziskovalnemu proučevanju ali so ga k temu navajali kakšni drugi razlogi.

Agrarna geografija

Agrarna geografija, ki obsega 218 strani, je zasnovana v devetih poglavjih: Cilji, razvoj in metode v agrarni geografiji, Socialni in kulturnogeografski temelji, Naravnogeografsko okolje, Kmetijsko gospodarjenje, Socialno-posestni odnosi, Kmetijska proizvodnja, Agrarni sistemi, Agrarnogeografska regionalizacija in Kmetijsko gospodarjenje v prihodnosti. Za vsakim poglavjem so navedeni viri in literatura, ob koncu pa še bibliografija in kazalo gesel. Učbenik je opremljen s številnimi preglednicami, kartami, skicami in grafikoni, na koncu pa je dodano še kazalo gesel.

Poglavje o socialnih in kulturnogeografskih temeljih nas najprej uvaja v problematiko razmerja med gibanjem prebivalstva in osnovno nalogo kmetijstva, proizvodnjo potrebnih količin hrane in surovin, problematiko agrarne prenaseljenosti in življenjskega prostora. Sledi poglavje o razvoju kmetijstva, oblikovanju kmetijskega prostora in kmetijske rabe tal.

Med različnimi naravnimi dejavniki, ki vplivajo na kmetovanje, so v poglavju o naravnogeografskem okolju podrobneje prikazani podnebje, tla (prst) in relief, polarna, višinska in sušna meja za kmetovanje, razprostranjenost kmetijskih rastlin in živali ter kmetijski ekosistem.

Po vsebini je najboljše poglavje namenjeno kmetijskemu gospodarjenju, ki podrobneje opredeljuje proizvodne dejavnike: kmetijsko zemljišče, delo, kapital, trg in promet. Mednje avtor uvršča tudi socialno-psihološke dejavnike. V podpoglavju o orodju tehniki in tehnologiji so v ospredju prikaza "obsežne in globalne razlike v proizvodnih sredstvih in načinih obdelovanja", od nabiralništva ali zbirnega gospodarstva preko oblik poljedelstva, različnih načinov pridobivanja kmetijskih zemljišč do kolobarjenja in razlag pojma in posledic "zelene revolucije". Poglavje o kmetijskem gospodarjenju se končuje s prikazom organizacije kmetijske proizvodnje in temeljnih proizvodnih organizacij v kmetijstvu.

Socialno-posestni odnosi so usmerjeni v prikaz in analizo treh temeljnih področij, ki imajo najpomembnejšo vlogo: socialno-gospodarski sistem, lastništvo in raba kmetijskih zemljišč ter kmečka delovna sila. S teh treh vidikov so opisane v posameznih poglavjih temeljne značilnosti predkapitalističnih, kapitalističnih in socialističnih odnosov. Poseben poudarek je namenjen problemom opredeljevanja kategorije kmečkega prebivalstva, kmetov in kmetijskih delavcev.

Kmetijska proizvodnja obsega svetovni regionalno-prostorski pregled in pregled po posameznih državah količine poljedelskih (žita, vrtnine, krmne in industrijske

rastline) in živinorejskih (stalež poglavitnih domačih živali in proizvodnih izdelkov: meso, mleko, volna, kože) pridelkov.

V poglavju o agrarnih sistemih gre za poskus sinteze "naravnih in družbenih dejavnikov, ki oblikujejo določen način kmetovanja s svojstvenimi ekonomskimi, socialnimi in geografskimi značilnostmi, s posebno proizvodno tehnologijo in tehniko ter ustrezno socialno posestno sestavo". Vsi ti elementi in dejavniki agrarnih sistemov so združeni oziroma razčlenjeni v živinorejskih in poljedeljskih agrarnih sistemih. Z metodološkega in čisto praktičnega raziskovalnega vidika snovanja proučevanja agrarnih sistemov sta izrednega pomena poglavji o metodah za opredeljevanje agrarnih sistemov, njihovo tipizacijo in regionalizacijo.

Metodologija ekonomske geografije

Vsebina učbenika Metodologija ekonomske geografije, ki obsega 125 strani, je razdeljena na tri glavna poglavja: občo geografsko znanstveno metodo, metodologijo agrarne geografije in metodologijo industrijske geografije. V prvi vrsti gre za prikaz "tradicionalne" geografske metodologije, več ali manj preizkušene tudi v številnih slovenskih geografskih raziskavah.

Avtor je v uvodnem poglavju učbenika zapisal, da obravnava ekonomska geografija "učinke delovanja človeške družbe pri oblikovanju in preobrazbi zemeljskega površja" ter postavlja v ospredje "teritorialno delitev družbenega dela, to je razmestitev proizvodnje, menjavo proizvedenih dobrin in njihovo potrošnjo, vse to v povezavi z naravnimi in družbenimi dejavniki, ki sooblikujejo zemeljsko pokrajino". Tako na široko opredeljeni cilji predmeta ekonomske geografije seveda niso in ne morejo biti zajeti samo v metodologiji agrarne in industrijske geografije, saj je avtor velik del ostalih dejavnosti preprosto izpustil, zaradi takšnih ali drugačnih razlogov. Nekatere izmed njih avtor tudi navaja v uvodnem poglavju. Tudi znotraj prikaza geografske metodologije proučevanja teh dveh dejavnosti pa se je avtor naslonil le na nekatere pristope, predvsem tiste, ki v večji meri omogočajo različne analize geografskih značilnosti, vzrokov, posledic in vplivov predvsem razmestitve proizvodnje, ne pa menjave in potrošnje.

Tako v metodologiji agrarne kot v metodologiji industrijske geografije sledi avtor enaki metodološki in vsebinski zasnovi. Najprej nas avtor seznaja s temeljnimi, predvsem tistimi viri za proučevanje kmetijstva in industrije, ki se nanašajo na Slovenijo, sledi opredeljevanje in razlaga posameznih osnovnih pojmov, kategorij in meril, nato pa so razčlenjeni posamezni dejavniki in elementi za obe dejavnosti. Na področju kmetijstva so obravnavana: kmetijska zemljišča, kmečko prebivalstvo, socialno-posestne razmere, kmetijska proizvodnja, proizvodne kategorije, proizvodnost in bilanca kmetijske proizvodnje in potrošnje. Pri industrijskih dejavnostih pa gre za probleme opredeljevanja industrije, ločevanja domače obrti, obrti in industrije, kazalce industrializacije, industrijske proizvodnje in njene razmestitve, industrijske

lokacijske razmere in dejavnike ter industrijske proizvodne tokove. Sledi prikaz značilnosti industrijske proizvodnje in posameznih izbranih industrijskih dejavnosti: energetike in rudarstva. Zadnji dve poglavji s področja metodologije industrijske proizvodne posegata na bolj praktično področje, in sicer načrtovanje nameščanja industrijskih dejavnosti.

Skozi celotno gradivo učbenika avtor kritično opozarja na številne metodološke in vsebinske zadrege in pasti pri uporabi statističnih in ostalih virov pri geografskem proučevanju kmetijstva in industrije, kar še prav posebno velja za probleme, ki izvirajo iz različne prostorske ravni snovanja analiz in ne nazadnje tudi iz dolgoročnega spremljanja in analiziranja posameznih pojavov in procesov oziroma kazalcev in meril. Ta opozorila so izrednega pomena ne samo za študente, ki se prvič soočijo s to tematiko, marveč tudi za bolj izkušene geografe raziskovalce. Hkrati bi jih veljalo razumeti tudi kot neke vrste opozorila in nasvet tistim ustanovam v Sloveniji, ki so zadolžene za zbiranje gradiva. Omeniti velja tudi številne preglednice, ki ponazarjajo spremembe v položaju kmetijstva in industrije v gospodarstvu Slovenije in njihovi notranji zgradbi ter razmerjih med posameznimi kategorijami, kazalci in merili: slovenska kmečka gospodarstva glede na vir dohodka od leta 1960 do 1991, število, površina zemljišč in delež kmečkih gospodarstev glede na velikostne kategorije v ha od leta 1902 do 1991, razvoj kmetijskih podjetij in zadrug od leta 1955 do 1995, proizvodnja glavnih kmetijskih pridelkov od leta 1939 do 1995, razvoj industrije od leta 1952 do 1995, stopnja dosežene industrializacije v slovenskih občinah od leta 1990 do 1994, nastanek industrijskih naselij po letu 1870, primerjava industrijskega regionalnega faktorja leta 1948 in 1993 itd. Če k temu dodamo še nekatere grafikone, ki spremljajo omenjene preglednice, zlahka razumemo dosedanje temeljne "razvojne" težnje in nakatere njihove vplive in posledice oziroma procese, ki so v večji meri oblikovali in spreminjali podobo in vlogo Slovenije. Žal pa ti nadvse skrbno zbrani kazalci niso opredeljeni po posameznih geografskih regijah, kar bi lahko osvetlilo pomembne regionalne razlike med posameznimi območji.

Andrej Černe

Matjaž Klemenčič: Slovenes of Cleveland.

The Creation of a New Nation and a New World Community.

Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio, (Slovenci v Clevelandu. Nastanek nove države in nove etnične skupnosti v novem svetu. Slovenija in Slovenci v Clevelandu, Ohio), Dolenjska založba, Novo Mesto, 1995

O slovenskem izseljeništvu v severni Ameriki je vrsta člankov in drobnejših zapisov, manj pa je obširnejših študij. To vrzel skuša zapolniti pričujoče delo izpod peresa zgodovinarja Matjaža Klemenčiča, ki vnaša v znanstveno obravnavo ameri-

ških Slovencev novo razsežnost. Poleg analize vzrokov, poteka in posledic izseljevanja Slovencev v ZDA ter njihovo današnjo prostorsko razporeditev, organiziranost, številčnost ter povezanost s staro domovino dodaja še kratek oris zgodovine slovenskega naroda in Slovenije. Po tem in dejstvu, da je knjiga pisana v angleškem jeziku, je videti, da je imel avtor v prvi vrsti namen informirati ameriško javnost in ameriške Slovence. Delo obsega 414 strani besedila z več kartografskimi skicami, slikovno prilogo, slovenskim povzetkom, obširno bibliografijo in indeksom. Kot taka bo knjiga gotovo zanimivo branje za vsakogar, ki si želi približati razvoj in današnje stanje nekoč tretjega največjega slovenskega mesta in še danes zanesljivo največje zgostitve slovenskih izseljencev po svetu: Slovencev v Clevelandu v državi Ohio v ZDA. Odlika tega dela je gotovo tudi uporaba obširne literature in virov, čeprav bi avtorju kdo lahko očital, da slonijo nekateri deli pretežno na izjavah in na neobjavljenem gradivu. Te težave se je avtor zavedal, saj že v uvodu spregovori o silni pomanjkljivosti literature in kakovostnih virov za nekatera področja. Avtor je uporabil, kar se je uporabiti dalo. V tem oziru pomeni knjiga eno od temeljnih del o slovenskem izseljeništvu, kateremu bi bilo vredno pridružiti nadaljnje temeljne analize o slovenskem izseljeništvu v ZDA in drugod po svetu.

V prvem poglavju pisec na kratko predstavi zgodovino slovenskega naroda od prvih sledov naselitve do današnjih dni, pri čemer daje večji poudarek razvoju v zadnjem stoletju, predvsem obdobju, ki so ga Slovenci preživeli v prvi in drugi Jugoslaviji ter med drugo svetovno vojno. Opis druge svetovne vojne je razmeroma skop, čeprav je to kratko, vendar intenzivno obdobje zaslužno za velik del slovenske politične emigracije. Morda bi bilo umestno spregovoriti tudi o zelo različnem političnem in vojaškem razvoju med drugo svetovno vojno v posameznih slovenskih pokrajinah. Nekoliko podrobnejšo analizo je avtor namenil osamosvajanju Slovenije in političnim razmeram v Sloveniji po letu 1991, vključno s smermi, ki si jih je Slovenija načrtala kot svoje temeljne razvojne smernice.

V drugem poglavju avtor spregovori o selitvah Slovencev v 19. in 20. stoletju. Tedaj se je zaradi različnih gospodarskih in političnih razlogov oblikovalo slovensko izseljeništvu po svetu. Posebej sta poudarjeni predstavitvi geografske razširjenosti slovenskega izseljeništvu v ZDA ob koncu 19. stoletja, ko se je zaključil največji selitveni val slovenskega naroda v moderni dobi, in današnja prostorska razporeditev slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v ZDA. Tretje poglavje pojasnjuje oblikovanje slovenskega naselitvenega otoka v Clevelandu. Časovnemu prerezu in analizi vsakokratnih razmer je avtor v četrtem poglavju dodal tudi spreminjanje njihove socialne strukture in gospodarskega položaja.

Naslednja poglavja je avtor namenil opisu življenja clevelandskih Slovencev. V petem poglavju analizira slovenske župnije v Clevelandu. Cerkev je imela med izseljenci vedno pomembno vlogo povezovalca ljudi v skupnost, tudi na jezikovni in narodnostni podlagi. Kot taka je imela vlogo ohranjevalca narodne identitete, ker je pogosto združevala versko, duhovno, kulturno in celo šolsko vlogo. V poglavju so opisane različne župnije, kjer so imeli Slovenci vidnejšo vlogo, ne izogne pa se tudi

primerjavi z ostalo slovensko cerkveno organiziranostjo v ZDA. V šestem poglavju je pisec pojasnil razvoj in delovanje slovenskih podpornih bratskih organizacij v Clevelandu in okolici. Te so imele sprva predvsem vlogo blažilca socialnih stisk, kasneje pa je vedno bolj prihajal do izraza tudi etnični in kulturni značaj. V tem okviru so izdajali tudi nekaj časopisov, ki so bili pomemben medij združevanja in povezovanja. Izrazito narodnoohranitveno vlogo so imeli (in jo imajo še) slovenski narodni domovi, opisani v sedmem poglavju. Le-ti so v prvi vrsti kulturna središča v širšem pomenu besede, so prostor in obenem ustanove združevanja, kjer se odvijajo različne prireditve. Narodni domovi so tudi stičišča ameriških Slovencev z javnostjo in z državo Slovenijo. V omejenem obsegu imajo torej tudi politično vlogo.

Osmo in deveto poglavje je avtor namenil predstavitvi politične dejavnosti clevelandskih rojakov. Najprej pojasnjuje dejavnost Slovencev v delavskem gibanju, seveda v povezanosti z ostalimi levo usmerjenimi strujami v širšem okolju ter v povezanosti s političnimi ustanovami v bivši Jugoslaviji. V devetem poglavju je podrobneje prikazana politična dejavnost med Slovenci v Clevelandu in državi Ohio, in sicer ob volitvah v mestni svet in druge upravne organe ter v ameriški kongres in senat. Posebej je opisal slovenske kandidate za ameriški kongres in vlado države Ohio. V zadnjem, desetem poglavju je avtor analiziral stike ter povezanost clevelandskih Slovencev s staro domovino v različnih zgodovinskih obdobjih, pri čemer je posebej poudaril prizadevanja ameriških Slovencev v času osamosvajanja Slovenije, njenega boja za neodvisnost ter prizadevanj za mednarodno priznanje naše države.

Obširno delo zgodovinarja Matjaža Klemenčiča si bo gotovo utrlo pot tudi med geografe. Področje mednarodnih selitev in izseljenišva so za Slovenijo velikega pomena. Tematika je po svoji naravi interdisciplinarna, zato pa tembolj hvaležno prizorišče tudi geografskih prizadevanj za strokovno, geografsko analizo. Prav prostorski vidik ter opredelitev sodobnega socialnogeografskega položaja ameriških Slovencev sta v delu manj poudarjena, zato bi morala biti geografom v izziv, zaradi bogate vsebine in odlično predstavljene problematike pa tudi v pomembno oporo in spodbudo.

Jernej Zupančič

M. Dular, M. Roš, A. Trontelj, B. Kompare, T. Tišler

Izrazje s področja voda

Slovensko društvo za zaščito voda, Ljubljana 1997, 107 strani

Publikacija *Izrazje s področja voda* je delo več avtorjev, ki so strokovno različno usmerjeni (kemija, biologija, hidrotehnika), vsi pa se ukvarjajo s problematiko voda in se ob tem srečujejo tudi s problemom uporabe ustrezne in mednarodnim standardom prilagojene slovenske strokovne terminologije. Pričujoče delo je nastalo s prevodom in priredbo standardov SIST ISO 6107-1....8, izdanih do leta 1996, ki so

prevzeti v sistem slovenske standardizacije. Strokovnjaki, bodisi z vodnogospodarskega ali katerega sorodnih področij, pri svojem delu uporabljajo prevzeto oziroma lastno poslovenjeno tujo terminologijo, ki pogosto ni povsem ustrezna. Uporabljanje neenotnih izrazov lahko pomeni veliko težavo pri sporazumevanju tako v domačem kot tujem jeziku, zato je publikacija zbranih in razloženih izrazov zelo dobrodošla. Zajetih je 40 izrazov, ki se nanašajo na vrste voda (surova, odpadna, pitna, industrijska uporabna voda itd.), 32 izrazov povezanih z obdelavo in s shranjevanjem vode, 19 izrazov, ki se uporabljajo pri vzorčenju, in 49 izrazov, ki se uporabljajo pri analizi vode. Sledijo "različni izrazi", ki jih je, navedenih v več sklopih, več kot 300. Med prevladujočimi kemijskimi in tehničnimi izrazi je tudi precej geografskih oz. hidrogeografskih: *morje, reka, jezero, izvir, rečno ustje, studenec, potok, požiralnik, površinska voda, podtalnica, padavinska voda* itd., ter zelo veliko izrazov, ki jih uporabljamo pri varstvu geografskega okolja.

Sledi slovensko-angleško-nemško-francoski slovar skoraj 500 strokovnih izrazov, nato pa še angleško-slovenski, nemško-slovenski in francosko-slovenski slovar vseh izrazov, ki so urejeni po vrstnem redu. Prvi slovar je v veliko pomoč pri prevajanju slovenskih strokovnih besedil v katerega od svetovnih jezikov, ostali trije slovarji pa pri prevajanju v slovenski jezik. Avtorji se zavedajo, da njihovo delo, tako strokovno kot jezikovno, ni popolno, mislim pa, da je kljub temu opravljenega zelo veliko. Geografi si lahko želimo, da bi čimprej dobili popolno publikacijo, kdaj pa kdaj pa nam bo v pomoč tudi *Izrazje s področja voda*.

Valentina Brečko

Dela 12, Socialnogeografski problemi

Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1997, 303 strani

Obsežna 12. številka publikacije *Dela* je vsebinsko namenjena socialnogeografski problematiki in posvečena prof. Vladimirju Klemenčiču ob njegovi 70-letnici. Z uvodnim poglavjem *Življenje = geografija* je življenjski jubilej in pomen strokovnega dela prof. Klemenčiča obeležil A. Gosar. Sledi šestnajst prispevkov, ki predstavljajo rezultate raziskovalnega dela slovenskih in tujih geografov. Z izjemo dveh prispevkov vsi obravnavajo teoretsko-metodološke ali pa aplikativne socialnogeografske vsebine. Prvim pripada prispevek urednika publikacije M.M. Klemenčiča o geografskem prehodu, kjer avtor ugotavlja, da so t.i. "prelomne" faze v prehajanju geografskih elementov značilne za razvoj prebivalstva, družbenogeografske sestave, naselij, družine itd. Obsežen prispevek v nemškem jeziku F. Schafferja o interaktivni socialni geografiji obravnava uveljavljanje spoznanj socialne geografije zunaj ozkega strokovnega prostora, gre namreč za aplikativnost in uporabnost pri reševanju konkretnih problemov. "Uporabnost" geografskih spoznanj pri urejanju in ohranjanju kulturne pokrajine je tudi vsebina prispevkov K. Ruperta. Turistično-rekreacijska vloga podeželja na Bavarskem je za tamkajšnje prebivalce pomemben

vir dohodka, hkrati pa zahteva tudi precejšnjo skrb za pokrajino, pri čemer lahko geografska spoznanja veliko pomagajo. Sledijo teoretsko-metodološko zasnovani prispevki o prostorskem načrtovanju. A. Černe predstavlja osnovna izhodišča, ki geografiji omogočajo vključevanje v različna področja načrtovanja, K. Wolf metode in cilje socialne geografije, ki so pomembni tako z vidika znanosti kot aplikativnosti, ter M. Ravbar metodološka izhodišča pri regionalnem prostorskem planiranju v času družbeno-gospodarskih sprememb po 2. svetovni vojni. Vsi trije prispevki so zanimivi in se dopolnjujejo. Z aktualno problematiko prilagajanja Slovenije evropskim okoljsko-razvojnim usmeritvam je vsebinsko opredeljen prispevek D. Pluta. Avtor na kratko predstavi peti akcijski okoljski program EZ, prednostna polja in instrumente okoljske politike ter položaj Slovenije glede pogojev uveljavljanja sodobnih okoljskih procesov, pri čemer ugotavlja, da Slovenija prepočasi sledi evropskim težnjam oz. močno zaostaja. Prispevka J. Velikonje in M. Bufona sta namenjena manjšinski problematiki. Prispevek prvega obravnava intenzivne spremembe, ki jih doživlja slovenska manjšina v Združenih državah Amerike z drugo oz. tretjo generacijo potomcev priseljencev, drugi pa izkušnje slovenskega socialnogeografskega in političnogeografskega proučevanja manjšin, ki niso bila pomembna le za slovensko geografijo, ampak tudi za uveljavljanje Slovenije in slovenske znanosti v tujini. M. Bufon prispevek dopolnjuje z zelo obsežnim seznamom literature. J. Maier in V. Dittmeir analizirata socialno geografske spremembe v Bavarsko-češki obmejni regiji, ki sta jih spodbudila odprtje meje in združitev dveh nemških držav. Politične spremembe po letu 1989 so namreč povzročile velike gospodarske in družbene premike (propad določenih vrst industrije, porast brezposelnosti itd.), ki še niso zaključeni. Problematike obmejne regije se v svojem prispevku o hrvaški zemljiški strukturi loteva tudi B. Belec. Hrvaška zemljiška posest je podrobneje predstavljena na primeru nekaj katastrskih občin ob Muri in v Lendavskih gorica, avtor pa opozarja tudi še na problematičnost poteka mejne črte, ki vpliva na lastniške razmere in se kaže tudi pri upodobitvah na slovenskih in hrvaških zemljevidi tega območja.

Omenjenim prispevkom sledijo trije, ki obravnavajo urbano problematiko. I. Vrišer predstavlja rezultate proučevanja ustvarjenega družbenega bruto proizvoda v slovenskih mestih v letih 1990, ugotavlja neskladnost v razmerju med številom prebivalstva in ustvarjenim družbenim bruto proizvodom v mestih, ki ga je moč pojasniti z intenzivno delovno migracijo, ter glede na dejavnostno strukturo ustvarjenega družbenega bruto proizvoda funkcijsko opredeli slovenska mesta. Zanimiva je primerjava stanja leta 1990 s stanjem leta 1966, ki kaže, da so večji pomen dobila srednjevelika mesta, izgubila pa mala. Zanimiv prispevek M. Paka ugotavlja pomemben vpliv univerze na prostorski, družbeni in gospodarski razvoj Ljubljane, ki se ga "mesto" premalo zaveda. Avtor meni, da Ljubljana izpolnjuje vse pogoje, da pridobi status in s tem povezan ugled univerzitetnega mesta. Teoretsko-metodološki prispevek D. Rebernika je rezultat njegovega podiplomskega študija. Na primeru treh slovenskih mest, Celja, Kopra in Ptuja, je avtor skušal izoblikovati model mestne zgradbe, ki temelji na analizi morfološke in socialnogeografske zgradbe ter rabe tal. Omenjenim pri-

spevkom sledita še dva, ki sicer ne ustrezata vsebinski opredelitvi publikacije, pomenita pa nova spoznanja raziskovalnega dela in sta vsekakor zelo dobrodošla. D. Radinja v svojem prispevku predstavlja kmetijsko obremenjevanje okolja v alpskem svetu v Ratečah, ugotovljeno na podlagi metodologije energijske intenzivnosti kmetijstva. Prispevek F. Lovrenčaka pa obravnava značilnosti prsti na področju Tičnice na Rakeku z vidika geneze prsti na dolomitni matični podlagi. Publikacijo zaključuje obsežna bibliografija znanstvenih in strokovnih del prof. Vladimira Klemenčiča od njegovih prvih objav leta 1952 do leta 1996, ki so jo pripravile M. Dolgan-Petrič, I. Knez-Račič in J. Turk. Bibliografija obsega 283 objavljenih enot, pri čemer so izpuščene raziskovalne naloge, elaborati, ekspertize, recenzije ipd.

Publikacija prinaša kar nekaj novih spoznanj in izkušenj uveljavljenih slovenskih ter tujih geografov in si vsekakor "zasluži" čim širši krog bralcev, tudi ali pa predvsem tistih, ki nam socialna geografija ni ožje raziskovalno oz. delovno področje.

Valentina Brečko

**Acta carsologica 26/1,
Karst Hydrogeological Investigations in South-Western Slovenia.
Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU**

V obdobju od leta 1993 do 1996 so bile na območju jugozahodne Slovenije opravljene obsežne hidrogeološke raziskave kraških vodonosnikov, pri katerih so sodelovali strokovnjaki iz Slovenije, Nemčije, Avstrije in Francije. Koordinator projekta, ki je potekal pod okriljem Mednarodnega združenja za sledilno hidrologijo ATH (International Association on Tracer Hydrology), je bil Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU. Skupno raziskovalno delo v Sloveniji se je zaključilo s 7. mednarodnim simpozijem o sledenju voda 7. SWT (Symposium on Water Tracing), ki je potekal od 26. do 31. maja 1997 v Portorožu. V okviru kongresa so bile izdane tri knjige. Rezultati skupnih raziskav so zbrani v knjigi "Karst Hydrogeological Investigations in South-Western Slovenia" (Kraške hidrogeološke raziskave v jugozahodni Sloveniji), ki je izšla v založbi Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU kot *Acta carsologica* 26/1. Vodnik po ekskurzijah simpozija "Field Guide of Karst in Slovenia" (Vodnik po slovenskem krasu) je oblikovan kot *Supplementum* k tej izdaji, zbornik referatov "Tracer Hydrology 97" (Sledilna hidrologija 97) pa je izdala založba Balkema iz Rotterdama. Glavni in odgovorni urednik vseh treh publikacij je bil dr. Andrej Kranjc. Ker so nastale kot rezultat mednarodnega projekta, so napisane v angleščini, v knjigi raziskav pa je dodan povzetek v slovenskem jeziku. Tiskane so bile s finančno pomočjo Ministrstva za znanost in tehnologijo RS, Ministrstva za okolje in prostor RS, Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU in generalnega sponzorja HIT Hoteli Igralnice Turizem.

Knjiga "Karst Hydrogeological Investigations in South-Western Slovenia" je

zaradi svoje vsebinske zasnove zanimiva tako za tuje kot tudi za domače strokovne kroge. Mednarodno odmevnost ji zagotavlja sodelovanje vrhunskih strokovnjakov iz štirih držav, vključenih v združenje za sledilno hidrologijo. Plod skupnega raziskovalnega dela v okviru tega združenja so temeljne znanstvene raziskave, ki so namenjene izpopolnjevanju že obstoječih sledilnih metod in razvoju novih pristopov k proučevanju hidrodinamičnih značilnosti. Tudi projekt 7. SWT, pri katerem so bile terenske raziskave omejene na območje visokega dinarskega krasa, je prispeval k razvoju metodologije proučevanja značaja pretakanja podzemnih vod v krasu. Zaradi tega ima sklepna publikacija, ki povzema rezultate raziskav, pomembno mesto v mednarodni strokovni literaturi. V naših krajevnih okvirih pa je knjiga zanimiva tudi kot bogata zbirka podatkov o značilnostih pomembnega dela slovenskega krasa. Raziskovanje je bilo omejeno na območje visokih kraških planot med dolinami rek Soče, Idrijce, Vipave in Pivke. To so obsežni kraški vodonosniki, ki napajajo številne pomembne vodne vire na Goriškem, Ajdovskem, Idrijskem in Tolminskem. Izvira Hubelj in Vipava v Vipavski dolini sta zajeta za oskrbo naselij z vodo v občini Ajdovščini in Vipavi, iz Mrzleka v dolini Soče se z vodo oskrbujejo v občini Nova Gorica in tudi italijanski Gorici, izvir Podroteja v dolini Idrijce pa napaja vodovod v Idriji. To so le nekateri najpomembnejši vodni viri, ki pa so bistvenega pomena za reševanje problemov oskrbe z vodo v jugozahodni Sloveniji. Izbira območja raziskav torej ni bila naključna, dobljeni rezultati pa so pomembni predvsem za uspešno načrtovanje ustreznega gospodarjenja z vodami na krasu. V knjigi so podane temeljne smernice varovanja obstoječih in potencialnih zalog pitne vode pred onesnaženjem. Kakovostne strokovne podlage so tako narejene, treba jih bo le še uporabiti v praksi.

Knjiga ima 388 strani, 2 karti ter številne grafikone, skice in slike. V uvodnem poglavju "Naravno ozadje" so predstavljene osnovne geografske, podnebne, hidrološke, morfološke, speleološke, geološke, hidrogeološke in ekološke značilnosti visokega dinarskega krasa. Zbrani podatki so bili podlaga za načrtovanje skupnih raziskav v okviru projekta 7. SWT. V štiriletnem obdobju so bile tako opravljene obsežne meritve hidroloških parametrov ter fizikalno-kemičnih značilnosti vode na najpomembnejših kraških izviroh, ki so dale osnovno sliko razmer v obravnavanem vodonosnem sistemu. Rezultati analiz, ki so podale značilnosti hidrološkega režima najpomembnejših izvirov in oceno vodne bilance, so zbrani v tretjem poglavju "Analize vodne bilance". Poglavje o "Hidrokemičnih analizah" je razdeljeno v dva dela. V prvem so predstavljene osnovne fizikalno-kemične značilnosti opazovanih izvirov, določene na podlagi mesečnih, tedenskih ali dnevnih vzorčevanj vode. Drugi del pa temelji na spremljanju posameznih dogodkov, kjer so na podlagi neprekinjenega merjenja različnih parametrov v krajšem časovnem obdobju ocenjene hidrološke značilnosti izvirov. Peto poglavje je namenjeno "Izotopskim metodam", ki so se pokazale kot ena bolj perspektivnih metod sledenja voda. Analiza okoljskih izotopov ^{18}O in ^3H je omogočila oceno srednje višine zaledja izvirov in srednjega zadrževalnega časa podzemne vode, meritve izotopske sestave ogljika pa so bile uporabljene za ugotavljanje značilnosti zaledja izvirov. Osrednji del knjige je po-

glavje "Sledilni poizkusi". Namenjeno je klasičnim sledilnim testom kot eni pomembnejših raziskovalnih metod v kraški hidrogeologiji. S kombiniranimi poizkusi ob različnih hidroloških razmerah so bile s sledili uraninom, piraninom, bakteriofagi, litijevim kloridom in stroncijevim kloridom določene smeri in značilnosti toka podzemne vode v zaledju izvirov na obrobju kraških vodonosnikov. Za obdelavo rezultatov so bile uporabljene tudi metode matematičnega modeliranja. Poglavlje "Zaključki o opazovanem območju" povzema ugotovljene hidrogeološke značilnosti in podaja smernice za varovanje vodnih virov pred onesnaženjem. V "Splošnih zaključkih" pa so predstavljeni še novi metodološki pristopi, ki so jih opravljene raziskave potrdile kot primerne za proučevanje vodonosnih sistemov na krasu. "Bibliografija" obsega 184 naslovov navedenih del, od tega 76 slovenskih. Sledi povzetek v slovenščini, na koncu pa je še seznam avtorjev in članov ATH z naslovi. V knjigi sodeluje 40 avtorjev, od tega jih je 22 iz Slovenije.

Dodatek tej posebni izdaji Krasoslovnega zbornika je vodnik po štirih ekskurzijah simpozija 7. SWT "Field Guide of Karst in Slovenia". Na 98 straneh so predstavljene najzanimivejše kraške oblike Krasa in Škocjanskih jam, Trnovsko-Banjške planote, zgornjega dela porečja Ljubljane in Dolenjske. Udeleženci simpozija, ki so se priključili ekskurzijam, pa tudi vsi drugi, ki jih še posebej zanima zgodovina in hidrogeologija tega ozemlja, bodo lahko v vodniku našli osnovne podatke o teh najbolj značilnih območjih slovenskega krasa.

Knjiga "Karst Hydrogeological Investigations in South-Western Slovenia" ima kot končno poročilo o skupnem raziskovalnem delu skupine ATH zagotovljen širok krog bralcev v mednarodnih strokovnih krogih. Ker pa celovito prikazuje hidrogeološke razmere na raziskovalnem območju visokega dinarskega krasa, si zasluži ustrezen odziv tudi v Sloveniji. Vsekakor sodi v knjižnice ustanov ali posameznikov, ki so pri svojem delu povezani z vodo na raziskanem območju ali jih ta tematika še posebej zanima. Zaradi širšega pristopa k problematiki varovanja vodnih virov pa bo koristen priročnik tudi vsem, ki se s podobnimi težavami srečujejo drugod na krasu.

Metka Petrič

France Habe in Magda Šilc-Telič

Mlini in žage na vodni pogon na Cerkniškem in Loškem polju ter Blokah nekoč in danes. Izdala Zveza organizacij za tehnično kulturo — Gibanje Znanost mladini in Gozdno gospodarstvo Postojna. Ljubljana 1997, 103 str.

Spet nas je neumorni in še vedno izredno delaven dr. France Habe, starosta slovenskih geografov in jamarjev, razveselil z novim delom. S kolegico M. Šilc-Teličevo sta pripravila pregled (nekdanjih) obratov na vodni pogon na kraških poljih notranjskega podolja in v njegovem hribovitem zaledju. S tem svojim delom sta rešila pozabe ene izmed temeljnih kmečko-obrtnih dejavnosti na našem podeželju, ki je neposredno povezovala kmetijstvo in gozdarstvo z vsakdanjimi potrebami prebivalstva.

Knjižico sestavlja pet vsebinsko zaokroženih poglavij. Uvodoma so zarisane nekatere geografske značilnosti pokrajin, še zlasti je poudarjen rečni režim, ki je na kraških tekočih vodah odvisen od številnih naravnih prilih. Pregledno je nakazana značilna oprema mlinov in njihovi sestavni deli ter naštetja opravila mlinarjev. Sledijo poglavja, ki so namenjena prikazom mlinov in žag po porečjih posameznih potokov. V preteklosti je poganjala Cerkniščica 31 mlinov in prav tolikšno število žag, predvsem venecijank. Na Žerovniščici in Lipsenjščici je bilo po sedem mlinov in žag, na Loškem polju 11 mlinov in prav toliko žag, na Blokah pa sta pisca študije našla sledove sedmih vodnih mlinov in dveh žag. Od nekdanjih oziroma ugotovljenih in dokumentiranih obratov na vodni pogon obratuje danes še 11 žag in 4 mlina. Največ mlinov in žag je prenehalo z delom v drugi polovici 50. let, ko so z visokimi davčnimi obremenitvami in drugimi ukrepi načrtno zavirali zasebno pobudo in uničevali stare, iz preteklosti podedovane obrtne dejavnosti na našem podeželju. Večina stavb in poslopij, ki je bila namenjena mlinom in žagam, je propadla. Le redke, ki so se ohranile, pa so zamenjale svojo nekdanjo namembnost in s tem (praviloma) tudi zunanjo podobo.

V študiji so pregledno in dokumentirano osvetljene mnoge geografske značilnosti mlinov in žag na Notranjskem. Pri vsem tem so vidno poudarjeni družbeno-gospodarski, politični in tehnološki vidiki, ki so pospeševali razvoj mlinarstva in žagarstva ter preusmerjali njun proizvodni ritem in sistem. Ta sta se neposredno naslanjala na razpoložljive krajevne energetske vire in surovinski potencial. Zato sta bili obe obravnavani dejavnosti tesno povezani s temeljnimi pokrajinskimi sestavinami in sta bili tudi organsko vpeti v sočasno pokrajinsko fiziognomijo.

Študija je opremljena s potrebnim znanstvenim aparatom: dodan je pregled oziroma seznam uporabljene strokovne literature in virov ter povzetek v angleščini. Med besedilom so dokumentarne fotografije, ki jih je posnel avtor sam, pa skice in značilni izrezi iz osnovne topografske karte. Naslovnico poživlja slika akad. slikarja L. Perka iz leta 1935, na kateri sta Petričev mlin in žaga na Lipsenjščici ob Cerkniškem jezeru. Knjiga, katere urednik in lektor je M. Marinček, je posvečena 50. letnici Zveze organizacij za tehnično kulturo Slovenije.

Milan Natek

Podravje, Maribor, Ptuj A-Ž: priročnik za popotnika in poslovnega človeka.

Besedilo S. Radovanovič, V. Varl in I. Žiberna, zemljevidi Geodetski zavod Slovenije, fotografije D. Cvetnič; uredila B. Sever in J. Ternar, Pomurska založba, Murska Sobota 1996, 302 str. + 27 str. reklamno-poslovnih sporočil.

Najrazličnejši turistični priročniki in vodniki čedalje bolj polnijo naše knjižne police. Posebno strokovno pozornost zaslužijo dela, ki so namenjena predstavitvi Slovenije, opisom njenih značilnosti in privlačnih posebnosti s področja naravne in

kulturne dediščine. Tudi seznanjanje z vsakdanjim — sodobnim življenjskim utripom, v katerem so strnjene prenekatere oblike in načini življenja različnih družbenih slojev v posameznih območjih, postaja ena izmed privlačnih in utemeljenih ponudb današnjega turističnega vsakdana. Iskanje in spoznavanje ter soočanje z najraznovrstnejšimi razločki med posameznimi predeli sveta, celin ali držav postaja pomembna stalnica današnjih turističnih tokov.

Najnovejši turistični priročnik, ki obravnava kar se da celovito regijo mariborskega Podravja, ima že ustaljeno vsebinsko zasnovo, ki je svojstvena in lastna zbirki "Slovenija total". V njem so pregledno prikazane in ovrednotene tiste pokrajinske prvine in sestavine nižinskega Podravja, ki dajejo celostno podobo njegovega gospodarskega, kulturnega, prometnega, zgodovinsko-umetnostnega, znanstveno-razvojnega utripa v posameznih značilnih obdobjih. Vsakemu uporabniku tega priročnika je dana možnost in pobuda, da iz bogate naravne in kulturne zakladnice mariborsko-ptujskega Podravja izlušči tiste nosilne pokrajinske sestavine, ki z najrazličnejših področij opredeljujejo svojstveno, enkratno in privlačno podobo sveta med Halozami in Slovenskimi goricami, vzhodnimi obronki Pohorja in obrobniimi vzhodnimi predeli ob slovensko-hrvaški državni meji.

Pokrajinske značilnosti in turistične privlačnosti nizkega Podravja z obrobniimi sadjarsko-vinorodnimi goricami so opisane s 114 gesli. Vsa nosilna gesla so razporejena po abecednem zaporedju. Tretjina gesel je namenjena naseljem. V njihovem sklopu so samostojno predstavljena vsa mesta (Maribor, Ptuj, Ormož, Slovenska Bistrica idr.), občinska središča in drugi večji območni središčni kraji. Za njih je namreč značilno, da so pregledno zarisana tudi njihova neposredna zaledja, in sicer z opisi vseh naselij, ki zajemajo oziroma sestavljajo posamezno krajevno gravitacijsko območje. Tako je s krajšimi in povednimi oznakami predstavljenih vseh 688 naselij nizkega Podravja. Po številu gesel naseljem sledijo pokrajine, območja in predeli, temeljni nosilci infrastrukturne opremljenosti, osnovne gospodarske dejavnosti pa osvetlitve področij, ki so pomembneje vplivala na razvoj kulturne pokrajine. Tudi nekdanje gospodarske in druge dejavnosti (npr. steklarstvo, sejmarstvo, mlinarstvo, splavarstvo) imajo v priročniku samostojno oziroma lastno geslo. V šestih poglavjih — geslih — je prikazana turistična ponudba. Po pet gesel je namenjenih orisom kulturnih ustanov, prireditvev, stavbarstva oziroma arhitekturnih spomenikov in znamenj ter pomembnejših osebnosti oziroma rodbin, ki so delovale v mariborskem Podravju in je njihovo delo zapustilo v predelih in krajih obravnavane pokrajine trajne in vidne sledi (npr. Herbersteini, R. Maister, nadvojvoda Janez, ki je imel vinograde v Pekrah, A. M. Slomšek in W. Tegetthoff, vrhovni poveljnik avstrijske mornarice v 2. polovici 19. stol.). S samostojnimi gesli so prikazane tudi vse štiri najpomembnejše reke (Drava, Dravinja, Lobjnica in Pesnica).

Vsebinska zasnova turističnega priročnika je pestra in ponuja pregleden in kar se da celovit pogled na obravnavano pokrajino. Spodbuja in usmerja popotnika in obiskovalca turista k ogledu naravnih in kulturnih dragocenosti, hkrati pa ga seznaja s preteklostjo območja, z njegovimi razvojnimi značilnostmi, nekdanjimi kakor

tudi današnjimi gospodarskimi panogami, njihovimi usmeritvami in sploh z vsakdanjimi ter vsakokratnimi človekovimi prizadevanji za uveljavitev posameznih območij na najrazličnejših področjih.

Pregled in razmislek o nosilnih geslih, s katerimi so prikazani zemlja in ljudje ter njihovi ustvarjalni dosežki, opozorita tudi na nekatere pomanjkljivosti. Med gesla bi veljalo uvrstiti še vodovje in vodne akumulacije (zaježitve), pokrajino izgonov in čretov, Lukarijo, Podpohorske gorice, opekarništvo in gramoznice, vinogradništvo in viničarstvo, sadjarstvo in čebelarstvo, gozdarstvo in žagarstvo pa naselja, živalstvo itd. S tem pa ne zanikam, da omenjena področja in opisi navedenih dejavnosti niso zajeti in prikazani v priročniku; vključeni in obravnavani so v sklopu drugih — širših gesel. Vendar menim, da so za nizko Podravje tako značilni, da jih ni mogoče opustiti.

Tudi predstavitev oziroma opisi nekaterih glavnih gesel so pomanjkljivi in celo napačni. V okviru gesla "industrija" (str. 119–120), "prebivalstvo" (str. 203–204) in "promet" (str. 206–207) so njihove razvojne poti in današnje stanje omejeni samo (ali predvsem) na Maribor. Škoda, da je izostala vidnejša predstavitev športnega letališča v Moškanjcih; omenjeno je le pri opisu kraja (str. 108) in označeno na zemljevidu. Prava zmešnjava je pri geslu "občina" (str. 173): v besedilu je navedeno 36 občin, dejansko jih je samo 20. To potrjuje tudi ustrezna preglednica na isti strani. Nedoslednosti so tudi pri uradnih imenih občin, ki se (lahko) razlikujejo od imen krajev, kjer so njihovi sedeži (npr. občina Lenart ima sedež v Lenartu v Slovenskih goricah, uradi občine Kungota so v Zgornji Kungoti, občina Videm ima sedež v Vidmu pri Ptujju itd.). Občini Pesnica in Ruše sta nastali leta 1982 in ne šele 1995. Tudi število naselij po občinah, ki je prikazano v tabeli (str. 173), ne ustreza dejanskemu in ne uradnemu stanju. V priročniku je opisano 668 naselij, v tabeli jih je 683, medtem ko podatki Urada za statistiko Republike Slovenije navajajo za obravnavano območje 675 naselij.

Pri predstavitvi nekaterih osrednjih naselij je izpadla navedba o sedežu občine (npr. Dornava, Gorišnica, Juršinci, Kidričevo in Zgornja Kungota). Pri pregledu hotelov in motelov je izpadel kompleks Ptujskih toplic (Terme Ptuj, prim. str. 118), ki so navedene pri opisu Ptujja (str. 214). Pri nekaterih naseljih tudi niso omenjene osnovne šole. Itd.

Več spodrsrljavev je mogoče ugotoviti pri terminoloških oznakah. Za naselja je že od nekdaj znano, da "stoje", ne pa "leže" (prim. str. 79); slednje je primerna oznaka za razvalino. Cesta "pelje", "vodi", ne pa "teče" (str. 132). Prazgodovinsko gradišče Poštela je na pohorskem slemenu, a ne na "grebenu" (str. 147). Poleg njiv, vrtov, sadovnjakov, vinogradov in pašnikov sodijo v sklop kmetijskih površin tudi travniki (str. 127). Dravska dolina med Falo in Mariborom ni "Ruška dolina" (str. 99), temveč je Ruško polje. Lukanja nad Oplotnico ni gručasto, temveč razloženo naselje (str. 176). Poenotiti bi veljalo imena nekaterih potokov: Oplotnica (str. 88 in 99) ali Oplotnišica (str. 89, 175 itd.), Adramščica ali Adramski potok. Pri Dravinjskih goricah je odvečna navedba, da so "gričevje" (str. 89), saj že njihovo zemljepisno ime pojasnjuje njihov oroplastično-reliefni značaj.

V priročniku je navedenih 20 gradov in 36 dvorcev. Nekateri izmed njih so predstavljeni po dvakrat: prvič v geslu "grad" oziroma "dvorec" in drugič pri opisu naselja (npr. Frajštanjski dvorec: str. 93 in 202; grad Gromberg: str. 110 in 201; Dornavski dvorec: str. 86 in 92–93; mariborski mestni grad: str. 111 in 150 itd.). Ponovitvam bi se izognili z ustreznimi kazalkami. Kljub temu, da je Betnavski dvorec v Mariboru opisan dvakrat, pa je zamegljena namembnost z alegorijami letnih časov poslikane dvorane: uporabljajo jo za poroke (str. 92) ali kot matični urad (str. 150). Nerodna je tudi formulacija namembnosti Piramide (386 m) nad Mariborom: tamkajšnja utrdba nikakor ni "zapirala vhoda v Dravsko dolino in dalje na Koroško" (str. 147, 190 in 284), temveč ga je le nadzirala oziroma varovala.

Pri osvetlitvi gesla "vinska cesta" (str. 278–279) je poudarjeno, da jih imamo v naši državi 20, od tega jih je sedem v Podravju. Podrobnejši opis pa jih poimensko navaja kar osem (str. 279).

Predstavitve nekaterih gesel prikazujejo stanje in problematiko določenih pokrajinskih pojavov in značilnosti tudi zunaj obravnavanega nizkega Podravja. Tako so prikazani elektroenergetski objekti na celotni Dravi med Dravogradom in Ormožem (str. 99). Tudi značilni primeri v razvoju hiše so vzeti iz zahodnega Pohorja (npr. Sv. Anton in Št. Janž nad Dravčami, str. 136–137), ki ne sodi k nizkemu Podravju. Ob tem se postavlja vprašanje, ali ne bi veljalo v okviru gesla "ljudsko stavbarstvo" nameniti več pozornosti "butanicam", ki so jih postavljali v Halozah še pred tridesetimi leti in manj.

In ne nazadnje se postavlja vprašanje: ali je smotrno vključiti v turistični vodnik oziroma priročnik, ki ima trajnejšo veljavo, tudi telefonske številke najrazličnejših podjetij, ustanov, zavodov, uradov, servisov itd., ki so namenjeni tudi turistu in popotniku. Dvom v upravičenost tiskanja telefonskih števil je toliko bolj utemeljen, ker jih v naši državi izredno naglo spreminjajo ne samo zaradi novih naročnikov, temveč tudi zaradi uvajanja sodobnejše tehnologije v telefonijo.

Tloris Maribora in Ptuja ter zemljevid nizkega Podravja je korektno izdelal Geodetski zavod Slovenije. Na zemljevidu so označeni predeli oziroma kraji z naravno ali kulturno-zgodovinsko znamenitostjo, razdalje med posameznimi kraji, sedeži predstavništev mariborske poslovne enote Zavarovalnice Triglav in Nove kreditne banke Maribor. Skoraj nerazumljivo pa je, da je natisnjen na strani 149 delni načrt ožjega Maribora, medtem ko je na str. 58–59 objavljen barvni tloris mesta. Mestni načrt osrednjega dela Ptuja je natisnjen v črno-beli izvedbi (str. 209).

Kljub nekaterim navedenim in obrobim pripombam in pomislekom ter ugotovljenim spodrslijajem pa vendarle sodim, da je turistični vodnik "Podravje, Maribor, Ptuj A–Ž" na zavidljivi strokovni ravni. Izredno plastični in sistematični so opisi pokrajin in naselij ter številnih dejavnosti, ki skupaj s človekom in njegovimi vsakokratnimi nazori oblikujejo podobo kulturne pokrajine. Knjiga ponuja tisto osnovno informacijo o pokrajini, ki je lahko temeljno izhodišče za nadaljnje poglobljanje v njene sestavine in probleme. Prav zato tudi nestrpnost pričakujemo drugo polovico šestih knjig iz zbirke "Slovenija total". Šele potem bomo mogli razsodno in objekti-

vno spoznati in ovrednotiti razlike turističnega potenciala med slovenskimi pokrajinami. In prav v tem je neprecenljivo bogastvo zbirke "Slovenija total", ki skuša z različnih vidikov prikazati slovenske pokrajine in njihove turistične zanimivosti in privlačnosti.

Milan Natek

Iz tuje geografske literature

Slowenische Steiermark.

Verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten

(Slovenska Štajerska. Odrinjena manjšina na avstrijskem jugovzhodu), Zur Kunde Südosteuropas Band II/23, 1997, Böhlau Verlag, Wien, uredil Christian Stenner

Manjšinska knjižnica je letos bogatejša za še eno pridobitev. Znana založba Böhlau je izdala zbornik z zgornjim naslovom, ki ga je uredil C. Stenner, prispevki v njem pa so rezultat večletnih prizadevanj predvsem avstrijskih in slovenskih avtorjev za znanstveno osvetlitev vprašanja štajerskih Slovencev. Na 433 straneh se zvrsti 15 prispevkov, ki iz različnih zornih kotov opredeljujejo problematiko te maloštevilne slovenske manjšine. Zbornik vsebuje še seznam literature o štajerskih Slovencih ter kratko predstavitev avtorjev.

Naslov zbornika je izzivalen, saj govori o "slovenski Štajerski", obravnava pa avstrijsko Štajersko. Govori torej o deželi in ne o njenih prebivalcih. Slednje pojasnjuje v podnaslovu. Vsebinsko je na nek način razločnejše opredelil M. Trummer v prvem prispevku, ko navaja vrsto primerov slovenskih krajevnih, ledinskih in vodnih imen, imen kmetij ter priimkov; v tem oziru je smiselno govoriti o "slovenskem" značaju južnega dela te avstrijske zvezne dežele. M. Križman podrobneje opisuje jezik štajerskih Slovencev, za katerega so značilni številni prehodi — interference, vsebnost izposojenk iz nemščine ter iz prekmurskega narečja kot posledica živahne selitvene dinamike. V splošnem se je jezikovna struktura v 19. in v 20. stoletju močno, marsikje celo radikalno spremenila, vselej pa v škodo slovenske skupnosti, kot ugotavlja Matjaž Klemenčič. Zgodovinski razvoj štajerskim Slovencem ni prizanášal. Štajerska Slovenka A. Zemljič - Haberl podaja v svojem prvem prispevku slike iz verskega življenja petih slovenskih vasi v Radgonskem kotu, kjer so po cerkvi vedno razpoznavne tudi narodnostne in jezikovne razmere; drugod v javnosti slovenščine preprosto ni bilo in še celo v cerkvah je bilo na tem območju kaj skromno. V drugem prispevku se loteva malo znane teme slovenskega zgodovino-pisja, namreč medetničnih odnosov v času bojev za severno mejo na štajerskem

sektorju. C. Promitzer analizira asimilacijska prizadevanja avstrijskih oblasti, ki so imela zlasti po letu 1920 značaj državne ideologije. Isti avtor je v sodelovanju z M. Petrowitschem podal vprašanje Slovencev v Gradcu, kjer so vedno živeli, a bili redkokdaj opaženi, seveda tudi po zaslugi države. J. Moser razpravlja o identiteti obmejnega slovenskega prebivalstva, za katerega naj bi bila značilna razklanost med državno pripadnostjo in etničnimi (jezikovnimi) značilnostmi. Še odločneje seže v to problematiko R. Minnich. T. Priestly seže v tematiko politične manipulacije z manjšinami v Avstriji in na Madžarskem. Manipulacija je mogoča na treh ravneh: na državni (notranjepolitično vprašanje), meddržavni (dvostranski odnosi) in mednarodni (kjer se problemi navadno prikrivajo). Vprašanju pravnega varstva manjšin se pridružuje tudi R. Unkart, ko se retorično sprašuje, ali so štajerski Slovenci lastna narodna skupnost (manjšina), in sicer glede na dosedanje pravne podlage (npr. 7. člen avstrijske državne pogodbe) ter primerjalno z ostalimi manjšinskimi skupnostmi v Avstriji. V izredno zanimivem prispevku V. Klemenčič razmišlja o možnostih etničnega preživetja maloštevilnih narodnih manjšin. Štajerske Slovence obravnava kot element obmejnega prostora in kot možni dejavnik pospešenega čezmejnega sodelovanja. Žal sedanja stopnja varovanosti manjšine tej ne omogoča prevzemanja posredniške vloge, kot jo imajo npr. koroški Slovenci ali Slovenci na Goriškem in Tržaškem. Vprašanje vloge manjšine pomeni enega od temeljnih vprašanj oz. Pogojev etničnega preživetja. B. Lang podaja usodo pripadnikov manjšin v njihovem prizadevanju za etnični obstoj sredi večinskega prebivalstva. Zbornik zaključujeta prispevka W. Gombocza in J. Prelog, ki sta v prvi vrst pričevanji o preteklosti in sedanjosti. Prvi je izredno kritičen, na nekaterih mestih celo izzivalen, druga pa podaja kronologijo asimilacije, kot jo je mogoče opazovati v vsakdanjem življenju.

Zbornik je že tretje delo o Štajerskih Slovencih po letu 1991, kar priča o izrednem zanimanju za to maloštevilno manjšino. Ob tem ne kaže prezreti ozadja, v katerem je omenjeno delo nastajalo. Na več mestih se je ureditev pravnega položaja in dejanske pomoči štajerskim Slovencem ponujala v zameno za priznanje t.i. "nemške manjšine" v Sloveniji. S tem prehaja urejanje manjšinskih vprašanj v tisto fazo, ki jo je T. Priestly tako dobro nakazal v svojem prispevku o manipulacijah z manjšinami. Na koncu vselej odloča politika.

Jernej Zupančič

Novejša hrvaška geografska periodika

Priznana strokovna plodnost hrvaških geografov se je pokazala tudi po najnovejših političnih spremembah. Kaj hitro so se odzvali potrebam in izdali vrsto publikacij: *Aggression against Croatia* (1993), *Croatia — a New European State* (1991), *Hrvatska između rata i samostalnosti* (1991), *Političko geografska i demografska pitanja Hrvatske* (1991).

V teh solidnih geografskih študijah so seveda prevladovala politično-geografske in demografske teme. Živahna izdajateljska dejavnost pa se še kar nadaljuje in pred menoj so zadnji zvezki Geografskega glasnika, *Geographice Croatiae*, Geografskega Horizonta in Zbornika referatov prvega kongresa hrvaških geografov. Skupna jim je vsebinska aktualnost, obravnava širših regionalnih in tudi evropskih ter svetovnih problemov, vrsta novih avtorjev, računalniško podprta metodologija, barvne karte ter vrsta tehničnih in vsebinskih novosti, med temi tudi mednarodna uredništva.

Trije zadnji letniki Geografskega glasnika, vse je uredil Miroslav Sić, štev. 56 (1994), 57 (1995) in 58 (1996), svoje vsebinske zgradbe niso veliko spremenili, prej dopolnili. Predvsem je standardnim študijam o naravnogeografskih elementih ter družbeno-gospodarskim analizam Hrvaške in njenih posameznih območij dodana vrsta vsebinsko ozko opredeljenih socialnogeografskih študij. V 56. številki GG tako izstopa močno ekonomskogeografsko usmerjena študija Vere Koči Pavlaković o ameriško-mehiški obmejni regiji, enemu od najbolj posebnih primerov čezmejnega ekonomskega in seveda tudi drugega sodelovanja v svetu sploh. Kar trije prispevki se ukvarjajo z elementi nove razvojne prostorske problematike: prvi govori o družinskem statusu kot aspektu socialne geografije Zagreba, naslednji o novinarski dejavnosti v luči teorije centralnih naselij in tretji o povezanosti urbanega in telekomunikacijskega sistema Hrvaške. Prispevki o regionalnih značilnostih gibanja prebivalstva Hrvaške od leta 1948 do 1991, o gravitacijskem območju dnevne migracije prebivalstva Zagreba leta 1991 ter o razvoju in o perspektivah Zagreba kot prometnega vozlišča evropskega pomena geografsko problematiko Hrvaške dopolnjujejo in aktualizirajo.

Številka 57 GG je bolj regionalno opredeljena s predstavitvijo reliefnih sistemov Istre, strukturno geomorfoloških značilnosti Samoborskega hribovja, reke Krapine, gibanja prebivalstva v vzhodni Hrvaški, prostorske mobilnosti prebivalstva Hrvaškega Zagorja in socialnogeografskih značilnosti Varaždinske regije. Ob naštetem pa so še posebej aktualni članki o regionalni strukturi Hrvaške, o prostorskem razporedu hrvaške industrije ter o sodobni politični geografiji in geopolitiki. S številnimi tabelami in kartami podprte študije so tehten prispevek k regionalno-razvojnemu prikazu regij in države kot celote. Za nas so še posebej zanimivi prikazi sosednjega Hrvaškega Zagorja in Varaždinske regije.

Tudi v 58 številki GG obravnavana problematika skoraj ne odstopa od tradicionalnih tem, to je urbanizacije, prebivalstva in mest, že tradicionalno skromneje pa so zastopane fizičnogeografske vsebine; tokrat je govor le o kotanji Jadranskega morja in o morfološki problematiki Učke. In ker Vera Koči problematiki ameriško-mehiške meje v 56. številki dodaja še problematiko integracije, sodelovanje in splošne povezanosti ob meji ZDA s Kanado, imajo družbenogeografske vsebine na splošno širše regionalne razsežnosti, kar je ob številnih prikazih tematik za celotno Hrvaško še posebej dragoceno. Zato je zadnjo številko GG tako po vsebinski kot po metodološki plati prispevkov mogoče oceniti kot vidno prizadevanje za izboljšanje kakovosti in vsestransko modernizacijo.

Drugi publikaciji Acti Geographici, glasilu Geografskega odseka PMF v Zagrebu, se pozna ožji krog piscev, predvsem iz vrst izdajateljske ustanove. V obeh številkah, 30. (1995), ki jo je uredil Adolf Malić, in 31 (1996), ki jo je uredil Daniel Orešić je pestrost člankov precejšnja, delež fizično- in družbenogeografskih prispevkov pa dokaj izenačen. Obravnavane tematike so regionalno in vsebinsko ožje, pa tudi precej pestrejšje. Prikazani rezultati posameznih raziskovalnih projektov obravnavajo ozemlje Hrvaške.

Kratek pogled v vsebino 30. zvezka pokaže obravnavo geomorfološke problematike SZ dela zunanjih Dinaridov, reliefa Hrvaške, morfografske dejavnike porečja Krapine, vpliva naftnih in plinskih polj Srednje Hrvaške in okolje ter z družbenega področja ovrednoteno privlačnost prostora za industrijski razvoj. Primerjava prebivalstvenega razvoja od leta 1948 do 1991 je zanimiva predvsem zaradi barvne karte, ki zelo nazorno prikaže ožja območja rasti okrog središč in obsežnejša manj urbanizirana območja nazadovanja, enega največjih problemov hrvaškega podeželja.

Enaintrideseta številka Acte Geographice pa prinaša članke o hidrogrfski problematiki Plitvičkih jezer, o tipih polzenja zemlje na Hrvaškem in v BiH, o reliefu Hrvaške, o termohalinskih značilnostih voda v območju luke Ploče ter o morfološki evoluciji Reškega zaliva; z družbenogeografskega področja pa o dvojnih mestih na Hrvaškem, o deagrarizaciji v Hrvaškem Zagorju, o prebivalstvu v dolini Neretve in o prvotni teritorialni organizaciji Hrvaške.

Tri številke Geografskega Horizonta, ki so pred mano (1995/1, 1995/2 in 1996/1), kažejo v resnici največje spremembe med vsemi omenjenimi geografskimi časopisi. Obseg vseh števk se je povečal na približno 100 strani, temu primerno pa so se tudi pomnožile vsebine. Ob vsem tem pa je vsaka številka tematsko nekoliko drugače zasnovana: učiteljem geografije, pa tudi širšemu občinstvu so namreč skušali ponuditi geografske razlage in poglede na najbolj aktualna in zanimiva prostorska dogajanja, pa tudi kakšno teoretsko vprašanje. Seveda je na koncu sicer dokaj skromno navzoča tudi šolska geografija. Privlačnost GH se je na ta način nedvomno povečala, po vsem sodeč nemalo po zaslugi urednika Daneta Pejnovića. V 1. številki 1995 letnika najdemo med drugim prispevke o narodnostni sestavi prebivalstva vzhodne Hrvaške, o občini Senj, o tranzitnem prometu skozi Gorski Kotar, o Županji, o Evropski skupnosti, o Avstraliji, Čilu, Čečeniji in o Baskih. Druga številka istega letnika je skoraj v celoti namenjena geografski problematiki Splita. Prva številka letnika 1996 pa prinaša med drugim članke o geografiji in globalnem razvoju, o Češki, Grenlandiji, gospodarskem sodelovanju Hrvaške z ZRN in druge. Takšna pestrost nadvse aktualnih vsebin je gotovo zelo privlačna za raznovrstnega bralca.

Posebno pozornost pa nedvomno zasluži Zbornik radova I. hrvaškega geografskega kongresa z naslovom *Geografija v funkciji razvoja Hrvaške*, ki ga je uredil Zlatko Pepeonik. Ta kar 556 strani obsežen zbornik z referati kongresa, ki je decembra leta 1995 v samostojni Hrvaški, prinaša kar 55 referatov, uvrščenih v pet tematskih skupin. Prva skupina prispevkov o geopolitičnih, prebivalstvenih in drugih aktualnih vprašanjih je naslovljena kar s *Plenarna tematika*. Drugo skupino

predstavljajo fizičnogeografske in ekološke vsebinsko in tudi regionalno sila pestre vsebine. Že tradicionalno je ena težiščnih vsebin demogeografska problematika, ki sicer obravnava najnovejše spremembe in elemente razvoja in narodnostne sestave prebivalstva, vendar s popisnimi podatki iz leta 1991. Ne glede na to pa večina tem obravnava ne le pretekli, temveč tudi današnji razvoj, stanje in razvojne usmeritve. Na potrebo po tem je bilo na kongresu še posebej opozorjeno. Pestre so tudi preostale teme z družbenogeografskimi vsebinami, kjer najdemo tudi še geopolitična in prebivalstvena vprašanja, med gospodarskogeografskimi temami prevladujejo tiste o turizmu, izostali pa niso niti prispevki z versko-geografsko tematiko. Seveda je na koncu tudi poglavje o didaktičnih vsebinah. Glede na čas in s tem povezano splošno naravnost geografskega raziskovanja, kar je v naslovu Zbornika povedano, tudi v tej kongresni publikaciji prevladujejo aktualni prispevki s političnega in regionalno-razvojnega področja. To še toliko bolj, ker so hrvaški geografi s svojim prvim kongresom želeli čim več prispevati k reševanju številnih življenjskih vprašanj države in posameznih območij, za kar se zavzemajo tudi v kongresnih sklepkih.

Mirko Pak

David Gillieson

Caves: Processes, Development and Management.

Blackwell Publishers, Oxford & Cambridge (Mass.), 1996

Založniška hiša Blackwell, najbolj znana med fizičnimi geografi, geomorfologi in tudi krasoslovci, predvsem tistimi, ki se ukvarjajo s kraškim površjem, je v zbirki "The Natural Environment" (Naravno okolje), med uredniki je tudi geograf A. Goudie, tokrat izdala knjigo, ki bo gotovo vzbudila veliko zanimanja med tistimi geografi in krasoslovci, ki se bolj zanimajo za kraško podzemlje, in med speleologi. Vendar naj ne bom napak razumljen, v knjigi je še marsikaj, tako da je lahko zanimiva in koristna za vsakogar, od teoretika do praktika, npr. upravljalca turistične jame ali krajinskega arhitekta, ki načrtuje oživitve opuščenega kamnoloma, na krasu seveda.

Delo uglednega avstralskega raziskovalca krasa, predvsem kraškega podzemlja, Davida Gilliesona, z naslovom Jame: procesi, razvoj in upravljanje, skuša bralca čim podrobneje, na sodoben način in z upoštevanjem najnovejših laboratorijskih in teren-skih izsledkov in raziskav, seznaniti s tematiko, ki jo najavlja naslov knjige. Tudi za knjigo o jamah velja, kar so napovedali ob začetku zbirke o naravnem okolju. Ta naj bi na razumljiv in sodoben način seznanjala s fizičnim in "naravnim" okoljem v preteklosti in sedanjosti ter s procesi, ki delujejo nanju.

Knjiga, ki obsega vsega skupaj 324 strani, je razdeljena v 10 poglavij: Jamski splet in kras, Jamska hidrologija, Dejavniki razvoja jam, Jamske tvorbe, Jamski sedimenti, Datiranje jamskih sedimentov, Jamski sedimenti in klima v preteklosti,

Jamska ekologija, Upravljanje (tudi urejanje, pripomba poročevalca) jam, Zbirna območja na krasu.

Posamezna poglavja so še podrobneje razdeljena glede na snov. Naj za začetek malo podrobneje pogledamo prvo poglavje, sicer kratko, vendar pomembno. V njem so razložena tudi avtorjeva načela in stališča, ki so bistvenega pomena za obravnavo celotne snovi. Naslov prvega podpoglavja je Kaj je kras? Vemo, da nimamo enotne opredelitve krasa. Avtor ni zapisal tega, kaj je zanj kras, v obliki bolj ali manj jedrnate definicije, ampak to malo podrobneje razloži. Med drugim pravi: "Kraški svet je nastal predvsem z raztapljanjem kamnine, običajno apnenca in sorodnih kamnin. Toda raztapljanje je tudi v drugih kamninah, npr. v dolomitu, v evaporitih kot anhidritu ali halitu, v silikatih, kot sta peščenjak in kvarcit, in tudi v nekaterih bazaltih in granitih. Na vseh teh kamninah je torej pravi kras... Če pa prevladujoči proces ni raztapljanje, lahko niz takih pojavov imenujemo 'psevdokras'" (str. 1). Če pogledamo v slovensko kraško terminologijo iz leta 1973 (morda bi jo bilo treba malo posodobiti), definicija krasa v njej ni ravno v nasprotju s tem, kar pravi Gillieson, pač pa to zanika naša definicija psevdokrasa: "Kraški pojavi v nekarbonatnih kamninah (lavi, soli)." Tudi za Gilliesona so "lavine cevi" psevdokras, pač pa so zanj kraški pojavi v soli pravi kras, za nas pa psevdokras. Ne gre za to, kdo ima "bolj prav", ampak je pomembno, da celotno delo gledamo na ta način, sicer se lahko marsikdaj začudimo, kot npr. v poglavju o nastanku jam, kjer je obravnavan "venezuelski silikatni kras".

V takih delih, ki so tako temeljnega značaja in hkrati priročniki, se mi zdi posebej zanimivo in koristno ugotoviti, koliko avtor pozna oziroma upošteva in koliko uporablja primere z našega krasa, rezultate naših raziskav in naše objave. V tem delu je med najglobljimi jamami po dolгих letih spet brezno z našega krasa, "Čeki 2" s Kanina, in sicer na 11. mestu na svetu. Toliko bolj žalostno je, da odkritelji ne pomislijo, kaj se lahko razvije iz njihovega odkritja in niso niti malo pozorni na imena, ki jih dajejo kot prvopristopniki. In tudi imena so odraz kulture. V poglavju o jamskih tvorbah so med podatki o rasti kapnikov tudi vrednosti iz Postojnske jame, jamsko sedimentacijo pa ponazarjata primera iz Postojnske jame in Planinske jame.

V zadnjem delu so zanimiva in marsikomu neposredno koristna navodila oziroma priporočila za sanacijo, renaturalizacijo in revitalizacijo najrazličnejših "ran" na krasu.

Za nas, ki smo v takih knjigah vajeni bolj ali manj "klasičnih" primerov, pretežno iz Evrope, se zdi knjiga kar malo eksotična. Nič čudnega, saj je avtor iz Avstralije, najbolje pozna avstralski kras in kras južnega Tihega oceana, kjer je sam veliko raziskoval. Zato je seveda popolnoma običajno in prav, da so tudi primeri od tam. Nam se morda zdi pomanjkljivo ali pa gre za avtorjevo nepoznavanje snovi, če za primer vokliškega izvira ni naveden Fontaine de Vaucluse, ampak največji izvir na Novi Zelandiji. Tako pa tudi poznavalca preseneti, koliko in kakšen kras je v Avstraliji ter kakšni so tamkajšnji kraški pojavi, kot npr. kraška pokrajina "Nullarbor plain", ki obsega kar 20.000 km².

Ob takem delu, kot je ta, se človek vpraša, ali je ob sedanji ozki specializaciji res lahko en sam avtor tako širok in sposoben, da v podrobnostih razume tako široko paleto naravoslovnih znanosti, ki se srečujejo pri proučevanju krasa, od kemije in fizike preko geologije in hidravlike do biologije. Knjiga dokazuje, da so tudi taki, čeprav določene malenkosti kažejo na to, da je tudi D. Gillieson na meji sposobnosti. Strokovnjaku se npr. zdi enačba 5.2 na strani 157 ($w=W/W=t_0n$) sumljiva oziroma nerazumljiva, saj, po mojem poznavalskem mnenju, specifična jakost toka ni konstantna. Če na strani 172 piše, da je HCO_3 ion, bi morala biti kemijska formula napisana pravilno, z nabojem. Seveda gre lahko le za običajno tiskarsko napako. Morda bi bilo s strokovnega stališča boljše, če bi posamezna poglavja napisali ustrezni strokovnjaki, seveda pa bi knjiga kot celota težko obdržala "enotnost in berljivost", kot jo ima.

Kot sem že omenil, je vrlina knjige njena sodobnost, kar je razvidno tudi iz uporabljene literature, kjer je teža na novejših delih, ne pa na "klasičnih" in ustaljenih, a starejših temeljnih delih. Vsega skupaj je med viri navedenih 484 strokovnih del. Pri tem pa moram avtorju rahlo očitati, da je izrazito "anglofonsko" usmerjen: med uporabljenimi deli jih je daleč največ v angleškem jeziku, v ostalih pa skoraj ni. Med navedenimi deli jih je 5 od slovenskih avtorjev. Vsa so v angleščini. Od del, ki so tudi izšla v Sloveniji, sta le dva prispevka iz zbornika *Acta carsologica*, ostala so objavljena v tujini. Gilliesonovo delo nam lahko dobro služi za primer v dilemi, ali naj objavljamo v tujem, angleškem jeziku ali v slovenščini.

Morda sem malo bolj pokazal na drobne pomanjkljivosti, ki so pomanjkljivosti predvsem z našega stališča, kot pa na odlično celoto. Zato moram poudariti, da je knjiga Jame D. Gilliesona zelo dobro in zelo koristno delo tako za študente oziroma tiste, ki se uvajajo v krasoslovje, kot tudi za strokovnjake. Vsak bo lahko našel veliko novega in zanimivega in prepričan sem, da knjigo lahko postavimo ob bok sodobnemu krasoslovnemu "brevirju", Hidrologiji in morfologiji krasa avtorjev Forda in Williamsa. To je gotovo najboljša pohvala.

Knjiga je na voljo v dveh različicah, s trdimi in mehкими platnicami. Cena "paperback" različice 18,99 angleškega funta ne sme biti ovira, da knjiga ne bi prišla na police ustreznih knjižnic.

Andrej Kranjc

ZGODOVINSKI ČASOPIS (HISTORICAL REVIEW)

glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije osrednja slovenska historična revija

Zgodovinski časopis (ZČ) že več kot pol stoletja izhaja v Ljubljani in nadaljuje tradicijo svojih predhodnic, ki sega že v leto 1846. ZČ objavlja rezultate proučevanja zgodovine slovenskega naroda in slovenskega ozemlja, študij splošnih in specialnih vprašanj zgodovine sosednjih narodov in srednjeevropskega prostora, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved, teorije zgodovine ter pouka zgodovine v šoli. ZČ objavlja pregledne razprave in krajše zapise, predavanja s kongresov in diskusijske prispevke iz vseh obdobj zgodovine, od najstarejših dob do današnjih dni; pri tem nadrobneje obravnavanje posebnih panog, obdobj, problemov in območij prepušča drugim slovenskim historičnim revijam. Vsebina prispevkov se nanaša tako na kulturno, politično in gospodarsko zgodovino kakor tudi na prikaz vsakdanjega življenja v preteklih obdobjih. ZČ poroča o kongresih, simpozijih in razstavah, o delovanju strokovnih društev in zgodovinskih ustanov ter kritično vrednoti nove zgodovinske publikacije. Vlogo referenčne revije ZČ opravičuje tudi z objavljanjem slovenskih zgodovinskih bibliografij in s predstavitvami pomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Jezik prispevkov v reviji ni hermetičen, ampak je razumljiv tudi nepoklicnim zgodovinarjem.

V zadnjih letih kar približno petino razprav za ZČ prispevajo zgodovinarji, ki se zunaj meja Republike Slovenije posvečajo proučevanju slovenske zgodovine. V tuji- no gre tudi znaten del naklade revije, ki je preseгла 2000 izvodov.

Ob štirih rednih zvezkih posameznega letnika ZČ je uredništvo **postopoma ponatisnilo** vse starejše že razprodane zvezke revije, ki je tako v kompletu (kar 100 zvezkov!) dostopna tudi mladim generacijam historikov in ljubiteljev zgodovinskega branja. V **Zbirki Zgodovinskega časopisa** pa je doslej izšlo že osemnajst zaokroženih razprav ali zbornikov o posameznih vprašanih slovenske preteklosti.

Zgodovinski časopis in publikacije iz njegove zaloge lahko kupite ali naročite na **upravi ZČ: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, Ljubljana**; e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si; tel.: 061-1769-210. Naročništvo na osrednjo slovensko historično revijo vam zagotavlja redno prejemanje ZČ (štirje zvezki v letu 1997 veljajo za zaposlene 3600 SIT, za upokojence 2700 SIT ter za dijake in študente vsega 1800 SIT), obveščenost o dejavnostih Zveze zgodovinskih društev Slovenije in članske ugodnosti (cenejši nakupi knjig pri nekaterih slovenskih založbah, brezplačni ali cenejši obiski domačih in tujih muzejev ter galerij). Cene starejših zvezkov ZČ so razprodajne, za nakup kompleta ali več številk revije uprava ponuja možnost brezobrestnega obročnega odplačevanja.

Kronika

Jubilej prof. Slave Rakovec-Lipoglavšek

V letu, ko praznujemo 75. obletnico ustanovitve našega stanovskega društva, se med drugim spominjamo tudi vseh tistih njegovih članov, ki so s svojim dolgoletnim, nesebičnim in prizadevnim delom sooblikovali vsebinsko zasnovno in organizacijsko podobo slovenskega geografskega društva. Med temi vidnimi, marljivimi in nadvse dejavnimi člani Geografskega društva Slovenije v prvih treh povojnih desetletjih je bila tudi naša slavljenska, prof. Slava Rakovec-Lipoglavšek.

Slava Lipoglavšek se je rodila 12. novembra 1912 v Gorici (Gorizia). Med 1. svetovno vojno se je kot otrok begunske družine preselila najprej na Vrhniko, kasneje pa v Ljubljano. Leta 1936 je diplomirala na ljubljanski univerzi, in sicer iz študijske skupine geografija — geologija s petrologijo, fizika in meteorologija. Več let po diplomi je kot suplentka poučevala na ljubljanskih srednjih šolah. Po koncu 2. svetovne vojne se je preselila v Tržič, kjer je službovala do upokojitve leta 1973. Kot vzorna pedagoginja in priznana strokovnjakinja je postala tudi pedagoška svetovalka za pouk geografije pri Kranjskem zavodu za pedagoško-prosvetno službo.

Prof. Slava Rakovec-Lipoglavšek je ena izmed tistih redkih slovenskih geografinj, ki je s svojim mnogostranskim delom zapustila trajne in neizbrisljive sledi na številnih področjih. S svojim bogatim strokovnim znanjem in široko razgledanostjo posodobnem geografskem in sorodnem strokovno-znanstvenem tisku je nenehno bogatila pouk geografije z najnovejšimi in uveljavljenimi didaktičnimi spoznanji. Domala vedno je imela na skrbi strokovno izpopolnjevanje učiteljev geografije. Z njim je utemeljeno pričakovala ne samo kakovostnejši in vsebinsko bogatejši ter pestrejši pouk geografije, temveč tudi utrjevanje stanovske zavesti ter ugled stroke v javnosti. Osnovna značilnost in vrednost strokovnega in javnega dela naše jubilanke je tudi ta, da se je stalno in prizadevno zavzemala za posredovanje, prodor in uveljavitev novih geografskih znanstvenoraziskovalnih izsledkov na različnih področjih, še zlasti v izobraževanju.

Na izjemno bogato in raznovrstno vlogo prof. Slave Rakovec v slovenski geografiji kažejo tudi njeni znanstvenoraziskovalni prispevki. Z njimi je obogatila slovensko geografsko misel in zakoličila njen raziskovalni domet. Njeno prvo obsežnejše objavljeno delo je razprava "Obdelana zemlja v Jugoslaviji" (GV, 16, 1940, str. 76–88). In kdo se ne spominja njene študije "Slovenski izseljenci. Geografski pregled predvojnega stanja" (GV, 22, 1950, str. 3–60), ki je postala klasično delo o našem izseljeništvu. Tudi razprava "Tržič. Mestna geografija" (Geografski zbornik, 2, 1954, str. 115–186) je med prvimi vzorčnimi in celostnimi poleogeografskimi študijami na Slovenskem. Naravnogeografska problematika in metodologija njenega

proučevanja nista bili tuji naši jubilantki. Raziskala je morfogenezne razmere v Krški kotlini in o tem objavila študijo v Geografskem vestniku ("Krška kotlina. Študija o geomorfološkem razvoju". GV, 23, 1951, str. 85–108). Poleg teh temeljnih del je objavila več strokovnih prispevkov in poročil v strokovnem in drugem tisku (Geografski obzornik, Planinski vestnik, Tržiški vestnik). Sledi njenega dela so se ohranile tudi na turističnem področju. V slovenščino je prevedla, priredila in dopolnila nemško izdajo Polyglottovih turističnih vodnikov za Italijo (1978, 81 str.), Avstrijo (1979, 90 str.), Grčijo (1980, 78 str.) in Madžarsko (1980, 80 str.).

Poleg raziskovalnega dela se je prof. S. Rakovec razdajala in odlikovala tudi na strokovno-organizacijskem področju. Dolga leta je bila zavzeta, delovna, ustvarjalna in požrtvovalna poverjenica, zastopnica oziroma predstavnica GDS najprej za kranjski okraj in kasneje za celotno Gorenjsko. Vrsto let je vodila podružnico oziroma aktiv gorenjskih geografov. S številnimi izvirnimi akcijami, ki so bile strokovno utemeljene, je razgibala in popestrila delo geografov na Gorenjskem. Že v času njenega predsednikovanja kranjski podružnici GDS so bile tamkajšnje strokovne ekskurzije, ki jih je vsebinsko in organizacijsko vedno vzorno pripravila, v veliko zadovoljstvo vseh udeležencev. In njihova priznana veljava je odmevala po vsej Sloveniji.

Vse njeno delo smo spremljali slovenski geografi z iskrenim in spoštljivim občudovanjem in spoštovanjem. Leta 1972, ob 50-letnici GDS, je prof. S. Rakovec dobila društveno priznanje "Pohvala", leta 1984 pa je bila izvoljena za častno članico GDS. Leta 1988 je dobila državno odlikovanje "red zaslug za narod s srebrno zvezdo".

Tudi ob letošnjem življenjskem prazniku želimo prof. S. Rakovec še vrsto zdravih in zadovoljnih let! In da bi mogla z vso svojo sproščeno življenjsko vedrino in izostrenim strokovnim čutom še dolgo spremljati rast in razvoj slovenske geografije v naši samostojni državi.

Milan Natek

Sedemdeset let prof. dr. Darka Radinja

Geografski vestnik 1987 je ob slavljenčevi šestdesetletnici pregledno orisal njegovo življenjsko pot, njegove objave in pedagoško delo. Njegov prispevek k raziščevanju pojmov iz teoretske geografije in terminologije je bil sicer omenjen, vendar bolj mimogrede. Opažanje, da teh prizadevanj kasnejši pisci o teoretični geografiji domala ne poznajo ali vsaj ne navajajo, sili podpisanega k podrobnejši omembi teh jubilarovih objav.

Z načelnimi vprašanji geografije se je prof. Radinja najbolj ukvarjal v letih, ko je zapuščal poklic srednješolskega učitelja in se uvrstil med univerzitetne predavatelje in kasneje učitelje na Oddelku za geografijo FF. To je bil hkrati čas, ko je sedem let (1954–1960) sam urejal Geografski obzornik — tega je sam priklical k življenju — ali pa je to delo opravljala kot urednica soproga prof. Mara Radinja (1961–1980).

Tedaj so med drugimi izšle njegove še vedno upoštevanja vredne misli o razmerju med politično geografijo in geopolitiko (GO, 1956, 1), razmerju med antropogeografijo, kulturno in družbeno geografijo (GO 1958, 3), fizični geografiji in prirodni geografiji (GO 1959, 1–2), zemljepisni legi in položaju (GO, 1959, 4), in reformiranem študiju geografije na univerzi (GO 1962, 3–4). V Geografskem vestniku je to smer nadaljeval z razpravljanjem o odnosu geografije do varstva človekovega okolja (GV, 46, 1974, str. 110–120) in o vprašanju, ali je kompleksnost značilna samo za geografijo (GV 1977, 24–30). Pri zadnjem članku je treba zlasti mlajšim geografovom pojasniti, da so se kot odziv na radikalizacijo tedanje ideologije med geografi pojavili poskusi vse panoge geografije “posodobiti”, “reformirati” in napraviti družbeno aktualne. Reforme je doživela šolska geografija, ki da naj bo usmerjena. Na Oddelku za geografijo so hoteli novo smer potrditi že s spremembo imena učnih predmetov, ki naj bi vsi dobili dodatek v obliki “problemi” (npr. hidrogeografski problemi). Najdlje v osemdeseta leta, se je v učnem načrtu ohranilo ime “Geografski problemi Slovenije”. Danes se različni strokovnjaki hvalijo s svojim takratnim javnim zavračanjem “usmerjenega” šolskega izboraževanja in za dnevne potrebe usmerjenega raziskovanja. Samohvali bi se lahko pridružil tudi slavljeneec, ki je skupno z nekaterimi drugimi opozarjal na idejno zmedenost geografskih reformatorjev (GO 1980, 1–2, str. 12–25).

Malo so znana tudi jubilentova metodična navodila za raziskovanja geografije poplavnih območij (GV 1974), raziskave onesnaženosti in varstva okolja v industrijskih ali kmetijskih obratih (GO, 1980, 3–4, str. 44–47), geografsko proučevanje mlinov in mlinarstva (GV 1970, 121–143) in proučevanja širjenja onesnaženega zraka z dimom iz tovarniških in drugih dimnikov (GO, 1989, 36–40). Dokaj prezrta je tudi jubilentova skrb za geografsko strokovno terminologijo, ki jo je v več primerih povezal z načelnimi problemi geografije. Tudi teh člankov je izšlo največ v Geografskem obzorniku v letih od 1954 do 1980 (GO 1958, 4, 1959, 3, 1964, 1, 1972, 1, 1955, 4, 1977, 1–2, 1955, 4), nekaj pa tudi v Geografskem vestniku, in to takrat, ko je bil njegov urednik (v GV 1986–1991). Vtis je, da je kot urednik prišel do spoznanja, da porabi manj truda, če napiše prispevek sam, kot da bi zanj moledoval druge.

Slavljenceva študija Varstvo okolja in geografija, objavljena v zborniku 14. zborovanja slovenskih geografov (Notranjska, 1987, 19–22), se končuje, kot v več drugih primerih, z vprašanjem: “Ali ni upravičena misel, da ne pogrešamo le kompleksne, regionalne, problemske ali kakršne druge geografije, temveč predvsem kritično, vendar kritično ne le navzven, temveč tudi navznoter”. To ni prvi in ne zadnji jubilentov poziv k bolj kompleksni in bolj kritični geografiji. Te smeri pa se je pri svojem raziskovanju držal tudi sam.

Da je slavljenca v šestdesetih letih življenja vodilo pravilo, da je specializirana geografija vredna imena geografija le, če ozko problematiko poveže z regijsko strukturo, pričajo njegove objave. Med njimi približno 11 razprav in pet člankov ter več krajših objav (zlasti v Enciklopediji Slovenije), ki nekateri zaslužijo posebno pozornost.

Bolj kot v prejšnjih letih je v razpravah, tiskanih v letih od 1986 do 1996, v ospredju varstvo okolja in hidrogeografija. V slednji sta glavni tematiki vodna oskrba in vprašanje vodne onesnaženosti. Študija Tradicionalne oblike vodne oskrbe na Notranjskem (Notranjska, 1987, 145–154) je danes že zgodovinsko-geografska, saj se je tedaj, leta 1971, še ena tretjina gospodinjstev oskrbovala s kapnico in vodo iz vodnjakov, studencev in potokov. Čez dve desetletji (Hidrografske značilnosti Posavinja in njegova oskrba s pitno vodo. Aktualna pokrajinska tematika, Savinjska, 1993) je na geografskem zborovanju v Celju leta 1993 že lahko poročal, da je v Posavincu ovodovodenost porasla do leta 1991 na 97,4 % vseh stanovanj. Toda ta podatek in številni drugi iz območja hidrogeografije so le drobec spoznanj. V ospredju je namreč pogojenost vodnih pojavov s pokrajinsko sestavo in človekom posebej. Voda kot zrcalo naravnih in družbenih razmer je v srži tudi jubilantovih objav v zborniku portoroškega zborovanja slovenskih geografov leta 1990. Njegova članka o Tržaškem zalivu (Pokrajinske značilnosti Tržaškega zaliva in Koprškega primorja ter Dimenzije Tržaškega zaliva in slovenskega morja ter njihov regionalni pomen, Primorje, str. 7–12 in 13–20) sta sicer kratka, a polna novih kvantitativnih podatkov o Tržaškem zalivu in slovenskem morju kot regionalnogeografskima regijama Slovenije, ki še dolgo ne bosta izgubila pomena za regionalno geografijo.

V razpravi Onesnaženost okolja v Sloveniji, posebej na Notranjskem, ugotovljena na podlagi snežne odeje decembra 1986 (Notranjska, zbornik 14. zborovanja slovenskih geografov, 1987, str. 411–420) je jubilant prvič poročal o svojih raziskavah onesnaženosti okolja z žveplom s pomočjo analize snežne odeje. Daljše poročilo o tej raziskavi (Snežna odeja v RS Sloveniji sredi decembra 1986 ter vprašanje onesnaženosti našega okolja. GV 1987, 21–35) dokazuje, kako pomembna je metodična zasnova za uspeh raziskave. Treba je izbrati navidez droben pojav, ki je odločilen za diferenciacijo ozemlja v okviru države. V našem primeru je to vsebnost žvepla (SO_4) v snežni odeji v Sloveniji, povezana s kislostjo padavin. Iz primerjave med sulfatnostjo in kislostjo in med onesnaženostjo snega ter emisijami žvepljenih sestavin sledijo daljnosežni zaključki o tem, ali je onesnaženost avtohtona ali alohtona, in izpodbijanje aksioma, da je najbolj onesnažen zrak tudi najbolj kisel. Toda samo 300 opravljenih analiz iz 274 najdišč ter neobičajni vetrovi mu narekujejo kritičnost do svojih razultatov. Zato se ponovno loti razporeditve sulfatnega onesnaževanja v Sloveniji ter objavi popravljeno, razširjeno in bolj regionalno obarvano onesnaženost z žveplom (O tehnogenem kroženju žvepla v pokrajinskem okolju SR Slovenije in njegovi bilanci. GV 1988, 2–19). V zadnjih dveh raziskavah (GV 1996, Dela 1996) ga zanima potencialno obremenjevanje pokrajinskega okolja, predvsem v kmetijstvu. Pri tem posega po izračunih energetskega gospodarjenja z vnašanjem snovi v zemljo.

Naš jubilant je z letom 1997 odšel v zaslužen pokoj. Ne verjamem, da bo nehal na terenu zbirati gradiva za nove študije, saj poznamo njegovo zagnanost za reševanje hidrogeografskih in okoljevarstvenih problemov. O tem nas prepričuje njegovo sodelovanje pri raziskavah v spodnjem Podravju (Kmetijsko obremenjevanje okolja

v Spodnjem Podravju s Prlekijo v energijski in nitratni osvetlitvi. Spodnje Podravje s Prlekijo, 1996, str. 153–164). Ne verjamemo tudi, da bo pustil obležati v inštitutskih omarah elaborate, ki jih je izdelal za naročnike, ne da bi objavil njihovih povzetkov. Verjamemo in upamo, da bo za to našel ne le čas, ampak tudi voljo. Te in zdravja mu želi ne le podpisani, ampak tudi kolegi in mnogi iz stotnih geografov po vseh srednjih šolah Slovenije, ki so v predavalnici ali na terenu med univerzitetnim študijem geografije na ljubljanski univerzi spoznale profesorjeve retorične, metodične in znanstvenoraiskovalne kvalitete.

Ivan Gams

Profesor dr. Janez Planina — sedemdesetletnik

Visok jubilej, sedemdesetletnico, je v letu 1997 praznoval dr. Janez Planina, diplomirani geograf in diplomirani ekonomist. Jubilant je leta 1960, ko je Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani uvedla smer študija turizma, začel predavati Ekonomiko turizma, ki je bil osrednji predmet na navedeni smeri. Kasneje je prevzel na svoja ramena tudi predmet Poslovanje turističnega podjetja.

Kljub močni angažiranosti na matični Ekonomski fakulteti je dr. Planina našel čas in energijo, da je svoje široko znanje o ekonomiki turizma posredoval tudi študentom geografije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Več generacij geografov, ki so si v okviru svojega študija izbrali usmeritev iz turizma, je seznanjal z gospodarskimi pojavi turistične dejavnosti. S tem je pomembno prispeval k osvetlitvi pomena gospodarskih dejavnikov kot sooblikovalcev turističnih regij. Geografom, ki so se po diplomi zaposlili v turističnem gospodarstvu ali upravnih organizacijah, pa je s svojimi predavanji o temeljih turističnega gospodarjenja nudil osnovno znanje pomembno za njihovo poklicno udejstvovanje.

Posebej velja omeniti, da je bil jubilant vse od začetka šestdesetih let eden izmed vodilnih slovenskih raziskovalcev turizma. Kot nosilec številnih raziskovalnih nalog je s proučevanjem makro- in mikroekonomskih vidikov turizma pomembno vplival na družbeno-politično okolje. V njegovih raziskovalnih izsledkih silijo v ospredje analize o obsegu in razvejanosti gospodarskih učinkov turizma, s katerimi je utrjeval položaj turizma v Sloveniji.

Prof. dr. Janezu Planini želimo še obilo življenjskih moči pri pedagoškem in raziskovalnem delu, kateremu je še vedno predan.

Matjaž Jeršič

Dr. Metod Vojvoda — šestdesetletnik

Dr. Metod Vojvoda, izredni profesor na Pedagoški fakulteti (PF) v Ljubljani, se je rodil 6. marca 1937 v Bohinjski Bistrici v znani družini bohinjskega obrtnika. Oso-

vno šolo je obiskoval v rojstnem kraju, srednjo šolo, ki jo je dokončal leta 1956, pa na Jesenicah. Istega leta se je vpisal na Oddelek za geografijo Prirodoslovno-matematične fakultete v Ljubljani in leta 1961 diplomiral iz geografije. Na Filozofski fakulteti je hkrati končal študij etnologije.

Leta 1962 se je zaposlil kot asistent na Inštitutu za geografijo Univerze v Ljubljani in je kmalu za tem (1963) vključen v medinštitutsko raziskavo o izrabi tal z Geografskim inštitutom Poljske akademije znanosti. Iz tistih časov izvira nekaj objav razprav skupaj s soavtorji o kmetijski proizvodnji in izrabi tal v Trebujem v Hercegovini ter v Sebeborcih v Prekmurju. Pod mentorskim vodstvom prof. V. Klemenčiča je leta 1965 na Filozofski fakulteti (FF) v Ljubljani obranil doktorsko disertacijo Razvoj kulturne pokrajine in izrabe tal v Bohinju.

Kot sodelavec Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani je nato s sredstvi Deutsche Forschungsgemeinschaft vodil projekt raziskave slovenskega planinskega gospodarstva in o tem v Münchenu objavil obširno razpravo. Proučevanje geografije planinskega gospodarstva v alpskih območjih Slovenije je bil tudi pozneje osrednje Vojvodovo znanstveno zanimanje. O tej tematiki ima največ objav in je o njej večkrat poročal na domačih in mednarodnih znanstvenih srečanjih.

Leta 1967 je nekaj mesecev deloval kot znanstveni sodelavec Wirtschaftsgeographisches Instituta v Münchenu. Leta 1968 je bil imenovan za znanstvenega sodelavca Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani. V študijskem letu 1968/69 je kot gostujoči predavatelj predaval geografijo Jugoslavije na oddelku za geografijo na University College of Wales v Aberystwythu. Oktobra leta 1969 je bil tajnik 3. konference podkomiteja za izrabo tal vzhodnoevropskih deželah. Leta 1971 se je kot štipendist OECD-ja tri mesece izpopolnjeval na geografskem oddelku univerze v Glasgowlu.

Ko je bil leta 1971 izvoljen za profesorja višje šole na Pedagoški akademiji v Ljubljani, se je za dr. Vojvodo pričelo obdobje posredovanja lastnega znanja bodočim učiteljem geografije in razrednega pouka. V letnem semestru 1972 je kot gost na geografskem oddelku Univerze v Texasu v Austinu predaval regionalno geografijo Evrope in vodil podiplomski seminar o urbanizaciji Jugoslavije. Poleti leta 1974 je bil vodja ameriško-jugoslovanskega študentskega geografskega seminarja.

Slavljenec že več desetletij deluje kot član podkomisije za razvoj gorskih in subpolarnih območij pri Mednarodni geografski zvezi in se od leta 1983 dejavno udeležuje vseh njenih sestankov in ekskurzij. V Barceloni je leta 1984 objavil razpravo Problems of Alpine Economy in the Slovene Alps. V njej je na podlagi lastnih raziskav predstavil celotno problematiko planinskega gospodarstva v Sloveniji, na katerem se kažejo posledice gospodarske in družbene preobrazbe bližnjih dolinskih predelov. Zaradi negativnih posledic opuščanja sezonsko poseljenih območij našega gorskega sveta je opozoril na potrebo po ohranjanju tudi teh območij, ki so pomemben člen pri strateškem varovanju nacionalnega ozemlja in njegovih kulturnih vrednot in tudi v razvoju rekreacijskega turizma. V Innsbrucku je leta 1985 objavil referat Accessibility as a condition for the revival of mountain farms in Slovenia. V

njem je obdelal problem prometne dostopnosti slovenskih gorskih območij z vidika gospodarske utrditve gorskih kmetij, planinskih pašnih in rekreacijskih območij. Istega leta je na simpoziju v Bohinju predstavil referat Ohranjanje kulturne pokrajine v Bohinju, ki ni bil objavljen. Avtor zagovarja ohranjanje nekaterih prevladujočih potez bohinjske pokrajine, zlasti videza agrarnih naselij Bohinja in travnatih površin okrog njih, kar je v širšem interesu družbe, pa tudi turizma kot perspektivne gospodarske panoge. Pri tem opozarja na razvojna neskladja med temi naselji in centralnim naseljem.

V zborniku iste skupine je v Granadi leta 1986 objavil prispevek *Amelioration of mountain farming in Slovenia*. V njem je geografsko označil posledice novejšje agrarne politike v slovenskih hribovskih območjih, ovrednotil obseg in stanje kmečkega turizma v teh predelih ter opredelil pomen zaščitenih kmetij ter njihovo specializacijo za ohranitev gorske pokrajine. Opozoril je na nezadostnost in neučinkovitost ukrepov zaradi njihove nenačrtnosti in razpršenosti.

Leta 1987 je v Hetti na Finskem predstavil gospodarski razvoj Bohinja v zadnjih desetletjih in geografske posledice industrije, gozdarstva in turizma v tej nekdanji tradicionalni agrarni pokrajini.

Leta 1989 je v Fribourgu zaokroženo obravnaval geografske učinke gospodarskih dejavnosti na širše gorsko oziroma alpsko zaledje. Med temi učinki je precej tudi negativnih, npr. onesnaževanje ozračja in okolja, gozdarjenje in gradnja gozdnih cest.

Ista komisija je imela svoj mednarodni sestanek tudi v Ljubljani od 23. do 27. julija 1990, za kar ima zasluge tudi dr. Vojvoda. Na njem je prispeval referat O geografskih značilnostih razporeditve lesne industrije v Sloveniji. Bil je član organizacijskega odbora obeh prireditelj in je organiziral strokovno ekskurzijo in napisal del skupnega vodnika za obe prireditvi.

Leta 1992 se je udeležil tudi simpozija te skupine v Bodoeju, po njeni ukinitvi pa dejavno deluje v študijski skupini IGU za razvoj marginalnih regij. Udeležil se je dveh njenih sestankov, leta 1993 na Tajvanu, kjer je v zborniku objavil prispevek *Developmental difficulties in the marginal state of Slovenia*, in leta 1994 v New Delhiju. V zborniku sestanka v Mendozi je leta 1995 objavil prispevek *Developmental issues in the Slovene Alps after independence, Bohinj case-study*. Leta 1995 je prispeval uvodnik *Geografska oznaka planinskega gospodarstva v Bohinju* v publikaciji mednarodnega simpozija o planšarskem stavbarstvu v Vzhodnih Alpah.

Na omenjenih srečanjih je poročal še o regionalni dinamiki v slovenskih Alpah, o naravnih parkih in njihovi vlogi pri ohranitvi okolja v Alpah ter o razvojnih problemih Slovenije. Z vsem tem je slavljenec prispeval k primerjalnim raziskavam gorskih območij sveta ter k ugledu slovenske geografske znanosti. O vsem tem je redno poročal tudi v *Geografskem vestniku* in na predavanjih Ljubljanskega geografskega društva.

Poleg tega je pripravil več učnega gradiva, sinopsisov radijskih geografskih učnih ur in diafilmov. V soavtorstvu je izdal tudi učbenik za Zemljepis za osmi razred osnovnih šol skupaj z didaktičnim kompletom in navodili.

Strokovno je pogosto sodelovali z Zavodom za šolstvo in šport MŠŠ kot recenzent in svetovalec pri ocenjevanju kart in drugih učnih pripomočkov. Pomemben je njegov prispevek k izboljšanju slovenskega šolskega atlasa, o čemer je napisal izčrpno analizo prejšnjega šolskega atlasa MK.

V svoji pedagoški karieri je bil večkrat predstojnik Oddelka za zgodovino in geografijo na PA. Od 1984 do 1989 je bil docent na PA, od takrat dalje pa je izredni profesor. Pred ukinitvijo Oddelka za zgodovino in geografijo leta 1986 je na PA predaval družbeno geografijo, regionalno geografijo Afrike, regionalno geografijo Južne in Severne Amerike ter geografijo Jugoslavije. Od takrat dalje predava predmet geografija na oddelku za razredni pouk v okviru družboslovne skupine predmetov in s svojim znanjem in izkušnjami prispeva h kakovostnejšemu razrednemu pouku. Poleg tega na Oddelku za biologijo in gospodinjstvo iste fakultete predava geografsko problematiko okolja.

Dr. Vojvoda je razgledan in na svoji ustanovi priznan in priljubljen visokošolski pedagog. S članstvom v različnih komisijah in delegacijah, povezanih z mestom Ljubljana ali Univerzo, je bil pripravljen prispevati svoj delež tudi k širšim koristim. Na PA je bil uspešen dolgoletni sindikalni funkcionar in vodja kadrovske komisije, kar je bilo pomembno zlasti v času premagovanja kadrovske najbolj kritičnega obdobja.

V Ljubljanskem geografskem društvu je pripravil številna predavanja o svojih geografskih potovanjih. Vodil je tudi več strokovnih ekskurzij po Sloveniji.

Dr. Metoda Vojvodo odlikujeta poseben življenjski slog in filozofija. V strokovni karieri mu ni toliko za plezanje po njenih najbolj strmih stopnicah in doseganje najvišjih vrhov, ampak za osebno zadovoljstvo in za čim boljše odnose s svojo okolico. Uživa v svojih številnih potovanjih in prijetno ga je poslušati, ko se z njih ves nasmejan vrača domov. Znano je njegovo geslo, da je treba izkoristiti sleherno priložnost, ki se ti ponudi. Ko mu ob tej priložnosti čestitamo za življenjski jubilej in se veselimo njegovih znanstvenih in strokovnih uspehov, mu želimo, da bi našel še dovolj moči za nove prispevke in obogatitev slovenske geografije, zlasti s potovanji, ki jih zagotovo še načrtuje.

Jurij Kunaver

Priznanja

Stanovska priznanja slovenskim geografom v letu 1997

Melikovo priznanje, ki se podeljuje za izjemne znanstvenoraziskovalne dosežke pri proučevanju Slovenije, so prejeli: dr. Borut Belec, dr. Drago Meze, dr. Darko Radinja, dr. Milan Šifrer in akademik dr. Igor Vrišer.

Ilešičevo priznanje, ki se podeljuje za pomembne prispevke pri izobraževanju in uveljavitvi geografije na Slovenskem, so prejeli: mag. Slavko Brinovec, mag. Marija Košak, dr. Jurij Kunaver, Ludvik Olas, dr. Anton Sore in dr. Metod Vojvoda.

Zlato plaketo ZGDS, ki se podeljuje za več kot tridesetletno prizadevno, uspešno in odmevno delo pri razvoju in uveljavljanju slovenske geografije, so prejeli: dr. France Bernot, Mara Črnilec, mag. Dušan Fatur, dr. Lojze Gosar, Niko Hočevar, Franjo Karažinec, dr. Božidar Kert, Stane Košnik, Silva Kulčar, dr. Franc Lovrenčak, Franc Marič, Cita Marjetič, Milena Pak, Mara Radinja, Bela Sever, Tatjana Šifrer in dr. Julij Titl.

Srebrno plaketo ZGDS, ki se podeljuje za več kot dvajsetletno prizadevno in uspešno delo pri razvoju in uveljavljanju slovenske geografije doma in po svetu, so dobili: Jože Bence, mag. Vera Bevc-Malajner, Nevenka Cigler, dr. Andrej Černe, dr. Rado Genorio, dr. Anton Gosar, dr. Marijan Klemenčič, dr. Andrej Kranjc, Jelka Kunaver, mag. Andrej Mihevc, Bibijana Mihevc, dr. Milan Orožen Adamič, dr. Dušan Plut, dr. Marjan Ravbar, dr. Metka Špes, Branko Vaupotič in Mira Verbič.

Bronasto plaketo ZGDS, ki je priznanje za več kot desetletno uspešno delo na področju geografije, so prejeli: mag. Marjan Bat, Avgust Bukovec, Darka Domitrovič-Uranjek, dr. Vladimir Drozg, dr. Matej Gabrovec, dr. Karel Natek, dr. Drago Perko, Jure Senegačnik, Janja Turk in Jože Žumer.

Pohvalo, ki je stanovsko priznanje za uspešno in prizadevno delo na področju geografije, so prejeli: Valentina Brečko, mag. Irena Rejec-Brancelj, Mojca Dolgan-Petrič, Erika Glavič, mag. Uroš Horvat, Ida Knez-Račič, mag. Vlado Korošec, Stanislav Napast, Marta Otič, Zdravko Petrič in Metka Sevcnikar-Krasnik.

Pohvalo je prejelo tudi Ptujsko geografsko društvo za uspešno izvedbo 17. zborovanja slovenskih geografov v Spodnjem Podravju s Prlekijo v letu 1996.

Posebno pohvalo z nagrado je dobila Tončka Abad za dolgoletno pomoč pri delovanju GDS oziroma ZGDS.

Na 12. mednarodnem speleološkem kongresu, ki je bil v švicarskem mestu La Chaux-de-Fonds v začetku avgusta 1997, je bil dr. Franc Habe izvoljen za častnega predsednika Komisije pri Mednarodni speleološki zvezi (UIS) za varstvo krasa in turističnih jam.

Ob 70. letnici je prof. dr. Vladimir Klemenčič za zasluge pri znanstvenoraziskovalnem delu na področju socialne in politične geografije ter za pedagoško in drugo delo, še posebej pomembno za zamejske Slovence, prejel srebrni častni znak Republike Slovenije. Izročil mu ga je predsednik Republike Slovenije g. Milan Kučan 2. julija 1997.

Univerza v Ljubljani je podelila naziv zaslužni profesor dr. Vladimirju Klemenčiču in akademiku dr. Igorju Vrišerju.

Vsem iskreno čestitamo!

Poročila o delu

Poročilo o dejavnosti Oddelka za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani v šolskem letu 1995/96

Oddelek za geografijo je v šolskem letu 1995/96 že drugo leto zapored izvajal popoln študijski program, uveden pred petimi leti. Značilnost tega programa je strokovna specializacija (že) na dodiplomski stopnji študija oziroma možnost enopredmetnega oziroma dvopredmetnega študija geografije. Dvopredmetni študij se deli na pedagoški in nepedagoški. Študentje nepedagoškega študija se v III. letniku usmerijo v pet na bodoči (izbrani) poklic naravnanih usmeritev: varstvo geografskega okolja, prostorsko planiranje; etnična, socialna in politična geografija, geografija turizma, geografija krasa. V obravnavanem študijskem letu je študijsko smer geografija samostojno (S) ali v paru z drugim predmetom (A+B) vpisalo 412 študentov, vključno s ponavljalci. Najbolj pogoste povezave so z zgodovino, etnologijo, sociologijo in jeziki — pri čemer so venomer ponavlja problem prekrivanja za študente obveznih sestavin študija. Na izredni študij geografije je bilo vpisanih (v I. letniku) 36 študentov. V študijskem letu 1995/96 je na Oddelku za geografijo diplomiralo 45 študentov. V akademski naziv magistra geografskih znanosti smo promovirali 1 študenta, v akademski naziv doktorja geografskih znanosti pa 2 študenta postdiplomskega študija. Za organizacijo poddiplomskega študija je bil odgovoren novi učitelj na našem oddelku, docent dr. Darko Ogrin. Precej vroče krvi je med študenti vzbudil nov, na univerzi oblikovani izpitni režim, ki predvideva (le) tri izpitna obdobja: jesensko, zimsko in pomladno. Med učitelji in študenti povzročajo nejevoljo s strani fakultete (zaradi prostorske stiske) "vsiljeni" (le) petminutni odmori med posameznimi učnimi/predavateljskimi urami. Med pobudami, ki smo jih sprejeli na sedmih sestankih Pedagoškega kolegija — posvetovalnem organu predstojnika — in štirih sestankih Sveta Oddelka, je bil nedvomno najbolj pomemben sklep o prenovi študijskega programa, ki ga namerava oddelek kmalu udejaniti in izvajati (že) v šolskem letu 1997/98. Novo organiziranost in sistematizacijo delovnih mest narekuje Zakon o visokem šolstvu in junija leta 1995 sprejeti Statut Univerze v Ljubljani.

Oddelek je v začetku šolskega leta zaposloval enajst učiteljev: 5 rednih profesorjev, 4 izredne profesorje in 2 docenta. V geografski knjižnici delajo tri diplomirane geografinje, v rednem delovnem razmerju pa so bili še asistentka, kartografinja dokumentalistka, 3 laborantke in tajnica ter lektorica angleškega jezika. Na Oddelku so znanstvenoraziskovalno delovali ter pomagali pri izvedbi pedagoškega procesa še asistent stažist in štirje novi/mladi raziskovalci. Ob koncu šolskega leta nas je zapustila mlada raziskovalka mag. Andreja Slavec. Upokojila sta se profesorja dr. Vladimir Klemenčič (junija leta 1996) in dr. Darko Radinja (september leta 1996). Na začetku leta 1997 se namerava upokojiti akademik dr. Igor Vrišer.

Profesorju Klemenčiču je Ministrstvo za šolstvo ob tej priložnosti podelilo nagrado za življensko delo na področju visokega šolstva. V študijskem letu 1995/96 na oddelku ni bilo asistenta: gospa Tatjana Resnik-Planinc je bila na porodniškem dopustu, ob začetku šolskega leta pa je delo na ZRC SAZU sprejel gospod Mauro Hrvatin, ki je poprej asistiriral pri fizičnogeografskih predmetih. Oddelek ni zaposlil demonstratorskih moči (z izjemo knjižnjice). Vzrok je bilo varčevanje. Demonstratorji so namreč zajedali skoraj polovico mesečnih sredstev, ki jih je oddelku dodelila Filozofska fakulteta. Ukinitve demonstratorskih delovnih mest je povzročila nemalo težav, še posebno ker je bila laborantka za družbeno in regionalno geografijo dalj čas na bolniškem dopustu. Daljši študijski dopust so v tem šolskem letu imeli predavatelji prof. dr. Matjaž Jeršič in prof. dr. Mirko Pak. Spomladi sta se s porodniškega dopusta vrnila knjižničarka Mojca Dolgan-Petrič in laborantka v fizičnogeografskem laboratoriju Simona Lukič. Slednjo je v laboratoriju za čas odsotnosti nadomeščala pogodbeno moč. Rektor univerze je za študijsko leto 1995/96 odobril dr. Andreju Černetu (Ministrstvo za okolje) in dr. Antonu Gosarju (Visoka šola za hotelirstvo in turizem v Portorožu) enotretjinsko nadobremenitev zunaj matične delovne organizacije. Z omejenim številom ur pa so nekateri naši učitelji sodelovali še na drugih fakultetah ljubljanske (Biotehnična fakulteta, FAGG in FDV) in mariborske (Pedagoška fakulteta) univerze. Pri predmetih, povezanih z geografskimi usmeritvami (geografija krasa, politična geografija...), je pogodbeno sodelovalo več učiteljev in sodelavcev, ki so bili zaposleni na (drugih) znanstvenoraziskovalnih ustanovah. Oddelku je "predstojnikoval" dr. Anton Gosar, izredni profesor in prodekan Filozofske fakultete.

Prostorske zmogljivosti na Oddelku za geografijo se v tem študijskem letu niso spremenile oziroma povečale. Neposreden študijski proces se je povečini odvijal v eni večji in treh manjših predavalnicah, med katerimi je ena v kleti. Zaradi temenosti in pomanjkljivega gretja je pouk v slednji zelo otežen. Potreba po (vsaj) eni večji predavalnici in (vsaj) dveh predavalnicah z do 50 sedeži je vsak dan bolj očitna. Obenem pa oddelek ne razpolaga s srednjevelikimi kabineti, v katerih bi lahko izvajal študijsko intenzivne oblike — kot velja to za večino usmeritev in matematično-statistične predmete (računalniki). Problem zase pa sta Fizičnogeografski laboratorij in Knjižnica za geografijo OHK. Obe instituciji oddelka prilagata lastni poročili. Opozoriti velja na gluhost pristojnih ministrstev za modernizacijo laboratorijske opreme in pomanjkanje (predvsem prostorskih) možnosti za sodobnejšo ureditev knjižnjice. Ta letno beleži že blizu tisoč novih knjižnih enot in več kot trideset tisoč obiskovalcev. V knjižnici obiskovalci nimajo prostega pristopa do knjižničnega gradiva (kar je ena od oblik sodobne urejenosti knjižnjic). Delavke delujejo v utesnjenem okolju. Kljub vsemu smo v študijskem letu 1995/96 pri preureditvi in funkcijski prenovi prostorov beležili nekaj razveseljivih trenutkov. Kartografska zbirka Knjižnice za geografijo OHK je dobila povsem novo podobo in izključno namensko funkcijo (za študij in delo z zemljevidi različnih vsebin), opremili in (pre)uredili smo kabinet, ki bo v prihodnje namenjen upokojenim profesor-

jem oziroma zaslužnim profesorjem, preoblikovali smo kadrovske zasledbe kabinetov in zastavili temelje za tri (prihodnje) ukrepe na področju prostorske prenove: ureditev bivše risalnice v računalniško uvajalnico in sosednji prostor v računalniško kartografsko delavnico (bivši fotolaboratorij) ter ureditev kletnega laboratorijskega kabineta za gostujoče profesorje in raziskovalce (ter morebitne mlade raziskovalce). Oddelek je pridobil novi oglasni deski za obvestila predstojnika in učiteljev ter namestil (nov) predalček za "prijavnice, pripombe in priporočila".

Poseben problem so bili vse do letos oprema predavalnic in kabinetov za neposredno pedagoško delo. Naprave v risalnici in računalniški učilnici so bile izrabljene in zastarele! Na oddelku smo v šolskem letu 1995/96 pridobili šest novih osebnih računalnikov visokih zmogljivosti, deloma tudi z združevanjem raziskovalnih sredstev iz dveh temeljnih raziskovalnih nalog ("Mesta", "Alpe") in aplikativnega raziskovalnega projekta, posvečenega regionalnemu razvoju v Spodnjem Podravju. Omenjeno strojno opremo so spremljale nabave barvnega tiskalnika, laserskega tiskalnika, matričnega tiskalnika, čitalca ter instalacija splošne in specifične programske opreme. Hkrati so bile v vse predavalnice nameščene nove aparature za projiciranje — grafoskopi. Kljub željam in vlogam jih nismo uspeli opremiti z novimi diaprojektorji, imamo pa (tudi) le eno videonapravo za snemanje in reproduciranje.

V tem študijskem letu nas je obiskalo osem profesorjev iz tujine. Imeli so več predavanj za študente in javnost. Obiskali so nas predavatelji iz Kitajske, Kanade, Velike Britanije, Nizozemske, Hrvaške, Nemčije in Avstrije. Pri nas se je strokovno izpopolnjeval Zeng Kefeng iz Kitajske in Hubert Adanek iz Češke. Profesor dr. Warwick Armstrong iz univerze McGill iz Montreala v Quebecu je bil tuji gostujoči predavatelj, katerega obisk je podprlo Ministrstvo za šolstvo in šport RS. V maju je imel cikel predavanj v okviru usmeritve Politična geografija. Obiske drugih strokovnjakov je deloma podprlo Ministrstvo za znanost RS. Med ljubljansko in oxfordsko univerzo je steklo terensko raziskovalno delo (program TEMPUS) na območju mest Gorica/Nova gorica, ki ga je (so)vodil dr. Andrej Černe.

Oddelek za geografijo in Katedra za didaktiko sta pod vodstvom dr. Jurija Kunaverja v novembru leta 1995 organizirala permanentno izobraževanja za učitelje geografije, t.i. "9. Ilešičeve dneve". Tridnevne prireditve se je udeležilo približno 170 slušateljev, izvedeno je bilo 19 predavanj in pedagoških delavnic ter 4 ekskurzije po Ljubljani in okolici.

Anton Gosar

Poročilo o delu Oddelka za geografijo Pedagoške fakultete v Mariboru za leto 1996

1. Oddelek za geografijo je že nekaj časa v prelomnem obdobju. Pedagoško pot so pred kratkim končali profesorji, ki so v preteklosti pomenili temelj mariborske geografije, nastale vrzeli pa ne bo mogoče hitro zapolniti. Dolgoročna razvojna

usmeritev Oddelka je zato kadrovska obnova, izboljševanje kakovosti pedagoškega procesa ter raziskovalno poglobljanje stroke. Pri slednjem bi poleg "znanstvene" geografije morala izstopati t.i. "šolska" geografija in razvijanje didaktike posameznih geografskih disciplin.

V letu 1996 se je Oddelek kadrovsko okrepil, saj sta Ana Vovk in Igor Žiberna uspešno zagovarjala doktorski disertaciji. Dr. Vovk je jeseni tudi nastopila mesto docenta za fizično in regionalno geografijo, dr. Žiberna pa leto dni pozneje. V šolskem letu 1996/97 se je v delo Oddelka vključil tudi Dimitrij Krajnc, mladi raziskovalec. V letu 1996 je bilo na Oddelku 9 visokošolskih učiteljev in asistentov, v pedagoškem procesu pa so sodelovali še zunanji sodelavci: dr. Božidar Kert dr. Mirko Pak, dr. Vladimir Klemenčič, dr. Franc Lovrenčak, dr. Stane Pelc in mag. Anka Kristan.

2. Na Oddelku je bilo vpisanih približno 170 rednih in 24 izrednih študentov. Poleg rednega pedagoškega dela smo izpeljali tudi dopolnilno izobraževanje za učitelje geografije, in sicer iz regionalne geografije domače pokrajine. Mag. Horvat, mag. Počkaj Horvat in dr. Vovk so aktivno sodelovali še pri izvedbi srečanja Mladi za napredek Maribora, vsakoletnem izboru najboljših raziskovalnih nalog osnovnošolcev in srednješolcev.

Da bi izpopolnili pedagoški proces in povečali možnosti podiplomskega študija, smo pripravili program za podiplomski študij geografije — pedagoška smer. Posebnost te usmeritve je pedagoško-didaktična naravnost študija, ki bo usposabljal kandidate za zahtevnejše oblike pedagoškega procesa in raziskovalno delo na področju šolske geografije. Pričakujemo, da bo program potrjen v letu 1997, v letu 1998 pa bi pričeli z izvajanjem.

3. Znanstvenoraziskovalna dejavnost članov Oddelka je bila pestra. Temeljno področje raziskovanja ostaja agrarna geografija, vendar se z novimi sodelavci vsebinsko področje širi na ekološko geografijo, pedo- in biogeografijo, klimatogeografijo, geografijo turizma in geografijo naselij. Posebej moramo opozoriti na didaktiko geografije, katere razvoj in poglobljanje je ena od pomembnih razvojnih usmeritev Oddelka.

V preteklem letu smo sklenili projekt regionalnogeografska monografija Slovenije, v okviru katerega so člani Oddelka obdelali severovzhodno subalpsko in subpanonsko Slovenijo. Predan je bil 5-letni raziskovalni projekt Socioekonomska in demografska problematika obmejnih območij ob nastanku državne meje, katerega nosilec je dr. Belec. Sklenjen pa je bil tudi razvojni projekt Možnosti razvoja turizma v občini Ruše, ki smo ga pripravljali v sodelovanju s Katedro za ekonomsko geografijo in prostorsko planiranje Univerze v Bayreuthu (mag. Horvat, mag. Počkaj Horvat, dr. Drozg). Rezultati projekta so objavljeni v strokovni reviji Katerdre. Člani Oddelka so bili dejavni pri delu Republiškega zavoda za šolstvo (dr. Kolenc Kolnik), pisanju geografskih učbenikov (dr. Vovk in dr. Kolenc Kolnik) mednarodnih geografskih organizacijah (dr. Belec) in urbanistični komisiji mesta Maribor (dr. Drozg).

V mesecu septembru smo pripravili že tradicionalno srečanje geografov z univerz

v Bayreuthu, Pecu, Grazu in Ljubljani na temo regionalni razvoj, problematika obmejnosti in urbanizacija podeželja. Znanstvenega sestanka se je udeležilo 24 referentov, katerih prispevki so objavljeni v zborniku Nove smeri prostorskega razvoja. Člani Oddelka so dejavno sodelovali tudi na zborovanju geografov na Ptuj.

4. Na področju mednarodnega sodelovanja je Oddelek tesno povezan s Katedro za ekonomsko geografijo Univerze v Bayreuthu. V letu 1996 so dr. Belec, mag. Horvat in dr. Drozg bili na enotedenskem strokovnem obisku pri prof. Maierju. Dr. Belec se je udeležil tudi geografskega seminarja na Inštitutu za kulturno geografijo Univerze v Frankfurtu, dr. Drozg pa je obiskal Geografski inštitut Univerze v Augsburgu. Dr. Belec in mag. Horvat sta se udeležila strokovne ekskurzije po Združenih državah Amerike.

Obiskali so nas dr. Albrecht Volker iz Inštituta za didaktiko geografije iz Frankfurta, ki je tudi predaval študentom, dr. Katalin Lakotar iz Visoke pedagoške šole iz Szombathelya, ki je prav tako predavala študentom, ter dr. Jörg Maier s sodelavci. Predavanje za študente je pripravil tudi dr. Marjan Ravbar z Inštituta za geografijo.

5. Oddelek je od leta 1996 bogatejši za nov zmogljiv računalnik in skener. Kartografsko zbirko smo dopolnili s kartami v merilu 1 : 25.000 in zračnimi posnetki Maribora, knjižnico fakultete pa obogatili s približno sedemdesetimi novimi naslovi.

Vladimir Drozg

Poročilo o delu Inštituta za geografijo za leto 1996

Na Inštitutu za geografijo smo tudi v letu 1996 namenjali glavno pozornost proučevanju kompleksnih razvojnih pokrajinskih in strukturnih problemov Slovenije, povezanim s človekovim delovanjem. Usmerjene so bile v proučevanje vplivov med pokrajino, družbo in človekom. V tem sklopu geografskih raziskovanj prednostno razvijamo znanstvenoraziskovalne metode na področju družbene (socialne) ter regionalne geografije (npr.: pokrajina kot življenjski prostor). Prednostna področja so socialna in regionalna geografija, pri katerih imajo posebno mesto raziskave, ki proučujejo strukturne spremembe in preobrazbo pokrajine v funkciji regionalnega razvoja, urbana geografija, geografija podeželja ter raziskave s področja varstva in degradacije okolja. Poseben položaj imajo še etnične oziroma političnogeografske raziskave ter zbiranje in dokumentiranje kartografskega, slikovnega ter pisnega gradiva o etničnem ozemlju Slovenije. S tem je inštitut nadaljeval z muzejsko in predstavitveno dejavnostjo.

Inštitut za geografijo je v okvirih nacionalnega raziskovalnega programa, ki ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS, izvajal naslednje raziskovalne projekte: Modeli geografskih raziskovanj sonaravnega regionalnega razvoja (nosilec dr. M. Ravbar), Geografija naselij (dr. V. Drozg), Družbenogeografski vidiki okoljevarstvene problematike (dr. M. Špes), in Etnična in politična geografija skupnega

slovenskega kulturnega prostora (dr. Vladimir Klemenčič). Drugo prav tako pomembno raziskovalno dejavnost je v letu 1996 pomenilo sodelovanje pri pripravi zbornika in elaborata za 17. zborovanje slovenskih geografov: Spodnje Podravje s Prlekijo. Pri oblikovanju zbornika so sodelovali vsi sodelavci inštituta. Na Inštitutu za geografijo smo tudi v preteklem letu nadaljevali z organizacijsko-tehničnimi prizadevanji za izdajo Nacionalnega atlasa Slovenije (dr. A. Černe).

Inštitut za geografijo je tudi v letu 1996 nadaljeval z uporabniško naravnanimi raziskavami, ki jih je pridobil na podlagi javnih natečajev. V okvirih ciljno naravnanih raziskovalnih projektov, ki jih poleg Ministrstva za znanost in tehnologijo financirajo še zainteresirana ministrstva, smo zaključili projekt v okvirih predpriključitvene strategije Slovenije Evropski zvezi z naslovom Evropske integracije in regionalni razvoj Slovenije. V tej raziskavi je poudarek na opredeljevanju obmejnih območij in oblikah čezmejnega sodelovanja, in drugič, na opredeljevanju vloge planskih dokumentov pri načrtovanju turizma. Pri izvajanju ciljnih raziskovalnih projektov smo se vključevali še v projekt Snovanje modelov za proučevanje vplivov na okolje, kjer IG sodeluje s pripravo kataloga posegov v gozd, ki zahtevajo presojo vplivov na okolje.

Za neposredne potrebe Ministrstva za okolje in prostor smo pripravljali metodologijo za raziskavo ranljivosti okolja z vidika obremenjenosti po posameznih pokrajnotvornih sestavinah. Metodologija raziskave ranljivosti, ki vsebuje kazalce in merila vrednotenja, so v raziskovalni skupini IG preizkusili tudi na nekaterih sondnih območjih v Sloveniji. Pripravljamo tudi metodologijo regionalnega prostorskega načrtovanja, ki opredeljuje sistem in vsebino prostorskega načrtovanja na regionalni ravni. Urad RS za prostorsko planiranje pri MOP je naročil še raziskavo o vplivih sodobne informacijsko-komunikacijske infrastrukture na prostorski razvoj Slovenije, kjer smo pripravili kvantitativno in kvalitativno analizo sedanje informacijsko-komunikacijske infrastrukture s predlogi strateških ciljev. Za potrebe MOP-a smo končali projekt Geološke, geomorfološke in hidrološke značilnosti Radenskega polja.

Tudi ljubljanska mestna občina je naročila dve raziskavi, in sicer študijo o notranji funkcionalni členitvi mesta Ljubljane in raziskavo o vplivih fizičnega in družbenega okolja na zdravje prebivalstva v Ljubljani. V študiji ugotavljamo vplive različnih dejavnikov okolja na počutje in zdravje ljudi v različnih mestnih območjih.

Sodelavci inštituta so o rezultatih svojega dela poročali v poljudnih, informativnih in strokovnih revijah. Sodelovali so pri pripravi Enciklopedije Slovenije, monografije o Sloveniji — Slovenskih pokrajinah ter pri komisiji za standardizacijo zemljepisnih imen. Vseh objavljenih prispevkov je bilo 25. Hkrati pa so nadaljevali z vključevanjem v mednarodne geografske in regionalnoplanerske projekte, pri katerih sodelujejo s tujimi geografskimi in sorodnimi ustanovami. O raziskovalnih dosežkih so poročali v Brnu, Frankfurtu, Celovcu, Gradcu, Opolah... Inštitut za geografijo je usposabljal mlade raziskovalce za raziskovalno delo v geografskih in sorodnih ustanovah ter za pedagoško delo na visokošolskih ustanovah. S tem je prispeval k:

- razvoju geografije predvsem na uporabniško naravnem področju pri razvijanju novih, sodobnih metodologij;
- razvoju regionalnega planiranja in metodologije varstva okolja (kjer izstopajo kvalitativne in kvantitativne raziskave regionalnega razvoja ter tekočega spremljanja pojavov in strukturnih sprememb v pokrajini), za državno upravo in politiko regionalnega razvoja.
- dvigovanju ravni splošne izobrazbe, dajanju "popularizacijskih informacij" in pri oblikovanju "kulturne identitete".

Marjan Ravbar

Poročilo o delu Geografskega inštituta ZRC SAZU v letu 1996

Geografski inštitut je eden od štirinajstih inštitutov na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ustanovljen je bil leta 1948, neformalne raziskave pa so se začele že dve leti prej. Vodi ga predstojnik dr. Drago Perko. Znanstveni svet inštituta sestavljajo akademika profesor dr. Ivan Gams in znanstveni svetnik dr. Andrej Kranjc ter znanstveni sodelavci dr. Milan Orožen Adamič (predsednik), dr. Drago Perko in dr. Zoran Stančič. Na inštitutu je redno zaposlenih deset raziskovalcev in dve kartografski, pogodbeno pa še okrog petdeset sodelavcev.

Geografski inštitut ima pet raziskovalnih enot: Oddelek za geoekologijo, Oddelek za regionalno geografijo, Oddelek za naravne nesreče, Oddelek za geografski informacijski sistem in Oddelek za tematsko kartografijo, poleg njih pa še knjižnico in kartografsko zbirko. Na inštitutu je tudi sedež Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije. Inštitutska publikacija je Geografski zbornik (*Acta geographica*), ki izhaja enkrat letno.

V letu 1996 je delo na Geografskem inštitutu potekalo v treh raziskovalnih projektih ter več raziskovalnih in drugih nalogah.

Temeljni projekt *Geografska mikroregionalizacija Slovenije* (nosilec dr. Drago Perko) je potekal prvo leto. Raziskovalci so na temelju regionalnogeografskih raziskav iz prejšnjih let izdelali makroregionalizacijo in mezoregionalizacijo Slovenije, ki bosta temelj za mikroregionalizacijo Slovenije. Tudi projekt naravne in kulturne dediščine *Triglavski ledenik in ledenik pod Skuto* (nosilec dr. Milan Orožen Adamič), ki je nadaljevanje dolgoletnega inštitutskega programa, je potekal prvo leto. Merjenje obeh ledenikov je pokazalo, da se v letu 1996, ob petdesetletnici merjenja, ni nadaljevalo dolgoletno zmanjševanje obsega obeh ledenikov. Ciljni projekt *Kulturne pokrajine v Sloveniji* (nosilec dr. Drago Perko) je potekal drugo leto. Raziskovalci so izdelali metodologijo in določili tiste kulturne prvine slovenskih pokra-

jin, na temelju katerih bodo proučili po dve pokrajini za vsak tip kulturnih pokrajin v Sloveniji.

V nalogi *Potresna ogroženost prebivalstva in naselij v Sloveniji*, ki je potekala v okviru aplikativnega projekta *Potresna ogroženost in varstvo pred potresi*, so bile s pomočjo geografskega informacijskega sistema raziskane geografske značilnosti potresnih območij v Sloveniji in določena potresna ogroženost vseh slovenskih naselij, v nalogi *Geoeкологија Spodnjega Podravja s Prlekijo*, ki je potekala v okviru aplikativnega projekta *Možnosti regionalnega razvoja Spodnjega Podravja* so raziskovalci s pomočjo geografskega informacijskega sistema povezali najpomembnejše naravne sestavine pokrajine, določili 19 tipov pokrajine ter ugotovili ogroženost teh tipov zaradi potresov, poplav in zemeljskih plazov, v nalogi *Temeljne sestavine rasti števila prebivalcev v obdobju 1961–1995* pa so v okviru istega projekta proučili rodnost, umrljivost, naravni prirastek, priselitve, odselitve in selitveni prirastek med letoma 1961 in 1995 na območju enajstih občin Spodnjega Podravja s Prlekijo.

V nalogi *Geomorfološka inventarizacija območja Kraškega regijskega parka* je inštitut na temelju obsežnega terenskega dela izdelal geomorfološko inventarizacijo izbranih območij in jo povezal s tradicionalno rabo tal, v nalogi *Suša v kmetijstvu — ogroženost, vrednotenje in zmanjšanje posledic* raziskal vzroke in posledice suše v izjemno sušnih letih 1983, 1992 in 1993, v nalogi *Posebne strokovne podlage za Kočevje — Mestni log* pa s pomočjo geografskega informacijskega sistema obdelal relief, kamnine, vode, prsti in raste ter določil geokološke enote.

Rezultati naloge *Digitalni model reliefa okolice Slovenije* so senčenje reliefa za celotno območje, ki ga pokrivata karti v merilu 1 : 250.000 in 1 : 400.000, nov barvni reliefni zemljevid Slovenije z okolico v različnih merilih ter barvna in črnobela reliefna podlaga za različne tematske zemljevide, rezultati naloge *Geografski informacijski sistem* pa novi digitalizirani sloji s podatki o Sloveniji.

V nalogi *Pregled zemljepisnih imen s topografske karte v merilu 1 : 25.000* so bile pregledane, popravljene in dopolnjene temeljne topografske karte v merilu 1 : 25.000 na meji z Avstrijo in Madžarsko, v nalogi *Gazetteer imen naselij v Sloveniji* pa so raziskovalci ugotovili sprejemljivost uradnih imen naselij, ločili sporna in nesporna imena ter pripravili in predlagali nova imena za sporna imena naselij.

Za tisk je inštitut pripravil knjigo *Pokrajine v Sloveniji* z regionalnogeografskimi opisi slovenskih pokrajin in številnimi zemljevidi, fotografijami in grafi, novi *Šolski atlas* s tematskimi zemljevidi, *Priročni krajevni leksikon Slovenije*, tematske karte za *Enciklopedijo Slovenije*, besedilo in zemljevide o Sloveniji in njenih pokrajinah za *Šolski zemljevid Slovenije v merilu 1 : 500.000* ter geografska gesla in tematske zemljevide za *Knaurov leksikon*. Pri nemški založbi je izšla knjiga *Kulturni atlas Evrope — Slovenija*, v kateri sta tudi geografska predstavitev Slovenije z besedilom, fotografijami in preglednicami ter poster z besedilom, zemljevidom in fotografijami o Sloveniji. Knjiga je v slovenskem prevodu izšla tudi že v Sloveniji. Za *Nacionalni atlas Slovenije* so bili pripravljene avtorski originali za več barvnih tematskih zemljevidov v merilih od 1 : 500.000 do 1 : 3.000.000 s spremnim besedilom.

Izšel je petintrideseti zvezek Geografskega zbornika za leto 1995 z razpravami Mateja Gabrovca *Dolomite Areas in Slovenia with Particular Consideration of Relief and Land Use* (Dolomitne pokrajine v Sloveniji s posebnim ozirom na relief in rabo tal), Milana Orožna Adamiča *Earthquake threat in Ljubljana* (Potresna ogroženost Ljubljane), Miha Pavška *Summer Storms in Slovenia in 1994* (Poletna neurja leta 1994 v Sloveniji) in Milana Natka *The 1994 Summer Storm in the Bolska River-watershed* (Poletno neurje v porečju Bolske leta 1994).

Izšel je tudi šestintrideseti zvezek Geografskega zbornika za leto 1996 z razpravami Milana Orožna Adamiča in Draga Perka *Earthquake Threat to Municipalities and Settlements in Slovenia* (Potresna ogroženost občin in naselij v Sloveniji), Mateja Gabrovca *Solar Radiation and the Diverse Relief of Slovenia* (Sončno obsevanje v reliefno razgibani Sloveniji) in Ane Vovk *Regional Ecological Units of Northeastern Slovenia* (Pokrajinsko ekološke enote severovzhodne Slovenije).

V obeh zvezkih so vse razprave v angleškem jeziku z daljšimi povzetki v slovenskem jeziku. Prvič doslej so razprave dosegljive tudi prek interneta na domači strani Geografskega inštituta (<http://www.zrc-sazu.si/www/gi/acta.htm>). V letu 1996 je postal uredniški odbor Geografskega zbornika mednarodni. Sestavljajo ga Ivan Gams (Slovenija), Adam Kertész (Madžarska), Andrej Kranjc (Slovenija), Milan Natek (Slovenija), Milan Orožen Adamič (Slovenija), Risa Palm (ZDA), Drago Perko (Slovenija) in Zoran Stančič (Slovenija).

Raziskovalci inštituta so v letu 1996 objavili 2 knjigi, 73 znanstvenih in strokovnih člankov, 54 krajših prispevkov ter več sto opisov za Krajevni leksikon Slovenije in Enciklopedijo Slovenije. Udeležili so se številnih domačih in tujih srečanj in na njih predstavili 54 referatov in 7 posterjev. Bili so na desetih študijskih potovanjih v tujini. Inštitut je obiskalo 8 tujih raziskovalcev ter študentje iz Oxforda in Stockholma. Inštitut je sodeloval z Geografskim inštitutom univerze v Salzburgu v Avstriji pri projektu Razvoj geografskega informacijskega sistema na osnovi programskega orodja SPANS, z Geographic Department of Geographical Survey Institute v Tsukubi na Japonskem pri geomorfoloških kartah in proučevanju naravnih nesreč, z Oddelkom za geografijo Prirodoslovno-matematične fakultete v Zagrebu s temo Geografija dolin Čabranke in Kolpe, z dunajskim Inštitutom za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo, nemškima založbama Klett-Perthes in Westermann ter italijansko kartografsko ustanovo De Agostini pa pri tematski kartografiji.

Komisija za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije je imela šest sestankov. Najpomembnejši rezultati dela komisije v tem letu so priprava standardiziranih kratkih neuradnih, kratkih uradnih in polnih uradnih imen držav v slovenskem jeziku, ki jih je kot standard SIST ISO 3166: 1996 sprejel in izdal Urad Republike Slovenije za standardizacijo pri Ministrstvu za znanost in tehnologijo, ter priprava predlogov novih imen naselij za vsa sporna imena naselij v Sloveniji.

Raziskovalci inštituta so dejavni tudi kot uredniki in člani uredniških odborov številnih knjig in revij, v različnih komisijah državnih organov, pri Gibanju Znanost

mladini, kot mentorji srednješolcev in osnovnošolcev, v Zvezi geografskih društev Slovenije in Ljubljanskem geografskem društvu ter druge.

Drago Perko

**Poročilo predsednika IO ZGDS za obdobje od
30. marca 1995 do 27. marca 1997**

V tem obdobju je delo IO ZGDS potekalo na rednih sejah. Sestanka sej so se žal redno udeleževali le predstavniki Ljubljanskega, Kranjskega in Mariborskega geografskega društva.

Ker na volilni skupščini nismo imeli kandidatov za nekatere funkcije in organe IO, je bila na redni letni skupščini ZGDS (4. marca 1996) izvoljena za podpredsednico društva dr. M. Špes, hkrati so bili izvoljeni tudi člani nadzornega odbora ter člani disciplinske komisije, dr. Mirko Pak pa je bil na seji IO ZGDS imenovan za predsednika komisije za znanstveno delo.

Ustanovljeno je bilo Ptujsko geografsko društvo (25. januarja 1996).

IO ZGDS je obravnaval in sprejel predlog programa 17. zborovanja slovenskih geografov. Za organizacijo in izvedbo 17. zborovanja slovenskih geografov na Ptuj (od 23. do 26. oktobra 1996) bi se posebej rad zahvalil organizacijskemu odboru zborovanja, geografskemu društvu, predstavnikom občin Spodnjega Podravja s Prlekijo in njihovim sodelavcem. Enaka zahvala gre dr. M. Paku za uspešno strokovno pripravo raziskovalnega projekta.

IO ZGDS je oblikoval in ustanovil odbor za priznanja in imenovanja, ki ga vodi predsednik M. Natek. IO ZGDS je pozval društva, geografske ustanove in geografe k oblikovanju predlogov za imenovanja in priznanja. Na 17. zborovanju slovenskih geografov na Ptuj je ZGDS imenovala za častnega predsednika ZGDS dr. I. Gamsa, za častne člane dr. V. Klemenčiča, dr. P. Habiča, dr. A. Laha in dr. V. Bračiča (posmrtno) ter podelila listino zahvale za M. Mavčeca.

IO ZGDS je obravnaval pobude za spremembo statuta ZGDS v skladu z Zakonom o društvih in poprosil J. Žumra (predsednik Koprškega geografskega društva), da pripravi osnutek predloga novega statuta ZGDS, in sicer na podlagi predloga statuta Ljubljanskega geografskega društva.

IO ZGDS je sprejel poročilo in program Nacionalnega komiteja glede udeležbe slovenskih geografov na mednarodnem IGU kongresu v Haagu (od 5. do 10. avgusta 1996). ZGDS se je na mednarodnem kongresu v Haagu uspešno predstavila s publikacijo: Slovenia, A Gateway to Central Europe (urednik dr. A. Gosar).

IO ZGDS je pozval društva in komisije k prijavi znanstveno-raziskovalnih sestankov, simpozijev in srečanj, ki jih sofinansirata MŠŠ in MZT.

IO ZGDS je na vsebinske predloge dejavnosti društev ponovno, tudi v letu 1996, pridobil sredstva MŠŠ za strokovno delo v društvih.

ZGDS je skupaj z Geodetskim društvom Slovenije organizirala simpozij GIS v Sloveniji 1995/96. Za organizacijo, izvedbo in izdajo publikacije bi se rad posebej zahvalil mag. M. Krevsu.

Večina dela v ZGDS je bila opravljena v komisijah. Še posebej me tudi veseli, da so se geografi z različnih ustanov intenzivno vključevali v javne razprave zlasti o položaju geografije v šolah. Posebna pohvala velja vsem članom Komisije za vzgojo in izobraževanje.

IO ZGDS je spodbudil tudi prva razmišljanja o praznovanju 75-letnice geografskega društva (iniciativni odbor A. Černe, M. Orožen-Adamič, M. Špes), ki naj bi potekala v času Ilesičevih dnevvov v letošnjem letu v Ljubljani. Iniciativni odbor bo predlog praznovanja predložil članom novega IO ZGDS. Geografsko društvo Slovenije je bilo ustanovljeno leta 1922 kot strokovno društvo. Od leta 1925 društvo izdaja vsako leto osrednjo znanstveno in strokovno revijo Geografski vestnik, od leta 1954 pa štirikrat na leto Geografski obzornik, časopis za geografsko vzgojo in izobraževanje.

Delo ZGDS je bilo — vsaj po moji oceni — uspešno tudi v zadnjih dveh letih. Za tvorno sodelovanje in pomoč pri delu IO ZGDS se zahvaljujem vsem članom in sodelavcem.

Predsednik IO ZGDS
Andrej Černe

Poročilo o delovanju Slovenskega nacionalnega komiteja za geografijo v preteklem dveletnem obdobju: 1995–1997

Krmilo Slovenskega nacionalnega komiteja za geografijo (SNKG) je spomladi leta 1995 prevzel dr. Anton Gosar. Pred tem je SNKG od ustanovitve dalje vodil dr. Jurij Kunaver. Posebno opažena je bila dejavnost SNKG in njegovega takratnega predsednika na 27. kongresu Mednarodne zveze geografov v Washingtonu avgusta leta 1992. Ob tej priložnosti je Nacionalni komitej izdal zbornik z naslovom *"Slovenia — A New Independent Nation-State in Europe"* in organiziral razstavo del slovenske geografske znanosti na prireditvenem prostoru.

Osrednja naloga sedanjega mandatnega obdobja predsednika in štirih članov SNKG (stalno so bili na seje vabljeni tudi direktorji slovenskih geografskih ustanov) je bila:

- v letu 1995 predstaviti slovensko geografijo na regionalni konferenci IGU v Pragi na Češkem;
- v letu 1996 predstaviti delo in rezultate geografske znanosti na 28. Kongresu Mednarodne zveze geografov (IGU) v Den Haagu na Nizozemskem;
- sooblikovati 17. Posvet slovenskih geografov na Ptujju jeseni istega leta ter (ne nazadnje)
- opredeliti lastno organiziranost in dejavnost.

Na regionalno konferenco IGU v Pragi je Slovenija poslala 12 člansko zastopstvo. Član SNKG dr. Rado Genorio je bil član v delovnem predsedstvu konference. SNKG je za to priložnost, ob pomoči Ministrstva za zunanje zadeve in prijatelja Slovenije, upokojenega odgovornega urednika revije *GeoJournal* dr. Wolfa Tietzeja, pripravila zbornik tujejezičnih (angleških) objav, ki so v letih 1991–1994 izšli v njej. Tristo zvezkov "Slovenia" je bilo tako rekoč razgrabljenih. Ob tej priložnosti so bile podarjene oziroma predstavljene tudi slovenske strokovne publikacije ter turistične edicije o naši deželi.

Na 28. kongres Mednarodne zveze geografov se je SNKG pripravljal dalj časa. Žal ideje niso v celoti dobile notranje in zunanje podpore. Večinski imenovalec ne-sporazumov je bil finančne narave. Ministrstvo za znanost in tehnologijo ni bilo pripravljeno financirati zbornika (kljub odličnim ocenam, ki jih je zamisel bila deležna na ustreznih komisijah). Inštitut za geografijo je odpovedal sodelovanje pri pripravi Slovenskega večera, MZT se je odpovedalo sofinanciranju razstave in podpori udeležbe naših znanstvenikov (odobrilo je le kritje stroškov prevoza za enega udeleženca).

V razmeroma kratkem času je bil SNKG primoran najti druga pota za izvedbo (okrnjenega) načrta. Ob pomoči Znanstvenega inštituta za geografijo Filozofske fakultete (ZIFF) in Zveze slovenskih geografskih društev (ZGDS) je izdal zbornik "Slovenia — A Gateway To Central Europe" v katerem je s prispevki sodelovalo 10 avtorjev iz petih strokovno-raziskovalnih sredin. Zaradi varčevanja je bilo natiskanih le 300 izvodov knjige. Glede na izjemno povpraševanju po tej knjigi, posebno še po odlični predstavitvi oziroma kritiki prof. Milana Natka v četrtkovih Književnih listih dnevnika DELO, se zastavlja vprašanje, ali ne bi bilo ustrezno zbornik ponatisniti.

Kljub omenjenim oviram se je 28. posveta IGU v Den Haagu udeležilo 11 slovenskih strokovnjakov. Sodelovali so v delovnih telesih in pripravili predstavitve — panoje in referate s strokovno raznovrstnimi temami. Ob ustrezni angažiranosti članov Geografskega inštituta pri ZRC SAZU je bila na razstaviščnem prostoru pripravljena oblikovno in vsebinsko dopadljiva razstava dosežkov slovenske geografske znanosti. Temo so kolegi vsak dan menjavali, kar je vzbudilo še dodatno pozornost udeležencev.

Na 17. zborovanje slovenskih geografov je SNKG na Ptuj povabil predstavnike geografskih društev sosednjih dežel in nekatere vidne tuje strokovnjake iz Hrvaške, Nemčije in Avstrije, ki delujejo predvsem v okviru geografske didaktike.

Kljub večkratnemu obravnavanju vsebine notranje organiziranosti — beri: Pravilnik Slovenskega nacionalnega komiteja za geografijo — se člani SNKG niso uspeli dogovoriti o načelnemu izhodišču delovanja. Osnovna dilema je, kakšno vlogo naj ima SNKG — poenostavljeno rečeno:

- ali je SNKG komisija Zveze geografskih društev Slovenije (kot v praksi udejanjeno doslej),
- ali je SNKG neke vrste "zunanje ministrstvo" ZGDS, ki vzdržuje stike tega organa s svetom (kar v taki obliki ni udejanjeno nikjer),

- ali pa je SNKG samostojna ustanova, neodvisna od ZGDS, ki pa združuje koristi te društvene, **prostovoljne, cehovske** organizacije in koristi drugih — predvsem **strokovnih, ekonomsko naravnanih** ustanov (kot je navada po svetu in je bilo udeleženo v okviru organiziranosti v jugoslovanski federaciji) in jih zastopa prednostno navzven, z rezervo/priložnostno pa tudi v Sloveniji?

Članstvo SNKG (oziroma slovenskih geografov) v Mednarodni zvezi geografov IGU znaša 1125 ameriških dolarjev na leto. Vsaj doslej je to brez pripomb plačevalo Ministrstvo za znanost in tehnologijo. Za to prejemamo trikrat letno ustrezen informacijski bilten — 50 izvodov, ki poroča o delu komisij, konferencah in drugem. Predsedstvo IGU (prof. dr. P. Messerli iz Berna, predsednik od 1996 dalje, in E. Ehlers iz Bonna, tajnik) vidi v SNKG oziroma njegovem predsedniku odgovornega partnerja.

Anton Gosar

Redna letna volilna skupščina Zveze geografskih društev Slovenije z dne 27. 3. 1997

Poleg poročil o delovanju komisij ZGDS in posameznih regionalnih društev v preteklem letu ter usmeritev za delovanje v prihodnjem je bila osrednja točka dnevnega reda skupščine razrešitev dotedanjega in volitve novega predsedstva ZGDS. Tako so bili, razen podpredsednika ZGDS in drugega tajnika, ki pa sta bila pozneje izvoljena na rednih sejah IO ZGDS, soglasno izvoljeni naslednji kandidati za funkcije v ZGDS:

- predsednik IO ZGDS: dr. Metka Špes;
- podpredsednik IO ZGDS: dr. Ana Vovk;
- tajnik I: mag. Dejan Rebernik;
- tajnik II: Sabina Kramberger;
- predsednik komisije za znanstveno delo: dr. Mirko Pak;
- predsednik komisije za vzgojo in izobraževanje: Branka Gabrenja Muller;
- predsednik komisije za tisk: dr. Milan Orožen Adamič;
- predsednik finančno-gospodarske komisije: Miha Pavšek;
- predsednik nacionalnega komiteja: dr. Anton Gosar;
- člani nadzornega odbora: Nevenka Cigler, Marjan Luževič, Bibijana Mihevc;
- člani disciplinske komisije: Cita Marjetič, Marjeta Hočevnar, Mauro Hrvatin.

Dejan Rebernik

Nagovor ob 75-letnici ZGDS

Pred 75. leti so bili zakoličeni in položeni temelji našega stanovskega društva, njegove organiziranosti ter vraščenosti v naše vsakdanje življenje. In ta obletnica je lahko tudi pravi in primeren trenutek, da se ozremo na prehojeno pot, pregledamo in napravimo bilanco opravljenega dela ter razmislimo o stanju in položaju slovenske geografije v našem vsakdanjiku, o njeni vpetosti v razvoj kulture, izobraževanja in znanstvene misli na Slovenskem. Obenem pa je lahko ta spoštljivi jubilej tudi trenutek za razmislek o naših najraznovrstnejših spodbudah, programih in načrtih, predvsem pa o vlogi mlade in prihajajoče generacije, ki (bo) s svojimi novimi zamislimi in svežimi močmi in raziskovalnimi potenciali že sedaj soustvarja podobo geografije jutrišnjega dne. Vendar menim, da ta svečanost ni najbolj primeren trenutek, da podrobneje obnovimo vse naše delo, razgrnemo uspehe in tudi pomanjkljivosti naše društvene povezanosti in stanovske zavesti in zavednosti. Kajti vse to so vestno in skrbno opravili in še opravljajo naši neutrudni in zvesti društveni delavci in kronisti v svojih rednih letnih in drugih poročilih, ki so objavljena v društvenem tisku in javnih občilih domala skozi vseh zadnjih sedem desetletij in pol.

Pa vendarle, nocojšnja slovesnost je trenutek, ko ne moremo mimo nekaterih temeljnih stalnic, ki nakazujejo in opredeljujejo našo dejavno navzočnost na slovenskem koščku Evrope, ki s svojimi osnovnimi geografskimi, zgodovinskimi, kulturno-socialnimi, gospodarskimi in drugimi značilnimi in posebnimi lastnostmi pomeni pomembno srednjeevropsko povezovalno mostišče in stičišče. In v tem spoznanju moramo gledati našo društveno-stanovsko navzočnost in razvejenost ter razmišljati o njeni vsebinski naravnosti in ustreznosti.

Še tako objektivni raziskovalec našega društva in geografije na Slovenskem ne bo mogel neprizadeto mimo osnovnih postavk, ki so jih narekovale vsakdanje strokovne potrebe po tesnejšem povezovanju najprej študentov geografije in kmalu zatem tudi profesorjev zemljepisa na Slovenskem. Z ustanovitvijo ljubljanske univerze leta 1919 in Filozofske fakultete, v okviru katere je bila tudi stolica za geografijo, se mladi in nadarjeni ter v strahotah in bedi prve svetovne vojne preizkušeni in utrjeni študenti niso zadovoljevali zgolj z objektivnim znanjem, ki jim ga je dajal univerzitetni študij. Hoteli so mnogo več. Marsikaj zamujenega so želeli nadoknaditi v čim krajšem času. Svoje moči in sposobnosti so hoteli posvetiti domovini, proučevanju slovenske zemlje in njenega človeka. Na komaj ustanovljeni stolici za geografijo so se zbrali študenti iz različnih vetrov in prišli tudi iz različnih univerz. Prišli so z Dunaja, Zagreba, Neaplja in od drugod in njim so se pridružili začetniki domala iz vseh slovenskih pokrajin in njihovega sosedstva. Na prvem rednem občnem zboru, 8. marca 1922, je bil izvoljen poslovni odbor, ki mu je predsedoval Ivo Rubić iz Sumartina na otoku Braču, podpredsednik je postal Roman Savnik, tajnik Fran Vatovec, blagajnik Rado Bednarik iz Gorice, knjižničar Ivo Sosič, odbornika pa France Planina in T. Mitrović. Okrog tega osrednjega in gonilnega jedra

so svoje delo in znanje strnili še Franjo Baš, Ciril Bernot, Pavle Blaznik, Viktor Gruntar, Ivan Rakovec, Oskar Reja idr.

Leta 1925 je iz študentskega geografskega društva nastalo Geografsko društvo Ljubljana, ki je v svojih vrstah vključevalo večino akademsko izobraženih geografov, študente geografije in sorodnih ved kakor tudi ljubitelje in podpornike geografije. K nakazani vsebinski in organizacijski preusmeritvi društva so narekovale dolgoročne potrebe po smotrnem in uspešnem vključevanju profesorjev geografije v proučevanje mnogih aktualnih geografskih pojavov, značilnosti in problemov Slovenije. V organizacijsko prenovljeni in vsebinsko dopolnjeni zasnovi je delovalo društvo vse do 2. svetovne vojne, nakar je umolknilo za več kot štiri leta. Na izrednem občnem zboru, 20. novembra 1945, so nekdanji in novi člani društva obudili vso preteklo društveno dejavnost in jo razširili na številna nova področja. Nove oblike društvene organiziranosti, ki se je naslonila na tedanjo upravno-politično razdelitev Slovenije, so okrepile stanovsko zavest in prispevale k nastanku novih središč društvenih jeder, ki so se zlivala in spajala v enotno stanovsko organizacijo. Iz poverjeništev, podružnic in aktivov, ki so bili v vseh večjih središčih, so nastala v začetku 80. let samostojna društva, ki so leta 1984 ustanovila svojo osrednjo povezovalno ZGDS, ki je naslednica pred 75. leti ustanovljenega študentskega geografskega društva.

Geografija je ena izmed temeljnih nacionalnih znanstvenih ved. Predmet njenega proučevanja so pokrajina in njeni ljudje, njihovi medsebojni, vzročno in posledično povezani vplivi in prostorski učinki. Sodobna slovenska geografija si je ves čas prizadevala, da s celostnega vidika osvetli in pojasni vplive in učinke človeka in družbe z vsemi njenimi dejavnostmi na preoblikovanje okolja in pokrajine. Pri vsem tem je skušala spoznati, kar ji je tudi uspešno uspevalo, temeljne geografske zakonitosti, ki so povezane z nastankom in vsakokratnim preoblikovanjem pokrajin. In ob tem je ponovno treba poudariti, da pokrajina ni zgolj prostorski sistem s tremi oziroma štirimi izmerljivimi osnovnimi dimenzijami, temveč je mnogo več. Je pravi prostorski organizem s svojstvenimi in občutljivimi ter med seboj povezanimi sistemi, ki terjajo individualen pristop za njegovo poznavanje, urejanje ali preurejevanje. Pri kakršnih koli posegih v pokrajino se ne smemo slepo in nekritično nasloniti na uveljavljene rešitve in modele, ki prihajajo od drugod. Prepričan sem, da to zmorejo najbolj korektno in učinkovito opraviti domači strokovnjaki, ki živijo in dihaajo z našimi pokrajinami in podrobno poznajo utrip njihovega vsakdanjega življenja. V tem vidim enega izmed glavnih in dragocenih sporočil, ki so ga pogumni in delu predani študentje geografije pred 75. leti in kasneje še večkrat zapisali v temeljne postavke in izhodišča o namenih in potrebah ustanovitve in delovanja geografskega društva. Njihovo temeljno sporočilo in naročilo je, da naj slovensko zemljo in človeka na njej proučujejo predvsem domači strokovnjaki.

Že od vsega začetka ima naša stanovska zveza pomembno vlogo pri spodbujanju, usmerjanju in usklajevanju temeljnega znanstvenoraziskovalnega dela. Poleg temeljnih raziskav, ki dajejo poglobljeno in splošno vedenje o naših pokrajinah in njih-

vem prebivalstvu, je slovenska geografija segala še na številna druga in aktualna področja prostorske, gospodarske in socialne problematike Slovenije in njenih predelov. Slovenski geografi so že pred 2. svetovno vojno proučevali in opozarjali strokovno in drugo javnost o socialnogeografskih problemih viničarstva, kolonata, agrarne prenaseljenosti, izseljenišтва in sezonskega zaposlovanja, vozaštva delovne sile, na socialne probleme slovenske vasi, značilnosti poselitve, kmečkih naselij in njihovih domov, pa na zemljiško razdelitev, ki je pomembna sestavina naše kulturne pokrajine, na mnogoplastno problematiko slovenskega planšarstva itd. Nagel gospodarski razvoj po 2. svetovni vojni s korenitimi socialnimi in družbenimi spremembami, tudi z vrsto spremljajočih nevšečnosti, je našel obilne odmeve v geografskih delih. Geografija je opozarjala na številne pokrajinske vidike in probleme deagrarizacije, industrializacije, urbanizacije, praznjenja hribovskih in obmejnih območij, na gospodarsko in socialno odmiranje hribovskih kmetij pa na podobo mest in njihovih zaledij, na črne gradnje, značilnosti in probleme razvitih in nerazvitih območij, koncentracije prebivalstva v mestno-industrijskih središčih in njihovih neposrednih zaledjih, degradacijo okolja in varstvo narave itd. Nemalo dela je bilo opravljenega za potrebe najraznovrstnejših regionalizacij Slovenije, prostorskega načrtovanja, državne uprave idr. Z vsem tem delom geografija ni bogatila samo svojega lastnega znanja in vedenja o slovenski zemlji in njenem človeku, temveč je z njim razširila in poglobila področje svojega dela, obenem pa obogatila sorodna in druga področja s temeljnimi geografskimi spoznanji in zakonitostmi. To so predvsem tiste prostorske vede, ki se ukvarjajo z urejanjem in preurejanjem okolja, oživljanjem degradiranega prostora, regionalnim in prostorskim načrtovanjem, celostno okoljevarstveno tematiko, zaščito in varovanjem pred naravnimi in drugimi nesrečami. Geografske regionalizacije, proučevanja omrežij centralnih in vaško-podeželskih naselij, socialne in druge problematike mest in podeželja, urbanizacije in suburbanizacije so področja, ki so naletela na širok odmev in uporabnost geografskih spoznanj v urbanizmu, pokrajinski arhitekturi, turizmu, regionalno-prostorskem načrtovanju, v različnih vejah infrastrukturnih dejavnostih, državni upravi itd.

Geografska zborovanja so pomembna strokovna manifestacija moči in razveženosti slovenske geografije ter prodornosti in uspešnosti njenega znanstvenoraziskovalnega dela. Na njih so bile predstavljene prenekateri najpomembnejše novosti in smeri raziskovalnega dela pri nas, posredno ali neposredno pa so bili zarisani vsi značilni vsebinsko-teoretični in metodološki ter aplikativni premiki na področju geografije doma kakor tudi na tujem. V okviru teh srečanj dobiva "šolska geografija", ki je v nenehnem prenavljanju, posodabljanju in bogatenju svojih načel in pristopov, čedalje vidnejše mesto. V vsebinski zasnovi vseh naših 17. zborovanj se kaže vsakokratna podoba in stanje slovenske geografije kakor tudi vpetost njenih izsledkov v aktualne in aplikativne tokove socialnega in gospodarskega razvoja. Z zborovanji smo temeljito spoznavali slovenske pokrajine ter se seznanjali z njihovimi vsakdanjimi gospodarskimi ali strukturnimi problemi. Večina teh naših zborovanj je postregla s koristnimi zborniki prikazane in obravnavane tematike in so

dokumenti naše dejavnosti in zavzetosti pri odkrivanju in opredeljevanju najrazličnejših, predvsem za stroko kakor tudi za prakso žgočih problemov v naših pokrajinah.

Podoba naše strokovne dejavnosti in odmevnosti v javnosti se kaže v društvenem tisku. Pomembno informacijsko nadgradnjo znanstvenoraziskovalnega in strokovnega dela se zrcali v vsebinski podobi Geografskega vrstnika, Geografskega obzornika ter v drugih priložnostnih publikacijah. Ob tem ne moremo prezreti, da so slovenski geografi nemalo prispevali k posodobitvi in modernizaciji učbenikov zemljepisa in k vsebinski obogatitvi vseh mogočih učnih pripomočkov. Prepričan sem, da delim z vsemi vami spoznanje, da so slovenski učbeniki zemljepisa na zavidljivi evropski ravni, in to ne samo po svoji vsebinski zasnovi, temveč tudi po nazorni, povedni in okusni tehnični opremljenosti.

Vsa naša dosedanja društvena dejavnost je slonela na prostovoljnem delu ljudi, ki se zavedajo potrebe in nujnosti tesnejšega strokovnega oz. stanovskega povezovanja. Brez njih ne bi bilo tako obilnih in mnogoterih sadov, kot nam jih ponuja naša stanovska organiziranost ob 75-letnici. In prav tem prizadevnim, marsikdaj tudi anonimnim pa delavnim, stroki zvestim in predanim ljudem smo dolžni naše splošno spoštovanje in iskreno zahvalo za vse, kar so v različnih obdobjih svojega dela in življenja vložili v razcvet in razrast društva oziroma zveze ter v napredek in razmah slovenske geografije. In prav njim se želi ZGDS, ob letošnjem jubileju, vsaj simbolično zahvaliti in oddolžiti z ustreznimi priznanji. Priznam, da je vsak izbor najbolj zaslužnih, delavnih, prizadevnih, uspešnih in temu podobnih ljudi težak in za marsikoga, ki je bil kakorkoli že prezrt, tudi krivičen. In takšen je morda tudi naš seznam, čeprav smo si vsi iskreno prizadevali, da bi vanj vključili vse, ki so na različnih strokovnih področjih in v društvenem delu zapustili vidnejše sledi. Prav gotovo smo na marsikaterega med nami pozabili, pa ne zavestno ali s kakršnega koli prestižnega namena, temveč predvsem zato, ker od nikogar in nikoder nismo dobili, kljub dvakratnemu pozivu, nobenega predloga.

Poleg stanovskih priznanj različnih stopenj se je ZGDS odločila, da bo odslej dalje podeljevala še dve priznanji slovenskim geografom, in sicer MELIKOVO PRIZNANJE za vrhunske dosežke na znanstvenoraziskovalnem področju in ILEŠIČEVO PRIZNANJE za vidne in odmevne uspehe na področju geografske vzgoje in izobraževanja. S tem želimo, da bo Melikovo in Ilešičevo delo kot utemeljiteljev sodobne slovenske znanstvene geografske misli, trajno in veljavno navzočih v naši stroki. Oba sta s svojim neprecenljivim delom, s številnimi in raznovrstnimi razpravami, pobudami in usmeritvami postavila zanesljive in globoke ter trdne temelje kar se da celostnemu geografskemu proučevanju Slovenije in njenega prebivalstva. Vsa njuna raziskovalna vnema in prizadevanja so bila prepojena z ljubeznijo do slovenske zemlje in njenega človeka. Oba sta s svojim dolgoletnim delom usmerjala in utrjevala oblike in razgibavala društveno delo in zapustila neizbrisljive sledi v obeh osrednjih društvenih glasilih. Z ustanovitvijo in s podeljevanjem priznanj, ki sta poimenovani po obeh velikanih in najbolj izrazitih osebnostih slovenske geografije

20. stoletja, želimo poudariti našo trajno in iskreno zahvalo za vse, kar sta s svojim bogatim znanstvenim in vsem drugim delom, ki ima trajnejšo veljavo, prispevala v zakladnico slovenske znanosti in kulture.

Naj bo današnji dan, ki je tudi praznik slovenske geografije, nova spodbuda za nadaljnjo rast in razcvet naše stanovske povezanosti in sodelovanja. Prepričan sem, da bo tudi naš mladi rod, ki s svojimi vidnimi in dragocenimi znanstvenimi izsledki čedalje vidneje stopa v ospredje vseh naših raziskovalnih prizadevanj, negoval iz preteklosti podedovane oblike naše stanovske povezanosti ter jih dopolnjeval s časom in okoliščinami dela in življenja z ustrežnejšimi in s primernejšimi ter z vsebinsko bogatejšimi oblikami. In ob vsem tem ne prezrimo tistega temeljnega sporočila in naročila ustanoviteljev Geografskega društva, da je treba vedno imeti spoštljiv in tenkočuten odnos do slovenstva in njegovih zlahtnih korenin, ki so globoko razpredene po slovenski zemlji in povsod tam, kjer so naši izseljenci. Z zavzetim, iskrenim in poštenim delom pa si še naprej prizadevamo spoznavati našo domovino in bogatiti našo stroko z novimi ustvarjalnimi dosežki.

Milan Natek

Ob 75-letnici ustanovitve Geografskega društva

(iz govora na proslavi)

Letos, ko geografi praznujemo 75 let našega stanovskega druženja, se z veseljem spominjamo, da so mnoge generacije pred nami dosledno in uspešno uresničevale tiste osnovne cilje, ki so jih leta 1922 zapisali mladi zanesenjaki, ustanovitelji Geografskega društva: da naj torej društvo skrbi za razvoj stroke, da naj pospešuje znanstveno raziskovalno delo, da skrbi za nenehno strokovno izpopolnjevanje kolegov, ki poučujejo geografijo na vseh stopnjah izobraževanja, ter da popularizira našo stroko in njene dosežke.

Zato lahko danes s ponosom rečemo, da praznujemo 75. rojstni dan društva, ki kljub častitljivi starosti ni izgubilo ne svoje vitalnosti niti svojega pomena za stroko. Z leti so se sicer spreminjale, predvsem posodabljale oblike njegovega delovanja, povečevalo se je število društvenih članov, pred dobrimi desetimi leti smo, v želji po večji decentralizaciji, društvo spremenili v Zvezo regionalnih geografskih društev, Geografskemu vestniku in Geografskemu obzorniku so se pridružili še zborniki posvetovanj, strokovno dobro pripravljene in izpeljane ekskurzije so naše geografe odpeljale do skoraj vseh morij tega sveta, ne le do Jadranskega, o čemer so sanjali in načrtovali ustanovitelji društva pred 75. leti.

Od prvih poskusov leta 1922, da bi slovenski geografi navezali stike s Kraljevim geografskim društvom v Londonu, se danes ponášamo s sodelovanjem s skoraj vsemi geografskimi društvi po Evropi in Ameriki. Smo člani Mednarodne geografske zveze in brez pretirane samohvale poudarjamo, da je tudi po naši zaslugi Slovenija v med-

narodnih geografskih krogih prepoznavna, ne le kot država, ki je nastala na pogo-rišču nekdanje Jugoslavije, ampak so dobro znane njene geografske značilnosti, po-krajinska pestrost, prostorske in socialne spremembe na podeželju, v mestih, naš kras, prometno prehodnost, stanje našega okolja in še marsikaj.

Inventuro dosedanjega delovanja našega društva je vestno, kot to samo on zna, opravil naš kolega Milan Natek, 23. decembra pa bomo v Zemljepisnem muzeju od-prli še razstavo, ki bo tudi vizualno obudila spomine na pretekla desetletja našega stanovskega delovanja.

Obujanje spominov in pogled v preteklost nam nedvomno ponuja dovolj razlogov za optimizem, ponos in veselje ob današnjem praznovanju. Zato naj bo tudi ta svečanost priložnost, da se spomnimo predvsem uspehov — na morebitne neuspehe nas bodo že drugi opozorili — da iskreno stisnemo roko dobitnikom društvenih priznanj in se jim zahvalimo za njihov pomemben prispevek pri razvoju naše stroke. Naj postane to dan ali vsaj večer dobre volje, ko ne bomo tarnali, da je v šoli premalo ur geografije, da so mnogi raziskovalni projekti finančno podhranjeni, da nimamo dovolj sredstev za raznovrstne društvene dejavnosti, da bi želeli še več terenskega raziskovanja, strokovnih ekskurzij, strokovnih in poljudnih geografskih publikacij...

Vsaj za uro, dve pozabimo na zapletene načine zbiranja točk za napredovanje, ocenjevanje odličnosti raiskovalcev in raziskav, na indekse citiranosti, na to, da prihajamo iz različnih, včasih med seboj konkurenčnih ustanov, danes bodimo vsi le člani enega najstarejših in uspešnih stanovskih združenj v Sloveniji, ki deluje na najcenejše in ekološko najmanj oporečno gorivo — na emocionalni pogon mnogih prostovoljcev.

Pripombe, da je minil čas zanesenjaškega aktivizma, da je želja in veselja po pro-stovoljnem društvenem delovanju vedno manj, so v nekaterih segmentih našega dela celo opravičene, predvsem tam, kjer se še vedno oklepamo starih, morda tudi že preživelih oblik delovanja. Razvoj stroke, njeni raziskovalni in publicistični dosežki na eni strani ter napredek v informacijski tehnologiji na drugi strani pa že sami po sebi ponujajo dovolj možnosti tudi za posodobitev našega delovanja, ne da bi se pri tem oddaljili od tistih izvirnih ciljev geografskega društva, ki so jih zapisali že pred 75 leti (izobraževanje, popularizacija stroke, pospeševanje raziskovalnega dela) Pri tem pa ne želimo niti ne zmoremo, da bi društvo ali njegove komisije prevzemale naloge poklicnih ustanov in organov.

Ob letošnji prenovi društvenih aktov, ki ga zahteva nova zakonodaja, je bila ponujena možnost o ponovni združitvi vseh stanovskih kolegov v enotno geografsko društvo Slovenije, z možnostjo oblikovanja vrste komisij za posamezna področja našega delovanja. Predlog ne izvira iz želje po centralizaciji ali združevanju vsega društvenega delovanja v Ljubljani, ampak preprosto zato, da bi uporabili že ustaljene in dobro organizirane oblike društvenega dela (od strokovnih ekskurzij, predavanj, sprotnega obveščanja) pri treh najbolj delavnih društvih, ljubljanskem, mariborskem in gorenjskem, in da bi jih prenesli ali ponudili geografom v drugih slovenskih po-krajinah, kjer so njihova društva bodisi manj aktivna ali pa jih sploh še niso usta-

novili. Toda videti je, da je med geografi razumevanje prednosti policentričnega razvoja Slovenije prevladalo do te mere, da ostaja Zveza samostojnih regionalnih geografskih društev tudi v prihodnje.

Čaka pa nas kar zahtevna naloga, ko bomo morali nekaj društev obuditi iz nekajletnega sna ali pa ustanoviti nova, če želimo, da bodo vsi geografi po Sloveniji imeli možnosti za stanovsko druženje. Zato tudi tokrat, v imenu Zveze geografskih društev Slovenije, pozivamo vse večletne predsednike oziroma funkcionarje tiste skupine "zaspanih" društev, da omogočijo predvsem svojim mlajšim kolegom, da se še oni izkažejo. Nič ni narobe, če človek po več letih službenih, družinskih, društvenih in še kakšnih obveznosti reče: dovolj je, ne zmorem več in najprej opusti društvene dejavnosti! Vaša moralna obveza pa je, da med kolegi geografi poiščete zanesenjake, ki bodo imeli dovolj moči in volje, da oživijo društvo. Dokaz, da tudi najmlajši geografi niso povsem brezbržni do društvenega delovanja, je Študentska sekcija geografskega društva, ki si za svoje delovanje zares zasluži vso pohvalo.

Načrtujemo, da bomo z novim statutom Zveze omogočili tudi večjo avtonomijo pri delovanju njenih komisij, saj naj bi v njih delovali tisti naši kolegi, ki problematiko najbolje poznajo in lahko suvereno sprejemajo najboljše in strokovno pravilne odločitve, ki bodo izpolnile pričakovanja in interese vseh geografskih društev.

Zadnja desetletja je veljalo pravilo, da smo se vsake tri leta srečevali na vsegeografskih zborovanjih, s tem da smo si vedno prizadevali za poprejšnjo podrobno geografsko proučitev regije, kjer je bilo zborovanje. Za prihodnje pa načrtujemo, da bodo zborovanja slovenskih geografov vsake štiri leta. Naslednje bo na prelomu tisočletja, leta 2000, v naši prestolnici. Kar neverjetno je, da smo Ljubljano in njeno okolico geografi v zadnjih letih proučevali bolj izjemoma. Vmes bomo vsaki dve leti pripravili manjša posvetovanja, kjer bomo obravnavali le izbrane prostorske oziroma geografske probleme (npr. spremembe ob novo nastali državni meji, novejša dogajanja na slovenskem podeželju itd.). Še naprej pa si bomo prizadevali, da bi vse te najnovejše izsledke sproti objavljali, saj dobijo šele z objavo pravo veljavo in uporabno vrednost tako za načrtovalce prostorskega razvoja kot za učitelje, ki imajo tako več možnosti za aktualizacijo pouka geografije.

Še vedno je naveč naših stanovskih kolegov poklicno posredno ali neposredno povezanih s šolo, z vsemi stopnjami izobraževanja, zato bo Zveza prav na tem področju morala v prihodnje še rahločutneje prisluhniti njihovim potrebam in zahtevam po strokovni podpori. Zadnja dva sestanka Komisije za znanstveno delo, kjer so prav na pobudo učiteljev razpravljali o regionalizaciji Slovenije in Evrope za potrebe novih učbenikov, je že eden od zgledov tovrstnega sodelovanja, ki mu bodo zagotovo sledili še drugi.

Verjamemo in zaupamo našim kolegom, ki sodelujejo v različnih organih šolske prenovе, da bodo znali in zmogli za geografijo odrezati tisti kos kolača v predmetniku, ki si ga ta zasluži. In to ne zgolj zato, ker hočemo že iz navade sodelovati pri gostiji, ampak zato, ker smo prepričani, da sodi geografija med predmete, ki ponuja mladim dobre osnove za razumevanje dogajanj v naravi in družbi, da se zavedajo

njune medsebojne soodvisnosti. Daje jim tudi znanje za razumevanje naravnogeografskih, razvojnih, kulturnih, jezikovnih in drugih razlik med posameznimi deli sveta, kar je obenem najkrajša pot pri vzgajanju v strpnosti, medsebojnem razumevanju in upoštevanju ter priznavanju razlik med ljudmi in narodi.

Skupaj z učitelji se veselimo uspehov naših učencev na mednarodnih tekmovanjih mladih geografov, vsako leto znova nas presenečajo mladi raziskovalci z dobrimi samostojnimi raziskovalnimi nalogami na republiških srečanjih. S ponosom smo sledili rezultatom letošnjih mnenjskih raziskav med učenci srednjih šol, ki so geografijo uvrstili med tri najbolj priljubljene predmete. To so podatki, ki vsi sodijo med najslajše dodatke današnjemu slavu.

Pomen in uspešnost društvenega delovanja za katerega je treba priznati, da je v svoji zgodovini preživljal boljša pa tudi slabša obdobja, sta pravzaprav odraz stanja v geografiji na sploh. Za prodornost, inovativnost, aplikativnost, pa tudi mednarodno odmevnost naše stroke pa so v veliki meri odgovorni naši kolegi, ki se ukvarjajo z znanstvenoraziskovalnim delom na inštitutih in na obeh univerzah. V zadnjih letih, ko so se sredstva za te dejavnosti vztrajno zmanjševala, smo morali pokazati kar veliko mero trdoživosti in sposobnosti za preživetje. Malo utrujeni in včasih že kar brezvoljni smo vendarle preživeli, nekateri pa so raje šli med politike. Kljub vsemu sta prav v zadnjem času nastajala dva pomembna projekta, katerih rezultat bo izdaja prvega atlasa Slovenije s serijo tematskih kart s komentarji in več zvezkov monografije Slovenije. Z raziskovalnim in strokovnim delom smo sproti skušali slediti zahtevam in potrebam prakse, tako pri oblikovanju strokovnih meril za nove občine ali nastajajoče pokrajine, naši kolegi so vključeni v pripravo novega prostorskega načrta Slovenije, s svojim znanjem in poznavanjem zakonitosti delovanja vseh sestavin okolja lahko precej prispevamo k udejanjanju načel sonaravnega razvoja tako posameznih človekovih dejavnosti kot pokrajin, pomagamo pri načrtovanju novih poselitvenih modelov, mednarodno strokovni javnosti znamo razložiti, kakšen je položaj manjšin v naši državi, in še veliko drugega.

Kljub širokemu spektru naštetih tem, ki jih raziskujemo geografi, bo v bodoče potrebno razmišljati o združevanju raziskovalnih potencialov pri nekaj velikih temeljnih projektih, kjer si bomo lahko raziskovalci "polnili akumulatorje", nabirali nova znanja, se seznanjali z najnovejšimi tujimi raziskavami, nato pa bomo, obogateni z novim znanjem, lahko uspešno opravili še številne aplikativne raziskave za prakso. S projektnim povezovanjem raziskovalcev iz različnih ustanov, s sprotno izmenjavo raziskovalnih izkušenj in znanja bi se verjetno še bolj približali tisti osnovni in že 75 let stari ideji o pomenu razvoja stroke in pospeševanju znanstvenoraziskovalnega dela med geografi.

Ob koncu vas vabim, da se vsi skupaj ponovno srečamo na svečanosti ob 100-letnici našega društva. Vmes, v tem "kratkem četrto stoletju", pa lahko vsi skupaj in vsak izmed nas še kaj napravimo za to, da bo naše geografsko društvo delovalo še bolje in predvsem v dobro vseh nas.

Metka Špes

Zborovanja

4. mednarodni geomorfološki kongres v Bolgini, 28. 8.–3. 9. 1997

4. mednarodni geomorfološki kongres se je odvijal v več kot osemsto let starem univerzitetnem mestu Bolgini (ustanovljena je bila leta 1088), središču italijanske province Emilia-Romagna. V njem se je od 28. avgusta do 3. septembra zbralo kar 900 udeležencev od 5500, kolikor je menda vseh geomorfologov na svetu. O tej zadnji številki priča disketa z vsemi njihovimi naslovi, ki smo jih udeleženci kongresa poleg ostalega gradiva dobili ob prihodu. Pomembna številka, ni kaj! Kongres je organizirala prizadevna "nacionalna organizacija geomorfologov Italije", ki šteje več kot 300 članov. Duša organizacije je bil tudi nam dobro znani krasoslovec prof. Paolo Forti.

Velika večina udeležencev je prispevala referate in posterje. Skupaj je bilo predstavljenih 134 referatov, vsi ostali udeleženci pa so imeli možnost predstaviti svoj prispevek v obliki posterja. Teh je bilo prijavljenih več kot 600, kar samo po sebi dokazuje velik odziv na vabilo organizatorja. Referatov je bilo v posamezni sekciji na dan največ okrog dvajset in to najprej poročilo vodje sekcije o stanju na konkretnem področju geomorfologije, za njim pa so smeli po največ 15 minut govoriti še trije referenti. Tako je na primer minila prva dopoldanska ura do desetih. Po odmoru smo se vsi udeleženci udeležili razstave posterjev, ki jih je naenkrat razstavilo do 100 udeležencev. Dopoldanski del se je sklenil tako, da so se za eno uro še enkrat sestali predvsem razstavljalci in odgovarjali na morebitna vprašanja. Po kratkem opoldanskem odmoru je sledilo tričetrturbo plenarno predavanje vabljenega gosta. Popoldanski del je bil na las podoben dopoldanskemu, le da se je zvrstila naslednja skupina referentov in razstavljalcev posterjev.

Morda je za bralca, ki mu je tehnika posterjev manj znana, lahko zanimivih nekaj podrobnosti. Najprej je pomembno, da je samo s tehniko posterjev, ki je geomorfologiji zaradi vizualnega sporočanja takorekoč napisana na kožo, lahko nastopilo tako veliko število referentov. Drugače to ni mogoče. Organizator se obveže objaviti v tem primeru le povzetke. To je pač slaba stran te metode, poleg tega pa različni posterji pritegnejo različno število interesentov. Na razpolago smo imeli panno v velikosti 1,2×1,5 m. Nanj si lahko pritrdil že povsem izdelano površino posterja ali pa si na trdo podlago slike in risbe šele lepil. Sedanja računalniška tehnika omogoča najrazličnejšo grafično opremo in zato je posterska tehnika v bistvu dovolj preprosta in dosegljiva vsakomur. Pri tem se ponujajo številne možnosti, kako narediti poster ne samo vsebinsko, ampak tudi likovno čim bolj dopadljiv. Nismo se ukvarjali z ugotavljanjem, kateri posterji so bili najbolj obiskani in zakaj, a zanesljivo so posamezni še posebej pritegovali pozornost. Pomembna je privlačnost problematike,

metodologija in način predstavitve, preglednost in seveda kakovost ilustracij. Opa-
zovallec je najlaže primerjal med seboj več poročil o podobnih pojavih, na primer o
zemeljskih plazovih in usadih, ki so bili še posebej številni. Italijani so bili v tem
pogledu najštevilnejši. V dveh urah se je lahko mimo posterjev gibalo veliko število
posameznikov, vendar je intenzivnost takega spoznavanja in študija razmeroma
skromna, saj je ob tolikšnem številu poročil na razpolago zelo malo časa. Toda posa-
meznik lahko izbira med tistimi, ki ga najbolj zanimajo in se z avtorjem lahko tudi
pogovori, če ni preveč oblegan. Na razmeroma ozkem prostoru na ploščadi Inštituta
za fiziko pod plastičnimi šotori je bilo za posterje sicer dovolj prostora, ne pa za
udeležence, ki smo se prerivali skozi množico kot na kakšni preobljudeni mediteran-
ski mestni ulici.

Lažje je poročati o zunanjih vtisih kot pa o vsebini kongresa, saj je bila pestrost
tematike izredno velika, kot sta pestra naš planet in njegovo površje. Delovne sekcije
kongresa so imele sicer klasične naslove, a nekateri poudarki so iz njih vseeno
razvidni. V šestih dneh kongresa, z enim prostim dnevom, so si po vrsti sledile sekcije
za ledeniško, aridno in subaridno, fluvialno, tektonsko, kraško, obalno, podvodno,
tropsko, periglacialno in vulkansko geomorfologijo. Poleg njih so delovale še sekcije
o preperevanju in prsteh, aplikativni in teoretični geomorfologiji ter simpoziji o
geomorfologiji in okolju, inženirski geomorfologiji, o metodah in tehnikah v geo-
morfologiji, zemeljskih plazovih, geomorfoloških aspektih globalnih sprememb,
geomorfologiji in globalni tektoniki, razsežnostih in pogostosti geomorfoloških poja-
vov, geomorfologiji Antarktike in okrogla miza o geomorfoloških katastrofah v Evropi.
Za posameznega udeleženca je bilo tega programa preveč, tako kot je to na vseh
velikih kongresih. A prispevek k znanosti je bil nedvomno velik.

Med strokovnimi vtisi, ki po nekaj tednih oziroma mesecih še ne morejo biti po-
vsem urejeni, avtor tega prispevka lahko navede na primer naslednje. Presenetilo je
izredno veliko prispevkov italijanskih geomorfologov, med njimi je bilo zlasti mno-
go mladih, ne glede na spol. Kot je bilo že omenjeno, njihovo pozornost pritegujejo
zlasti recentni geomorfološki procesi, poleg usadov in plazov še razvoj badlandov ali
"calanc", poplave in kamniti ter blatni tokovi. Pokazali so tudi številne geomor-
fološke karte, ki jih pogosto izdelujejo geomorfologi in geologi skupaj, oziroma jih
objavljajo skupaj z geološkimi kartami. Veliko delo, zaradi bližine pomembno tudi
za nas, je opravil prof. Castiglioni s padovske univerze, ki je s sodelavci izdelal
geomorfološko karto celotne Padske nižine (skupaj s Furlansko nižino). Razstavljene
je bilo tudi precej nove raziskovalne tehnike, ki jo izdelujejo v sosednji državi za
opazovanje geomorfoloških procesov.

Mednarodnemu združenju geomorfologov, ki je pridruženo Mednarodni geo-
grafski uniji, od Bologne dalje načeljuje kanadski geomorfolog Olav Slaymaker (na-
sledil je Nemca Dietricha Barscha), sekretar združenja pa je mladi poljski geomor-
folog Piotr Migon. Čez štiri leta bo peti kongres geomorfologov sveta na Japonskem,
za katero so se nacionalni delegati odločili med tremi kandidatkami (še Kitajska in
Južna Afrika). Če ne prej bo vsaj do takrat treba slovensko geomorfologijo še bolj

okrepiti in ji dati tudi formalni okvir. Ni dvoma, da so slovenska prizadevanja na področju kraške geomorfologije po tradiciji zelo velika in uspešna, toda v svetovnem okviru se je treba uveljavljati tudi na drugih geomorfoloških področjih. Zato dva udeleženca iz Slovenije, A. Mihevc s posterjem o vrtačah na Krasu in podpisani s posterjem o Geomorfologiji dolinskega omrežja Soče nista mogla predstaviti celotne slovenske geomorfologije.

Jurij Kunaver

**Problems of Megacities:
social inequalities, environmental risks and
urban governance; Mexico, D.F.**

Vsakoletno zasedanje delovne skupine Comission of Urban Development and Urban Life Mednarodne geografske zveze je od 11. do 15. avgusta 1997 gostil Geografski inštitut Univerze v Mexicu, D.F. Za največje mesto na svetu, ki mu pripisujejo že 20 milijonov prebivalcev, je to bil seveda malo pomemben dogodek, za udeležence zbora pa podoben večini dosedanjih. Od njih se je razlikoval predvsem po manjši udeležbi evropskih geografov, zato pa jih je bilo toliko več iz različnih držav obeh Amerik in seveda kar precej iz Mehike same. In čeprav ostaja vodstvo Komisije več let v istih rokah, ta čas ji predseduje francoska geografinja Pumain Denis ob pomoči Švicarja J. B. Racina, je v vsebinskem pogledu mogoče opaziti, da izginjata enotni koncept in kohezija, vse manj je klasičnih urbanogeografskih tem in tovrstne teorije, pa tudi metodologije. V kolikor pa do tega še prihaja, gre večinoma za najbolj pereče družbene, gospodarske in splošno urbanizacijske probleme. Največ pozornosti je namenjeno problematiki razvoja velikih mest, t.i. megacitijev, ki vedno bolj obvladujejo ves ostali prostor in pogosto prevladujejo tudi v poleogeografskih raziskovanjih.

Navedba nekaterih predstavljenih tem navedeno potrjuje: ekspanzija multinacionalnih firm v evropski urbani hierarhiji; smeri urabnizacije na Kitajskem; upravljanje metropolitanske regije Porurje; upravljanje, učinkovitost in socialni položaj v velikih urbanih aglomeracijah; kompleksnost in heterogenost v metropolitanskem prostoru; tuje naložbe v metropolitanski regiji Monterrey; vpliv globalizacije na vele mestno obrobje, od glavnega do globalnega mesta in tako dalje. Maloštevilnim ekološko obarvanim temam, ki so vse obravnavale zunajevropske primere, in redkim obravnavam raznovrstne druge problematike mest, lahko dodamo vrsto referatov o problematiki mehiških mest, seveda največ o Ciudad Mexicu. V večini tovrstnih referatov seveda izstopajo socialni problemi, zlasti varnostna problematika v velikih mestih. Razpravljalci so si bili na koncu enotni, da tarejo vsa mesta podobni problemi. Zato so bile zanimive primerjave med latinskoameriškimi, južnoafriškimi in azijskimi mesti, okolij torej, za katere so značilni izredna koncentracija prebivalstva in gospo-

darstva, njihova skokovita rast, pa tudi porast ekoloških, varnostnih, socialnih, prostorskih in drugih problemov. Ob korektni organizaciji simpozija pa mestna ekskurzija še zdaleč ni izpolnila pričakovanj udeležencev, bila je bolj "zgodovinsko" naravnana in kot takšna sploh ni bila v soglasju s strokovnim programom seminarja.

Udeležba na takšnem zasedanju je koristna in zanimiva ne le s strokovnega vidika, temveč tudi zaradi stikov, ki se gotovo zelo obrestujejo. Tudi nastopanje na takšnem svetovnem zboru strokovnjakov ni brez odmeva; podpisani je poročal o vplivu gospodarskih dejavnikov na preobrazbo slovenskih mest. In ni pričakovati vračanja v obravnavo ožjih, predvsem teotetsko in metodološko naravnanih tematik, in sicer zaradi samega razvoja obravnavanega objekta, zaradi splošnega povezovanja in tudi zaradi procesa globalizacije, katere nosilci so jedra svetovne moči, mesta, oziroma njihove aglomeracije. Kaže, da geografija ne more vztrajati le pri proučevanju ozkih problematik in posameznih pojavov, očitno se mora vključiti v vedno bolj kompleksne interdisciplinarne raziskave urbanih sredin.

Mirko Pak

Poročilo o mednarodni konferenci CONGEO' 97 "Geografija podeželja in okolje"

Inštitut geonike iz Brna (dr. A. Vaishar s prizadevnimi sodelavci) je med 15. in 19. septembrom 1997 pripravil drugo mednarodno konferenco CONGEO' 97 v Valticah. Obravnavala je večplastno problematiko podeželja, predvsem pa okoljske razsežnosti. Na prvi moravski mednarodni geografski konferenci pred dvema letoma pa je bila v ospredju problematika mest. Vzorno organiziranega strokovnega srečanja se je udeležilo približno 40 geografov in drugih strokovnjakov iz različnih evropskih držav, med njimi tudi dva iz Slovenije. Sodelovali so fizični in družbeni geografi ter raziskovalci, ki se ukvarjajo z regionalnimi analizami podeželja. Prirediteljem je uspelo pred srečanjem izdati zbornik, žal pa niso bili navzoči vsi avtorji prispevkov.

Strokovno srečanje je potekalo v vsebinsko zaokroženih področjih, ki so obravnavali splošne probleme podeželja, regionalno problematiko podeželskih območij, vprašanja varovanja pokrajine in ekologijo ter nacionalne probleme podeželja posameznih držav. Podeželje je sicer tradicionalno vsebinsko polje geografije, konferenca pa je posebno pozornost namenila njegovi večplastni vlogi v povezavi s kmetijstvom, rekreacijo in turizmom, širjenju mestnih dejavnosti v ruralno okolje ter okoljevarstveni problematiki. Udeleženci so posebej podčrtali potrebo po celostno zasnovanemu proučevanju podeželja, prepletu gospodarskih, družbenih, infrastrukturnih in okoljskih razsežnosti.

Podeželje držav Evropske zveze in nekdanjih socialističnih srednje- in vzhodno-evropskih držav ima nekatere skupne lastnosti in vrsto razlik. Z okoljskega vidika je

skupna razmeroma visoka energetska in emisijska obremenitev mehaniziranega in kemiziranega kmetijstva (visoka vsebnost težkih kovin, pesticidov in nitratov v prsti in talni vodi). V celotnem podeželju Evrope je kmetijstvo še vedno eden od stebrov delovanja, čeprav zgublja osrednjo proizvodno vlogo. Kmetijstvo držav kandidatk za polnopravno članstvo se srečuje s problemi uvajanja tržnih zakonitosti ter številnimi strukturnimi problemi, podeželje držav Evropske zveze pa tudi s problemi kmetijskih presežkov in pritiskom nekmetijskih dejavnosti na podeželje. Udeleženci so se strinjali z oceno, da bo proces prilagajanja kmetijstva držav kandidatk skupni kmetijski politiki Evropske zveze dolgotrajen, naporen in boleč proces. Deleži kmetijskih površin, povprečne velikosti kmetij, raven kemizacije kmetijstva, gospodarski in zaposlitveni pomen kmetijstva se med državami kandidatkami za polnopravno članstvo v EZ namreč zelo razlikujejo. Tako je v češkem kmetijstvu zaposlenih le približno 5 % vseh zaposlenih, v romunskem pa več kot 35 %. Udeleženci so bili mnenja, da bodo razen splošnih smernic približevanja skupni kmetijski politiki potrebni tudi določeni posebni prijemi v posameznih državah.

Dr. Metka Špes in podpisani sta predstavila problematiko slovenskega podeželja v luči pokrajinske ranljivosti.

Dušan Plut

Poročilo o mednarodnem posvetu "Okoljska in komunalna problematika v Srednji in Vzhodni Evropi po političnih spremembah", Frohnleiten (Avstrija), 2. do 4. oktober 1997

Oddelek za uporabno geografijo graškega geografskega inštituta je pod vodstvom neumornega prof. dr. W. Zsilincsarja pripravil mednarodni delovni kolokvij o aktualnih vprašanjih okoljske politike in okoljskih razsežnostih komunalne problematike (zlasti ravnanja z odpadki) v nekdanjih socialističnih evropskih državah. Srečanja se je udeležilo okoli 30 strokovnjakov iz Avstrije, Nemčije, Madžarske, Češke, Hrvaške in Slovaške, dejavno pa so sodelovali tudi deželni politiki avstrijske Štajerske ter občine Frohnleiten. Prav neposredno srečanje stroke in politike na polju komunale ter okolja je prineslo živahno izmenjavo razmišljanj iz različnih zornih kotov. Posebej velja poudariti, da so bili navzoči avstrijski politiki izjemno solidno seznanjeni s strokovnimi podlagami za reševanje perečih komunalnih problemov, dodatno razsežnost v razpravi pa je bila mogoča tudi zaradi navzočnosti direktorja zasebnega komunalnega podjetja Saubermacher. Podjetje se ukvarja z reševanjem problematike ravnanja z odpadki v Avstriji, pa tudi v nekaterih t.i. državah prehoda (tudi v SV Sloveniji).

Udeleženci držav prehoda so nanizali vrsto podatkov o načinu ravnanja z odpadki ter spremembah, ki so v komunalni politiki nastale po političnih in gospodarskih spremembah. Skupna je bila ugotovitev, da je (razen v Avstriji) ravnanje z odpadki

okoljsko neprimerno, gospodarsko in surovinsko pa nesmotrno. Prevladuje neločeno zbiranje komunalnih odpadkov, v vseh državah prehoda je neposredno odlaganje komunalnih (gospodinjskih in podobnih) odpadkov še vedno daleč najpogostejša oblika ravnanja. Na pretežno sanitarno neurejena, pogosto nezakonita in številna odlagališča odpadkov se odlagajo tudi posebni in nevarni odpadki. Količine komunalnih odpadkov se povečujejo, surovinska (sekundarne surovine) in energetska (sežiganje) ponovna uporaba pa je minimalna. Ker so odlagališča pogosto na hidrogeološko neprimernih območjih, brez zaščitne folije, prihaja do onesnaževanja talne vode in drugih virov. V nekaterih državah, zlasti na območju nekdanje Vzhodne Nemčije, so poseben problem tudi stara okoljska bremena na nekdanjih vojaških površinah.

V Avstriji je zelo razširjeno ločeno zbiranje komunalnih odpadkov, število sicer urejenih komunalnih odlagališč se manjša, količina komunalnih odpadkov dejansko stagnira, delež ponovno uporabljenih komunalnih odpadkov (sekundarne surovine, sežiganje odpadkov in proizvodnja energije) pa je skoraj 50 %. Obstajajo pa še vedno določeni pomisleki glede sežiganja odpadkov, čeprav se je Avstrija strateško odločila tudi za takšen način gospodarjenja z odpadki. Zaradi skrajno strogih zakonskih določil pri odlaganju odpadkov in velikih dohodkov občin, kjer so regionalna odlagališča, se postopoma zmanjšuje nasprotovanje krajevnih prebivalcev. Na območju občine Frohnleiten je več let osrednje regionalno odlagališče za deželo Štajersko, ki je okoljsko vzorno urejeno, občina prejema visoko rento, ki jo vlaga v infrastrukturo ter gospodarstvo. Zato so se prebivalci na referendumu ponovno pozitivno opredelili do odlagališča na njihovem ozemlju. Strokovno voden terenski ogled odlagališča je potrdil visoko raven sanitarne urejenosti odlagališča in primeren način odlaganja skrbno nadzorovanih odpadkov.

Prof. dr. V. Premzl je na mednarodnem kolokviju predstavil organiziranost in problematiko ravnanja z odpadki v Mariboru, avtor prispevka pa slovensko strategijo ravnanja s komunalnimi odpadki.

Dušan Plut

GEOGRAFSKI VESTNIK 69

Izdala in založila Zveza geografskih društev Slovenije — izšel leta 1997.

Geografski vestnik izhaja v Ljubljani. Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Uprava časopisa je pri Zvezi geografskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2. Denar pošiljajte na račun št. 50100-678-44109 (Zveza geografskih društev Slovenije).

Tisk
VB&S d.o.o. Ljubljana
Milana Majcna 4

Tehnični urednik
Iztok Sajko

Ljubljana, 1997
naklada 800 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-319/92mb z dne 3.4.1992 sodi ta publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov.

UVODNIK

Marijan M. Klemenčič	
Za odličnost slovenske geografije	7

RAZPRAVE

Ana Vovk	
Ekološko vrednotenje prsti v Dravinjskih gorica in dolini Dravinje	11
<i>Ecological Evaluation of Soils in the Dravinjske gorice and the Dravinja Valley</i>	27
Irena Rejec Brancelj, Simon Kerma	
Vpliv poselitve in gospodarstva na kakovost vode v porečju Reke	31
<i>Impacts of Settlements and Economy on the Water Quality in the Reka River Basin</i>	43
Damjana Počkaj Horvat	
Demografske značilnosti Maribora in njegova notranja členitev	45
<i>Demographic Characteristics of Maribor and its Internal Division</i>	70
Vladimir Drozg	
Nekatere značilnosti ustroja Maribora	73
<i>Certain Structural Features of Maribor</i>	91
Milan Bufon	
Države, narodi, manjšine: politično-geografski oris	93
<i>States, Nations, Minorities: a Politico-geographical Survey</i>	113
Jernej Zupančič	
Slovenci v Avstriji – število, način poselitve, struktura, identiteta	115
<i>Slovenians in Austria – Their Number, Settling Pattern, Structure, Identity ..</i>	136
Drago Kladnik	
Nekateri prostorski vidiki telefonskega omrežja v Sloveniji	139
<i>Certain Spatial Aspects of Slovenian Telephone Network</i>	159

RAZGLEDI

Andrej Kranjc	
Vloga slovenskih geografov v sodobnih raziskavah krasa	161
<i>The Role of Slovenian Geographers in Modern Karst Research</i>	166
Ivan Gams	
Slovenski geografi in komisija za kras pri Mednarodni geografski zvezi	169
<i>Slovenian Geographers and the Commission on Karst at the International Geographical Union</i>	172
Franc Lovrenčak	
Prsti na Tajskem	173
<i>Soils in Thailand</i>	185

RAZISKOVALNE METODE

Metka Špes	
Družbenogeografski vidik proučevanja okoljskih problemov	187
<i>Sociogeographical Aspect of Environmental Problems Investigation</i>	198

